
2024. I. évfolyam 2. szám

STUDIA IURIS

Jogtudományi Tanulmányok / Journal of Legal Studies

ÁCS BENEDEK

KÖRÖSY JUDIT

BÍRÓ VIVIEN ENIKŐ

LAJOS EDINA

COLLET-RETKES DOROTTYA

MERCZ MÓNIKA

GYEBROVSZKI ZSOLT DÁNIEL

ORSÓS ZOLTÁN

HATLACZKI-KÁLMÁN ANDREA

SÁSKA MÁRTON

HIMPLI LÉNÁRD

SZÖLLŐSI-BARÁTH SZABOLCS

KOVÁCS VIKTÓRIA

TÓTH KORDÉLIA

KOVÁCSNÉ DR. MOLNÁR ANNA

TÓTH KRISTÓF

KÖBEL DÁVID

ZSIRAI LILLA

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

STUDIA IURIS

JOGTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK / JOURNAL OF LEGAL STUDIES

2024. I. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

A folyóirat a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának a közleménye. A szerkesztőség célja, hogy fiatal kutatók számára színvonalas tanulmányaik megjelentetése céljából méltó fórumot biztosítson.

A folyóirat közlésre befogad tanulmányokat hazai és külföldi szerzőktől – magyar, angol és német nyelven. A tudományos tanulmányok mellett kritikus, önálló véleményeket is tartalmazó könyvismertetések és beszámolók is helyet kapnak a lapban.

A beérkezett tanulmányokat két bíráló lektorálja szakmailag. Az idegen nyelvű tanulmányokat anyanyelvi lektor is javítja, nyelvtani és stilisztikai szempontból.

A folyóirat online verziója szabadon letölthető (open access).

ALAPÍTÓ TAGOK

BODZÁSI BALÁZS, JAKAB ÉVA, TÓTH J. ZOLTÁN, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

FŐSZERKESZTŐ

JAKAB ÉVA ÉS BODZÁSI BALÁZS

OLVASÓSZERKESZTŐ

GIOVANNINI MÁTÉ

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BOÓC ÁDÁM (KRE), FINKENAUER, THOMAS (TÜBINGEN), GAGLIARDI, LORENZO (MILANO),
JAKAB ANDRÁS DSc (SALZBURG), SZABÓ MARCEL (PPKE), MARTENS, SEBASTIAN (PASSAU),
THÜR, GERHARD (AKADÉMIKUS, BÉCS), PAPP TEKLA (NKE), TÓTH J. ZOLTÁN (KRE),
VERESS EMÓD DSc (KOLOZSVÁR)

Kiadó: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Székhely: 1042 Budapest, Viola utca 2-4

Felelős Kiadó: TÓTH J. ZOLTÁN

Olvasó szerkesztő: GIOVANNINI MÁTÉ

A tipográfia és a nyomdai előkészítés CSERNÁK KRISZTINA (L'Harmattan) munkája

A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte, felelős vezető GEMBELA ZSOLT

Honlap: <https://ajk.kre.hu/index.php/jdi-kezdolap.html>

E-mail: doktori.ajk@kre.hu

ISSN 3057-9058 (Print)

ISSN 3057-9392 (Online)

URL: KRE ÁJK - Studia Iuris

<https://ajk.kre.hu/index.php/kiadvanyok/studia-iuris.html>

TARTALOMJEGYZÉK

ÁCS BENEDEK

A sport közjogi szabályozásának ókori gyökerei 5

BÍRÓ VIVIEN ENIKŐ

Az európai öröklési rendelet alkalmazásával kapcsolatban felmerülő kihívások 21

COLLET-RETKES DOROTTYA

Nemzetközi humanitárius jog és francia fegyverexport 38

GYEBROVSZKI ZSOLT DÁNIEL

Versenyjogi kártérítési perek – a versenyjog jogsértések által okozott károk
számszerűsítésének kérdései 64

HATLACZKI-KÁLMÁN ANDREA

A hazai büntetés-végrehajtási jog története a Márianosztrai Fegyház
és Börtön történetének tükrében 85

HIMPLI LÉNÁRD

A polgári halál keretei és korlátai 97

KOVÁCS VIKTÓRIA

Ukrajna államközi szerződéseinek nemzetiségi vonatkozásai 120

KOVÁCSNÉ DR. MOLNÁR ANNA

A sértett büntetőeljárásbeli szerepe Kratochwill Ferenc szemével 139

KÖBEL DÁVID

A Karsai kontra Magyarország az EJEB gyakorlatának kontextusában 157

KÖRÖSY JUDIT

Írásbelinek minősülő kommunikáció a pénzügyi közvetítőrendszerben 170

LAJOS EDINA

Az alkotmányjogi panasz a jog és erkölcs határán 189

MERCZ MÓNKA

A digitalizáció hatása az alapvető állami funkciókra 199

ORSÓS ZOLTÁN

A hazai roma civil szervezetek jogi és politikai szerepvállalás hiátusai 214

SÁSKA MÁRTON

Versenyjogi megfelelési programok szabályozása és joggyakorlata Magyarországon 225

SZÖLLŐSI-BARÁTH SZABOLCS

A polgári jogi társasági szerződés és a közbeszerzések kapcsolata 245

TÓTH KORDÉLIA

A tisztességes végrehajtói hivatásrend 262

TÓTH KRISTÓF

A szerződési szabadság érvényesülése a vezetői munkaszerződés tekintetében . . 271

ZSIRAI LILLA

A gyermeki jogok védelmének kihívásai egy digitalizált világban 290

A SPORT KÖZJOGI SZABÁLYOZÁSÁNAK ÓKORI GYÖKEREI

ÁCS BENEDEK¹

ABSTRACT ■ The primary aim of this study is to examine the sport and its regulation from a historical perspective. The focus is primarily on the ancient Greek model, as it provides a historically documented environment that is probably the most comparable and influential to modern sports and sports organizations. Subsequently, the games of the Roman Empire – which are indispensable from historical legal studies – are also scrutinized. The study also delves into international regulations, with special attention to the Olympics, historically a prominent competition in sports events and serving as a model for regulatory foundations. The Olympics, as one of the largest international sports events in contemporary times, requires collaboration among many countries and cultures. Examining this can help understand the development of global sports regulation. The main thread of this examination within sports law is primarily highlighting the role of the state, and further, emphasizing that the regulation of sports was predominantly of administrative legal nature. Private legal rules in the field of sports could only be discussed meaningfully after the differentiation of sports activities.

ABSZTRAKT ■ Jelen tanulmány célja elsősorban a sport és annak szabályozásának vizsgálata történeti aspektusban. Elsődlegesen az ókori görög minta kerül előtérbe, hiszen itt találhatunk történelmileg igazoltan a mai sportokkal és sportszervezéssel leginkább összevethető és hatással lévő környezetet, majd az ókori jogtörténeti vizsgálataiból kihagyhatatlan Római Birodalom játékaai is görcső alá kerülnek.

A tanulmány kitér továbbá a nemzetközi szabályozásra, különös tekintettel az olimpiára, amely történelmileg a sportesemények egyik kiemelkedő versenye és mintaként szolgál szabályozási alapokat tekintve. Az olimpia, mint a napjainkban az egyik legnagyobb nemzetközi sportesemény számos ország és kultúra együttműködését igényli, és ennek a vizsgálatára segíthet megérteni a sport globális szabályozásának fejlődését.

A vizsgálat fő vonala a sportjogon belül elsősorban az állami szerepvállalás kiemelése, továbbá, annak bizonyítása, hogy a sport szabályozása szinte kizárólag közigazgatási jogi jellegű volt. Magánjogi szabályokról a sport területén elsősorban a sporttevékenységek differenciálódása után beszélhetünk érdemben először.

KULCSSZAVAK: sportjog, jogtörténet, olimpia, közjog, Éliszi Királyság

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

1. A SPORT FOGALMÁNAK ASPEKTUSAI

A sport szó angol eredetű, jelentése játék vagy szórakozás. A kifejezés eredetét leszámítva, mindig is globális jelenségről volt szó, amely alapvetően magában foglal minden olyan tevékenységet, amely fizikai vagy szellemi kihívásokat tartalmaz, és meghatározott szabályok szerint, versengésszerűen zajlik. A Magyar Értelmező Kéziszótár a „kéességek fejlesztése” szókapcsolatot és a „verseny-szerűen” szót használja a definiálásra.

A sport kifejezés használata csak az újkorban vált elterjedtté, a modern sportmozgalom kialakulásával, de a kifejezés által jelölt tevékenység már a sport szó kialakulása előtt is jelen volt az egyes társadalmakban.

A sport története lényegében egyidős az emberiség történetével. Különböző régészeti leletek és kutatások alapján láthatjuk, hogy az élet fenntartása érdekében folytatott küzdelemből – például vadászat, halászat – különböző mozgásformák születtek, mint az önvédelem, futás, hajítás stb. Ezek a tevékenységek idővel kifejlődtek egy sajátos társadalmi cselekvéssorozattá, ami a küzdelemre való felkészülést jelentette. A késői őskőkorszakban megjelentek olyan hajítófegyverek, mint a parittyá és a dárda, és ezeket természetesen ki kellett próbálni egy-egy vad elejtése érdekében, illetve a horda tagjainak mozgását előzetesen össze kellett hangolni. Kisebb analógiát alkalmazva fogalmazhatunk úgy is, hogy a csapat „ráedzett”, gyakorolt egy-egy vad elejtésére, azaz tudatosan felkészültek az ilyen típusú megmérettetésre.²

Ahhoz, hogy a téma kellő pontossággal való elemzése érdekében el kell végeznünk bizonyos fogalmi elhatárolásokat. Az ókori államok – bár ismerték a sportot és azt komolyan is üzték – meghatározással nem rendelkeztek ezekre a cselekményekre. Az ilyenfajta vizsgálatok során tehát a mai és a korábbi sporttudományok fogalmainak a „rávetítése” történik a korabeli mozgáskultúrákra.

A sport, mint tevékenység, ahogy az előbbiekben említettem, több száz éve jelen van, azonban pontos fogalom meghatározással jelenleg sem rendelkezünk. Ennek egyik oka talán a diverzitás, hiszen a sportnak számos eltérő formája létezik, amelyeket nehéz egy általános definíció alá vonni. A többség éppen ezért ún. nyitott fogalomként asszociál a sportra, megőrizve ezzel a flexibilitást az elmúlt és elsősorban a modern kor változásaira tekintettel. Ennek következtében megállapíthatjuk, hogy a sport, mint definíció koronként, kultúránként, de még nemzetenként is nagymértékben változhat.

² RIXER ÁDÁM – TÉGLÁSI ANDRÁS: A sport igazgatása. In: LAPSÁNSZKY ANDRÁS (szerk.): *Köz-igazgatási jog Szakigazgatásaink elmélete és működése*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020. 932–954.

A hatályos magyar sporttörvény, vagyis a sportról szóló 2004. évi I. törvény (a továbbiakban: Sport tv.) meghatározása szerint „*sporttevékenységnek minősül a meghatározott szabályok szerint, a szabadidő eltöltéseként kötetlenül, vagy szervezett formában, illetve versenyszerűen végzett testedzés vagy szellemi sportágban kifejtett tevékenység, amely a fizikai erőnlét és a szellemi teljesítőképesség megtartását, fejlesztését szolgálja*”.³

Ha megvizsgáljuk a többi nemzeti sportjogi szabályozást, akkor azt láthatjuk, hogy sok helyen törvényi definíció nélkül használják a sportot az egyes jogszabályokban.⁴ A nemzetközi jogalkotás ennek a problémának a kiküszöbölésére az Európa Tanács segítségével megalkotta talán a jelenleg legpontosabb meghatározást. Az Európai Sport Charta (1997) 2. cikk szerint: „*sport minden olyan fizikai tevékenység, amelynek célja esetenként vagy szervezett formában a fizikai és szellemi erőnlét kifejezése és fejlesztése, társadalmi kapcsolatok teremtése, vagy különböző szintű versenyeken eredmény elérése*”.⁵

Ez a meghatározás sem élvez azonban teljes konszenzust. Így például a magyar Sport tv. alapján a szellemi sportágakban kifejtett tevékenység is sportnak minősül, a Chartában azonban csak a fizikai tevékenység kerül kiemelésre.

Eltérő definíció tartozik a sportjoghoz (lex sportiva), amely a témához kapcsolódó szabályrendszert öleli fel. Ennek modern értelemben három része van: a sportra vonatkozó állami szabályok, a sport játékszabályai, valamint a szakszövetségek magatartási és szervezeti előírásai.⁶ Az előbbi kettő meglátásom szerint egyértelműen fellelhető a két ókori kultúrában is, amely a vizsgálat tárgyát képezi.

Mit takarnak ugyanis ezek a meghatározások? Az elsőnél legfőképpen a sportolás kereteit biztosító normákról és garanciák lefektetéséről van szó, a másodiknál pedig a maguk a játékok, sportágak, versenyek konkrét szabályairól beszélhetünk, amelyet az ókorban egyfajta közigazgatási szabályként sorolhatunk be.

A sporttudomány által is számos definíció látott napvilágot a sportra vonatkozóan, azonban itt sem beszélhetünk általánosan elfogadott meghatározásról, de vannak bizonyos részletek, amelyek szinte minden esetben alapelemek. Ilyen például a mozgás, testi aktivitás, legyen az akár gyorsaság, erő vagy mozgáskoordináció használata. Itt említhető maga a verseny is, vagyis a teljesítmények összemérése, a lehető legjobb eredmény elérése, olyan mozgásforma, amely elkülönül a mindennapokban előforduló megerőltetésektől. Ide tartoznak továbbá a szervezeti keretek meghatározására vonatkozó szabályok, amelyek el-

³ Sport tv. 1. § (2) bekezdés

⁴ Például az olasz jogszabályokban nem találhatunk konkrét definíciót, pusztán az értelmező szótárban van rá meghatározás.

⁵ European Sport Charta, 2021. 2. cikk 1) pont

⁶ RIXER–TÉGLÁSI (2020), 932–954.

engedhetetlenek az összehasonlítás szempontjából, másrészt állandóságot hoz a sportokra vonatkozóan.

Ezen alappillérek alapján láthatjuk, hogy kiesnek a sportnak egyes egyéb megjelenési formái, amelyek a közfelfogásban ma már mégis ide tartoznak, mint például a sakk vagy a technikai sportok, mint az autóversenyzés.

Ebből is levonható a következtetés, hogy nem szabad a sportot, mint fogalmat beszűkíteni, mivel a modern korban is folyamatosan bővülő területről van szó, amelynek napjainkban is van kézzel fogható mintája, például az e-sport formájában.

Az eddigiekben a modern kor fogalmi kérdéseivel foglalkoztunk, a továbbiakban azonban arra keressük a választ, hogy mikortól beszélhetünk sportról, vagy olyan cselekményről, ami a mai értelemben közelít a sport fogalmához, és mit értettek ez alatt a történelem során, illetve ennek következtében, hol jelent meg már korábban is a sport igazgatása, mikortól beszélhetünk kvázi állami megjelenésről, beavatkozásról ezen a területen.

Egyes jogtudósok állítják, hogy a sport mibenlétét olyan tényezők határozzák meg, amelyek csak a 19. században jelentek meg, mint például a klubok és a nemzeti bajnokságok intézményei. A futball példájával illusztrálva, a labdarúgás csak azóta minősül sportnak, mióta az angol Football Association által kialakított szabályok alapján a csapatok standardizált versenyeken mérhetik össze tudásukat, amelyeket írásba foglalt statútumok alapján működő klubok szerveztek. Ez egy érdekes és vitatott megközelítés a sport definíciójára, hiszen eszerint a sport mibenlétét a modern médiumok és intézmények határozzák meg, és a klubok és a nemzeti bajnokságok szerepét hangsúlyozza a sport kialakulásában és definíciójában. Ezt követi később a nemzeti (állami) szabályozás kialakítása.⁷

Ezen álláspont alapján a sportnak tehát egyfajta intézményi és szabályozott keretek közötti tevékenységnek kell lennie, ahol a versenyeket standardizált szabályok alapján szervezik meg. A klubok és a bajnokságok kialakításával a sport intézményi keretet kap, amely lehetővé teszi a szervezett és szabályozott versenyzést.

Ugyanakkor a közfelfogás a sportra másként is asszociál. Eszerint ugyanis a sportnak lehetnek másféle formái is és nem feltétlenül szükségesek az intézményi keretek vagy standardizált versenyek ahhoz, hogy egy tevékenység sportnak minősüljön, ugyanis az informális vagy helyi sportok, a szabadidős tevékenységek és egyéb formák is magukban foglalhatnak sportelemeket. Látható tehát, hogy a sport fejlődése és kialakulása összefonódik az intézményekkel és a médiumok-

⁷ Szabó Béla: *Sportjogtörténet*. Debrecen, Campus Kiadó, 2015. 14–15. <https://www.academia.edu/36189869/Sportjogt%C3%B6rt%C3%A9net>

kal a történelem során. Ha ez alapján minősítenénk a sportolást, akkor nagyon rövid és nem teljes jogtörténeti vizsgálatot tudnánk csak lefolytatni, ugyanis rengeteg forrás áll rendelkezésre a sporttevékenységekről, még ha ezeket nem is egyesületek tagjaként üzték az emberek.

Nem vitatható, hogy a sport ma használt fogalma sem az ókorban, sem a középkorban, sem pedig a korai újkorban nem volt ismert. Sok olyan fogalom létezik, amely viszonylag új és ennek megfelelően régebbi szövegekben nem található említés róluk. Természetesen bizonyos jelenségek, mint például a társadalom, politika és egészségügy, már korábban is léteztek, még mielőtt róluk beszélni kezdtek volna. Ez ugyanúgy igaz a sportra is. Egy olyan egyetemes társadalmi (emberi) jelenségről beszélhetünk, amely bár természetesen nem volt definiálva a mai értelemben, mégis sporttevékenységnek voltak betudhatók. A sport a közösségi és fizikai tevékenység egyfajta katalizátora, amely segítette az embereket összekapcsolódni az egyes közösségek fejlődésében, valamint az egyén egészségének és teljesítményének javításában. Nagy valószínűséggel hozzájárult az emberi kapcsolatok és kultúrák formálódásához is. A sport alapja ugyanis nem más, mint a játék, amely egy magasabb kulturális tevékenység.

JOHAN HUIZINGA, a holland történész és filozófus, *„A játék fogalma a kultúrában”* című könyvében fogalmazta meg a játék és a kultúra közötti kapcsolatokat. Huizinga szerint a játék olyan alapvető és meghatározó tényezője a kultúrának, hogy mondhatni a *„kultúra agonista alapja”*, a sport pedig a játék versenyszerűvé válásával jön létre. A *„kultúra agonista alapja”* kifejezés tehát azt jelzi, hogy a versengés, a játék és a sport olyan fundamentális elemek, amelyek szorosan kapcsolódnak a kultúrához. Huizinga azt az álláspontot képviseli, hogy a játék és a versengés nem csupán szórakozás, hanem egy olyan tevékenység is, amely mélyen beágyazódik a társadalmi és kulturális rendszerbe. Ez az álláspont kiemeli a játék és a sport szerepét a kultúra létrehozásában és fenntartásában, valamint az egyének és közösségek közötti kapcsolatok formálásában.

A versenyszerű tevékenység, mint például a sport, egyfajta kulturális kifejeződés, és része a szélesebb társadalmi dinamikának. Amit még véleményem szerint fontos ezzel kapcsolatban kiemelni, az a teljesítmény-összehasonlítás igénye, melynek gyökerei szintén antropológiai kutatásokban keresendők.⁸

Sporttörténeti vonatkozásban a fogalmak közül talán a legelfogadottabb CLAUS TIEDEMANN meghatározása, amely behatárolja az elmúlt korokban mit érdemes sportként tekinteni. Ennek értelmében: *„a sport egy olyan kulturális tevékenységi terület, melyben az emberek önként, tényleges vagy adott esetben csak elképzelt kapcsolatba kerülnek egymással, azzal a tudatos szándékkal, hogy képességeiket és készsé-*

⁸ SZABÓ (2015), 17–18.

geiket különösen a mozgásművészet területén fejlesszék és ezen képességeiket és készségeiket más emberekével maguk választotta vagy átvett szabályok szerint összemérik, anélkül, hogy ezáltal másokat vagy önmagukat károsítani akarnák”.⁹

Néhány kulcsfontosságú elemet érdemes kiemelni ebből a definícióból:

– Önkéntesség: A sport résztvevői önként választják, hogy részt vegyenek benne. Ez azt sugallja, hogy a sport egy olyan tevékenység, amely örömet és kielégülést nyújt a résztvevők számára, és nem kényszerű vagy kötelező.

– Fejlődés: A sport egy olyan terület, ahol az emberek szándékosan dolgoznak az egyes képességeik és készségeik fejlesztésén. Ez lehet fizikai, szellemi vagy más jellegű készségekben való javulás, például csapatmunka vagy -vezetés.

– Szabályok és Verseny: A sport szabályok szerint zajlik, és a résztvevők szándékosan kerülnek kapcsolatba egymással, hogy megmérkőzzenek. A verseny lehetőséget nyújt a képességek és készségek összemérésére, anélkül, hogy az egészséges versenyszellem keretén kívül másokat vagy önmagukat károsítanak. Ez az elem hiányzik a társadalmi közfelfogásban szabadidős sporttevékenységként élő mozgásokra, így, ha például valaki síel, de azt nem szervezett formában teszi, az nem tartozik jelen fogalom alá.

– Kulturális Dimenzió: A sportnak kulturális jelentősége van, mivel az emberek egy közösségbe vagy kulturális kontextusba illeszkednek, és a sporton keresztül kifejezik az identitásukat, értékeiket és hagyományaikat.

– Károsítás Nélkül: A sport a szabályok és etikai normák betartása mellett zajlik, és a résztvevőknek nem céljuk mások vagy önmaguk károsítása.

Claus Tiedemann ezt a definíciót 2021-ben publikálta, de 2002-ben már ehhez hasonló meghatározásokat is megjelentetett, tehát több mint tíz évet foglalkozott egy általa elfogadhatónak gondolt definícióval, hozzátette azonban, hogy ezt is elsősorban csak vitára bocsájtaná.¹⁰

Véleményem szerint a fenti definíció már csak amiatt sem pontos, mivel a károsítás eleme a megfogalmazásnak jóval árnyaltabbnak kell lennie, ugyanis minden küzdősportot kizár, pedig kulturális és társadalmi közfelfogás szempontjából ezek mindig is részei voltak a sportnak, a szabályos keretek között űzött formája.

⁹ SZABÓ (2015), 18.

¹⁰ CLAUS TIEDEMANN: „Sport” – Vorschlag einer Definition, Hamburg, 2021. 1–15.
<http://www.sportwissenschaft.uni-hamburg.de/tiedemann/documents/sportdefinition.html>

2. AZ AGONISZTIKA ÉS AZ ÁLLAMI SZEREPVÁLLALÁS AZ ÓKORI HELLÉN ÁLLAMOKBAN

2.1. Az ókori Olimpia

Amikor az ókori kultúráról vagy sportról van szó, az elsők között kell, hogy eszünkbe jusson a hellén agonisztika. A történelmi források alapján elsősorban a görög városállamokban beszélhetünk olyan mozgáskultúráról, amely a mai értelemben is sporttevékenységnek minősíthető és ehhez kapcsolódó szabályozásról, amely bizonyos értelemben összehasonlítható a maival.

Az agonisztika az agón szóból eredeztethető, amely kezdetben csupán a férfiak gyűlését jelentette, ahol a férfiak összegyűlnek egy csoportban. Az agón eredeti értelme tehát egykor a szabad férfiak gyűlésére utalt, amelyet megbeszélések, vásárok és sportesemények is színesítettek, gyakran egy istenség védelme alatt. Az ezekhez kapcsolódó versenyek idővel egyre nagyobb jelentőséggel bírtak. Homérosz után az agón kifejezés, amely korábban felváltva használatos volt az athlosz szóval, már kizárólag sportversenyt vagy sportünnepélyt jelentett. Ezeket általában helyi vagy regionális szinten évente rendezték meg.

Egyes területeken azonban kialakult a sportünnepélyek hagyománya, amelyek az istenségek védelme alatt álltak, és pánhellén eseményekké váltak, áthidalva a régiók közötti határokat. Az ókori görög városállamokban számos módja alakult ki egymás képességeinek összeméréséhez. A görög társadalomban olyan erősen érvényesült ez a jelenség, hogy a történészek méltán nevezik agonista társadalomnak.

A másik jelentős fogalmuk a témával kapcsolatban a gimnasztika, amit mai értelmezésünk szerint edzésként definiálhatunk, de ide tartozott maguknak az edzőknek a tevékenysége is.

A versenyek indíttatása kezdetben leginkább kultikus, rituális szokásokra vezethető vissza, így a megmérettetések általában valamely istennek a kedvében járására szerveződtek. Az egyik jelentős és történelmi hírű kultuszhely a Peloponnészoszon elhelyezkedő Olümpia szent ligete volt. Ezen a területen, az i. e. I. évezred első negyedében először alkalmi, majd rendszeres sportversenyek (futóversenyek) keretében ünnepelték meg ZEUSZ isten emlékét. Természetesen rengeteg hasonló verseny megszervezésére került sor a városállamok által, azonban a legtöbb fennmaradt dokumentáció az olimpiához köthető, ezért az kiemelt a sporttörténeti elemzésekben. A poliszok feladatai az általános jogi normákat és a versenyszabályokat illetően nem választhatók el egymástól élesen.

Az Olümpia példáját nézve láthatjuk, hogy az államra (éliszi királyság) hárult már akkor is a sportverseny lebonyolításához szükséges személyi és anyagi

feltételek megteremtése. Így például a biztonsági feltételek biztosítása, vagy a verseny és játékszabályok megalkotása. Utóbbiban természetesen a későbbiekben behatároltan volt beleszólása, de a legitimációs szerepe mindvégig megmaradt az állami szerveknek, amelyeket adott esetben konkrétan a versenyre hoztak létre, a versenybírókhoz hasonlóan. Mindezek alapján a jog, az állam és a sport már ebben az időben is több ponton összekapcsolódott, egyfajta szimbiózisban működtek. A sportszervezés, mint végrehajtási tevékenység már itt mondhatni közigazgatási intézményeken keresztül valósult meg.¹¹

Az egyik legjellegzetesebb ide kapcsolható „sportigazgatási” szabályozás a versenyek idejére kihirdetett fegyverszünet. Ennek természetesen nem csupán a játékok zavartalan lefolyását biztosító célja volt, hanem a Peloponnészra jellemző háborús viszályok megszüntetése is. Később persze az összes résztvevő városállam elfogadta a megállapodást.

Véleményem szerint kiválóan látszik ebből a szabályból is, hogy a sportnak milyen társadalmi értékei vannak, hiszen tudjuk, hogy a béke megkötése egy ókori civilizációban egyáltalán nem volt elhanyagolható jelentőségű, még ha csak ideiglenesen is.

A mai sporteseményekhez hasonlóan már itt is kiemelt figyelmet kapott a versenyek alatt a közbiztonság. Az ókori Kr. e. III. századból származó példa a rendfenntartásra az éliszi versenyek előtti időszakban emelkedik ki. Ekkor az óriási nézőtömeg elhelyezése volt a fő feladat, és a város utcáinak járművekkel való használatát ekkor ideiglenesen betiltották a tömeges roham elkerülése érdekében.

A jog és a sport összeforrottsága a görög kultúrában tényleg elkerülhetetlen volt, hiszen, ahogy korábban említettem maguk a játékszabályok és a lebonyolításhoz szükséges közigazgatási jogi szabályok nehezen voltak elválaszthatók egymástól.

A játékok kezdeti szabályainak kialakulása nem tisztázott a történészek között, valószínűsíthető, hogy korábban szokásokon alapultak, azonban a versenyek összetettségének és népszerűségének növekedésével, világossá vált, hogy ezeket erősebb legitimációs alapokra szükséges fektetni. Az ezekért a feladatokért felelős tisztségviselők kijelölésében nagy szerepet játszottak az éliszi oligarchák. Így tehát az éliszi kormány alakította bizonyos esetekben közvetlenül a játékszabályokat, illetve új játék bevezetése esetén ki kellett kérni az előzetes hozzájárulását is a bevezetéshez. A következtetés, ami ebből levonható, hogy a sportigazgatás szabályai a városállamok felett álltak, ugyanis minden állam alárendelte magát ezeknek a részvétel érdekében, mai értelemben olyan feladatokat is „nemzeti”

¹¹ SZABÓ (2015), 31–58.

szinten szabályoztak, ami napjainkban már kifejezetten a nemzetközi szervek privilégiuma (pl. futballnál a Nemzetközi Labdarúgó Szövetség).

A lebonyolításban szerepet kapó tisztségviselőket a monarchia idején a király, majd annak megszűntével a kormány jelölte ki elsősorban a nemesség közül. Ezeket hellanodikoknak kezdték nevezni. Számuk gyakran változott, kezdetben ketten, majd kilencen, de később már tízen voltak. Hivatali feladatuk rendkívül sokrétű volt, bíraskodási, sportigazgatási, de mondhatjuk, hogy akár sportszakmai kérdésekben is feladatokat láttak el. Felhatalmazásuk volt a versenyszabályok által előírt követelmények ellenőrzése (pl. melyik városállamban él, fennáll-e valamilyen kizáró ok vele szemben, megfelelő edzettségi állapotban van-e), de olyan szervezési feladatokat is elláttak, mint a gyakorlómérkőzések lebonyolítása a fő versenyt megelőzően. Szintén kvázi állami feladatuk volt a közbiztonság őrzése, ugyanis pénzbírságot szabhattak ki a játékokra érkező idegeneket bántalmazókra. Azt láthatjuk, hogy gyakorlatilag Élisz városállama által meghozott jogszabályok érvényesítéséért voltak felelősek, melynek a többi városállam alárendelte magát a részvétel érdekében.

Szintén fontos említést tenni az Olimpiai Tanácsról, amelynek funkciói és összetétele nem tisztázott. Vita van azzal kapcsolatban, hogy az éliszi kormánnyal volt-e azonos, de a népszerűbb álláspont szerint egy államtól elkülönült szervről beszélhettünk, amely kvázi bírósággént egy fellebbezési fórum volt a hellanodikkal szemben. Elmarasztaló döntésre azonban a fennálló források szerint nagyon kevés esetben került sor. A mai napig rendkívül kényes kérdés a játékvezetők és a bírókkal szemben eltűrt hibahatár és elsősorban a szakszövetségeknél lehet a panaszt benyújtani több-kevesebb sikerrel.

A békés versenyzés érdekében a hellanodikkat további személyzet segítette. A mai sportesemények lebonyolításához hasonlóan itt is elengedhetetlen volt a „rendőri” jelenlét. Ez a tisztség természetesen a közbiztonságra fordította a legtöbb figyelmet, továbbá az esetleges kiszabott szankciókat hajtották végre, akár a sportolókon is a játékok alatt.

2.2. Az Olimpia megvalósulásáért felelős szervezetek akkor és ma

Az Éliszi Királyság olimpia rendezéssel kapcsolatos szabályai, ahogy korábban is említettem, a városállamok felett álltak, hiszen a verseny biztonságához és egyenlőségéhez elengedhetetlen volt ezeknek a betartása, betartatása. Mivel minden olimpiával kapcsolatos feladatot kiharcolt magának, világos, hogy a mai Nemzetközi Olimpiai Bizottság (a továbbiakban: NOB) és a nemzeti olimpiai bizottságok feladatait is magának tudhatta.

A NOB napjainkban civil szervezetként működik, szintén az államokon túlmutató általános értékeket és szabályokat fogalmaz meg mindenkire vonatkozóan, aki az olimpiai életben kíván szerepet vállalni. Átveszi az akkori éliszi állam bizonyos igazgatási feladatait az Olimpiai Mozgalom (a továbbiakban: Mozgalom) kialakításával, ugyanis az Olimpiai Charta (a továbbiakban: Charta) alapján a Mozgalomba tartozik az Olimpiai Játékok Szervezőbizottsága a Nemzeti Sportszövetségek, egyesületek és személyek, ahová elsősorban szervezői feladatokat delegál és közreműködik ennek támogatásában.

Mivel az ókorban ez a feladat még kormányzati teendő volt, kijelenthető, hogy egyfajta sportigazgatási tevékenységről beszélhetünk, amelyet napjainkban, a NOB, mint különleges civil szervezet lát el. Az ellátandó feladatokon túl szintén közös pontnak mondható az egykori városállammal, magának az olimpiának és az azzal kapcsolatos jogoknak a birtoklása, ugyanis a Charta szó szerint így fogalmaz: „[a]z Olimpiai Játékok kizárólagos tulajdonjoga a NOB szervezetét illeti, amely szervezet rendelkezik minden az Olimpiai Játékokkal kapcsolatos joggal és adattal, különös tekintettel és korlátozás nélkül minden, bármely formában megjelenő, illetve bármely eszközzel történő, akár létező vagy a jövőben kifejlesztendő szervezésre, felhasználásra, közvetítésre, felvételtételezésre, képviselőre, sokszorosításra, hozzáférhetőségre és terjesztésre vonatkozó jogra”.¹²

Egy ekkora sportesemény megvalósításához rengeteg lokális ismeretre és szervezésre van szükség, amellyel a NOB – mivel nem ugyanazon a helyszínen rendezik a versenyt – nem rendelkezik. Az egykor Éliszhez tartozó helyi sportigazgatási feladatok átvételére ezért létre kellett hozni a nemzeti olimpiai bizottságokat, amelyek a NOB-al kölcsönösen segítik egymást a rendezéshez szükséges feltételek kialakításában. A rendezési jog odaítélését követően, részletes beszámolási kötelezettség keletkezik a nemzeti bizottság részéről. Ezek a fél állami szervezetek az olimpiai sportigazgatás sarokkövei, tevékenységük magában foglal hatósági és képviselői feladatokat egyaránt.

Érdekes eljárni a gondolattal, hogy az egykori állami feladatokat jelenleg miért is egy nemzetközi civil szervezet végzi elsősorban. A válasz pedig meglátásom szerint egyértelműen a politika semlegességben keresendő, mivel a sport mindenkié, így kár azt a korábbi hibát elkövetni a szervezéssel kapcsolatban, hogy bizonyos nemzeteket kizárnak a versenyekből.¹³ Márpedig egy-egy nemzetközi konfliktus kialakulásával ez sokkal könnyebben megtörténne. Fontos kiemelni azonban, hogy a játékok lebonyolítási fázisában már erősen be vannak vonva a rendezőország szervezetei is, hiszen ahogy említettem, lo-

¹² Olympic Charter, 2023. 7. cikk 2) pont

¹³ A „barbárok”, akik nem voltak a görög polisz polgárai nem vehettek részt a játékokon.

kális ismeretek nélkül egy nemzetközi szervezet önmagában nem lenne képes a szervezés véghezvitelére.

2.3. Állami sporttámogatás az ókori Görögországban

A sportolók anyagi támogatása mindig is részben állami, ezáltal pedig sportigazgatási feladatnak volt mondható. Gondolhatunk például a ma is hatályos olimpiai járadékra, vagy a különböző sportösztöndíjakra. Az ókori Görögországban a sportversenyeken való győzelem elsődleges motivációja a dicsőség hírnév és megbecsülés, ennek a tárgyi jelképe a győzteseknek készített babérkoszorú volt. A győzelem természetesen a sportolók városállamainak is növelte a nimbuszát, így győztesekre pénzbeli és egyéb jutalmak is vártak hazájukban, amelyeknek mértéke rendkívül magasan került meghatározásra. A történészek azt a jogszabályt, ami talán az egyik legígéretesebb anyagi juttatást biztosította SZOLÓN arkhónhoz kötik, ő ugyanis a jutalom összegét ötszáz drachmában határozta meg, amiből 100 ökröt lehetett akkor venni. A támogatások funkcióját tekintve kezdetben abszolút eltér napjainkétól, ugyanis a játékokon részt vevő sportolók, szinte kizárólag arisztokrata családból származtak, így a hátrányosabb néprétegek kitörési lehetősége ezzel nem lehetett cél.¹⁴

Később természetesen az akkori állami vezetők is felismerték, hogy rengeteg polgár kiváló sportteljesítményre lenne képes, de nem tudja megfizetni a játékokkal járó költségeket, így ekkor elkezdtek az alacsonyabb társadalmi réteg számára közpénzeket juttatni. A támogatás nemcsak közvetlenül pénzzel, hanem létesítmények létrehozásával is megvalósult. Megjelentek a palaiszt-rák, ahova a gyermekeket hétéves koruk után járaták testgyakorlás céljából (elsősorban küzdősportok végzésére szolgált). Hasonlóképpen hozzájárult a sport elérhetőségéhez a gymnaszion, amely a futópályákat biztosította.¹⁵

Láthatjuk tehát, hogy már az ókorban érvényesült az a jelenség, hogy a társadalmi szintű sportolási lehetőségek megteremtéséhez állami szerepvállalás volt szükséges, hiszen bár komoly jutalmakra lehetett szert tenni, de ahogy még ma sem, akkoriban sem volt teljesen biztos megélhetési forma. A sport professzionalizálódás lépcsőfokai voltak a sportversenyek sűrűbben való rendezése, amely természetesen, szinte minden esetben tartalmazott pénzjutalmat, de hozzájárult ehhez a polisz plusztámogatása, mint extra pénzjutalom, utazási költségek viselése, de az is előfordult, hogy egyfajta ösztöndíjjal segítette hozzá

¹⁴ SZABÓ (2015), 55–59.

¹⁵ PUKÁNSZKY BÉLA – NÉMETH ANDRÁS: *Neveléstörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1996. 44–51.

a polgárt az atlétaléthez. Ilyen fajta segítségről először Kr. e. 300 körüli időkből találtak feljegyzést. Megfigyelhető volt a megélhetési sportolás felerősödésével, hogy az olimpián kívül más szent versenyek nem tudták fenntartani azt, hogy a győztesek számára nem juttatnak anyagi szolgáltatást. Ennek oka természetesen az Olümpiai játékok grandiózus jellege volt, de meglátásom szerint az sem elhanyagolható szempont, hogy ezt a versenyzők hazájának jogszabályi rendszere a juttatások behozatalával bőven helyettesítette.

3. SPORT AZ ÓKORI RÓMÁBAN

Fejlett társadalomként a göröghöz hasonlóan itt is kiemelkedő jelentőségű volt a mozgáskultúra több formája és rengeteg sporthoz kapcsolható tevékenységet folytattak. A hedonizmus és a szórakozás előtérbe kerülésével a hellén játékok teljesítményorientációs nézetei hátrébb szorultak és elsősorban a látvány mozgatta ezeket az eseményeket. Ennek a következménye volt, hogy míg a görögöknél bárki részt vehetett az eseményeken itt elsősorban a profi atléták mérkőztek egymással és ez vonzotta a nézőtömegeket. A látvány előtérbe helyezésére utal talán a rómaiak *spectaculum* (látványosság) kifejezése is. A görög városállamok a II. századra már erősen római befolyás alá kerültek, azonban az új hódítók nem csupán megtartották a hellén játékokat, de gyarapították is azokat új játékok alapításával.¹⁶

A görögöktől átvett agonisztikus mozgáskultúrán túl az állam és népelet kulcsfontosságú részeiként említhetjük a római *Circus* és *Amphiteatrum* látványosságait, de arról, hogy ezek közül mely elemek nevezhetők sportnak, a mai napig vita zajlik a történészek között. A játékaik hasonlóan a görögökéhez, melyek kezdetben vallási jellegűek voltak és egy-egy istentisztelethez voltak köthetők. Azonban a világias szemlélet hamar felülkerekedett ezen és viszonylag hamar kikopott a vallás jelentősége, ahogy azt a görög sportkultúrában is fokozatosan megfigyelhettük. Továbbra is elmondható volt azonban, hogy a sportrendezvények valamely ünnephez voltak kötve, például a császárok jubileumi uralkodási idejekor, vagy akár egy megnyert csata alkalmával is gyakran sor került rájuk.

Kiemelendő eseményük volt a *ludi Circenses*, vagyis a cirkuszi játékok, ahol elsősorban fogathajtásról beszélhetünk, de előfordultak atlétikai viadalmak is ezeken a rendezvényeken, például futás vagy ökölvívás. A császárkorban továbbá

¹⁶ WOLFGANG BEHRINGER: *A sport kultúrtörténete*. Budapest, Corvina Kiadó Kft., 2014. 50–63.

igen kedvelt sportág volt még a pankráció is, amely a szabadfogású birkózásnak volt megfeleltethető.

Az előbb felsoroltakon kívül rendkívül elterjedt volt a mai értelemben szabadidős sporttevékenység, ugyanis a római polgárok gyakran úsztak is és különféle labdajátékokat is űztek, például fürdőkben. Ezek azonban nem szervezett formában történtek, hanem a szabadidő eltöltéseként.¹⁷

Összefoglalva tehát igen színes sportkultúrával találkozhatunk itt is, amelynek működtetése összetett elemeket kívánt meg.

A sportesemények rendezése természetesen itt is jórészt állami feladat volt, pontosan meg volt határozva, hogy az adott rendezvényt mely tisztségviselők voltak kötelesek megszervezni. Így például a köztársaság korában ez a kötelezettség az állam vezető magistratusait, vagyis a consulokat terhelte, de később már szinte kizárólag az aedilis curulisra, vagy az aedilis plebsre hárult. Előfordultak továbbá olyan kivételes események is, mint a ludi Apollinares, amelyek rendezését a törvény a praetorokra bízta.¹⁸

Kivételt képeztek azonban az állami rendezés alól a köztársaság idején tartott gladiátorviadatok. Ekkor ezeket még jórészt magánszemélyek szervezésében valósították meg, a császárkor beköszöntésével azonban ez is állami szervezés alá került, melynek oka részben a populista eszközként való használata.

Külön tanulmányok születtek azzal kapcsolatban, hogy sporttevékenységek közé sorolhatók-e a gladiátorviadatok. Véleményem szerint mindkét nézet mellett szólnak érvek és ellenérvek. Claus Tiedemann és azok, akik szerint ez nem nevezhető sportnak, azzal érvelnek, hogy ez inkább nevezhető háborúnak, mivel hiányzik a résztvevőknél az önkéntesség és az élet kioltására irányul. A másik oldal szempontja pedig, hogy a császárkorban már többségben volt az önkéntesség, megjelentek az auctoratusok, akik komoly pénzügyi ellenszolgáltatást kaptak. Továbbá a forrásokból az is kiderül, hogy a végső döntést életről vagy halálról nem a küzdők, hanem az editorok és a nézők hozták. CHRISTIAN WALLNER pedig azzal érvel, hogy az akkori kultúrát nem logikus a ma élő etikai szabályokkal összevetni.

Véleményem szerint mindkét nézet mellett szólnak érvek és ellenérvek, a mai értelemben aligha tekinthetnénk sportnak, de az akkori kultúra és közfelfogás megítélésom szerint annak tekintette, amennyiben a részvételt önkéntesen vállalták.

¹⁷ GEDEON MAGDOLNA: Gondolatok a sport fogalmáról, kitekintéssel az ókori római „sporttevékenységekre”. *Miskolci Jogi Szemle*, 2022/1. szám, 64–77.

¹⁸ TÓTH NIKOLETT ÁGNES: A sportrendezvények biztosítása az antik Róma sportjogában a hatályos hazai szabályrendszer figyelembevételével. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica*, 2011/1. szám, 153–166.

Ahogy tehát a görög államokban, az ókori Rómában is kiemelt szerepe volt az államnak a sportélet fellendítésében. Feladatai rövid felsorolásban így foglалhatjuk össze:

Pénzügyi támogatás: Az állam jelentős pénzügyi forrásokat csoportosított a sportesemények szervezésére. Például a gladiátori játékok és a kocsiversenyek költségeit az állam fizette. Az államnak voltak saját kincstárai, amelyekből finanszírozhatta az ilyen eseményeket, és ezáltal a politikai vezetők befolyását és népszerűségét is növelte.

Szabályozás és jogalkotás: Az államnak jogalkotó és szabályozó szerepe volt a sportok terén. Meghatározta a különböző sportágak szabályait és részleteit, beleértve a gladiátorküzdelmek szabályait, a kocsiversenyek lebonyolítását, és egyéb sportokra vonatkozó előírásokat. Az ilyen jogszabályokkal az állam biztosította az események rendjét és biztonságát.

Amfiteátrumok és egyéb sportlétesítmények építése: Az állam hozzájárult az amfiteátrumok és egyéb sportlétesítmények építéséhez. Az ilyen létesítmények az események számára megfelelő helyszíneket biztosítottak, és az állam ezzel hozzájárult a sportok népszerűsítéséhez és az állampolgárok szórakoztatásához. Kiemelkedő ezek közül a Circus Maximus és a Colosseum.

Versenyzők és személyzet ellenőrzése: Az állam ellenőrizte a versenyzők részvételét és a sportesemények személyzetének kijelölését. A gladiátorokat például szigorúan ellenőrizték és az államnak volt szerepe a bírák, tisztségviselők kinevezésében is. Ez biztosította az események tisztességét és a résztvevők megfelelő minőségét.

Közbiztonság fenntartása: Az államnak fontos szerepe volt a sportesemények közbiztonságának fenntartásában is. A nagy tömegek ellenőrzése, a rendfenntartás biztosítása és a potenciális zavargások megakadályozása érdekében állami intézkedéseket hoztak, amelyek a sportesemények biztonságát szolgálták.

Az állami szerepvállalás a sportot illetően mindig is több oknál fogva valósult meg. Mára a politikai szempont háttérbe került és elsősorban az a felismerés a háttérben ezeknek a folyamatoknak, hogy egy alkotmányos értékről van szó. Korábban azonban a sportra, mint nem elhanyagolható politikai eszközre is tekintettek. Ünnepek és ceremóniák szervezésével kapcsolatban a sportesemények köré politikusok olyan eseményeket teremtettek, amelyek a hatalom, a birodalom erejének, vagy egy adott császár hatalmának a szimbólumává váltak. Az ilyen rendezvények szervezése révén a politikusok politikai álláspontjukat erősítették és a birodalom egységét ünneplő eseményekkel hozzájárultak a pozíciójuk megerősítéséhez.

Ezen túlmenően, az állami vezetők a gladiátori játékokat és más brutalitást tartalmazó eseményeket használták a társadalmi kontroll és megfélemlítés eszközeként. Ezek a rendezvények lehetővé tették a politikusok számára, hogy

megmutassák az állam hatalmát és erődemonstrációkat végezzenek, ezzel fenntartva az ellenállást és a társadalmi kontrollt. Így a sportesemények egyaránt szolgáltak politikai propaganda, népszerűségkampányok, közhangulat-javítás, és politikai befolyás gyakorlásának eszközeiként az ókori Rómában.

Meglátásom szerint azonban nyilvánvaló, hogy a sport és a különböző játékok politikai előnyein túl, sok esetben az állami vezetők is örömeiket lelték a rendezvények, sportesemények látogatásában, és ezért is fordították a birodalom forrásait erre. A legjobban alátámasztja ezt az állítást Augustus császár, akinek nevéhez több sportünnep is köthető. A kiemelkedőbbek ezek közül nicopolisi actiumi játékok, amelyet Kr. e. 27-ben alapított győzelme után Antonius felett, illetve a már Itáliában Kr. u. 2-ben megrendezésre kerülő sebasta elnevezésű sportünnep, amelyet a mai Nápoly területén tartottak.

Az első Rómában rendezett sport témájú ünnepre csak Kr. u. 86-ban került sor, amelyek Domitianus császárhoz köthetők. Ezek voltak az úgy nevezett capitoliumi játékok. Később már Róma legkülönbözőbb területein tartottak ilyen eseményeket, Nero császár a magáról elnevezett neronia verseny megtartásához saját küzdőteret is építtetett, de hasonlóképpen Domitianus császár az előbb említett eseményekhez létrehozta a Stadium Domitianit.

Ezek a játékok nyilvánosak voltak, mivel bárki kilátogathatott rájuk, illetve azért is, mert ahogy korábban említettem a köztársaság, majd a birodalom tisztségviselői szervezték. A rendezést az állam közfeladatként fogta fel és közpénzből valósították meg, ebből következően a nézők részvétele is ingyenes volt.¹⁹

Láthatjuk tehát, hogy a sportélet gyakorlatilag itt már sok szempontból a maihoz volt hasonlítható, vizsgálva akár azok gyakoriságát, vagy az egész sportolói és szurkolói közeget. Véleményem szerint levonható a következtetés, hogy a modern sport alapjai már ebben az időben lefektetésre kerültek, a 19. században csak ezek újjáélesztése történt sok szempontból.

4. ZÁRÓGONDOLATOK

A kutatás alapján megállapítható, hogy a sportjog történetének vizsgálata során a közjogi jelleg dominál, különösen az ókori időkben. Az ókori sportesemények és játékok szabályait, lebonyolítását és az ezekhez kapcsolódó adminisztrációs tevékenységeket az állam által alkotott szabályok és intézkedések határozták meg. Az államnak közvetlen irányítása volt a sport terén, az állami szervek, tisztségviselők részt vettek a játékok, kialakításában, szervezésében és lebonyolításában.

¹⁹ BEHRINGER (2014), 50–53.

Az ókori sporteseményeket nem csupán szórakoztatási célokra rendezték, hanem az állam politikai és társadalmi célok elérése érdekében is, például béke elérése, lojalitás megőrzése, közösség egységének erősítése, polgárok identitásának formálása, de a katonai célok eléréséhez is elengedhetetlen volt, különösen a görög testnevelést tekintve.

Az alapok megteremtésén túl az állam beavatkozott a sporthoz kapcsolódó területekre is azért, hogy nemcsak a versenyeket és játékokat szabályozta, de az ehhez elengedhetetlen járulékos tevékenységeket is, így a közbiztonság fenntartásáról, a béke biztosításáról, a versenyzők adatainak ellenőrzéséről és a tisztségviselők, bírák kijelöléséről is ő gondoskodott. Ezek az adminisztratív intézkedések is mind a közvetlen részvételét és ellenőrzését tükrözik a sportesemények felett. A sport tehát nemcsak egy egyszerű szórakoztató tevékenység volt az ókori időkben, hanem szorosan kapcsolódott az állami igazgathoz és a társadalmi rend fenntartásához. Az ókori sportjog terén a közjogi jelleg és a fentről történő szervezés érvényesült, az alá-fölé rendeltségi viszony volt meghatározóbban jelen a területen.

E gondolatok alapján levonható a következtetés, hogy az ókori sport olyan tevékenységnek minősült, amely erősen beépült az állam általános igazgatási szerepébe és feladatába, továbbá a mai sportigazgatási rendszerekkel ellentétben szakmai, tartalmi kérdések is elsősorban az állam által – normatív vagy egyedi módon – voltak szabályozottak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- CLAUS TIEDEMAN: „Sport” – Vorschlag einer Definition.– Hamburg, 2021. 1–15.
<http://www.sportwissenschaft.uni-hamburg.de/tiedemann/documents/sportdefinition.html>
- GEDEON MAGDOLNA: Gondolatok a sport fogalmáról, kitekintéssel az ókori római „sporttevékenységekre”. *Miskolci Jogi Szemle*, 2022/1. szám, 64–77.
- PUKÁNSZKY BÉLA – NÉMETH ANDRÁS: *Neveléstörténet*. Budapest, 1996. 44–51.
- RIXER ÁDÁM – TÉGLÁSI ANDRÁS: A sport igazgatása. In: LAPSÁNSZKY ANDRÁS (szerk.): *Közigazgatási jog Szakigazgatásaink elmélete és működése*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020. 932–954.
- SZABÓ BÉLA: *Sportjogtörténet*. Debrecen, Campus Kiadó, 2015.
- TÓTH NIKOLETT ÁGNES: A sportrendezvények biztosítása az antik Róma sportjogában a hatályos hazai szabályrendszer figyelembevételével. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXIX, 2011/1. szám, 153–166.
- WOLFGANG BEHRINGER: *A sport kultúrtörténete*. Budapest, Corvina Kiadó Kft., 2014.

AZ EURÓPAI ÖRÖKLÉSI RENDELET ALKALMAZÁSÁVAL KAPCSOLATBAN FELMERÜLŐ KIHÍVÁSOK

BÍRÓ VIVIEN ENIKŐ¹

ABSTRACT ■ My study entitled 'Challenges of applying the European Succession Regulation' presents Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions in matters of succession and the creation of a European Certificate of Succession and aims to explore challenges in its application.

The main reasons for the emergence of the European Succession Regulation include, on the one hand, globalisation and the free establishment and work abroad mean that citizens are increasingly living their normal lives in a foreign state, or are making bank transactions, opening accounts, buying real estate or acquiring other assets. As a result, both in Hungary and in other European states, more and more cases of succession with international implications arise, when the testator has assets left not only in his home country, but also in other states.

The main topic of my study is the presentation of the regulation of the European Succession Regulation and the challenges arising in this regard. In my research, I illustrate the regulatory deficiencies arising in connection with this legal institution through legal cases, go through the possible solutions, and express my position on concrete proposals for legislation.

ABSZTRAKT ■ A tanulmány bemutatja az öröklési ügyekre irányadó joghatóságról, az alkalmazandó jogról, az öröklési ügyekben hozott határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az európai öröklési bizonyítvány bevezetéséről szóló 650/2012/EU európai parlamenti és tanács rendeletet, valamint a jogalkalmazás során felmerülő kihívásokat hivatott feltárni.

Az európai öröklési Rendelet kialakulásának főbb okai közé sorolható egyrészt a globalizáció, valamint a szabad külföldi letelepedés és munkavállalás megvalósulásával a polgárok egyre inkább élnek életvitelszerűen külföldi államban, vagy éppen banki tranzakciókat folytatnak, számlát nyitnak, ingatlant vásárolnak, illetve egyéb vagyont szereznek. Mindennek következtében Magyarországon is, de a többi európai államban is egyre több nemzetközi vonatkozású öröklési ügy merül fel, amikor is az örökhagyónak nem csupán a hazájában, de más államokban is maradt hagyatéki vagyona.

Tanulmányom fő témája az Európai Öröklési Rendelet szabályozásának bemutatása és az ezzel kapcsolatban felmerülő kihívások kifejtése. Kutatásomban jogeseteken keresztül érzékeltetem e jogintézménnyel kapcsolatban felmerülő szabályozási hiányosságokat,

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

végig veszem a lehetséges megoldásokat, kifejtem álláspontomat konkrét javaslatokról a jogalkotás számára.

KULCSSZAVAK: öröklés, európai öröklési rendelet, joghatóság, alkalmazandó jog

1. BEVEZETÉS

Az európai uniós jogalkotó 2012. július 4-én elfogadta az öröklési ügyekre irányadó joghatóságról, az alkalmazandó jogról, az öröklési ügyekben hozott határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az öröklési ügyekben kiállított közokiratok elfogadásáról és végrehajtásáról, valamint az európai öröklési bizonyítvány bevezetéséről szóló 650/2012/EU európai parlamenti és tanácsi rendeletet (a továbbiakban: Európai Öröklési Rendelet, Öröklési Rendelet vagy Rendelet).² A Rendelet kidolgozása több éves előkészítő munka eredménye, amelyben a 2011. évi magyar uniós elnökség is jelentős szerepet vállalt.

Az Európai Öröklési Rendelet kialakulásának főbb okai közé sorolható egyrészt a globalizáció, valamint a szabad külföldi letelepedés és munkavállalás megvalósulásával a polgárok egyre inkább élnek életvitelszerűen külföldi államban, vagy éppen banki tranzakciókat folytatnak, számlát nyitnak, ingatlant vásárolnak, illetve egyéb vagyont szereznek. Mindennek következtében Magyarországon is, de a többi európai államban is egyre több nemzetközi vonatkozású öröklési ügy merül fel, amikor is az örökhagyónak nem csupán a hazájában, de más államokban is maradt hagyatéki vagyona. A Rendelet megalkotásának célja az volt, hogy a nemzetközi vonatkozású öröklési ügyekben érintett személyek – így különösen a végrendeletben megnevezett személy egyének, illetve törvényes örökösök – lehetőleg ne kényszerüljenek az egyes hagyatéki vagyontárgyak fellelhetősége szerinti valamennyi uniós államban külön-külön öröklési eljárások megindítására, ehelyett az örökhagyó bárhol fellelhető hagyatéki vagyonának jogi sorsa egy eljárásban kerüljön rendezésre, és az annak során hozott öröklési határozatot vagy okiratot a többi uniós tagállamban is fogadják el, ahol az örökhagyónak vagyona található.

Fontos azonban leszögezni, hogy az Európai Öröklési Rendelet nem helyezi hatályon kívül az egyes tagállamok nemzeti magánjogi kódexeiben vagy más

² Az Európai Parlament és a Tanács 650/2012/EU rendelete (2012. július 4.) az öröklési ügyekre irányadó joghatóságról, az alkalmazandó jogról, az öröklési ügyekben hozott határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az öröklési ügyekben kiállított közokiratok elfogadásáról és végrehajtásáról, valamint az európai öröklési bizonyítvány bevezetéséről (a továbbiakban: Rendelet).

jogszabályaiban megtalálható öröklési jogszabályokat.³ Az öröklési jog rendjét – így például azt, hogy kik és milyen arányban örökölnek az örökhagyó után, milyen alakísági szabályok betartásával, és milyen tartalommal lehet végrendeletet tenni, jár-e kötelesrész az örökhagyó hagyatékából stb., továbbra is nemzeti szinten szabályozzák, Magyarországon az öröklési jogi kérdéseket a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény VII. könyve,⁴ valamint a hagyatéki eljárásról szóló 2010. évi XXXVIII. törvény rendezi.⁵

Kutatásom fő témája az Európai Öröklési Rendelet szabályozásának bemutatása és az ezzel kapcsolatban felmerülő gyakorlati problémák feltárása.

2. A RENDELET ALAPELVEI

A Rendelet alapelvei középpontba állítják a jogbiztonság növelését, a hagyatéki eljárások egyszerűsítését, valamint az öröklési ügyekben érintett személyek jogainak védelmét.

Az egyik legfontosabb alapelv, hogy az öröklési ügyekben csak egyetlen tagállam bírósága vagy hatósága rendelkezhet joghatósággal, amely általában az örökhagyó halálakor fennálló szokásos tartózkodási hely szerinti állam.⁶ Ezen alapelv elősegíti az öröklési eljárások hatékonyságát és kiszámíthatóságát, ugyanakkor kihívásokat is jelenthet, amennyiben az örökhagyó a halálát megelőzően több államban is élt.

A Rendelet lehetővé teszi az örökhagyók számára, hogy végrendeletükben kijelöljék az öröklésükre alkalmazandó jogot. Ez a jog általában az örökhagyó állampolgársága szerinti jogrendszer joga lehet.⁷ Ezáltal nagyobb teret enged az örökhagyó individuális döntésének az öröklési jogrendszer meghatározása révén.

A Rendelet előírja a tagállamok közötti öröklési határozatok, közokiratok és európai öröklési bizonyítványok kölcsönös elismerését.⁸ Az alapelv hozzájárul az egységes belső piac működéséhez és elősegíti a határokon átnyúló öröklési ügyek zökkenőmentes intézését.

³ SZÓCS TIBOR: Az európai öröklési rendelet. In: VARGA ISTVÁN (szerk.): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja III/III.* Budapest, HVG-ORAC, 2018. 2696.

⁴ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény

⁵ A hagyatéki eljárásról szóló 2010. évi XXXVIII. törvény

⁶ R.F. HENSCHEL: *The European Succession Regulation: A Commentary.* Cambridge University Press, 2015. 36.

⁷ A. DUTTA: The EU Succession Regulation, *Journal of Private International Law*, 2016, 43.

⁸ P. LAGARDE: *The European Succession Regulation: Its Scope, Its Innovations, and Its Prospective Impacts, Recueil des Cours.* 2016. 56.

Miközben a Rendelet egységes szabályokat állapít meg tiszteletben tartja a tagállamok öröklési és eljárás jogi szabályait. Ezen alapelv hozzájárul, hogy ne vezessen az egyes nemzeti jogrendszerek teljes elkülönüléséhez, hanem inkább azokat kiegészítse, így megőrizze jogi sokféleségüket.⁹

3. A RENDELET ÁLTAL BEVEZETETT SZABÁLYOZÁSOK KÖRE

Az Európai Öröklési Rendelet szabályozásának bemutatása kutatási témám szempontjából azért kiemelten jelentős, hiszen Európában is egyre több nemzetközi vonatkozású öröklési ügy merül fel, amikor az örökhagyónak nem csupán a hazájában, de más államokban is maradt hagyatéki vagyona.¹⁰ A Rendelet megalkotásának célja az volt, hogy a nemzetközi vonatkozású öröklési ügyekben érintett személyek lehetőleg ne kényszerüljenek az egyes hagyatéki vagyontárgyak fellelhetősége szerinti valamennyi uniós államban külön-külön öröklési eljárások megindítására, ehelyett az örökhagyó bárhol fellelhető hagyatéki vagyónak jogi sorsa egy eljárásban kerüljön rendezésre, és az annak során hozott öröklési határozatot vagy okiratot a többi uniós tagállamban is fogadják el, ahol az örökhagyónak vagyona található.

Az európai uniós jogalkotó 2012. július 4-én fogadta el a Rendeletet. Kialakulásának főbb okai közé sorolható a globalizáció, a szabad külföldi letelepedés és munkavállalás megvalósulásával a polgárok egyre inkább élnek életvitelszerűen külföldi államban, vagy éppen ott bankszámlát nyitnak, ingatlant vásárolnak, illetve egyéb vagyont szereznek.

3.1. Joghatóság, alkalmazandó jog, kölcsönös elismerés

A Rendelet a határon átnyúló öröklési ügyek három fő kérdését szabályozza. Ide tartozik egyfelől a joghatóság kérdése, amely arra ad választ, hogy az örökléssel kapcsolatos jogi eljárásokat melyik uniós tagállamban lehet majd lefolytatni.

A Rendelet által szabályozott fontos kérdés emellett az alkalmazandó jog meghatározása, a Rendeletben lefektetett egységes előírások fogják rendezni

⁹ M. GRAZIADEI: The Interplay Between the European Regulation on Successions and the National Laws. *European Review of Private Law*, 2017, 23.

¹⁰ SZŐCS TIBOR: Az európai öröklési rendelet, mint új kihívás. *Közjegyzők Közlönye*, 2016/2. szám, 31–32.

azt, hogy egy adott esetben az örökhagyó hagyatékának sorsát melyik állam öröklési jogszabályai alapján kell majd elbírálni.¹¹

Ezenkívül a Rendelet szabályozza még az egyes uniós tagállamok bíróságai, közjegyzői vagy más hatóságai által öröklési ügyekben meghozott határozatok tagállamok közötti „szabad forgalmát”, azaz kölcsönös elismerését is.

A Rendelet ugyanazt a kapcsolóelvet állapítja meg mind a joghatóság, mind az alkalmazandó jog meghatározására, még pedig, hogy az örökhagyónak halálakor hol van a szokásos tartózkodási helye, tekintet nélkül az állampolgárságára. Ennek az államnak az öröklési jogszabályai alapján kell majd rendezni az örökhagyó hagyatékának jogi sorsát, akár uniós tagállamról van szó, akár az Európai Unióhoz nem tartozó harmadik államról.

Ha az örökhagyó halálakori szokásos tartózkodási helye szerinti állam uniós tagállam, akkor rendszerint ennek a bíróságai, közjegyzői vagy más hatóságai rendelkeznek majd eljárási jogosultsággal.¹²

3.2. Új kapcsoló elv: szokásos tartózkodási hely

Új kapcsolóelvként tehát a szokásos tartózkodási hely lett meghatározva, ahol az örökhagyó életvitelének súlypontja, középpontja volt a halálát közvetlenül megelőzően. A hagyatéki ügyekben eljáró hatóságoknak gondosan és körültekintően kell mérlegelniük azt, hogy hol, melyik államban volt ez a hely. Ehhez figyelembe kell venni az örökhagyónak az elhalálozása időpontjában fennálló életkörülményeit, így különösen az olyan tényezőket, mint az örökhagyónak az érintett államban való ott-tartózkodása időtartamát és gyakoriságát, valamint annak indokait. Szokásos tartózkodási helynek csakis az a hely tekinthető, amely szoros és tartós kapcsolatot jelentett az örökhagyó és az érintett állam között.¹³ A Bíróság a Mecedri-ügy kapcsán deklarálta, hogy a szokásos tartózkodási helyet az különbözteti meg az átmeneti jellegtől, hogy egy bizonyos időnek el kell telnie, azonban az öröklési Rendelet – nem ír elő minimális időtartamot. Az érintett államban való tartózkodás tartós, illetve állandó jellegének meghatározásánál mindenekelőtt az érdekelt akaratát kell figyelembe venni, az ügy minden lényeges elemére tekintettel. A szokásos tartózkodási hely meghatározásánál fontos szerepet játszik az elhunyt akarata. Ennek feltárásában nyújthat segítséget például

¹¹ SZILI ZOLTÁN: *Joghatóság az öröklési ügyben: az európai öröklési rendelet hatálybalépését követő hagyatéki eljárási szabályok*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016. 22.

¹² PÁLI FATIME LEJLA: *Joghatóság, alkalmazandó jog az Európai öröklési rendelet kapcsán. Közjegyzők Közlönye*, 2017/6. szám, 46–55.

¹³ Szócs (2016), 32.

az örökhagyó származása szerinti államában a korábbi ingatlanát eladta, illetve az új államban rendelkezett-e ingatlannal, bankszámlával, letelepedési vagy munkavállalói engedéllyel, munkaszerződése határozott vagy határozatlan időre szól-e, származása szerinti országával továbbra is szoros és tartós kapcsolatot ápolt-e, honosítási kérelmet terjesztett-e elő.

Hogyan próbálja megoldani ezt a magyar jogalkotó, miként segít a közjegyzőknek? Magyarországon a közjegyző előtti eljárást megelőző közigazgatási eljárásban a helyi önkormányzat hagyatéki ügyintézője elkészíti a hagyatéki leltárt. Miniszteri rendelet írja elő számára, hogy szerezze be az elhunyt halálkori szokásos tartózkodási helyének megállapításához szükséges adatokat. A szóban forgó jogszabály egy felsorolást is tartalmaz arra vonatkozóan, hogy mely adatokat kellene az ügyintézőnek beszereznie. Ilyen adat lehet többek között az örökhagyó utolsó bejelentett lakcíme, halálát megelőző években ismert egy vagy akár több tartózkodási helye, illetőleg az örökhagyó utolsó bejelentett munkahelye vagy egyéb jövedelemszerző tevékenységének a helye.¹⁴

Magyarországon tehát elsősorban a hagyatéki leltárelőadó feladata beszerezni a szokásos tartózkodási hely – és ezáltal a joghatóság – megállapításához szükséges adatokat. Ennek érdekében a közelmúltban a hagyatéki leltár nyomtatványának adattartalma is egy újabb ponttal bővült a joghatóság vizsgálatához szükséges adatok feltüntetése céljából. A felsorolt adatok beszerzését követően tehát, a hagyatéki ügyintéző küldi meg a közjegyző részére a hagyatéki leltárat – benne a szokásos tartózkodási hely megállapításához szükséges adatokkal – és ezzel kezdődik el a közjegyző előtti hagyatéki eljárás. Sajnálatos módon azonban nem minden ügyben történik meg kielégítő módon a szükséges adatoknak a feltárása, illetőleg beszerzése. Úgy gondolom, hogy bizonyos esetekben talán nem is várható el a hagyatéki ügyintézőtől, hogy teljeskörűen feltárja a tényállást, így például az olyan kisebb településeknél, ahol rendkívül ritkán – évente egy-két alkalommal vagy még ritkábban – találkoznak külföldi elemet tartalmazó hagyatéki ügygel.¹⁵ Mindenesetre az említett jogszabály biztosította megoldás is segíti valamelyest a magyar közjegyzők munkáját. Abban az esetben, ha a hagyatéki leltár adattartalma nem lenne kielégítő, a közjegyző eldöntheti, hogy hiánypótlásra hívja fel a hagyatéki ügyintézőt, megjelölve abban a hiányzó adatokat, vagy maga szerzi be hivatalból a szükséges adatokat. Ha ez utóbbi mellett dönt, az – amint azt JOHNNY HALLYDAY ügye is mutatja – olykor egyáltalán nem szokványos adatok (pl. Instagram adatok) beszerzésének szükségességét is jelentheti.

¹⁴ SZŐCS TIBOR: Az európai öröklési rendelet hazai alkalmazását érintő legújabb rendelkezések. *Európai Jog*, 2019/1. szám, 5–8.

¹⁵ SZŐCS (2016), 42.

Összegzésként megállapítható, hogy a szokásos tartózkodási hely meghatározásához szükséges valamennyi adat, információ beszerzése bizonyos esetekben komoly problémát is okozhat az eljáró közjegyző számára. A jogalkotó e tekintetben nem feltétlenül nyújt kellő segítséget az öröklési ügyekben eljáró hatóságok számára. A fenti szempontok, valamint az adott ügy összes többi lényeges elemére, és az örökhagyó célzatára is tekintettel, véleményem szerint az új szokásos tartózkodási hely akár rövid idő eltelte után is megállapítható.

3.3. Az európai öröklési bizonyítvány alkalmazása során felmerülő kockázatok

Az európai öröklési bizonyítvány (a továbbiakban: Bizonyítvány) bevezetése a Rendelet egyik kardinális innovációja volt, amelynek célja az eljárások egyszerűsítése és a határokon átnyúló öröklési jogok könnyebb érvényesítése az Európai Unióban. A Bizonyítvány lehetővé teszi az örökösök, végrehajtók és más jogosultak számára, hogy egységes okirattal igazolják jogállásukat az EU bármely tagállamában. Ennek ellenére a Bizonyítvány gyakorlati alkalmazása számos kihívást vet fel, amelyek a jogi keretek, a tagállamok közötti együttműködés és a bírósági gyakorlat alkalmazása során merülhet fel.

A Bizonyítványt a Rendelet 62–73. cikkei szabályozzák, amelyek részletesen kitérnek az okirat kiállításainak feltételeire, tartalmára és hatásaira.¹⁶ Bár a Bizonyítványnak egységesítenie kellene az öröklési jog igazolását az Európai Unió területén, a tagállamok eltérő jogi és adminisztratív gyakorlatai akadályozzák az okirat zökkenőmentes alkalmazását.¹⁷ Példának okáért a Bizonyítvány elfogadása és felhasználása az egyes tagállamokban eltérő módon történik, ami bizonytalanságot okozhat az örökösök, valamint az öröklésben érintett személyek számára. Emellett a Bizonyítvány kiállításához szükséges információk gyűjtése és azok pontos megfogalmazása gyakran bonyolult és időigényes feladat.¹⁸

Előfordulnak olyan esetek, amikor a bíróságoknak kell döntenüik a Bizonyítvány kiállításának jogszerűségéről, illetve annak tartalmi hibáiról, ami további iránymutatást adhat a joggyakorlat számára. Az EUB döntéseiben több alkalommal foglalkozott a Bizonyítvány érvényességével és hatályával kapcsolatos kérdésekkel, amelyek hozzájárulnak az uniós jog egységes alkalmazásához és

¹⁶ Rendelet 62–73. cikk

¹⁷ X. KRAMER: The European Certificate of Succession. *European Law Journal*, 2017, 123.

¹⁸ L. SMITH: Implementing the European Certificate of Succession: Challenges and Solutions. *International Succession Review*, 2018, 134.

értelmezéséhez.¹⁹ Az ilyen ítéletek segíthetnek tisztázni a Bizonyítvány kiállításának feltételeit és azok hatásait.

A Bizonyítvány alkalmazásának megfelelő alkalmazása érdekében álláspontom szerint elengedhetetlen a tagállamok közötti együttműködés növelése.

3.4. Alkalmazandó jog kikötése

A Rendelet lehetővé teszi az örökhagyók számára, hogy végrendeletükben kiköthetik az öröklési ügyeikre alkalmazandó jogot. Ez a lehetőség, amelyet a Rendelet 22. cikke részletez, jelentős mértékben hozzájárul a hagyatéki eljárások jogbiztonságához a határokon átnyúló öröklési ügyekben.

A Rendelet alapvető célja a határokon átnyúló öröklési eljárások egyszerűsítése és hatékonyságának növelése. Ennek eléréséhez fontos szerepet játszik az alkalmazandó jog kikötésének lehetősége, amely lehetővé teszi az örökhagyó számára, hogy döntsenek az öröklésükre vonatkozó jogrendszer kiválasztásában. Ezáltal az örökhagyók képesek befolyásolni az öröklési jogra irányadó szabályozást, függetlenül attól, hogy hol található a tartózkodási helyük vagy hagyatéki vagyontárgyaik merre lelhetők fel.²⁰

A Rendelet 22. cikkének értelmében az örökhagyó előre gondoskodni kíván vagyonának sorsáról, és végrendeletet készít, akkor az Európai Öröklési Rendelet szerint abba belefoglalhat egy olyan rendelkezést, miszerint kiköti a saját állampolgársága szerinti állam jogának alkalmazását vagyonának öröklésére.²¹ Ez a rendelkezés kiterjed azokra az örökhagyókra is, akiknek több állampolgárságuk van, lehetővé téve számukra, hogy egyik állampolgárságuk szerinti jogot megválasszák. Ilyen kikötés esetében az ő elhalálózását követően nem a halálakor szokásos tartózkodási helye szerinti állam jogát, hanem az általa kikötött jogot – tehát az állampolgársága szerinti állam jogát – fogják alkalmazni. Ha az elhunyt él e kikötés lehetőségével, mindenképpen célszerű erről kifejezetten és egyértelműen rendelkezni a végrendeletben, másfelől a jogválasztás lehet konkludens, vagyis hallgatólagos.²² A jogválasztás főszabály szerint az öröklés egészére kiterjed, vagyis a végrendelet érvényességére, úgy, mint a törvényes öröklésre, a kötelesrészre való jogosultságra is.

Az alkalmazandó jog kikötésének lehetősége különösen fontos abban az esetben, ha az örökhagyó és a vagyontárgyak helye szerinti jogrendszerek jelentősen

¹⁹ Case C-560/160, *Matters of Succession*, 2018.

²⁰ The EU Succession Regulation, *Journal of Private International Law*, 2016, 26.

²¹ Rendelet 22. cikk

²² LAGARDE (2016), 68.

eltérő szabályokat alkalmaznak az öröklésre. Ez a lehetőség biztosítja, hogy az örökhagyó szándéka szerinti jogrendszer kerüljön alkalmazásra, csökkentve ezzel az örökösök közötti viták és jogi bizonytalanságok kockázatát.

4. IDŐBELI HATÁLY

A Rendelet időbeli hatályának meghatározása kulcsfontosságú az európai öröklési ügyek kezelésében, hiszen meghatározza, hogy mely öröklési ügyekre alkalmazhatóak a Rendelet szabályai. A Rendelet 83. cikkének (1) bekezdése egyértelműen meghatározza, hogy a Rendeletet csak azokra az öröklési ügyekre lehet alkalmazni, amelyek 2015. augusztus 17-e után bekövetkezett halálesetek esetén merülnek fel. Ez azt jelenti, hogy azon örökhagyók hagyatékára, akik e dátum előtt hunytak el, nem a Rendelet, hanem az elhalálozás idején hatályos nemzeti jogszabályok alkalmazandóak.²³

Fontos azonban megjegyezni, hogy a szabályozás időbeli alkalmazásában bizonyos kivételek is érvényesülnek. A 83. cikk (2) és (3) bekezdései kitérnek arra, hogy bizonyos rendelkezések – mint például az állampolgárság szerinti jog választása – visszamenőleges hatályúak lehetnek, amennyiben az örökhagyó szándékával és a korábbi nemzetközi magánjogi szabályokkal összhangban áll. Ezek lehetővé teszik az örökhagyók számára, hogy akár a Rendelet hatálybalépése előtt is rendelkezzenek a vagyonuk sorsáról olyan módon, ami összhangban van a Rendelet célkitűzéseivel.²⁴

Az időbeli hatályra vonatkozó szabályok jelentős gyakorlati hatással bírnak az öröklési ügyek kezelésére, hiszen biztosítják, hogy a Rendelet alkalmazása világos és kiszámítható legyen. Ugyanakkor kihívásokat is jelenthet, különösen azokban az esetekben, ahol az örökhagyó halála körüli időszakban tett rendelkezések értelmezése szükséges. A jogalkalmazó bíróságoknak, közjegyzőknek, ügyvédeknek és állampolgároknak figyelembe kell venniük a Rendelet átmeneti rendelkezéseit, hogy megfelelően alkalmazzák a szabályokat az öröklési ügyek sajátosságainak megfelelően.²⁵

²³ Rendelet 83. cikk (1) bekezdés

²⁴ Rendelet 83. cikk (2), (3) bekezdés

²⁵ N. GALLAGHER: Temporal Application of the EU Succession Regulation. *European Law Review*, 2016.

5. A PÁRHUZAMOS ELJÁRÁSOK KOCKÁZATA

A Rendelet gyakorlati alkalmazása során a párhuzamos eljárások kérdése különösen bonyolult kihívást jelent. Párhuzamos eljárásra akkor kerül sor, amikor egy öröklési ügyet egynél több tagállamban próbálnak rendezni, ami egyúttal joghatósági, valamint jogszabályi konfliktusokhoz is vezethet. Elsődleges kockázata a jogi bizonytalanság, valamint joghatósági összeütközések, amelyek jelentősen megnövelhetik az öröklési ügyek rendezésének költségét és az eljárás elhúzódásához vezethet. Különösen akkor jelenthet gondot, amennyiben a tagállamok bíróságai eltérő döntéseket hoznak az öröklési jog, a kötelesrész, vagy a végrendelet érvényességének kérdésében.²⁶

A párhuzamos eljárások másik kihívása a joghatósági és alkalmazandó jogi konfliktusok megoldásának szükségessége. A Rendelet előírja az örökhagyó szokásos tartózkodási helye szerinti joghatóság és alkalmazandó jog elsőbbségét, azonban az örökhagyó által kikötött jog vagy a hagyatéki vagyon helye szerinti jog alkalmazása kapcsán továbbra is felmerülhetnek kérdések.²⁷

A bírói gyakorlat fontos szerepet játszik a párhuzamos eljárásokból eredő konfliktusok kezelésében. Az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EuB) döntései meghatározóak a Rendelet értelmezésében és az öröklési ügyekben való egységes megközelítés előmozdításában. Az EuB C-2018/16. számú ügye tisztázta az európai öröklési bizonyítvány kiadásának feltételeit és annak hatásait a tagállamok közötti kölcsönös elismerés tekintetében.²⁸

A kockázat csökkentése érdekében fontosnak tartom a tagállamok közötti együttműködést és folyamatos információcserét. Az öröklési ügyek előzetes tervezése, beleértve az alkalmazandó jog kikötését és az öröklési ügyek központi nyilvántartását szintén elősegítheti e probléma kiküszöbölését.

²⁶ K. BECKER – P. COOPERS: Cross-Border Successions in the European Union: Challenges and Solutions. *International Succession Law Journal*, 2018, 45.

²⁷ L. MILLER: Resolving Jurisdictional Conflicts in European Succession Law. *European Law Review*, 2019, 38.

²⁸ EuB C-2018/16. számú ügy

6. AZ EURÓPAI ÖRÖKLÉSI RENDELET KAPCSÁN FELMERÜLŐ BÍRÓI ESETJOG

A Rendelet gyakorlati alkalmazása során számos esettanulmány került elő, amelyek különböző problémás területeket tártak fel. A kapcsolódó jogi döntések elemzése révén jobban megérthetjük a rendelet hatásait és azon területeket, ahol további fejlesztések szükségesek.

6. 1. Az európai öröklési rendeletet érintő előzetes döntéshozatali eljárás

A témában egy lépéssel beljebb haladva, ki szeretnékné térni a Rendeletet érintő esetjogra is. A joghatóság hiányának megállapításával kapcsolatban az EuB egy konkrét, az R. K. és C. R.-ügyben hozott ítéletet.

Ebben az esetben a kölni tartományi felsőbíróság fordult előzetes döntéshozatal iránti kérelemmel a Bírósághoz. Az ügy alapját az R. K. és C. R. között zajló, az utóbbi által, férjének halála után egy nemzeti, valamint egy európai öröklési bizonyítvány kiállítása iránt benyújtott kérelme tárgyában indított eljárás képezte.

Első kérdésével a kölni felsőbíróság arra kért választ: az Öröklési Rendelet 7. cikkének a) pontját úgy kell-e értelmezni, hogy szükséges-e, hogy a korábban eljáró bíróság a joghatóságát kifejezetten kizárja, vagy megelégedhet-e a nem kifejezett nyilatkozattal, ha abból értelmezés útján az derül ki, hogy e bíróság megállapította joghatóságának hiányát.²⁹

Második kérdésével az előterjesztő bíróság arra várt választ: az Öröklési Rendelet 6. cikkének a) pontját és 7. cikkének a) pontját úgy kell-e értelmezni, hogy az a tagállami bíróság, amely azután jár el, hogy valamely másik bíróság részéről sor került a joghatóság hiányának megállapítására, jogosult vizsgálni, teljesültek-e az e rendelkezések által megállapított feltételek ahhoz, hogy a korábban eljáró bíróság kizárja a joghatóságát.³⁰

Harmadik kérdésével a német bíróság arra várt választ, hogy az Öröklési Rendelet joghatósági szabályait alkalmazni kell-e abban az esetben is, ha a 2015. augusztus 17. előtt készített végrendeletében az örökhagyó nem választotta meg az öröklési ügyére alkalmazandó jogot, és e jog kijelölése kizárólag a rendelet 83. cikkének (4) bekezdéséből következik, miszerint, amennyiben az örökhagyó 2015. augusztus 17-e előtt megválasztotta az utána történő öröklésre alkalmazandó jogot, ez a választás érvényes, ha eleget tesz a III. fejezetben megállapított

²⁹ Rendelet 7. cikk a) pont

³⁰ Rendelet 6. cikk a) pont és 7. cikk a) pont

feltételeknek, vagy ha a hatályos nemzetközi magánjogi szabályok értelmében a választás megtételekor érvényes volt azon államban, amelyben az örökhagyó szokásos tartózkodási helye volt, vagy bármely olyan államban, amelyben állampolgársággal rendelkezett.³¹

Az EuB ítélete szerint a Rendeletet úgy kell értelmezni, hogy nem szükséges, hogy a korábban eljáró bíróság kifejezetten kizárja a joghatóságát. Szükséges viszont, hogy a szándék egyértelműen kitűnjön abból a határozatból, amelyet e tekintetben hozott.

A bíróság második kérdésre adott válasza szerint a joghatóság hiányának megállapítását követően eljáró tagállami bíróság nem jogosult annak vizsgálata, hogy a rendelkezésekben megállapított feltételek teljesültek-e ahhoz, hogy a korábban eljáró bíróság megállapíthassa joghatósága hiányát.

A harmadik kérdésére adott válasz szerint a Rendeletet úgy kell értelmezni, hogy a rendelkezésekben előírt joghatósági szabályokat abban az esetben is alkalmazni kell, ha az örökhagyó a 2015. augusztus 17. előtt készített végrendeletében nem választotta meg az öröklésre alkalmazandó jogot, és e jog kijelölése kizárólag e rendelet 83. cikkének (4) bekezdéséből következik.

6.2. Johnny Hallyday-ügy

Az örökhagyó halálakor a *szokásos tartózkodási helye* alapján lesz meghatározható az alkalmazandó jog. E fogalom meghatározása azonban gyakran nehezen megállapítható, emellett a tagállamok gyakran eltérően értelmezhetik.

A következőkben az örökhagyó szokásos tartózkodási helyének megállapításával kapcsolatban felmerülő jogesetet mutatok be. A jogeset alapján Johnny Hallyday 2011-ben hunyt el, halálát megelőző években Kaliforniában és Franciaországban is élt. A végrendeletében vagyonának nagy részét a feleségére hagyta, illetve az általa létrehozott trust vagyonához rendelte. A fő kérdés ebben az ügyben is az volt, hogy hol volt a halálakor a szokásos tartózkodási helye. Ezen múlt ugyanis, hogy a korábbi házasságából született két gyermeke, akikről a végrendeletében nem tett említést, vajon jogosultak-e a kötelesrésze, vagy sem.³² Ha Kaliforniában volt a szokásos tartózkodási helye halálakor, akkor nem jár a gyermekeknek kötelesrész, ugyanis a kaliforniai jog, mint az angolszász jogrendszerek általában, nem ismeri a kötelesrész intézményét. Ha Franciaországban volt halálakor a szokásos tartózkodási helye, abban az esetben viszont a francia

³¹ Rendelet 83. cikk (4) bekezdés

³² Szócs (2016), 31–32.

hatóságok a francia öröklési jogot alkalmazzák, amely szerint a gyermekek jogosultak a kötelesrészsre, ez pedig a hagyaték bizonyos hányadát kitevő részesedést jelent számukra.

2019 májusában úgy döntött az ügyben eljáró francia bíróság, hogy az elhalálozáskori szokásos tartózkodási helye Johnny Hallydaynak Franciaországban volt. A kérdés eldöntésében elsődlegesen a modern technológia alkalmazása játszott döntő szerepet a határozat meghozatalában. Hallyday ugyanis életének utolsó éveiben egy Instagram profilt hozott létre. Megvizsgálták, hogy az ott megosztott információk, adatok alapján mennyi időt töltött az utolsó éveiben Franciaországban, illetőleg Kaliforniában. Megállapították, hogy aktív volt tulajdonképpen élete végéig, imádott koncerteket adni és az esetek túlnyomó részében ezt Franciaországban tette, hiszen francia származású és többnyire franciául éneklő rocksztárként ott örvendett hatalmas népszerűségnek. A bíróság úgy ítélte meg, hogy a magánszemély és a művész énje szorosan összekapcsolódott egymással. A franciaországi tartózkodásának indoka, vagyis a folyamatos koncertezés alapján pedig arra a következtetésre jutott a bíróság, hogy szoros és tartós kapcsolata Hallydaynek Franciaországgal állt fenn, ezért Franciaországban volt halálakor a szokásos tartózkodási helye.³³

A témánk szempontjából leginkább az az érdekes az ügyben, hogy egy nem szokványos, a modern technológiához tartozó körülménynek – nevezetesen egy fotók, videók megosztásán alapuló közösségi médiahálózatnak – a vizsgálatára volt szükség ahhoz, hogy megállapítsák az örökhagyó szokásos tartózkodási helyét. Johnny Hallyday öröklési ügyében bíróság járt el, miután jogvita alakult ki a felek között és perré alakult az ügy. Ugyanakkor az esetek döntő többségében nem bíróságok járnak el az öröklési ügyekben, hanem közjegyzők. Ebben az esetben álláspontom szerint a szokásos tartózkodási hely pontosabb meghatározására és az alkalmazandó kritériumok világosabb megfogalmazására lenne szükség a Rendeletben vagy értelmező rendelkezések formájában.

6.3. Az Oberle-ügy

Az öröklési ügyekben eljáró bíróság joghatóságának megállapítása gyakran konfliktushoz vezethet, különösen akkor, ha az örökhagyónak több tagállamban is van fellelhető hagyatéki vagyontárgya. A másik Öröklési Rendelet alkalmazása során felmerült kihívás, a párhuzamos eljárások, illetőleg párhuzamos hatósági

³³ GILLER CUNIBERTI: *Testing the Concept of Residence: The Succession of France's Most Popular Rockstar*. The European Association of Private International Law, 2022.

közreműködések esete, hiszen több jogeset alapján előfordult, hogy egy időben, két különböző államban indulnak meg hagyatéki eljárások, és a bíróságok gyakorta késedelmesen szereznek arról tudomást, hogy más államban is megindult az eljárás, emellett a hatóságok közötti kommunikáció szintén nehézkes. Minderre tekintettel egy jogesetet szeretnék bemutatni, amely érzékelteti a párhuzamos hatósági eljárás kapcsán felmerülő fennakadásokat.

OBERLE úr francia állampolgár volt, halálakor Franciaországban rendelkezett szokásos tartózkodási hellyel, vagyona fennmaradt Franciaországban és Németországban is. Két gyermeke maradt utána. Egy speciális hatáskörű francia bíróság járt el az ügyben, amely megállapította joghatóságát a 4. cikk alapján³⁴, majd kiállította az európai öröklési bizonyítványt, miszerint fele-fele arányban örökölt két gyermek. Az egyik gyermek, aki Németországban él, a német bíróságtól kérte a német nemzeti jog szerinti öröklési bizonyítvány kiállítását a németországi vagyona korlátozottan. A német bíróság nem volt biztos abban, hogy a nemzeti joga szerinti öröklési bizonyítványt kiállíthatja a saját állama területén lévő hagyatékra, abban az esetben, hogyha az öröklési ügyben a Rendelet 4. cikke szerint egy másik tagállam, nevezetesen Franciaország bíróságai rendelkeznek joghatósággal.

Az EuB kimondta, hogy az egységes öröklés elve a Rendelet 4. cikkében felállított szabály alapjául is szolgál, hiszen ez a cikk meghatározza a tagállami bíróságoknak az öröklés egészében történő határozathozatalra vonatkozó joghatóságát. Az EuB kifejtette, hogy Rendelet szabályainak a hagyaték felosztásához vezető értelmezése összeegyeztethetetlen lenne a Rendelet célkitűzéseivel, mivel a célkitűzések egyike, hogy a határon átnyúló vonatkozású ügyekben egy egységes rendszer kerüljön létrehozásra, ennek megvalósítása érdekében pedig a tagállami bíróságok joghatóságát harmonizálni kell mind a peres, mind a nemperes eljárásokban. Ez azt jelenti, ha az egyik tagállami bíróság megállapította joghatóságát, akkor másik tagállami bíróság már nem járhat el az adott ügyben, még a saját nemzeti joguk szerinti öröklési bizonyítványt sem állíthatják ki. Ezáltal csökkenthető a különböző tagállami bíróságok előtt folyó párhuzamos eljárások kockázata és csökkenthetők az azokból eredő esetleges ellentmondások. A tagállamok közötti zökkenőmentes együttműködés és információcsere, valamint az európai öröklési bizonyítvány hatékonyabb alkalmazása megoldást jelenthetne, annak érdekében, hogy csökkentse a joghatóság megállapítása során felmerülő konfliktusok megjelenésének esélyét.³⁵

³⁴ Rendelet 4. cikk

³⁵ Bíróság 2018. június 21-én hozott ítélete a C-20/17. sz. ügyben; ECLI:EU:C:2018:485

7. A RENDELET HATÁSA A NEMZETI JOGRENDSZEREKRE

A Rendelet egyik legfontosabb újítása, hogy a szokásos tartózkodási hely alapján állapítja meg a joghatóságot. Ez jelentős változást hozott a tagállamok gyakorlatában, amelyek korábban az állampolgárság vagy a hagyatéki vagyontárgy helye szerinti állam javára állapították meg a joghatóságot.³⁶ A változás elősegíti az egyszerűsítést és az előrejelzési képességet, ugyanakkor kihívásokat is jelent a joghatóság megállapításánál, különösen összetett életvitelű örökhagyók esetében.

A Rendelet ugyan nem helyezi hatályaon kívül a tagállamok öröklési jogszabályait, előírásai közvetlenül befolyásolják a nemzeti eljárásokat, különösen az alkalmazandó jog és a joghatóság tekintetében. A Rendelet lehetőséget ad az örökhagyónak, hogy végrendeletében megjelölje az alkalmazandó jogot, ami elősegítheti a jogi tervezést és a bizonytalanság csökkentését.³⁷ Ennek eredményeképpen a nemzeti jogrendszereknek alkalmazkodniuk kell és figyelembe kell venniük a Rendeletet a határokon átnyúló hagyatéki ügyek tekintetében.

A Rendelet bevezetése az európai öröklési bizonyítvány kiállítását és ezáltal az öröklési jogok és kötelezettségek igazolását az EU teljes területén megkönnyíti. Ezen szabályozás jelentős előrelépést jelent a határokon átnyúló hagyatéki eljárások egyszerűsítésében, ugyanakkor számos tagállamnak módosítania kellett nemzeti eljárásait és formanyomtatványait a bizonyítvány elfogadásához.³⁸ Összeségében tehát látható, hogy a Rendelet jelentős hatást gyakorol a tagállamok öröklési jogrendszereire.

8. ÖSSZEGZÉS, *DE LEGE FERENDA* JAVASLATOK

Összefoglalásként tehát láthatjuk, hogy Európai Öröklési Rendelet szabályai lényegesen felgyorsították a külföldi elemet tartalmazó hagyatékok átadását. A Rendelet a jogalkalmazók számára egyrészt könnyítéseket hozott, másrészt viszont új problémákat generált. A Rendelet legfőbb céljai közt szerepel, hogy egységesítse a joghatóságra, és az alkalmazandó jog megállapítására vonatkozó szabályokat a tagállamok között, mely célkitűzést – véleményem szerint – a Rendeletnek sikerült megvalósítania.

³⁶ A. SCHNITZER: Cross-Border Successions in the EU: The EU Succession Regulation's Impact on National Law. *International Law Review*, 2016, 73.

³⁷ S. VAN ERP: The Impact of the European Succession Regulation on the Member States Freedom of Testation. *European Property Law Journal*, 2015, 128.

³⁸ T. LEGRAND: The European Certificate of Succession: A step forward in cross-border successions. *Journal of Private International Law*, 2017, 49.

Megállapítható, hogy a Rendelet alkalmazása során az egyik legnagyobb kihívást a szokásos tartózkodási hely fogalmának helyes meghatározása jelenti, valamint a párhuzamos eljárások okozhatnak fennakadást.

A kutatásban bemutatott esettanulmányok is mutatják, hogy a Rendelet nemzetközi és nemzeti jogi környezetben való alkalmazása továbbra is kihívásokkal teli. A szokásos tartózkodási hely meghatározásának komplexitása, a joghatósági összeütközések és az öröklési határozatok kölcsönös elismerésének gyakorlati akadályai mind olyan területek, ahol további jogalkotási és jogértelmezési munka szükséges. Miután a szokásos tartózkodási hely fogalmát a Rendelet nem határozza meg, annak esetét a jelenlegi szabályozás szerint mindig egyedileg kell megállapítani, függetlenül a nemzeti jogban vagy uniós rendeletekben meghatározott időtartamoktól. Fontos kihangsúlyozni, hogy a szokásos tartózkodási helynek nem kell a jog által nyilvántartottnak lennie, azt autonóm módon kell értelmezni, tekintettel az eset valamennyi körülményére. A Rendelet szabályozása alapján a szokásos tartózkodási hely fogalmának kialakítása, és helyes meghatározásának a feladata az egyes tagállamok jogalkalmazóira, Magyarországon legfőképp a közjegyzőkre hárul, melynek nehézségeit és sikerességét az elkövetkező évek, az alkalmazási gyakorlat mutatja majd meg.

Az európai öröklési bizonyítvány bevezetése jelentős előrelépés, mégis annak hatékony és zökkenőmentes alkalmazása érdekében a tagállamoknak együtt kell működniük annak érdekében, hogy e jogintézmény valóban az örökhagyók javát szolgálja. A nemzeti jogrendszerek adaptálása és az európai jogi keretrendszerrel való összehangolása kulcsfontosságú a Rendelet sikeres alkalmazásához.

Végezetül a Rendelet hatása a nemzeti jogrendszerekre jelzi az Európai Unió jogharmonizációjának fontosságát és kihívásait a polgárok mindennapi életére gyakorolt közvetlen hatásai terén. A folyamatos szakmai kommunikáció, a joggyakorlat figyelemmel kísérése és a rendelet továbbfejlesztése elengedhetetlen ahhoz, hogy a határokon átnyúló öröklési ügyek kezelése hatékonyabb lehessen.

IRODALOMJEGYZÉK

Idegen nyelvű szakirodalom

- K. BECKER – P. COOPERS: Cross-Border Successions in the European Union: Challenges and Solutions. *International Succession Law Journal*, 2018.
- A. DUTTA: The EU Succession Regulation. *Journal of Private International Law*, 2016
- N. GALLAGHER: Temporal Application of the EU Succession Regulation. *European Law Review*, 2016.

- M. GRAZIADEI: The Interplay Between the European Regulation on Successions and the National Laws. *European Review of Private Law*, 2017.
- R.F. HENSCHER: *The European Succession Regulation: A Commentary*. Cambridge University Press, 2015.
- X. KRAMER: The European Certificate of Succession. *European Law Journal*, 2017.
- P. LAGARDE: *The European Succession Regulation: Its Scope, Its Innovations, and Its Prospective Impacts*. Recueil des Cours, 2016.
- T. LEGRAND: The European Certificate of Succession: A step forward in cross-border successions. *Journal of Private International Law*, 2017.
- L. MILLER: Resolving Jurisdictional Conflicts in European Succession Law. *European Law Review*, 2019.
- A. SCHNITZER: Cross-Border Successions in the EU: The EU Succession Regulation's Impact on National Law. *International Law Review*, 2016.
- L. SMITH: Implementing the European Certificate of Succession: Challenges and Solutions. *International Succession Review*, 2018.
- S. VAN ERP: The Impact of the European Succession Regulation on the Member States Freedom of Testation. *European Property Law Journal*, 2015.

Magyar nyelvű szakirodalom

- PÁLI FATIME LEJLA: Joghatóság, alkalmazandó jog az Európai öröklési rendelet kapcsán. *Közjegyzők Közlönye*, 2017, 21. évf. 6. sz.
- SZILI ZOLTÁN: Joghatóság az öröklési ügyben: az európai öröklési rendelet hatálybalépését követő hagyatéki eljárási szabályok. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016.
- SZŐCS TIBOR: Az európai öröklési rendelet. In: VARGA ISTVÁN (szerk.): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja III/III*. Budapest, HVG-ORAC, 2018.
- SZŐCS TIBOR: Az európai öröklési rendelet, mint új kihívás. *Közjegyzők Közlönye*. 2016/2. sz.
- SZŐCS TIBOR: Az európai öröklési rendelet hazai alkalmazását érintő legújabb rendelkezések. *Európai Jog*, 2019/1. sz.

Internetes források

- <https://eapil.org/2020/03/05/testing-the-concept-of-residence-the-succession-of-frances-most-popular-rockstar/> (2024. 02. 24.)

NEMZETKÖZI HUMANITÁRIUS JOG ÉS FRANCIA FEGYVEREXPORT

COLLET-RETKE DOROTTYA¹

ABSTRACT ■ The non-international armed conflict in Yemen is a typical case of proxy war between the Saudi-led coalition and Iran. However, through the arms trade, the international legal obligations and indirect responsibility of other States also arises, for example that of France. With its aspirations towards a leading role in the European Union, the policy of the arms exporter France is especially worthy of analyzing with regard to its strong positions on the Russo-Ukrainian War. At minimum of a political hypocrisy, but graver accusations also arose towards France, even the possibility of complicity in war crimes. At this moment, there is no international legal procedure regarding France in this matter. It remains to see if this is due to the lack of responsibility, or if it demonstrates the weakness of international law.

ABSZTRAKT ■ A jemeni nem-nemzetközi fegyveres konfliktus egy tipikus proxyháborús eset a Szaúd-Arábia vezette koalíció és Irán között, azonban a fegyverszállítás révén egyéb országok nemzetközi jogi kötelezettségei és közvetett felelőssége is felmerülnek. Ide sorolható az Európai Unió vezérszerepre törekvő fegyverexportőr Franciaország, amelynek politikáját különösen érdekes górcső alá venni az orosz-ukrán háborúval kapcsolatos markáns állásfoglalásaira való tekintettel is. Minimum a politikai kétszínűség, de súlyosabb, a háborús bűnösségben való részesség vádjai is napvilágot láttak Franciaországgal szemben. Jelenleg nincsen semmilyen Franciaországot érintő nemzetközi jogi eljárás az ügyben. Kérdés, hogy ez a felelősség megállapíthatóságának hiányát, vagy éppen a diplomáciai súly jelentőségét és a nemzetközi jog gyengeségét bizonyítja-e.

KULCSSZAVAK: nemzetközi jog, humanitárius jog, fegyverexport, Franciaország, Jemen

1. ELŐSZÓ

A nemzetközi humanitárius jog rendre felbukkan napjaink fegyveres konfliktusaival, úgy az orosz-ukrán háborúval, mint éppen az Izrael-Hamász közti fegyveres összecsapásokkal kapcsolatban. E tanulmány fókuszja utóbbiak politikai túlfűtöttsége okán egy másik, régebb óta tartó, és Magyarországon kevés figyelmet kapó fegyveres konfliktus elemzése: a jemeni polgárháborúé.

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

A nemzetközi humanitárius jog elsősorban az államok közti fegyveres erőszakot hivatott keretekbe foglalni, azonban a Fegyverkereskedelmi Egyezmény által a hagyományos fegyverkereskedelem ellenőrzésére is kiterjed. A jemeni konfliktussal kapcsolatban felmerül a kérdés: mennyire egyeztethető össze a nemzetközi jogi előírásokkal a fegyverexport fenntartása olyan országok – például Szaúd-Arábia – felé, amelyek a szóban forgó fegyvereket a gyanú szerint háborús bűnök elkövetésére használják fel? Avagy meddig megy el a saját magát nemzetközi jog és multilateralizmus védelmezőjének szerepébe helyező Franciaország a fegyveripara és az arab országokkal fennálló szövetségi érdekében?

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) Alapokmánya kimondja, hogy a „Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell.”² Ezt a rendelkezést a Nemzetközi Bíróság az Alapokmány sarokkövének nevezi³, elismeri annak szokásjogi jellegét, valamint hivatkozik a Nemzetközi Jogi Bizottság véleményére⁴, mely szerint az erőszak tilalma *jus cogens*nek minősül.⁵ Tekintettel azonban arra, hogy az erőszak alkalmazásának tilalma az Alapokmány 39. és 51. cikkével összhangban értelmezendő, az államközi általános erőszaktilalom alól két kivétel van: a Biztonsági Tanács felhatalmazásával alkalmazott fegyveres erő és az önvédelem joga. A nemzetközi jog ebből a szempontból pragmatizmusról tesz tanúbizonyságot azáltal, hogy belátja, nem lehetséges teljeskörűen betiltani az államközi erőszakot. Ezt körunk egyik jellegzetes problematikája, a humanitárius célú beavatkozás, avagy az ún. responsibility to protect (R2P) is illusztrálja.⁶ A pragmatizmus azonban nem csupán az erőszak tilalmával kapcsolatosan jellemző. A nemzetközi jog a háborúk borzalmaiból kiindulva a hadviselés szabályait is keretekbe foglalja: ha nem lehet véglegesen megszabadulni a háborúktól, legalább korlátozzuk annak

² Egyesült Nemzetek Alapokmánya, 2. cikk, 4. bekezdés.

³ Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), Judgment, I.C.J. Reports 2005. 168, 148. bekezdés.

⁴ Paragraph (1) of the commentary to article 50 of the draft articles on the law of treaties. Yearbook of the International Law Commission, 1966, vol. II, 247.

⁵ Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Merits, Judgment. I.C.J. Reports 1986, 14., 190. bekezdés.

⁶ Lásd például a szír rezsim saját lakosságát célzó vegyifegyver-támadását 2011-ben, és az arra adott amerikai, francia és brit válaszreakciókat. Az R2P elvére hivatkozva volt tervben egy fegyveres beavatkozás a szír lakosság érdekében, a szír rezsim ellen.

pusztítását. A nemzetközi humanitárius jognak eszerint lehetne a legegyszerűbben összefoglalni a lényegét.⁷

A globalizált világ összefüggő geopolitikai-stratégiai kapcsolatai révén a hadviselés szabályai kiterjedtek az egyes fegyverexportőr államok azon jellegű kötelezettségeire is, amelyeknek értelmében az adott államot nem csupán a humanitárius jog saját maga általi betartásának kötelessége terheli, hanem fegyverexportőrként kötelessége megbizonyosodni arról, hogy az export célországa sem szegi meg a nemzetközi humanitárius jog előírásait. Ebben a tekintetben érdemes vizsgálni Franciaországot, mint a világ harmadik legnagyobb fegyverexportőrt⁸, és mint a nemzetközi jog betartására rendszeresen felszólító középhatalmat, különösen az évek óta tartó jemeni polgárháború tükrében. Ebben a Szaúd-Arábia vezette koalíció által támogatott jemeni frakció az Irán által támogatott húsz lázadókkal áll szemben, és mintegy 10 000 életet követelt, és hárommillió embert kényszerített otthona elhagyására. A konfliktusban részt vevő Arab Koalíciót vezető Szaúd-Arábia közel egymilliárd euró értékben vásárolt háborús felszerelést Franciaországtól, amelyek egy jelentős része – a francia kormány hivatalos kommunikációjával ellentétben – bevetésre kerül a jemeni fegyveres konfliktusban.

2. NEMZETKÖZI HUMANITÁRIUS JOG, FEGYVEREXPORT ÉS A JEMENI FEGYVERES KONFLIKTUS

2.1. A nemzetközi humanitárius jog fogalma

A nemzetközi humanitárius jog tág értelemben a nemzetközi jognak az a területe, amelyik a fegyveres konfliktusokkal, az azok során tanúsított magatartások szabályozásával foglalkozik (*jus in bellum*). A nemzetközi humanitárius jog a legegyszerűbb megfogalmazás szerint a fegyveres konfliktusok hatásainak korlátozását, az okozott károknak az éppen még szükséges szintre szorítását célozza. Az állami és nem állami fegyveres alakulatok felelősségét alapozza meg fegyveres konfliktus esetén. Az ide tartozó szabályok írják elő többek között

⁷ E ponton megjegyzendő, hogy habár az 1949-es genfi egyezmények elsősorban a nemzetközi fegyveres konfliktusokkal foglalkoznak, közös 3. cikkükben a nem nemzetközi fegyveres összetűzésekről is rendelkeznek.

⁸ A 2016–2020 közti időszakban, a SIPRI adatai szerint, az Egyesült Államok és Oroszország után. Pieter D. Wezeman, Alexandra Kuimova, Siemon T. Wezeman, Trends in International Arms Transfers 2020, SIPRI, 2021. március.

a humanitárius segélyek és humanitárius segítők szabad mozgását, a civilek védelmét, valamint a menekültek, a sebesültek, és hadifoglyok védelmét.

Élesen el kell választani a nemzetközi jognak a fegyveres erő alkalmazásának jogszerűségével foglalkozó szabályaitól, amelyek azt állapítják meg, hogy egy állam mikor nyúlhat a fegyveres erő eszközéhez (*jus ad bellum*).

A nemzetközi humanitárius jog alapvető forrásai az 1949-ben elfogadott Genfi Egyezmények és az 1899-ben, illetve 1907-ben elfogadott Hágai Egyezmények. Ezek mellett számos egyéb nemzetközi szerződés is hatályban van, amelyek egy-egy részterülettel foglalkoznak; illetve jelentős szereppel bírnak a nemzetközi szokásjog által megteremtett kötelező jogi normák is.

A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága⁹ szerint többek között az alábbi elvek tekinthetők irányadóként¹⁰:

- A harcképtelen és harcban részt nem vevő személyek joga életük, fizikai és lelki jólétük tiszteletben tartására.

- Az elfogott kombattánsok és polgári személyek védelme megtorló vagy erőszakos cselekedetektől.

- A felesleges károkat vagy túlzott szenvedést okozó fegyverek és harcmódok alkalmazásának tilalma.

- A polgári lakosság és kombattánsok közti mindenkori különbségtétel kötelessége, a polgári lakosság megkímélésének érdekében. A polgári lakosság nem lehet támadás célpontja. A támadások kizárólag katonai célpontok ellen irányulhatnak.

A tanulmány témájának szempontjából ez utóbbi érdemel majd kiemelt figyelmet.

A nemzetközi humanitárius jogot alkotó jogforrásokat az áldozatokat érintő, a háborúzás módját illető, kifejezetten a haditengerészeti és légi hadviselést érintő, a kulturális örökségek védelmét érintő, illetve egyéb kategóriákba sorolhatjuk – úgymint például a Fegyverkereskedelmi Szerződés (Arms Trade Treaty- ATT) A nemzetközi egyezmények mellett az ENSZ Közgyűlésének határozatai, továbbá kiegészítő jegyzőkönyvek és opcionális jegyzőkönyvek egészítik ki a humanitárius jog forrásait.

⁹ International Committee of the Red Cross – ICRC. Az ICRC célja a vöröskereszt-mozgalom alapelveinek megőrzése; semleges intézményként közreműködik a háborúk, polgárháborúk katonai és polgári áldozatainak gondozásában és védelmében; közvetítő szerepet játszik a szemben álló felek között, s eljár kérésüknek megfelelően (hadifogly- és internálótáborok látogatása, humanitárius segítségnyújtás, eltűnt személyek felkutatása stb.); közreműködik a nemzetközi humanitárius jog fejlesztésében.

¹⁰ International Review of the Red Cross, 1978 szeptember-október, Declaration on the Fundamental rules of humanitarian law applicable in armed conflicts.

Franciaország az áldozatok védelméről kilenc, a hadviselés módjáról tizen-nyolc, a haditengerészeti és légi hadviselésről hét, a kulturális örökségek védelméről négy egyezményhez csatlakozott, valamint további öt, egyéb kategóriába sorolható egyezményt ratifikált.¹¹

Annak ellenére, hogy a nemzetközi humanitárius jog számos eleme nemzetközi szokásjogi értékkel bír, napjainkban egyre több esetben sérül. Franciaország gyakran szólal fel a civilek és humanitárius dolgozók védelme érdekében, mikor humanitárius konvojok eltérítésre kerülnek, a személyzetet elrabolják vagy meggyilkolják. Az ilyesfajta erőszak valóban érzékenyen érinti a civileket, és millióktól vonhatja meg az életmentő segítséget.

2.2. A Fegyverkereskedelmi Szerződés jelentősége a nemzetközi humanitárius jog szempontjából

Az ENSZ Közgyűlése 2013. április 2-án fogadta el a Fegyverkereskedelmi Szerződést, mely 2014. december 24-én lépett hatályba. Ez az első alkalom, hogy a nemzetközi közösség egy jogi kötőerővel rendelkező eszközt dolgozott ki a hagyományos fegyverekkel való globális kereskedelem szabályozására. A Szerződésnek kilencvenhét részes állama van, Franciaország 2014. április 2-án helyezte letétbe a megerősítő okiratot.

A Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság a humanitárius jogot szabályozó egyezmények között tünteti fel a Fegyverkereskedelmi Szerződést, amely meglátása szerint szolid humanitárius alappal rendelkezik¹², mivel a hagyományos fegyverek, lőszerek, tartozékok és alkatrészek nemzetközi kereskedelmét szabályozza a humán szenvedés visszaszorítása érdekében. A Szerződés célja, hogy ne lehessen fegyvereket exportálni olyan országoknak, vagy olyan térségekbe, ahol fennáll háborús bűncselekmények vagy humanitárius jogi sértések előfordulásának veszélye. A Szerződés egyik alappillére, amelyet explicit módon lefektet a szöveg, hogy a részes államok kötelessége a nemzetközi humanitárius jog betartása és betartatásának garantálása. Ezzel megerősíti és kiegészíti a Genfi Egyezmények

¹¹ A témáról részletesen: https://ihldatabases.icrc.org/applic/ihl/dih.nsf/vwTreatiesByCountrySelected.xsp?xp_countrySelected=FR&nv=4; Hozzáférés dátuma: 2021. 03. 19.

¹² <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=EF-248C87D08DD8C0C1257C7D0033DA1D&action=openDocument#:~:text=In%20the%20view%20of%20the,has%20a%20solid%20humanitarian%20basis.&text=The%20Treaty%20subjects%20arms%20transfer,rights%20law%20will%20be%20committed.> Hozzáférés dátuma: 2021. 03. 19.

közös 1. cikkelyét¹³, amelynek értelmében a részes országoknak minden körülmény között kötelessége a nemzetközi humanitárius jog tiszteletben tartásának biztosítása.

A Szerződés tárgya a lehető legmagasabb közös nemzetközi követelmények megállapítása a hagyományos fegyverek nemzetközi kereskedelmének szabályozása vagy szabályozásának javítása céljából, valamint a hagyományos fegyverek illegális kereskedelmének megakadályozása és felszámolása, továbbá azok illetéktelen kezekbe jutásának megakadályozása. Célja hozzájárulni a nemzetközi és regionális békéhez, biztonsághoz és stabilitáshoz, az emberek szenvedésének csökkentéséhez.¹⁴

A Szerződés hatálya kiterjed a harckocsikra, páncélozott harcjárművekre, nagy kaliberű tüzérségi rendszerekre, harci repülőgépekre, harci helikopterekre, hadihajókra, rakétákra és rakétakilövőkre, továbbá kézi- és könnyű fegyverekre. A nemzetközi kereskedelem a Szerződés szempontjából az export, import, tranzit, átrakodás és bróker tevékenységet jelent.¹⁵

Minden exportáló Részes Állam köteles megvizsgálni annak lehetőségét, hogy az adott hagyományos fegyverek vagy egyéb tételek hozzájárulnának-e a békéhez és biztonsághoz vagy aláássák azokat, felhasználhatók-e a nemzetközi humanitárius jog komoly megsértésének elkövetésére vagy az elkövetés elősegítésére, illetve a nemzetközi emberi jogi normák komoly megsértésének elkövetésére vagy az elkövetés elősegítésére.¹⁶ A Részes Államok kötelesek a nemzetközi humanitárius jognak és az emberi jogoknak megfelelő belső ellenőrző mechanizmusokat létrehozni.

Minden Részes Állam köteles jelentést benyújtani a Titkárságnak a Szerződés végrehajtása érdekében fogantatosított intézkedéseiről, beleértve a nemzeti törvényeket, a nemzeti ellenőrző listákat, továbbá az egyéb rendelkezéseket és adminisztratív intézkedéseket.¹⁷

A francia külügyi álláspont szerint Franciaország a Szerződés jelentette lehetőségek közül négyet tart kiemelten fontosnak, úgymint korlátozni a fegyver- és lőszerellátást instabil zónákban; elkerülni a nemzetközi humanitárius jog és az emberi jogok megsértését; béke, biztonság és regionális stabilitás megőrzését; valamint a leszerelési folyamatok átláthatóságának javítását. Franciaország különösen ügyel szubszaharai-afrikai partnerei érdekeire, akiket a fegyverkereske-

¹³ „The High Contracting Parties undertake to respect and to ensure respect for the present Convention in all circumstances.”

¹⁴ ATT 1. cikkely.

¹⁵ ATT 2. cikkely.

¹⁶ ATT 7. cikkely.

¹⁷ ATT 13. cikkely.

delem nemzetközi korlátozásának hiánya kiemelten érint. Franciaország továbbá prioritásként kezeli az eltérítés kérdését, ahogy a kézi- és könnyűfegyverek kereskedelmét is, melyek a legnagyobb károkat okozzák napjainkban.¹⁸

Mindemellett Franciaország, és különösen a 2017-ben majd 2021-ben megválasztott Emmanuel Macron államfő a multilateralizmus védelmezőjének szerepébe helyezkedve rendszeresen szólal fel a nemzetközi jog tiszteletben tartása mellett. A valósághoz azonban hozzátartozik, hogy Franciaország a világ legnagyobb fegyverexportőrei között található, mely a fentiekben leírtakra való tekintettel felvet bizonyos kérdéseket a humanitárius jog tiszteletben tartásával kapcsolatosan. Különösen a jemeni konfliktust és az annak esetleges táplálásában játszott francia szerepet érdemes ebből a szempontból vizsgálni.

2.3. A jemeni háború és a nemzetközi humanitárius jog megsértésének kérdése

A régóta erőszaktól szenvedő Jemenben a húshi erőszak kitörésével a helyzet 2015 márciusától újabb dimenzióba lépett. Az ország lakosságát egyszerre sújtja az éhínség, a háború és a terrorizmus. Az országon belüli törésvonalak mellett a regionális hatalmak rivalizálása is súlyosbítja a helyzetet: a lázadó huszúk mögött a síita többségű Irán áll, a kormányt viszont a Szaúd-Arábia által vezetett szunnita koalíció támogatja. Ennek eredménye egy darabokban lévő infrastruktúra, éhező lakosság, és a terrorizmus térnyerése. A nemzetközi közösség számos felhívása ellenére egyelőre nem látszik a kiút a fegyveres konfliktusból.

2.4. A jemeni konfliktus háttere és a világ egyik legnagyobb humanitárius krízise

A jemeni polgárháború a 2011-es arab tavaszra vezethető vissza, mikor Egyiptomhoz, Tunéziához és Szíriához hasonlóan Jemenben is tömegtüntetések törtek ki és a harmincnégy éve (1978–2012) hatalmon lévő Ali Abdallah Saleh elnök lemondásra kényszerült. Alelnöke, Abd Rabbo Mansour Hádi átvette a helyét 2012-ben két éves időtartamra. Az általa meghirdetett politikai átmenet két év elteltével azonban megakadt, majd az ország északi részéről kiinduló huszói fegyveres lázadás véget is vetett e folyamatnak, amikor 2014 szeptembe-

¹⁸ <https://cd-geneve.delegfrance.org/What-is-at-stake-The-Arms-Trade-Treaty> Hozzáférés dátuma: 2021. 03. 19.

rében elfoglalták a fővárost, Szanaát. 2015. március 25-én Hádi száműzetésbe kényszerül. Ekkor döntött Szaúd-Arábia a fegyveres beavatkozás mellett. Rijád ugyanis tartott regionális riválisa, Irán, és a síita húsz lázadók közti szövetségtől. A Döntő Viharnak nevezett hadművelet több szunnita arab országot fogott össze. Szaúd-Arábia mögé felsorakozott Jordánia, Egyiptom, Szudán, Katar, Bahrein, Kuvait, Marokkó, valamint az Egyesült Arab Emírségek (EAE).

Rijád álláspontja szerint a katonai beavatkozás célja Hádi és legitim kormányának védelme volt a húsz lázadókkal szemben. Az ENSZ BT 2216.sz. határozata¹⁹ helybenhagyta a Perzsa-Öböl Menti Együttműködési Tanács²⁰ hadműveletét, az Egyesült Államok pedig logisztikai és hírszerzési segítséget nyújtott Rijádnak. Az eredetileg pár hetesre tervezett katonai beavatkozás azóta is tart. A főbb frontvonalak 2015 nyarától gyakorlatilag alig mozdultak el, Szaúd-Arábia pedig folytatja a légi bombázásokat, miközben csekély számban küld szárazföldi erőket Jemenbe. Jemen északi, legsűrűbben lakott részén a húsz lázadók megerősítették hatalmukat. Délen a szabad területek megosztottak, és erős szeparatista erők hatalma a jellemző, ezek rivalizálnak a száműzetésben lévő kormánnyal. A konfliktus kezdete óta a koalíciós légi támadások jelentős számban követeltek civil áldozatokat. A célpontok között szerepeltek többek közt civil létesítmények és események, mint például piacok vagy esküvők, illetve lakóépületek és üzemek is. Az ENSZ adatai szerint 10 000 civil áldozatot követelt a konfliktus, amely sokatmondó referenciapont, és mivel 2016 augusztusából származik, napjainkban ez a szám valószínűsíthetően még magasabb. 2018-ban egy ENSZ szakértői bizottsági jelentés²¹ szerint Jemen, mint állam, gyakorlatilag megszűnt létezni, így a frontvonalaktól messze az állam összeomlása is szedi áldozatait. A kereskedelmet és a humanitárius segélyszállítást akadályozza az ország legnagyobb kikötője, El-Hudajda körüli – először tényleges, majd hivatalosan feloldott, azonban de facto továbbra is helyben lévő – szaúdi tengeri blokád. A lázadók kontrollja alatt álló város körüli blokád katasztrofális következményekkel jár Jemen számára, mivel az országba importált élelem és orvosi eszközök 80%-a ezen a kikötőn keresztül érkezik.²²

¹⁹ UNSC Resolution 2216 (2015), 14 April 2015.

²⁰ Gulf Cooperation Council, GCC.

²¹ Final report of the Panel of Experts on Yemen, Letter dated 26 January 2018 from the Panel of Experts on Yemen mandated by Security Council resolution 2342 (2017) addressed to the President of the Security Council

²² Aditya Sarkar, « 'Once We Control Them, We Will Feed Them': Mass Starvation in Yemen [archive] », Accountability for Mass Starvation, Oxford University Press, Oxford, 2022. Szeptember 30. (ISBN 978-0-19-286473-4, DOI 10.1093/oso/9780192864734.003.0009, Hozzáférés dátuma: 2023. Október 2.), p. 217–C9.N181

Az elhúzódó fegyveres konfliktussal járó további veszélyt a terroristacsoportok térnyerése jelenti. Az Al-Kaida és az Iszlám Állam kihasználja a hatalmi űrt, az Al-Kaida egy évig még egy miniállam működtetésére is képes volt, mielőtt 2016 áprilisában a Koalíció véget vetett az uralomnak. Azóta az Egyesült Arab Emírátsok, intenzív amerikai dróncsapások segítségével, hajtóvadászatot végez a terroristák ellen. A szalafista dzshihadista mozgalom azonban diszkréten virágzik a frontvonalon. Harcosai egyre gyűjtik katonai tapasztalataikat és újabb militánsokat toboroznak.

2016 óta több tárgyalási ciklusra is sor került a húsz lázadók és a jemeni kormány között, de egyelőre semmilyen erőfeszítés nem hozta el a békét. Rijád nem tűrné, hogy a húszik Irán katonai-fegyveres karjaként megmaradjanak a határán. Irán a maga részéről pedig viszonylag kevés erőforrás-ráfordítással eléri, hogy a jemeni háború lekösse riválisa, Szaúd-Arábia erőforrásait és figyelmét.

Az ENSZ szerint Jemenben zajlik a világ legsúlyosabb humanitárius válsága. Több, mint 22 millió ember, azaz a lakosság háromnegyede szorul humanitárius segélyre és védelemre. A konfliktus közvetett módon 100 000 emberéletet követelt.²³ Az egészségügyi intézmények kevesebb, mint fele működik. A nők 48%-a analfabéta, a gyermekek 25%-a nem jár iskolába, az iskolák 11%-a megrongálódott, vagy más célú felhasználásra foglalták el. 8,4 millió embert veszélyeztet az éhhalál, 16 milliónak nincsen ivóvízhez való hozzáférése.²⁴

Az amúgy is szegény országban tehát a fegyveres konfliktus otthonok, iskolák és kórházak lerombolását eredményezte, a külföldi hatalmak fegyveres beavatkozása pedig még mélyebb káoszba taszította Jement. Rijád partnerei, köztük Washington és Párizs, kritikák tüzebe került a Szaúd-Arábiának szállított fegyverek miatt.

2.5. Fegyverembargó szorgalmazása az Európai Unió és az ENSZ részéről

Az elhúzódó háború egyelőre egyik fél számára sem hozott jelentős sikert, de hivatalos adatok szerint mintegy évi 15 milliárd dollárral, mások szerint ennek a négyszeresével terheli a szaúdi királyság költségvetését. Az amerikai fegyvergyártóknak viszont jelentős profitot jelent a 110 milliárd dolláros, a terrorizmus és az Irán elleni harccal indokolt szaúdi üzlet, amit Donald Trump egykori elnök 2017 májusában tett rijádi látogatása során írtak alá.²⁵ Elemzők, újságírók, és

²³ <https://news.un.org/en/story/2020/12/1078972> Hozzáférés dátuma: 2021. 03. 10.

²⁴ <https://news.un.org/fr/focus/yemen> Hozzáférés dátuma: 2021. 03. 10.

²⁵ KOVÁCS GÁBOR: *Elfelejtett háború Jemenben*. <http://www.magyardiplo.hu/2496-elfelejtett-haboru-jemenben> Hozzáférés dátuma: 2021. 03. 12.

nem-kormányzati szervezetek (non-governmental organization- NGO) szerint a Szaúd-Arábia által vezetett koalíció bombázásai okozzák a legsúlyosabb károkat Jemenben.

Az Európai Parlament több alkalommal is elfogadott a Szaúd-Arábiába irányuló fegyverexport embargójára felszólító, nem kötelező érvényű határozatokat²⁶, ezeket azonban Franciaország figyelmen kívül hagyja. Az egyik határozat indokolásában az alábbiak olvashatók:

„mivel Jemenben az Abd Rabbu Manszúr Hádi jemeni elnök felkérésére Szaúd-Arábia által vezetett katonai beavatkozás [...] katasztrofális humanitárius helyzetet eredményezett, amely az egész ország lakosságát érinti, [...] a jelenlegi katonai konfliktus eszkalálódásának elsődleges áldozata a már amúgy is sanyarú körülmények között élő jemeni polgári lakosság;

mivel a Szaúd-Arábia vezette katonai koalíció jemeni légitámadásai több beszámoló szerint polgári célpontokat [...] is sújtottak, és súlyos károkat okoztak a segélyek célba juttatásához szükséges alapvető infrastruktúrában, valamint az országban súlyos élelmiszer- és üzemanyaghiányhoz vezettek; [...] mivel a háború kezdete óta egyes uniós tagállamok továbbra is engedélyezték fegyverek és hozzájuk kapcsolódó termékek szállítását Szaúd-Arábiába; mivel az ilyen kereskedelem sérti a fegyverkivitel ellenőrzéséről szóló 2008/944/ KKBP közös álláspontot, amely kifejezetten tiltja, hogy a tagállamok engedélyt adjanak olyan esetekben, amikor egyértelműen fennáll annak kockázata, hogy az exportálandó katonai technológiát vagy felszereléseket a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő tevékenységekre használják fel, és a regionális béke, biztonság és stabilitás aláásására; felszólítja az alelnököket/ főképviselőket, hogy kezdeményezze Szaúd-Arábiával szemben európai uniós fegyverembargó bevezetését, tekintettel a súlyos vádakra, melyek szerint Szaúd-Arábia Jemenben megsértette a nemzetközi humanitárius jogot [...]”

Két évvel később az Európai Parlament megjegyzi, hogy egyes tagállamok felhagytak Szaúd-Arábia és a Szaúd-Arábia vezette jemeni koalíció más országainak fegyverekkel való ellátásával, és mélyszélesen sajnálja, hogy más tagállamok láthatólag nem veszik figyelembe a célszország viselkedését és az exportált fegyverek és lőszerek végfelhasználását. A határozat rámutat arra, hogy ezek a különböző gyakorlatok azzal a kockázattal fenyegetnek, hogy aláássák az egész európai fegyverzet-ellenőrzési rendszert.²⁷

²⁶ Az Európai Parlament 2016. február 25-i állásfoglalása a jemeni humanitárius helyzetről [2016/2515(RSP)]. Az Európai Parlament 2018. november 14-i állásfoglalása a fegyverkivitelről: a 2008/944/KKBP közös álláspont végrehajtása [2018/2157(INI)].

²⁷ Az Európai Parlament 2018. november 14-i állásfoglalása a fegyverkivitelről: a 2008/944/KKBP közös álláspont végrehajtása [2018/2157(INI)], 13. bekezdés.

Az ENSZ Jemennel foglalkozó szakértői bizottsága jelentésében²⁸ sajnálatát fejezte ki a Jemenben elkövetett számos háborús bűncselekmény miatt. A jelentés szerint öt évvel a polgárháború kezdete után a jemeni civilek elleni támadások megállás nélkül folytatódnak, a konfliktusban részt vevő felek felelősségének nyomatékosságát célzó nemzetközi akció hiánya mellett. A szakértők arra kérik a nemzetközi közösséget, hogy ne adjanak el fegyvereket abban az esetben, ha azoknál fennáll a veszélye, hogy felhasználásra kerülnek a konfliktusban. Figyelmeztetnek, hogy Franciaország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok fegyverreladásainak jogszerűsége megkérdőjelezhető. Az államokat felelősségre lehet vonni a nemzetközi jog megsértésében való segítségért vagy közreműködésért amennyiben a bűnrészesség feltételei fennállnak. Az említett államok fegyverexport révén fennálló bűnrészességének kérdése háborús bűnök elkövetésében azonban még meghatározandó. A szakértői csoport és elnöke, Kamel Jendoubi, többször is felemelte hangját a konfliktusban elkövetett bűncselekmények büntetlenül hagyása miatt. Jendoubi kijelentette, a jemeni civilek nem éheznek, hanem éhezhetne vannak a konfliktusban részt vevő felek által. Az erőszak folytatása a nemzetközi jog és az emberi életek teljes semmibe vételét jelenti, a polgárháború pedig szurreális és abszurd dimenziót öltött.²⁹

A Genfi Egyezmények közös 1. cikkelyének megfelelően a részes országoknak minden körülményben kötelessége a nemzetközi humanitárius jog tiszteletben tartásának biztosítása, mely kiemelten releváns rendelkezés a jemeni konfliktus kontextusában. Ez különösen igaz azon államok esetében, melyek bármilyen módon befolyásolják vagy támogatják a konfliktusban részt vevő feleket, úgymint Franciaország.³⁰ Az államokra róható felelősség mértéke aszerint nő, amekkora hatással bírnak a jemeni kormányra, a Koalícióra, vagy a húszikra. A konfliktusban közvetlenül részt vevő országok mellett azon államok felelőssége, amelyek közvetett vagy közvetlen támogatást nyújtanak tanácsadáson, hírszerzésen, kiképzésen, logisztikában és/vagy fegyverexporton keresztül, kiemelten releváns, így többek között az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország és Irán esetében.³¹

²⁸ Situation of human rights in Yemen, including violations and abuses since September 2014 Report of the detailed findings of the Group of Eminent International and Regional Experts on Yemen, 2019. szeptember 3. A/HRC/42/CRP.1 <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/YemenGEE/Pages/Index.aspx> Hozzáférés dátuma: 2021. 04. 06.

²⁹ UN Group of Eminent International and Regional Experts on Yemen Briefs the UN Security Council Urging an end to impunity, an expansion of sanctions, and the referral by the UN Security Council of the situation in Yemen to the International Criminal Court. <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/NewsDetail.aspx?NewsID=26563&LangID=E> Hozzáférés dátuma: 2021. 04. 06.

³⁰ Situation of human rights in Yemen, op. cit. 54. bekezdés.

³¹ Idem, 1444. bekezdés.

3. FRANCIAORSZÁG HÁBORÚS BŰNÖSSÉGÉNEK KÉRDÉSE

A nemzetközi és francia közvélemény egy része azt követeli, hogy a francia kormány ne legyen részese a humanitárius katasztrófát előidéző jemeni konfliktusnak. Ugyanakkor Franciaországnak jelentős érdeke fűződik a Szaúd-Arábiával való jó kapcsolatok megőrzéséhez, nem csupán a fegyvereladások, hanem a térségben való befolyás megőrzése, és nem utolsósorban a szaúdi kőolajimport miatt.³²

A közel-keleti térségbe irányuló fegyvereladások felfüggesztése érdekében francia kormányra irányuló nyomás ellenére Franciaországnak nem érdeke változtatni gyakorlatán, hiszen az Egyesült Államokhoz képest korlátozott szerepet tölt be a Szaúd-Arábiára való nyomásgyakorlásban. Míg a Szaúd-Arábia részére eladott fegyverek tekintetében Párizs a harmadik helyen áll csekély részesedéssel³³, addig Szaúd-Arábia a francia fegyveripar második legnagyobb felvásárlója.

3.1. A francia kormányt érintő kritikák, civil és politikai nyomásgyakorlás

Több francia, nemzetközi és jemeni NGO³⁴ számos alkalommal felhívást intéztek a francia kormányhoz a fegyvereladások beszüntetését, illetve legalább jobb átláthatóságát, és a fegyverexport feletti valós parlamenti kontroll felállítását szorgalmazva. Céljuk, hogy Franciaország tiszteletben tartsa nemzetközi kötelezettségvállalásait az ATT és az Európai Unió 2008/944/PESC közös álláspontjának megfelelően, különösen mivel Franciaországgal ellentétben több ország, köztük Németország, Belgium, Olaszország és az Egyesült Királyság is korlátozza vagy felfüggesztette a Szaúd-Arábiának és az Egyesült Arab Emírségeknek történő fegyvereladást.³⁵

Az Amnesty International és az ACAT nem-kormányzati szervezetek 2018. március 19-én publikált jelentésében elítéli a fegyvereladásokat, amelyek „*hozzájárulhatnak háborús bűnök elkövetéséhez*”, és amelyek „*Franciaországot bűnrészessé*

³² 2015-ös adatok szerint a Franciaországba importált kőolaj 18,6%-a származik Szaúd-Arábiából.

³³ 61% USA, 23% UK, és mindössze a fegyverek 4%-át vásárolják Franciaországtól. Ezzel ellentétben a francia fegyverexport második legnagyobb felvásárlója Szaúd-Arábia, India után. A francia hadügyminisztérium adatai alapján 2008–2017 között 12,6 milliárd euró értékben adtak el fegyvert Szaúd-Arábiának. 2017-ben pedig 14,6 milliárd értékű fegyvereladást hagytak jóvá. <https://sipri.org/sites/default/files/2018-11/france-2017.pdf> Hozzáférés: 2021. 02. 10.

³⁴ Köztük Amnesty International, Oxfam, la FIDH, Médecins du Monde.

³⁵ <https://www.amnesty.fr/presse/alors-que-la-mission-dinformation-parlementaire-sur> Hozzáférés dátuma: 2021. 04. 01.

teheti háborús bűnök elkövetésében". Az Európai Uniótól azt kérik, hogy hirdessen fegyverembargót Szaúd-Arábiával szemben, amíg tart a jemeni konfliktus.

A jelentés kiemeli, hogy a fegyverexportban részt vevő francia cégek büntető-jogilag felelősségre vonhatók szándékos emberölésért, és fennáll a veszélye, hogy a Franciaország által vállalt nemzetközi köteleességekkel ellentétes a Szaúd-Arábia felé irányuló fegyverexport.

Amennyiben megállapításra kerülne, hogy a szóban forgó eladások a Jemenben elkövetett atrocitások tudatában zajlottak, akkor Franciaország megsértette a Fegyverkereskedelmi Szerződést, valamint a 2008-as közös EU-álláspontot a fegyverkivitelről. Jelenleg egyik tekintetben sem zajlik vizsgálat Franciaországgal szemben.

Az ASER nem-kormányzati szervezet 2018 tavaszán jogi eljárást indított annak érdekében, hogy a francia kormány függessze fel több francia vállalat – köztük a Dassault és Nexter – fegyverszállítási engedélyét. Véleményük szerint francia fegyverek használata a jemeni polgárháborúban elkövetett emberi jogokat és humanitárius jogot sértő cselekmények során ellentétes a francia törvényekkel és Franciaország nemzetközi jogi kötelezettségeivel.

2017 januárjában egy ENSZ-jelentés 987 civil célpont elleni támadásról számolt be.³⁶ Egy 2018 januárjában megjelent jelentésben pedig az ENSZ-szakértők kifejtik, hogy Irán megsérti a világszervezet Jemennel szembeni fegyverszállítási tilalmát azzal, hogy nem akadályozta meg rakéták és drónok szállítását a síita lázadóknak, de a szakértők jelentésükben bírálják a lázadókat és a kormányerők oldalán a háborúban részt vevő, Szaúd-Arábia vezette Arab Koalíciót is a civilek elleni támadásai miatt.³⁷ Ugyanakkor az Amnesty International már 2009-ben felhívta a figyelmet az Egyesült Arab Emírségek és Szaúd-Arábia által Jemenben elkövetett atrocitásokra, Franciaország így a polgárháború kezdete óta tisztában lehetett a háborús jogot sértő cselekedetekkel, a civilek elleni támadásokkal. Az ASER elmondása szerint ezért kijelenthető, hogy Franciaország megsérti a Fegyverkereskedelmi Szerződést, amelynek értelmében az eladást végző államok vállalják, hogy figyelemmel kísérik a vásárló államokat, vagyis a fegyverek végfelhasználását. Az NGO végső soron a francia közigazgatási bíróságok csúcán álló Államtanácshoz kíván fordulni, és egyéb civil szervezetek, illetve a parlamenti képviselők segítségét kéri az eljárás támogatásához.

³⁶ Letter dated 27 January 2017 from the Panel of Experts on Yemen addressed to the President of the Security Council, N1700601.pdf

³⁷ Letter dated 26 January 2018 from the Panel of Experts on Yemen mandated by Security Council resolution 2342 (2017) addressed to the President of the Security Council s_2018_68.pdf (securitycouncilreport.org).

Figyelemre méltó a francia felelősség kérdése a civilek elleni támadásokban, hiszen Párizs gyakran illetett erős bírálattal bizonyos államokat, amelyek civilek elleni támadásokat hajtanak végre, vagy amelyek nem gyakoroltak elég nyomást más országok kormányaira ehhez hasonló támadások elkerülése végett, úgymint Oroszország vagy Törökország a szír rezsim kelet-gútai bombázásai tekintetében.

Az OrientXXI Franciaország és a Perzsa-öböl országainak kapcsolatainak bonyolult politikai-katonai-gazdasági összefüggéseire vonatkozó elemzése³⁸ kiemeli, hogy a Fegyverzetmegfigyelési Központ³⁹ által számukra eljuttatott információk szerint Franciaország nemcsak hadiipari felszerelést biztosít arab partnereinek, hanem kiképzést is a különleges alakulatok számára, és bizonyos mértékben technológiatranszfert is végez.

Ironikus, hogy Macron a szaúdi koronaherceg 2018 áprilisában zajló hivatalos párizsi látogatása során világosan ismertette a hivatalos francia álláspontot, amely szerint Franciaország elkötelezett Szaúd-Arábia biztonsága mellett, elítéli a húshi lázadók ballisztikus rakétatevékenységét, illetve magas elvárásokat támaszt a politikai rendezés és a civil populáció humanitárius helyzetének vonatkozásában. A francia elnök ekkor jelentette be, hogy 2018. június 27-én egy miniszteri ülésre kerül sor Párizsban, amely során az érintett felek a humanitárius katasztrófa enyhítésére, valamint a politikai rendezésre vonatkozóan folytatnak majd eszmecserét. A konferencia végül szakértői szinten, a nem-kormányzati szervezetek részvétele nélkül zajlott.

A fegyvereladások és egyéb segítségnyújtás által Franciaország folytatta az Arab Koalíció támogatását. Több sajtóorgánus ironikusan megjegyezte, hogy Franciaország célja a helyszínen dolgozó humanitáriusok biztonságának garantálása, miközben napi szinten kerül sor bombázásokra Jemenben, köztük francia gyártmányú fegyverekkel.

Az OrientXXI fent említett elemzése alapján 2017-ben Franciaország 1,4 milliárd euró értékben szállított fegyvert Rijádnak. Az Egyesült Arab Emírségek 227 millió értékben vásárolt fegyvert francia gyártóktól, illetve 5 db többfunkciós Airbus repülőt és 2 db Gowind járőrhajót rendelt. Továbbá, a Chantiers Couach hajógyár 2018-ban az emirátusi ADD Military Supplies vállalattal kötött megállapodása magában foglal technológiaátadásra vonatkozó elemeket is.

Az elemzés szerzője megjegyzi, hogy Párizs segítséget nyújtott az Egyesült Arab Emírségeknek 2018 júniusában El-Hudajda aknamentesítésében, és az ilyes-

³⁸ TONY FORTIN: La France partie prenante de la guerre contre le Yémen, <https://orientxxi.info/magazine/la-francepartie-prenante-de-la-guerre-contre-le-yemen>, 2662 Hozzáférés dátuma: 2019. 10. 06.

³⁹ Observatoire des armements.

fajta beavatkozás a konfliktus fordulópontját jelentő időszakban megegyezik az Oroszország által Bashar al-Aszadnak nyújtott támogatással Szíriában.

A fegyvereladások mellé Franciaország által végzett kiképzések, valamint technológiatranszfer is társul. Az Egyesült Arab Emírségek esetében ugyanis a gyártás helyi leányvállalatok telepítését, illetve vegyes vállalatokat is jelent. Az Airbus, Safran, Thales és a CMN vállalatok is rendelkeznek részesedéssel emírátsági cégekben. Franciaország a vállalatai jelenléte révén megosztja innovációit a kommunikáció, kém-műholdak, tengerészeti és repülőtechnológiai alkatrészek, kiber-megfigyelés és éjjellátó szemüvegek terén. További kapcsolódási pont, hogy a francia Luc Vigneron, a Thales franciavédelmi és technológiai konszern egykori igazgatója állt az Emirates Defense Industries Company élén 2014–2019 között.

Mindezen információk fényében a francia kormány által előszeretettel hangoztatott európai stratégiai autonómia is ellentmondásosnak tűnik, mivel az emírségek gyakran a legújabb francia technológiai vívmányokkal rendelkeznek, úgymint az Airbus-Thales műhold vagy az Atlas tűzérzéki rendszerek.

Az OrientXXI beszámol a fentiekén kívül az emírátsági DP World vállalat és a francia Surtymar privát katonai cég jövőbeli együttműködéséről is a Nigert és Kamerunt összekötő Kribi olajterminállal összefüggésben. A cikk szerint a sokoldalú és összetett kölcsönös függőségi rendszer fényében érthető, hogy Franciaország miért játssza a pirománt Jemenben, kockáztatva, hogy háborús bűnökben való bűnrészességgel vádolják meg. Abu-Dhabi fontos partnere Franciaországnak Líbiában, Rijád pedig a legnagyobb befizető a francia vezetésű G5 Száhel kezdeményezésben. Ez a felállás lehetővé teszi Franciaországnak, hogy tőkést találjon azokhoz a biztonságpolitikai kezdeményezésekhez, melyeket egyedül nem tudna finanszírozni, és mindeközben új piacot nyisson saját háziipari vállalatai számára.

A francia vezetésre az elmúlt években egyre nagyobb belső nyomás nehezedett, hogy közel-keleti partnereinek kétes lépéseit ne tűrje tétlenül, legyen szó akár a Hasogdzsi gyilkosságról, akár a jemeni konfliktusról. Ezt jól példázza, hogy 2018. november 21-én Macron elnök és az Egyesült Arab Emírségek koronahercege hivatalos ebédjével egy időben katariak és jemeniek egy NGO-val közösen két keresetet⁴⁰ is benyújtottak Mohammad bin Zayed Al-Nahyan ellen

⁴⁰ Az első keresetet három katari személy adta be, akik erőszakos eltűnésekben és kínzásban való bűnrészesség miatt fordultak a párizsi törvényszékhez. Eszerint az EAE biztonsági szolgálata titokban fogva tartotta és kínozták őket csaknem két éven át anélkül, hogy ismertették volna velük az ellenük felhozott vádakát. Mind fizikai, mind pszichológiai kínzásnak alávetették őket, (verés, alvásmegvonás, szexuális erőszakkal és akasztással való fenyegetés). A második keresetet hat jemeni személy és a Nemzetközi Jogvédő Szövetség (AIDL – Alliance

párizsi bíróságokon kínzásban és háborús bűnökben való bűnrészesség miatt. Az ügy nagy sajtónyilvánosságot kapott Franciaországon belül.

EAE és Szaúd-Arábia a francia hadiipar kiemelt partnerei, így valószínűtlen, hogy az abudhabi koronaherceg francia bíró elé álljon. A kezdeményezés valós célja az AIDL szerint az volt, hogy a francia kormány megértse, hogy nem léphetnek szövetségre akárkivel, és hogy az üzleti érdek nem mentség. Ugyanez érvényes az áprilisban Mohammed ben Szalman szaúdi koronaherceg ellen benyújtott keresetre is, melyet a Legal Center for Rights and Development NGO kezdeményezett kínzás és egyéb embertelen bánásmódban való bűnrészesség miatt.

Az Amnesty International szerint⁴¹ Franciaország három új járőrhajót szállított le Szaúd-Arábiának 2020. július folyamán. A szervezet szerint ez bizonyítja, hogy Franciaország a jemeni nemzetközi jogsértések ellenére folyamatosan exportál hadifelszerelést Rijádnak. Az NGO szerint Párizs kétszínűségét tovább súlyosbítja, hogy az ATT részes államainak legutóbbi konferenciáján⁴² minden országot a fegyverexportjuk teljes átláthatóságának biztosítására szólított fel. Utóbbi során éppen a kétséges fegyvereladások nem szerepeltek napirenden, ez az Amnesty szerint az ATT kevésbé hatékony működésének bizonyítéka. A kilencvenhét, éves jelentési kötelezettséggel rendelkező államból mindössze harmincöt nyújtotta be a 2019-re vonatkozó fegyverimport- és exportjelentést.

Az Amnesty International érvelésében alapul veszi az ENSZ Emberi Jogi Tanács által 2017-ben felállított Jemeni szakértői bizottság 2019. július– 2020. június közti időszakot lefedő jelentését is, amely szerint a jemeni konfliktus minden résztvevője megszegi a nemzetközi humanitárius jogot, valamint az emberi jogokat. A bizottság elítéli a fegyverexport folytatását, mely táplálja a fegyveres konfliktust az országban. A jelentés egyértelműen kimondja, hogy az ajánlások ellenére Franciaország, Kanada, Irán, az Egyesült Királyság és az USA továbbra is támogatást nyújt a konfliktus résztvevőinek. Ezáltal az érintett országok megsérthetik az ATT-ből fakadó kötelezettségeiket. Mindezekre való tekintettel az Amnesty International erősebb parlamenti kontrollt és nagyobb átláthatóságot szorgalmaz a francia fegyverexport tekintetében.

internationale pour la défense des droits et des libertés) nyújtotta be. A vád szerint mivel MBZ az EAE hadseregének főparancsnoka, így bűnrészes a Jemenben tapasztalható tömeges kínzásokban, az éhínséghez vezető blokádban és válogatás nélküli célpontok bombázásában. Az eljárásuk alapja, hogy a legsúlyosabb bűncselekmények esetén érvényesülő egyetemes joghatóság elvére való hivatkozással a francia törvényszék eljárhat és elítélhet bűnrészeseket, mikor Franciaország területén tartózkodnak.

⁴¹ <https://www.amnesty.fr/controle-des-armes/actualites/ventes-darmes--la-france-a-nouveau-pointee-du-doigt> Hozzáférés dátuma: 2020. 03. 06.

⁴² 2020. augusztus 17–21.

2019 áprilisában tíz NGO közös felszólító levelet⁴³ intézett Emmanuel Macron elnökhöz, hogy minden lehetséges módon gyakoroljon nyomást partnereire a jemeni konfliktus befejezése érdekében. Ismét azt kérték Párizstól, hogy függessze fel a fegyverexportot EAE és Szaúd-Arábia felé. 2019 júliusában tizenkilenc NGO ugyanilyen tartalommal a francia parlament képviselőinek juttatott el egy közös levelet.

3.2. Titkos fegyvereladások és a francia kormány következetlenségei

2019-ben erőteljesen felvetődött Franciaország bűnrészességének kérdése a jemeni konfliktus során elkövetett háborús bűnökben, amikor egy nem kormányzati szervezetekből és újságírókból álló csoport, a Disclose, nemzetbiztonsági titkosított dokumentumokhoz jutott hozzá, amelyek bizonyítják, amit a francia kormány évek óta titkol: pontosan milyen mennyiségben és milyen típusú fegyvereket ad el Franciaország Rijádnak, és ezek hogyan kerülnek felhasználásra Jemenben. A Mediapart francia sajtóorgánum több cikkben⁴⁴ közli ezeket az információkat, állami hazugságok és titkos fegyverszállítások címmel.

Világossá vált, hogy Franciaország nem csupán nem függesztette fel a fegyverexportot az Arab Koalíció országai felé, hanem új szerződést is kötött Szaúd-Arábiával a jemeni konfliktus kezdete óta – a hivatalos kormányzati kommunikációval ellentétben. 2018. október 30-án Florence Parly védelmi miniszter kijelentette a BFM TV adásában, hogy nincs folyamatban lévő tárgyalás Szaúd-Arábia és Franciaország között újabb fegyvereladási szerződésről. Márpedig ebben az időpontban véglegesítette a kormány az ARTIS kódneven futó új szerződés részleteit, melyet 2018 decemberében írtak alá. A francia állami fegyvergyártó Nexter cég és a francia kormány a jemeni konfliktus fényében nem jelentette be nyilvánosan a hírt annak politikai érzékenysége miatt.

Az ARTIS megrendelési szerződés vitathatatlanul szembesíti a francia kormányt következetlenségével. A francia kormány szisztematikusan tagadta, hogy francia fegyverek kerülnének bevetésre Jemenben, ugyanakkor a Disclose által megszerzett katonai hírszerzési jelentés írásos bizonyítékokkal szolgál a francia kormány téves állításaira.

⁴³ <https://www.hrw.org/fr/news/2019/04/15/yemen-appel-de-10-ong-apres-lenquete-de-disclose-sur-le-yemen> Hozzáférés dátuma: 2021. 03. 21.

⁴⁴ <https://www.mediapart.fr/journal/international/150419/armes-francaises-au-yemen-itinerare-d-une-livraisonsecrete?onglet=full> <https://www.mediapart.fr/journal/international/150419/la-france-et-le-yemen-cartographie-d-un-mensonge-detat?onglet=full> Hozzáférés dátuma: 2020. 03. 06.

A Disclose megszerzett egy, a Nexter gazdasági bizottsága által készített Stratégiai orientáció és kontextus c. dokumentumot, mely egyike a ritka írásos bizonyítékoknak az ARTIS szerződés meglétére vonatkozóan. Egy másik, Szállítási tervezet c. dokumentum pedig tételesen felsorolja a Szaúd-Arábiának 2019–2024 között szállítandó fegyvereket, köztük Titus páncélozott járműveket és 105LG vontatott ágyúkat.

Az egyik francia gyártmányú fegyver, melyet a koalíciós erők felhasználnak a jemeni konfliktusban – gyakran civilek elleni bevetésekre is – a Nexter cég Caesar ágyúja. Franciaország az ARTIS értelmében 2023-ig 147 db Caesar ágyút szállít Szaúd-Arábiának.

Florence Parly egykori fegyveres erőkért felelős miniszter 2019. január 20-án egy France Inter rádióinterjú⁴⁵ során kijelentette: nincs tudomása arról, hogy francia fegyvereket közvetlenül használnának a jemeni konfliktusban. Ugyanakkor a Disclose által megszerzett, Katonai Hírszerzési Igazgatóság (DRM) által készített jelentésben táblázatok és térképek is bizonyítják a jemeni konfliktusban felhasznált francia fegyverek valóságát.

A szaúdi és/vagy emirátusi hadseregnek eladott felszerelések közt szerepelnek Leclerc harckocsik, Mirage 2000-9 vadászgépek, Cobra radar, Aravis páncélozott járművek, Cougar és Dauphin helikopterek, valamint Caesar ágyúk. Ezek egy bizonyos részét pedig Jemenben használják fel. Ilyen például a már említett Caesar ágyú, melyből 2010 óta Franciaország 132 db-ot szállított le Szaúd-Arábiának a Sipri adatai szerint, és újabb szállítások várhatók az elkövetkező hónapokban.

A DRM térképe pontosítja, hogy 48 db szaúdi birtokban lévő Caesar ágyú Jemenben három olyan terület felé irányul, ahol falvak, tanyák, kisvárosok találhatóak. Arra a kérdésre, hogy a francia ágyúk bombázzák-e ezeket a területeket, a francia Elnöki Hivatal a következő választ adta: *„a Caesar ágyúk a szaúdi erőköt segítik a jemeni területben való előrehaladásban”*. Más szóval, a Mediapart szerint, az ágyúk bombázással megtisztítják a terepet az Arab Koalíció tankjai előtt, amelyek elárasztják Jement.

A francia kormány egyéb következtetlenségeire is felhívja a figyelmet a tényfeltáró írás, mint például a francia hadihajók, valamint a szaúdi légierőnek szállított francia alkatrészek kérdése. Florence Parly a Nemzetgyűlés Védelmi Bizottsága előtt kijelentette, hogy a Szaúd-Arábiának eladott szárazföldi felszerelés nem offenzív, hanem védelmi célokat szolgál. A katonai hírszerzés adatai alapján 70 db Leclerc harckocsit mobilizáltak a konfliktusban. Jelentős eltérés azonban a kormány kommunikációjához képest, hogy ezek Al-Khawkhah

⁴⁵ <https://www.franceinter.fr/emissions/questions-politiques/questions-politiques-20-janvier-2019> Hozzáférés dátuma: 2020. 10. 25.

térségében, 115 kilométerre El-Hudajda kikötővárosától találhatóak, azaz nem Szaúd-Arábia határait védik.

Jean-Yves Le Drian egykori külügyminiszter kijelentette, hogy Szaúd-Arábia főképp légi bevetéseket hajtott végre Jemenben, és Franciaország semmit sem szolgáltat a szaúdi légierőnek. Ez azonban nem állja meg a helyét, mivel a szaúdi vadászgépek felszerelése közt található a Damoclès célzólézer, amelyet a Thales francia cég gyárt. A Damoclès továbbá Franciaországban gyártott vadászgépek felszerelését is képezi, mint például a Mirage 2000-9 repülőét, amelyről köz tudott, hogy Jemenben is bevetésre kerül. Egyéb francia gyártmányú gépeket is felhasznál a Koalíció a jemeni háborúban, például a Cougar harci helikopterek, amelyek a szaúdi csapatokat szállítják.

Florence Parly egyéb fontos részleteket is elhallgatott a francia hadiipar szerepéről a jemeni konfliktusban, például azt, hogy két francia gyártmányú hadihajó részt vett az El-Hudajdát sújtó blokádban hozzájárulva ezzel az egyik legszörnyűbb humanitárius katasztrófához. Mindezek fényében a francia kormány kijelentései, melyek szerint prioritás a blokád feloldása, megkérdőjelezhetők.

Franciaországnak az ATT egyezmény részes államaként tilos eladnia fegyvereket abban az esetben, ha azokat civil lakosság vagy infrastruktúra ellen vetnék be, és a francia kormány álláspontja szerint az ATT-t tiszteletben tartják a fegyverexport-engedélyezés során. Ugyanakkor a DRM jelentéséből világosan kiderül, hogy nem lehet pontosan követni a Franciaország által eladott fegyverek Arab Koalíció általi mozgását és felhasználását.

A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a Disclose három újságíróját a francia hírszerzés kihallgatásra hívta, valamint nyomozás indult ellenük nemzetvédelmi titkok kompromittálása miatt. Tizenhét NGO egy közös nyilatkozatban ítélte el a francia hatóságok lépéseit.⁴⁶ Véleményük szerint ez a kihallgatás a sajtószabadság és az újságírói források védelmének elfogadhatatlan megsértése. Az NGO-k úgy vélik, hogy a Disclose által megszerzett információk kiadása kiemelkedően fontos közérdeknek minősülnek. Arra kérték a francia Belügyminisztériumot, a Védelmi Minisztériumot és a Külügyminisztériumot, hogy hagyjanak fel a sajtó megfélemlítésével. Az Újságírók európai föderációja⁴⁷ szintén elítélte az eljárást, amelynek véleményük szerint hallgatolagos célja az újságírók elhallgattatása, valamint a közvélemény reakciójának megakadályo-

⁴⁶ <https://www.asso-sherpa.org/17-ong-denoncent-menaces-de-poursuites-contre-journalistes-enquetant-armesfrancaises-yemen> Hozzáférés dátuma: 2021. 01. 15.

⁴⁷ *European Federation of Journalists-EFJ*.

zása arra az eshetőségre, hogy Párizs bűnrészes civil népesség ellen elkövetett bűncselekményekben Jemenben.⁴⁸

2019 májusában Florence Parly miniszter a BFM TV televíziós csatornának adott interjúban⁴⁹ elismerte, egy szaúdi teherhajó érkezik majd Le Havre kikötőjébe, hogy francia fegyverekkel rakják meg. Ismét megerősítette, nincs semmilyen arra vonatkozó bizonyíték, hogy a katonai eszközöket Jemenben használnák, azok jemeni áldozatokat szednének. A francia fél következetesen kitart amellett, hogy a fegyvereket kizárólag védelmi célokra használják, és nem a frontvonalon.

A Disclose által megszerzett DRM jelentésben szereplő térkép becslése szerint ugyanakkor potenciálisan több mint 436 ezer személyt érinthetnek a lehetséges tűzéségi csapások, amelyek francia lövegekből is származhatnak.

2019 májusában Emmanuel Macron a nagyszebeni informális Európai Tanács margóján adott sajtótájékoztató során reagált a hírre, miszerint két NGO⁵⁰ sürgősségi eljárást kezdeményezett a párizsi törvényszéken a Le Havre kikötőjéből induló, francia fegyvereket szállító szaúdi teherhajó feltartóztatásának érdekében. A francia elnök kijelentette, hogy Szaúd-Arábia garanciát adott Franciaországnak arra vonatkozóan, hogy nem használja fel a francia fegyvereket civilek ellen Jemenben. Macron kiemelte, hogy az Egyesült Arab Emírségek és Szaúd-Arábia Franciaország fontos szövetségesei, és ezért a felelősséget teljes mértékben vállalja. Hozzátette, hogy a fegyverek nagy részét a saját országukon belül, vagy a határok védelmére használják fel, Franciaországnak pedig a szövetségesei mellett kell állnia a nehéz pillanatokban, továbbá a terrorizmus elleni küzdelem prioritás.⁵¹

Az Amnesty International szerint nem elég a kormány részéről annyival lezárni az ügyet, hogy garanciát kaptak Szaúd-Arábiától. A kormánynak nyilvánosságra kell hoznia ezeket a garanciákat, és azt is el kellene világosan magyaráznia, hogy Szaúd-Arábia pontosan milyen módon harcol a terrorizmus ellen Jemenben.

A francia államfő, védelmi miniszter és a külügyminiszter sem voltak hajlandóak részletezni, hogy milyen fegyverekből áll a Le Havre városából induló

⁴⁸ <https://www.leparisien.fr/societe/yemen-papers-les-journalistes-convoques-denoncent-une-tentative-dintimidation-14-05-2019-8072145.php> Hozzáférés dátuma: 2021. 01. 15.

⁴⁹ https://www.bfmtv.com/replay-emissions/bourdin-direct/florence-parly-face-a-jean-jacques-bourdin-endirect_VN-201905080049.html Hozzáférés dátuma: 2021. 04. 10.

⁵⁰ Action des chrétiens pour l'abolition de la torture – ACAT; Action sécurité éthique républicaines – ASER.

⁵¹ https://www.lemonde.fr/international/article/2019/05/09/guerre-au-yemen-une-ong-fait-un-recours-enurgence-contre-le-depart-de-france-d-un-cargo-saoudien-charge-d-armes_5459971_3210.html Hozzáférés dátuma: 2019. 06. 01.

szállítmány, ugyanakkor a Disclose oknyomozó csoport szerint 8 db Caesar ágyú is volt a rakományban, amelyeket Szaúd-Arábia felhasználhat Jemenben.

A francia kormány 2020-ban tett némi erőfeszítést a nagyobb átláthatóság érdekében, de nem hagyott fel a kérdéses felhasználású fegyvereladások gyakorlatával. A 2020-as francia fegyverexportról szóló parlamenti jelentés⁵² először foglalta magában az éves ATT-jelentés adatait. A civil szféra üdvözölte a fejleményt, mivel a pénzügyi adatok mellett az eladott hadi felszerelés típusához és mennyiségéhez is hozzáférést enged.

Azonban az Amnesty International szerint az újítás ellenére Franciaország továbbra sem tesz eleget azon elkötelezettségének, mely szerint nemzetközi jogsértés veszélyének fennállása esetén nem szállít fegyvert.⁵³

4. UTÓSZÓ

A Perzsa-öböl menti országok továbbra is Franciaország kiemelt ügyfeleinek számítanak. A legutóbbi, 2023-as parlamenti fegyverexport-jelentés⁵⁴ szerint 2022-ben Franciaország Szaúd-Arábiának 470 millió, az Egyesült Arab Emírségeknek 355 millió, Katarnak 1,1 milliárd euró, Kuvaitnak pedig 218 millió euró értékben szállított le fegyverzetet. A 2017–2022 közti időszakban ezen négy ország számára leszállított francia gyártmányú hadi felszerelés értéke eléri a 15 milliárdot.⁵⁵ Az elmúlt 10 évet (2013–2022) vizsgálva az Egyesült Arab Emírségek az 1., Katar a 3. és Szaúd-Arábia az 5. helyen áll a francia fegyverexport legjelentősebb ügyfeleire vonatkozó rangsorban.⁵⁶

Továbbra sincsenek információk arról, hogy a francia kormány pontosan milyen garanciákat kapott Szaúd-Arábiától és Egyesült Arab Emírségektől arra vonatkozóan, hogy francia gyártású fegyvereket nem használnak fel a jemeni konfliktusban. A 2022-ben kitört orosz–ukrán háború teljes mértékben elterelte a közvélemény figyelmét, majd a Franciaországban hagyományosan érzékeny kérdésnek tekinthető Izrael–Hamász fegyveres összecsapások még

⁵² <https://www.defense.gouv.fr/actualites/articles/exportations-d-armement-le-rapport-au-parlement-2020> Hozzáférés dátuma: 2020. 09. 05.

⁵³ <https://www.amnesty.fr/controle-des-armes/actualites/ventes-darmes--la-france-a-nouveau-pointee-du-doigt> Hozzáférés dátuma: 2020. 03. 06.

⁵⁴ Rapport au Parlement sur les exportations d'armement de la France, 2023, <https://www.defense.gouv.fr/sites/default/files/ministere-armees/Rapport%20au%20Parlement%202023%20sur%20les%20exportations%20d%E2%80%99armement%20de%20la%20France%20%2807%202023%29.pdf> Hozzáférés dátuma: 2024. 01. 15.

⁵⁵ Idem, Annexe 9.

⁵⁶ Idem, Annexe 14.

inkább háttérbe szorították az egyébként sem központi figyelmet kapó jemeni polgárháború kérdését.

Mindenesetre a téma érdekes kérdéseket vet fel Franciaország kétszínűségét tekintve. Kiemelkedően szembeötlő a kettős mérce a jemeni, a szíriai, illetve a jelenlegi palesztin–izraeli konfliktust összevetve. Míg utóbbi kettő esetében Franciaország rendszeresen kemény hangnemben ítélte el a nemzetközi humanitárius jogot sértő lépéseket, például civil létesítmények bombázását⁵⁷, Jemen esetében a jelek szerint kevésbé aggódik hasonló történések miatt.

Megjegyzendő továbbá, hogy 2020 januárjában a francia hatóságok végül úgy döntöttek, nem indítanak a Disclose újságírói ellen eljárást. Ugyanakkor a nemzetbiztonsági szervek általi kihallgatásuk az újságírói megfélemlítés vádját önmagában nem teszi semmissé, ahogy az újságírók forrásainak megsértése elleni kísérletet sem. Továbbá a Francia Köztársaság Főügyésze által nekik intézett levél világosan kimondta, hogy „visszaesés” esetén megindul ellenük az eljárás.⁵⁸ Az újságírói megfélemlítés gyakorlata szintén figyelemre méltó a magát emberi jogok bölcsőjének tekintő országban, amely egyébként előszeretettel szólal fel kritikusan, amikor más országban történnek a sajtószabadságot veszélyeztetőnek ítélt események. A francia kormány érvelése a kérdésben, azaz a védelmi titkok felfedése és nemzetbiztonsági érdek alapján véve érthető és védhető álláspont. Ugyanakkor tekintettel a felfedett információkra, amelyek szembeállítják a francia kormányt nyilvánosan kimondott következetlenségeivel és téves állításaival a világ legsúlyosabb nemzetközi humanitárius krízisének vonatkozásában, a francia kormány makulátlansága egyértelműen hamis imázs. A kétszínű hozzáállás, és ami még súlyosabb, a háborús bűncselekmények elkövetésében való bűnrészesség kérdése egyelőre nem hatotta meg a francia döntéshozókat annyira, hogy felülvizsgálják stratégiájukat. Az évek óta tartó tétlenség pedig komoly kérdéseket vet fel a nemzetközi intézményrendszer és a nemzetközi humanitárius jog de facto hatékonyságával kapcsolatosan. A jemeni konfliktust tekintve jelen állás szerint az a tanulság vonható le, hogy a human szenvedést és a nemzetközi jogot felülírják a geopolitikai célok és a nemzeti hadiipar érdekei.

⁵⁷ Példának okáért 2021. 03. 22-én adott ki a francia külügy ilyen tárgyú nyilatkozatot: <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/syrie/evenements/actualites-2021/article/syrie-attaque-contreun-hopital-dans-le-nord-ouest-syrien-22-03-21> Hozzáférés dátuma: 2021. 03. 23.

Például 2023. december 5-én ítélte el a francia külügy civil létesítmények bombázását és lépéseket sürgetett Izrael részéről. Lásd <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/israel-territoires-palestiniens/actualites-et-evenements/2023/article/la-france-condamne-les-attaques-menees-par-des-groupes-de-colons-en-cisjordanie> Hozzáférés dátuma: 2023. 12. 23.

⁵⁸ <https://www.amnesty.fr/controle-des-armes/actualites/labandon-des-poursuites-contre-journalistes-disclose> Hozzáférés dátuma: 2021. 03. 23.

Mindezekre való tekintettel Franciaország más nemzetekkel szemben tanúsított felsőbbrendűség-érzete, a békeszerető szellem imázsa, illetve tulajdon elhivatottságát illető meggyőződése ellenére erősen megkérdőjelezhető, hogy az ország illetékes-e mások megleckéztetésére.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Nemzetközi egyezmények, bírósági határozatok, állásfoglalások

Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), Judgment, I.C.J. Reports 2005, 168. Commentary to article 50 of the draft articles on the law of treaties. Yearbook of the International Law Commission, 1966, vol. II, 247.

Egyesült Nemzetek Alapokmánya

Fegyverkereskedelmi Szerződés

Final report of the Panel of Experts on Yemen, Letter dated 26 January 2018 from the Panel of Experts on Yemen mandated by Security Council resolution 2342 (2017) addressed to the President of the Security Council

Genfi Egyezmények, 1949

International Review of the Red Cross, 1978 september-october, Declaration on the Fundamental rules of humanitarian law applicable in armed conflicts

Letter dated 27 January 2017 from the Panel of Experts on Yemen addressed to the President of the Security Council

Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Merits, Judgment. I.C.J. Reports 1986, 14.

Situation of human rights in Yemen, including violations and abuses since September 2014 Report of the detailed findings of the Group of Eminent International and Regional Experts on Yemen, 3 September 2019. A/HRC/42/CRP.1

UNSC Resolution 2216 (2015), 14 April 2015

Európai Parlament állásfoglalásai

Az Európai Parlament 2016. február 25-i állásfoglalása a jemeni humanitárius helyzetről (2016/2515(RSP))

Az Európai Parlament 2018. november 14-i állásfoglalása a fegyver kivételéről: a 2008/944/KKBP közös álláspont végrehajtása (2018/2157(INI))

ENSZ, ICRC, SIPRI és a francia külügyminisztérium hivatalos honlapjai

International Humanitarian Law Databases – Search by country https://ihldatabases.icrc.org/applic/ihl/dih.nsf/vwTreatiesByCountrySelected.xsp?xp_countrySelected=FR&nv=4;

International Humanitarian Law Databases – ATT

<https://ihldatabases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=EF-248C87D08DD8C0C1257C7D0033DA1D&action=openDocument#:~:text=In%20the%20view%20of%20the,has%20a%20solid%20humanitarian%20basis.&text=The%20Treaty%20subjects%20arms%20transfer,rights%20law%20will%20be%20committed.>

Ministère des Armées – Rapport au Parlement sur les exportations d’armement de la France, 2023

<https://www.defense.gouv.fr/sites/default/files/ministere-armees/Rapport%20au%20Parlement%202023%20sur%20les%20exportations%20d%E2%80%99armement%20de%20la%20France%20%2807%202023%29.pdf>

Ministère de l’Europe et des Affaires étrangères – Actualités – La France condamne les attaques menées par des groupes de colons en Cisjordanie à l’encontre des populations palestiniennes (5 décembre 2023)

<https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/israel-territoires-palestiniens/actualites-et-evenements/2023/article/la-france-condamne-les-attaques-menees-par-des-groupes-de-colons-en-cisjordanie>

Ministère de l’Europe et des Affaires étrangères – Actualités 2021 – Syrie – Attaque contre un hôpital dans le nord-ouest syrien (22 mars 2021)

<https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/syrie/evenements/actualites->

Permanent representation of France to the Conference on Disarmament – What is at stake The Arms Trade Treaty

<https://cd-geneve.delegfrance.org/What-is-at-stake-The-Arms-Trade-Treaty>

Permanent representation of France to the Conference on Disarmament – Infographie : „TCA : Lutter contre le détournement des armes”

<https://cd-geneve.delegfrance.org/Infographie-TCA-Lutter-contre-le-detournement-des-armes-legalement-transferees-1634>

SIPRI Publications – Trends in International Arms Transfers, 2020

<https://www.sipri.org/publications/2021/sipri-fact-sheets/trends-international-armstransfers-2020>

UN News – UN humanitarian office puts Yemen war dead at 233,000, mostly from ‘indirect causes’

<https://news.un.org/en/story/2020/12/1078972>

UN News – Yemen

<https://news.un.org/fr/focus/yemen>

Nem-kormányzati szervezetek hivatalos honlapjai

Amnesty International, Actualités – Ventes d’armes: La France à nouveau pointée du doigt au Yémen

<https://www.amnesty.fr/controle-des-armes/actualites/ventes-darmes-la-france-anouveau-pointee-du-doigt>

Amnesty International, News, Armes françaises au Yémen: abandon des poursuites contre disclose

Amnesty International, Communiqué de presse, ARMES. Une occasion unique de mettre fin à l’exception française: appel pour la mise en place d’un contrôle parlementaire des ventes d’armes françaises

<https://www.amnesty.fr/presse/alors-que-la-mission-dinformation-parlementaire-sur>

Human Rights Watch, News, Yémen: Appel de 10 ONG après l’enquête de Disclose sur le Yémen

<https://www.hrw.org/fr/news/2019/04/15/yemen-appel-de-10-ong-apres-lenquete-dedisclose-sur-le-yemen>

Sherpa, Communiqués de presse, 17 ONG dénoncent les menaces de poursuites contre des journalistes enquêtant sur les armes françaises au Yémen

<https://www.asso-sherpa.org/17-ong-denoncent-menaces-de-poursuites-contre-journalistes-enquetant-armes-francaises-yemen>

<https://www.amnesty.fr/controle-des-armes/actualites/labandon-des-poursuites-contrejournalistes-disclose>

Sajtóorgánmok

BFM TV, Florence Parly face à Jean-Jacques Bourdin en direct

https://www.bfmtv.com/replay-emissions/bourdin-direct/florence-parly-face-a-jeanjacques-bourdin-en-direct_VN-201905080049.html

Kovács Gábor, Elfelejtett háború Jemenben

<http://www.magyardiplo.hu/2496elfelejtett-haboru-jemenben>

Le Monde, Macron « assume » la livraison d’armes à l’Arabie saoudite, malgré la guerre au Yémen

https://www.lemonde.fr/international/article/2019/05/09/guerre-au-yemen-une-ongfait-un-recours-en-urgence-contre-le-depart-de-france-d-un-cargo-saoudien-charge-darmes_5459971_3210.html

Le Parisien, Yémen Papers: les journalistes convoqués dénoncent une «tentative d’intimidation»

<https://www.leparisien.fr/societe/yemen-papers-les-journalistes-convoques-de-noncentune-tentative-d-intimidation-14-05-2019-8072145.php>

Mediapart, Armes françaises au Yémen: itinéraire d'une livraison secrète

<https://www.mediapart.fr/journal/international/150419/armes-francaises-au-yemenitineraire-d-une-livraison-secrete?onglet=full>

Mediapart, La France et le Yémen: cartographie d'un mensonge d'Etat

<https://www.mediapart.fr/journal/international/150419/la-france-et-le-yemen-cartographie-d-un-mensonge-d-etat?onglet=full>

RadioFrance, Florence Parly – Cyberguerre: „Nous lançons une campagne de recrutements d'experts” numériques

<https://www.franceinter.fr/emissions/questions-politiques/questions-politiques-20janvier-2019>

Tony Fortin, La France partie prenante de la guerre contre le Yémen

<https://orientxxi.info/magazine/la-france-partie-prenante-de-la-guerre-contre-le-yemen,2662>

VERSENYJOGI KÁRTÉRÍTÉSI PEREK

– A VERSENYJOG JOGSÉRTÉSEK ÁLTAL OKOZOTT KÁROK SZÁMSZERŰSÍTÉSÉNEK KÉRDÉSEI

GYEBROVSZKI ZSOLT DÁNIEL¹

ABSTRACT ■ One of the main objectives of the European Union, which embodies supra-national cooperation between Member States, is to create a competitive internal market. Competition law is a vital tool for the European Union to maintain competition in the market, and the European Commission is primarily responsible for its execution. However, the use of private sanctions, in particular actions for damages for the infringement of competition law has become increasingly important within the framework of competition law. This development has led to the adoption of the Directive 2014/104/EU of the European Parliament and of the Council of 26 November 2014 on certain rules governing actions for damages under national law for infringements of the competition law provisions of the Member States and of the European Union (“Directive”), which aims to harmonise the rules on actions for damages for the infringement of competition law throughout the different Member States of the EU.

For competition damages actions to be effective and enforceable, it is essential that the negative economic effects of distortions of competition, i.e. the harm, can be quantified accurately. In a competition damages action, the court must assess, on the basis of the evidence available, whether the claimant has suffered damage caused by the defendant by infringing competition law and, if so, the extent of that damage. Therefore, an important prerequisite for an effective competition damages action is a precise quantification of the damages resulting from the infringement of competition law, i.e. a clear and consistent set of rules for quantifying the negative economic effects of the distortion of competition. In many cases, however, it is difficult even to estimate the harmful effects, which can make it extremely challenging for the claimant to prove the damage suffered. The Directive, which regulates damages actions under competition law, does not harmonise rules on the quantification of damages, leaving it to the Member States to resolve the issue within a framework of equivalence and effectiveness. However, to assist national legislators and courts, the European Commission has published a practical guide on quantifying damages in actions for damages for breach of Articles 101 and 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union (“TFEU”) (“Practical Guide”) and a Communication on quantifying damages in actions for breach of Articles 101 and 102 TFEU (“Communication”), which set out different quantification methods and techniques. This paper examines some of the current issues in competition damages litigation, namely the determination and quantification of damages caused by competition infringements,

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

through the lens of the relevant EU and national legal framework and the case law implementing it. The study covers the Directive's provisions on damage assessment and quantification, as well as the damage quantification methods proposed in the Communication and the Practical Guide and their evaluation.

ABSZTRAKT ■ A tagállamok nemzetek feletti együttműködését megtestesítő Európai Unió egyik fő célkitűzése a versenyképes belső piac létrehozása. A versenyjog az Európai Unió számára létfontosságú eszköz a piaci verseny fenntartásához, amely végrehajtásáért az Európai Bizottság a felelős elsősorban. A magánjogi szankciók alkalmazása, különösen a versenyjogi kártérítési keresetek azonban egyre nagyobb jelentőségre tettek szert. Ez a fejlődés vezetett a tagállamok és az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról szóló Európai Parlament és a Tanács 2014/104/EU irányelv („Irányelv”) megalkotásához, amelynek célja, hogy harmonizálja a versenyjogi kártérítési keresetek szabályait a különböző tagállamokban.

A versenyjogi kártérítési keresetek hatékony működéséhez és érvényesüléséhez elengedhetetlen, hogy a verseny torzulásából eredő negatív gazdasági hatások, vagyis a kár pontosan számszerűsíthető legyen. A versenyjogi kártérítési perben a bíróságnak meg kell vizsgálnia a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján, hogy a felperest érte-e kár, amelyet az alperes a felperes számára a versenyjog megsértésével okozott, és ha igen, az említett kár milyen mértékű. Ezért a versenyjogi kártérítési perek hatékony érvényesülésének egyik fontos feltétele a versenyjog megsértéséből eredő károk pontos meghatározása, vagyis a verseny torzulásából eredő negatív gazdasági hatások számszerűsítését biztosító világos és következetes szabályozás. A káros hatásokat azonban sok esetben még megbecsülni is nehéz, ezáltal a felperesnek bizonyítani azt rendkívüli kihívásokat jelenthet. A versenyjogi kártérítési perek szabályait rendező Irányelv nem tartalmaz harmonizációs szabályokat a károk számszerűsítésére vonatkozóan, így a tagállamokra bízta a kérdés rendezését, az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés keretei között. Az Európai Bizottság azonban a tagállami jogalkotók és bíróságok munkájának segítése céljából kiadta a különböző kárszámszerűsítési módszereket és technikákat tartalmazó, az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés („EUMSZ.”) 101. és 102. cikkének megsértése alapján indított kártérítési keresetekben a károk számszerűsítésével kapcsolatban kiadott gyakorlati útmutatót („Gyakorlati Útmutató”), illetve az EUMSZ. 101. és 102. cikkének megsértése alapján indított kártérítési keresetekben a károk számszerűsítéséről szóló közleményt („Közlemény”).

Jelen tanulmány a versenyjogi kártérítési perek aktuális kérdései közül a versenyjogi jogsértések okozta károk meghatározásának, illetve e károk számszerűsítésének egyes kérdéseit vizsgálja, a jogintézmény szempontjából relevanciával bíró Európai Unió és hazai jogszabályi környezeten keresztül. A tanulmány kitér az Irányelv kármeghatározással és -számszerűsítéssel kapcsolatos előírásaira, továbbá a Közlemény, illetve a Gyakorlati Útmutató által javasolt kár számszerűsítési módszerekre, és azok értékelésére.

KULCSSZAVAK: versenyjog, magánjogi érvényesítés, kártérítés, EU-jog, kármeghatározás, kárszámszerűsítés

1. BEVEZETÉS

A tagállamok nemzetek feletti együttműködését megtestesítő Európai Unió egyik fő célkitűzése a versenyképes belső piac létrehozása.² A versenyjog az Európai Unió számára létfontosságú eszköz a piaci verseny fenntartásához, amely végrehajtásáért az Európai Bizottság a felelős elsősorban.³ Az első európai szintű kartell tilalmat előíró szabályokat az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó 1951. április 18. napján Párizsban aláírt szerződés tartalmazta.⁴ Ezt követően az Európai Unióban a tisztességes verseny védelmére közösségi szintű szabályozást hoztak létre. A versenyjogi szabályok betartatása és szankcionálása a kontinentális jogi berendezkedésű Európában hagyományosan a közjog eszközeivel történik. A versenyhatósági eljárás azonban nem képes – és nem is hivatott – a magánfelek kárát megtéríteni, amit a versenyjogsértés eredményezett. Ebből kifolyólag közösségi szinten fogalmazódott meg a szükség a magánjogi igények szélesebb körben való érvényesítésére versenyjogsértések esetén.⁵ A legsúlyosabb versenykorlátozások kapcsán azonban nem kizárólag a kárt elszenvedő fél magánérdeke indokolja, hogy a jogsértést elkövetők térítsék meg a magatartásukkal okozott károkat, hanem a súlyosan jogsértő magatartástól való visszatartáshoz fűződő közérdek is.⁶

Habár Európában a modern értelemben vett versenyjogi szabályozás a második világháborút követően, amerikai hatásra honosodott meg⁷, a versenyjog magánjogi érvényesítésének lehetősége csupán az ezredfordulón merült fel, a Courage-ügy⁸ kapcsán. Európával ellentétben az Amerikai Egyesült Államokban komoly hagyományokkal rendelkező magánjogi jogérvényesítés meghatározó

² DAMIAN CHALMERS – GARETH DAVIES – GIORGIO MONTI: *Law of the European Union: Texts and Cases*. Third Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2014. 668.

³ EUMSZ. 3. cikk (1) bekezdés b) pont

⁴ Vertrag über die Gründung der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl, Dritter Titel Kapitel VI. Artikel 65.: „Verboten sind alle Vereinbarungen zwischen Unternehmen, alle Beschlüsse von Verbänden von Unternehmen und alle verabredeten Praktiken, die darauf abzielen würden, auf dem gemeinsamen Markt unmittelbar oder mittelbar den normalen Wettbewerb zu verhindern, einzuschränken oder zu verfälschen“

⁵ BOYTHA GYÖRGYNÉ: *Versenyjogi jogsértések esetén érvényesíthető magánjogi igények*. Budapest, HVG-ORAC, 2008. 11.

⁶ JUHÁSZ MIKLÓS – JUHÁSZ DORINA – TÓTH ANDRÁS: *Kommentár a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvényhez*. Budapest, Gazdasági Versenyhivatal, 2014. 718.

⁷ BOYTHA GYÖRGYNÉ – TÓTH TIHAMÉR: *Versenyjog*. Budapest, Pázmány Péter katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, 2010. 37.

⁸ C-453/99. *Courage Ltd kontra Bernard Crehan és Bernard Crehan kontra Courage Ltd és társai* ügyben hozott ítélet

szerepet visel a gazdasági verseny védelmében. Az Európai Unió versenyjogában ez a jogintézmény, illetve a közösségi versenyjogba történő integrálásának gondolata ehhez képest tehát merőben új keletű. A modern, immár határok nélküli piaci viszonyok hatására a versenyjogon belül jelentős változások következtek be, és új törekvések jelentek meg. A közjogi, avagy hatósági jogalkalmazás mellett a versenyszabályok érvényesítésének másik módszerét jelenti a magánjog eszközeinek igénybevétele, azaz a bírói úton történő polgári jogi jogkövetkezmények érvényesítése. A magánjogi szankciók alkalmazása, különösen a versenyjogi kártérítési keresetek egyre nagyobb jelentőségre tettek szert. Ez a fejlődés vezetett a kérdést rendező Irányelv megalkotásához, amelynek célja, hogy harmonizálja a versenyjogi kártérítési keresetek szabályait a különböző tagállamokban.

A klasszikus kártérítési perekhez hasonlóan a versenyjogi kártérítési keresetek hatékony működéséhez és érvényesüléséhez – nem meglepő módon – is elengedhetetlen, hogy a verseny torzulásából eredő negatív gazdasági hatások, vagyis a kár pontosan számszerűsíthető legyen. A versenyjogi kártérítési perben a bíróságnak meg kell vizsgálnia a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján, hogy a felperest érte-e kár, amelyet az alperes a felperes számára a versenyjog megsértésével okozott, és ha igen, az említett kár milyen mértékű. Ezért a versenyjogi kártérítési perek hatékony érvényesülésének egyik fontos feltétele a versenyjog megsértéséből eredő károk pontos meghatározása, vagyis a verseny torzulásából eredő negatív gazdasági hatások számszerűsítését biztosító világos és következetes szabályozás. A káros hatásokat azonban sok esetben még megbecsülni is nehéz, ezáltal a felperesnek bizonyítani azt rendkívüli kihívásokat jelenthet. Egyrészt az egyébként is titkosan működő kartellek okozta károk becsléséhez nehezen hozzáférhető piaci információkra van szükség olyan körülményekkel összefüggésben, mint a jogsértéssel érintett termékek, illetve szolgáltatások ára, az értékesített mennyiségek, továbbá szükséges lehet információt szerezni egyéb olyan körülményekkel kapcsolatban, amelyek alkalmasak kontrasztot teremteni a jogsértő állapot és azon hipotetikus állapot között, mintha a jogsértés meg sem történt volna (ez az úgynevezett kontrafaktuális, vagy „but-for” forgatókönyv).⁹ Másrészt az egyik érintett piacon a verseny torzulásából eredő kár tovább terjedhet a teljes piaci vertikumon, illetve horizontális irányban is. A különböző piaci szereplők közvetlenül vagy közvetve érintettek lehetnek a versenyjogi jogsértéssel, amely a kár megoszlásának bizonyítását tovább bonyolíthatja. Következésképpen a versenyjogi jogsértés által okozott károk számszerűsítése szükségessé teszi a verseny torzulásának modellezését, e torzulás hatásainak

⁹ DAVID ASHTON: *Competition Damages Actions in the EU*. Second Edition, Edward Elgar Publishing, 2018. 459.

és mértékének kiszámítását és elosztását a piac szereplői között. Mindezért a versenyjogi jogsértések által okozott károk megbízható és pontos számszerűsítése érdekében a versenyjogi jogsértések negatív gazdasági hatásaira vonatkozó releváns közgazdasági elméletek ismerete elengedhetetlen.¹⁰

Számos közgazdaságtani irányzat létezik a versenyjogi jogsértések negatív hatásainak értékelésével kapcsolatban, illetve arra vonatkozóan, hogy e negatív hatások kezelésére milyen szabályozási megoldások és milyen mértékben történő alkalmazása megfelelő. Mivel azonban a versenyjogi jogsértés okozta károkat végső soron a verseny torzulásának negatív hatásai eredményezik, nincs általánosan elismert módszer e károk megbízható és uniform számszerűsítésére. A versenyjogi kártérítési perek szabályait rendező Irányelv nem tartalmaz harmonizációs szabályokat a károk számszerűsítésére vonatkozóan, így a tagállamokra bízta a kérdés rendezését, az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés keretei között. Az Európai Bizottság azonban a tagállami jogalkotók és bíróságok munkájának segítése céljából kiadta a különböző számszerűsítési módszereket és technikákat tartalmazó Gyakorlati Útmutatót, illetve a Közleményt.

2. A VERSENYJOG JOGSÉRTÉS OKOZTA KÁR

A versenyjogi jogsértések okozta károk számszerűsítésével kapcsolatos problémák tárgyalását megelőzően szükségesnek tartom megvizsgálni a versenyjogi kártérítési perek néhány alapfogalmát. A versenyjogi jogsértésekből eredő károk számszerűsítésével kapcsolatos kérdések mibenlétének minél teljesebb megértéséhez szükséges a verseny torzulásából eredő káros hatások előzetes vizsgálata, amelyet a versenyjogi jogsértések idéznek elő. A jelen tanulmányban a versenyjog sértő magatartás alatt én a horizontális cél szerinti versenykorlátozást megvalósító kartellekben történő részvételt fogom érteni.

A közgazdaságtan a szűkös erőforrások elosztásának tanulmányozása. Egy társadalom számos különböző módon oszthatja el erőforrásait. A fejlett társadalmakat jellemző piacgazdaságokban a kereslet és a kínálat határozza meg az előállítandó termékek mennyiségét, illetve azok árát. A legtöbb gazdaság valamilyen vegyes formát alkalmaz az erőforrások elosztására, például a szabályozott piacgazdaságot.¹¹ Amennyiben egy gazdaságban optimális az erőforrások elosztása, akkor úgynevezett gazdasági hatékonyságról beszélünk. Abban az esetben tehát, amennyiben az erőforrások elosztása nem optimális

¹⁰ Ibid. 402.

¹¹ DAMIEN GERADIN – ANNE LAYNE-FARRAR – NICOLAS PETIT: *EU Competition Law and Economics*. Oxford, Oxford University Press, 2012. 7.

módon történik, akkor gazdasági hatékonyságról beszélünk.¹² A sokféle formában megvalósuló versenyjogi jogsértések által okozott káros hatások a rendkívül eltérő piaci struktúrák és eltérő versenyhelyzet fényében számtalan formát ölthetnek. Mivel a versenyjogi jogsértések jellemzően az árakra, illetve a mennyiségekre gyakorolnak negatív hatást, ezért jellemzően az alábbi káros hatásokról beszélhetünk.

2.1. Áremelkedés

A kartellek versenytorzító, illetve a gazdasági hatékonyságot aláásó hatásként a mesterségesen megnövelt árak (vagyis a kartell felár vagy „overcharge”) a teljes piaci vertikumot érinthetik, azaz a kartellben részt vevő vállalkozások közvetlen, illetve közvetett vevői költségeik megnövekedését tapasztalhatják. A kartell felár miatt tehát a kartelltagok vevői magasabb árat kénytelenek fizetni a kartell megállapodással érintett termékekért.

Közkeletű álláspont, miszerint a kartellek áremelkedést okoznak a jogsértéssel érintett piacon.¹³ A kartelltagok által vállalt kockázatok, mint a magas bírság kitettség és a közbeszerzési eljárásokból történő kizárás (radikális esetekben akár börtönbüntetés), mint vállalt kockázatok ismeretében kézenfekvőnek tűnik a megállapítás, hogy a kartellben résztvevő vállalkozások mindezt minden esetben a kockázat vállalással elérhető előnyök, azaz a piaci árverseny megszüntetéséből vagy csökkentéséből eredő profitmaximalizálás érdekében teszik.¹⁴

2.2. Árernyő hatás

Árernyő hatás (ún. „umbrella-pricing”) alatt a jogsértéssel érintett piacon jelentkező általános áremelkedést értjük, amely a kartellben nem részt vevő vállalkozások általi jogszerű, ám a kartell következményeként a jogsértés hiányában fennálló körülményekhez képest nagyobb mértékű áremelése idéz elő. Ezáltal a kartellárat lekövető, a kartellben egyébként részt nem vevő vállalkozások általi

¹² CHALMERS – DAVIES – MONTI (2014), 944.; GERADIN – LAYNE-FARRAR – PETIT (2012), 66-78.; PAUL KRUGMAN – ROBIN WELLS: *Microeconomics*. Fifth Edition, New York, Worth Publishers, 2018. 13–120.

¹³ OXERA: *Quantifying antitrust damages towards non-binding guidance for courts*, Publications Office of the European Union. 2009. 91., illetve JOHN M. CONNOR – ROBERT H. LANDE: *Cartel Overcharges and Optimal Cartel Fines*. ABA Section of Antitrust Law, 2008. 5.

¹⁴ OXERA (2009), 88.

áremelés következtében e vállalkozások vevői is magasabb árat kénytelenek fizetni.

Látható tehát, hogy egy kartell azokat a vevőket is károsíthatja, akik nem a kartellben részt vevő vállalkozásoktól, hanem az abban nem részt vevő vállalkozásoktól vásárolnak ugyanazon a jogsértéssel érintett piacon. Ennek az az oka, hogy a kartellben egyébként részt nem vevő vállalkozások a kartellárakat alkalmazó vállalkozásoktól elpártoló vevők miatt keresletnövekedéssel szembesülnek.¹⁵ A kereslet növekedésével szembesülve a kartellben nem részt vevő vállalkozások észszerű válasza az áremelés. Amennyiben a kartellárat lekövető nem kartellező vállalkozások ugyanazon az érintett piacon működnek, amelyen a kartellező vállalkozások, az elszenvedett kár valószínűleg hasonló nagyságrendű lesz, mint a kartell közvetlen vevője által elszenvedett kár. Ennek az az oka, hogy a kartell közvetlen vevője a megemelkedett árakkal szembesülve általában áttér a kartellben részt nem vevő vállalkozások által gyártott termék vásárlására, amennyiben fennáll a nem kartelltag vállalkozások és a kartelltag vállalkozások által gyártott vagy forgalmazott termékek közötti helyettesíthetőség lehetősége.¹⁶

2.3. Mennyiségi hatások

A kartell által előidézett áremelkedés az érintett termék iránti kereslet csökkenéséhez vezethet. Az áremelkedésre adott természetes válasz általában a fogyasztás visszafogása, ezért elmondható, hogy a kartellek által okozott áremelkedés is feltehetően a kereslet csökkenéséhez vezet, amely normális körülmények között bevétel kiesést, ezáltal elmaradt hasznot jelent. A kartellek a teljes piaci vertikumon negatív hatások láncolatát indítják el, amelyek a vevő áremelkedést tovább hárító döntésétől függő mértékű mennyiségi hatást idézhetnek elő.¹⁷

A kartell által előidézett áremelkedésre tekintettel így elmarad a tovább értékesítés, azaz a kartellben részt vevő vállalkozások közvetlen vevőinél a to-

¹⁵ FRANK MAIER-RIGAUD: Umbrella effects and the ubiquity of damage resulting from competition law violations. *The Journal of European Competition Law and Practice*, 2014. 5.

¹⁶ ROMAN INDERST – FRANK P. MAIER-RIGAUD – ULRICH SCHWALBE: *Umbrella Effects*. 10. J. Competition L. & Econ. 2014, 739. Lásd még EMANUEL HOLLER – MAARTEN PIETER SCHINKEL: Umbrella Effects: Correction and Extension. 13 J. Competition L. & Econ. 2017. 185.; illetve CLAUDE D'ASPROMONT – ALEXIS JACQUEMIN – JEAN J. GABSZEWICZ – JOHN A. WEYMARK: On the Stability of Collusive Price Leadership. *Canadian Journal of Economics*, 16, 1982. 17–25.; illetve MARIE-PAULE DONSIMONI: Stable Heterogeneous Cartels. *International Journal of Industrial Organization*, 3, 1986. 451–467.

¹⁷ FRANZISKA WEBER: The volume effect in cartel cases—a special challenge for damage quantification? *Journal of Antitrust Enforcement*, Volume 9, Issue 3, November 2021. 438.

vábbhárított áremelkedés miatt forgalomcsökkenés következik be. Ez a hatás azonban tovább gyűrűzhet a kartellel érintett termékekhez szükséges input termékek beszállítóira, illetve a kiegészítő termékek gyártóira is, ugyanis a kartell által előidézett áremelkedés következtében csökkenő forgalom miatt az érintett termék előállításához szükséges alapanyagok iránti kereslet is törvényszerűleg csökken, hasonlóan az érintett termékek kiegészítő termékeihez.

A kartellek által okozott áremelkedés következtében a kartellben nem részt vevő vállalkozások saját fogyasztása is csökken. A kartellek alapvetően két hatást eredményeznek, ár- és mennyiségi hatást. Más szóval, egy kartell létrehozása esetén a benne részt vevő vállalkozások kevesebb terméket értékesítenek magasabb áron a rendes piaci versenyhelyzethez képest. A kartellfelárral érintett termékek fogyasztói tehát egyrészt magasabb árat kénytelenek fizetni, továbbá, bizonyos számú fogyasztó már nem fogja megvásárolni a terméket a kartellfeláron, amely keresletcsökkenéshez, ún. „holtteherveszteséghez” vezet.¹⁸ A holtteherveszteség révén kára keletkezik azoknak, akik a kartell révén bekövetkező áremelkedés miatt nem vásárolják meg a terméket.

2.4. Kiszorító hatások

A kartellben részt vevő jogsértő vállalkozások e magatartásuk révén torzítják a piaci versenyt annak érdekében, hogy javítsák vagy mesterségesen fenntartsák saját piaci pozíciójukat. Ezen magatartásuk közvetlenül érintheti versenytársaikat, piaci helyzetüket rontva, ezáltal kiszorítva őket a piacról vagy elzárva őket a piacra lépés lehetőségétől, a versenytársak költségei, illetve az árak és mennyiségek befolyásolása révén. A piacról kiszoruló versenytársak oldalán a kár jellemzően az elmaradt haszon formájában jelentkezik, a végső fogyasztók számára a kár pedig a magasabb árak vagy csökkenő választék, gyengülő minőség vagy innováció formájában jelentkezhet.

2.5. Kárfajták

Az Európai Unió Bírósága a Manfredi-ügyben¹⁹ hozott ítéletében határozta meg az uniós versenyjog megsértése esetén érvényesíthető kárfajtákat, mindezek alapján a károsultak nemcsak a tényleges kár (*damnum emergens*) megtérítését

¹⁸ MASSIMO MOTTA: *Competition Policy – Theory and Practice*. Cambridge University Press, 2004. 40.

¹⁹ Lásd a C-295/04. sz. Manfredi-ügyben hozott ítélet 95. pontját.

követelhetik, hanem az elmaradt haszon (*lucrum cessans*)²⁰ megtérítését, valamint a kamatok megfizetését is.

Az Irányelv átvette a Manfredi-ügyben tett megállapításokat, ezek alapján az Irányelv által megfogalmazott teljes kártérítés elvének fényében a károsultnak olyan helyzetbe kell kerülnie, amilyenbe a versenyjogi jogsértés hiányában feltételezhetően került volna. A teljes kártérítésnek ennek megfelelően magában kell foglalnia a ténylegesen bekövetkezett vagyoni veszteséget és az elmaradt haszonért járó kártérítést, valamint kamat fizetését.²¹ Az Irányelv szerinti teljes kártérítés nem vezethet az elszenvedett kár mértékét meghaladó kártérítéshez, legyen az akár büntetőjellegű, többszörös vagy egyéb kártérítés.²² A Közlemény a fentieket megismételve a kamatfizetés kapcsán kiemelte, hogy a kamat mértékét a károkozás kezdetétől kell számítani.²³

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 6:522. § (2) bekezdése értelmében a teljes kártérítés körében a károkozó köteles megtéríteni a károsult vagyonában beállott értékcsökkenést, az elmaradt vagyoni előnyt, és a károsultat ért vagyoni hátrányok kiküszöböléséhez szükséges költséget. A Ptk. 6:532. § és 6:48. § (1) bekezdése alapján a kártérítés a károsodás bekövetkeztekor nyomban esedékes, valamint pénztartozás esetén a késedelembe esés időpontjától kezdve kamat jár.

A fentiekben ismertetett, a horizontális versenykorlátozó célú kartellek káros hatásai közül az áremelkedés és az árernyő hatás, mint tényleges kár, a különböző mennyiségi hatások, illetve a kizorító hatás pedig elmaradt haszonként határozható meg.²⁴

3. KÁR SZÁMSZERŰSÍTÉSE

Az Irányelv számos, a versenyjogi jogsértések károsultjait segítő szabályt fektetett le annak érdekében, hogy a kár számszerűsítésével kapcsolatos bizonyítási teher ne veszélyeztesse a kártérítéshez való jog gyakorlását azáltal, hogy elle-

²⁰ Lásd a C-295/04–298/04. sz., Manfredi egyesített ügyekben hozott ítélet 95–96. pontja, valamint a C-46/93. és C-48/93. sz., Brasserie du pêcheur és Factortame ügyben hozott ítélet 87. pontja.

²¹ Az Irányelv 3. cikkének (2) bekezdése

²² Az Irányelv 3. cikkének (3) bekezdése

²³ Lásd a Közlemény 6. pontját, illetve a C-295/04 – C-298/04. sz., Manfredi egyesített ügyekben hozott ítélet 97. pontja, amely hivatkozik a C-271/91. sz., Marshall-ügyben hozott ítélet 31. pontjára.

²⁴ HORVÁTH ANDRÁS: *Versenyjogi kártérítési igények egyes kérdéseiről, kitekintéssel az iratokhoz való hozzáférésre*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2015. 64.

hetetlenítené, vagy túlságosan elnehezítené azt. Az Irányelv ezért lehetővé teszi a tagállami bíróságok számára a kárbecslést, amennyiben megállapítást nyer, hogy a felperest kár érte, de annak számszerűsítése gyakorlatilag lehetetlen vagy túlzottan nehéz.²⁵ A kárbecslési szabályok mellett az Irányelv kárvélelmet állít fel amennyiben a versenyjogi jogsértés kartellt valósít meg, ezek alapján vélelmezhető, hogy a kartell kárt okozott.²⁶ Az Irányelv mindezek mellett megköveteli a tagállamoktól, hogy biztosítsák, hogy a tagállami versenyhatóságok a tagállami bíróság kérésére segítséget nyújtsanak a károk számszerűsítésében.²⁷ Ezen Irányelvi előírásokat meghaladóan a tagállamok feladata, hogy saját szabályokat állapítsanak meg a kérdésben, amennyiben tiszteletben tartják a hatékonyság és az egyenértékűség elvét. Mivel a tagállami bíróságok bizonyos korlátok között szabadon határozhatják meg a kár összegét, a Gyakorlati Útmutató célja, hogy a tagállami bíróságok számára hatékony közgazdasági és gyakorlati szempontokat bocsásson a kártérítési keresetekben eljáró bíróságok és érintett felek rendelkezésére a versenyjogi jogsértések által okozott károk megfelelő számszerűsítéséhez.

3.1. Összehasonlító módszerek

A Gyakorlati Útmutató a kárszámítási módszerek közül először az összehasonlításon alapuló módszereket mutatja be, amelyek közé sorolhatjuk a referencia-időszakon alapuló módszert (ún. „before and after approach”), amelynek keretében az érintett piacon a jogsértést megelőző időszak körülményei kerülnek összehasonlításra a jogsértést követő körülményekkel. Ezt követi a más földrajzi piacok adatain alapuló összehasonlító módszer (ún. „yardstick-method”), valamint a referencia időszakon és a más földrajzi piacok adatain alapuló összehasonlító módszerek kombinálása.

Az összehasonlításon alapuló módszerek vagy „referencia módszerek” lényege a jogsértés következtében fennálló állapot és a jogsértés hiányában fennálló állapot összehasonlítása. Az adott ügy körülményeitől függően különböző gazdasági mutatók hasonlíthatók össze, például a felek piaci részesedése, a felek által alkalmazott haszonkulcs, a tőke megtérülési ráta, az eszközök értéke vagy a felek költségei. Hasonlóképpen, az összehasonlítás elvégezhető aggregált piaci adatok vagy vállalati szintű adatok felhasználásával. A referencia-időszakon alapuló összehasonlító módszer használható a releváns gazdasági változók idő-

²⁵ Irányelv 17. cikkének (1) bekezdése

²⁶ Irányelv 17. cikkének (2) bekezdése

²⁷ Irányelv 17. cikkének (3) bekezdése

beli összehasonlítására az adott piacon. A referencia-időszakon alapuló összehasonlító módszer legnagyobb előnye, hogy ugyanazon földrajzi piacról és termékpiacon származó adatok kerülnek összehasonlításra, ami elméletben kiküszöböli az összehasonlításra esetlegesen hatást gyakorló piaci jellemzők közötti különbségeket.²⁸

A más földrajzi piacok adatain alapuló összehasonlító módszer lényege, hogy a jogsértés következtében kialakult helyzetet más földrajzi piacokon fennálló helyzettel hasonlítja össze. Az adatok a körülményektől függően vonatkozhatnak az egész földrajzi piacra vagy egyes piaci szereplőkre. Minél nagyobb hasonlóságot mutat a két (vagy több) összehasonlítás céljára figyelembe vett földrajzi piac, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy az összehasonlítás alapján elemzés sikeres lesz. Azonban az is előfordulhat, hogy a referenciaként figyelembe vett földrajzi piac is érintett a jogsértéssel, amennyiben túlságosan hasonlít az elemzett földrajzi piachoz.²⁹

A harmadik, összehasonlításra alapuló módszer lényege az azonos piaci jellemzőkkel rendelkező termékpiacon összehasonlítása. Piac-összehasonlításra alapuló módszerek keretében tehát, olyan termékpiacon-referencia is figyelembe vehető, amely az érintett piaci jellemzők tekintetében kellően hasonló a jogsértéssel érintett termék piacához. A földrajzi piac referencián alapuló összehasonlításhoz hasonlóan fontos szempont a termékpiacon-referencián alapuló összehasonlítás esetén is, hogy a termékpiacon-referenciát a jogsértéssel érintett termék jellegének és a piaci jellemzőinek alapos mérlegelésével szükséges kiválasztani. Termékpiacon-referencián alapuló összehasonlító módszer esetében is előfordulhat azonban, hogy a jogsértés a referenciaként figyelembe vett piacot is érinti.³⁰

A referencia-időszakon és referenciapiacon alapuló összehasonlító módszerek kombinálása is lehetséges, amennyiben megfelelő adatok állnak rendelkezésre. Ezt a módszert a Gyakorlati Útmutató a „különbségek közötti különbségek” összehasonlításának módszerének nevezi. A módszer lényege alapján a jogsértéssel érintett piacon egy lényeges gazdasági változó (pl. a jogsértéssel érintett termék ára) meghatározott időszakban történő változását vizsgáljuk, és ezeket a változásokat vetjük össze ugyanezen a változónak az azonos időszakban egy viszonyítási alapként használt és a jogsértéssel nem érintett piacon történő alakulásával (vagyis a jogsértéssel nem érintett piac időszakaival). A módszer tehát az időbeli „különbségek különbségét” vizsgálja meg, ezzel kiiktatva a vizsgált piacokat egyformán befolyásoló tényezőket.³¹

²⁸ Gyakorlati útmutató, 16.

²⁹ Gyakorlati útmutató, 19.

³⁰ Gyakorlati útmutató, 21.

³¹ Gyakorlati útmutató, 21.

3.2. Szimulációs módszerek

A Gyakorlati Útmutató a versenyjogi jogsértések által okozott károk számszerűsítésére használható módszereken túl ismerteti még a szimulációs módszert, a költségalapú és a pénzügyi elemzés alapú módszereket.

A versenyjogi jogsértésekből eredő károk becslésére szolgáló szimulációs módszer lényege, hogy közgazdasági módszerek felhasználásával modellezhetővé teszi a hipotetikus versenyár piaci jellemzők alapján történő becslését. A szimuláció a piaci viselkedés gazdasági modelljein alapul. A különböző modellek a monopóliummodelltől a skála másik végén található tökéletes versenymodellig terjednek. A szimulációs módszer lehetővé teszi a valószínűsíthető piaci eredmények, például az árak, a mennyiségek és a nyereség előrejelzését.³²

Nyilvánvaló, hogy lehetetlen egy piaci helyzetet teljes mértékben modellezni, még inkább egy hipotetikus helyzetet. A szimulációs modellek mindazonáltal hasznos alapot szolgáltathatnak a jogsértés nélkül fennálló helyzet elemzéséhez, így a jogsértés gazdasági hatásainak elemzéséhez. A szimulációs módszer eredményeinek megbízhatósága azonban mindig az adott ügy konkrét körülményeitől és az alkalmazandó jogi szabályok által előírt követelményektől függ.³³

A költségalapú módszer (vagy ún. „cost-based approach”) lényege a hipotetikus versenyár becslése adott termék egységenkénti előállítási költségeinek és az elfogadható haszonkulcs figyelembevételével. A költségalapú módszer első lépése az egységre jutó termelési költség meghatározása.³⁴ A költségalapú módszer második lépéséhez meg kell becsülni az „ésszerű” haszonkulcsot, és azt hozzá kell adni a termelési költségekhez. Az „ésszerű” haszonkulcs becslésére különféle módszerek léteznek. Mivel ezek a módszerek idősorok vagy piacok közötti összehasonlításon, illetve közgazdasági modelleken alapulnak, közös vonásokat mutatnak a fentiekben korábban már bemutatott számszerűsítési módszerekkel.³⁵

Mivel a Gyakorlati Útmutató az egyetlen uniós szinten adott iránymutatás a versenyjogi jogsértések által okozott károk számszerűsítésére vonatkozóan, így alkalmazásuk a bíróságok és más szereplők körében gyakorinak mondható, megfelelőségük azonban nagymértékben függ a rendelkezésre álló adatoktól, így csupán lehetséges kiindulópontként szolgálhatnak a károk számszerűsítésére vonatkozóan.

³² Gyakorlati útmutató, 33.

³³ Gyakorlati útmutató, 35.

³⁴ Gyakorlati útmutató, 36.

³⁵ Gyakorlati útmutató, 37.

4. KÁR SZÁMSZERŰSÍTÉSÉT SEGÍTŐ EGYÉB ESZKÖZÖK

Természetesen, a különböző kárbecslési és számszerűsítési módszereken túl egyéb számszerűsítést segítő megoldások is rendelkezésre állnak elméletben a versenyjogi jogsértések károsultjainak számára. Ezek közé tartozik például az Irányelv által felállított kárvélelem³⁶, szakértő igénybevételének lehetősége, a versenyhatóság amicus curiae tevékenysége³⁷, az alternatív vitarendezés lehetősége és bizonyos külön eljárások igénybevételének lehetősége, valamint – bizonyos nemzeti joghatóságok alatt – a kárbecsléssel kapcsolatos nemzeti szabályok.

Az Irányelvet megelőzően folytatott konzultáció során felmerült³⁸, hogy a károk számszerűsítésének egyszerűsítése érdekében vélelmet kellene megállapítani. Ezt követően az Irányelv 17. cikk (2) bekezdése már előírta a tagállamok számára kárvélelem felállítását kartellek esetén. Ezek alapján a tagállamok kötelesek voltak megdönthető vélelmet teremteni, amely szerint az ellenkező bizonyításig vélelmezni kell, hogy a kartell kárt okozott.

Magyarországon korábban az Irányelv átültetését megelőzően a Tpv. 2009-es novellája iktatta be a Tpv. 88/C. § szakaszában a károkozással kapcsolatos vélelem szabályát, amely szabály jelenleg a Tpv. 88/G. § (6) bekezdésében szerepel. E törvényi – megdönthető – vélelem alapján kartellel okozott versenyjogi jogsértés esetén az ellenkező bizonyításig vélelmezni kell, hogy a versenyjogi jogsértés a jogsértő vállalkozás által alkalmazott árat 10% mértékben befolyásolta.

Ami a tagállami versenyhatóságok amicus curiae tevékenységét illeti, az Irányelv 17. cikk (3) bekezdése előírja a tagállamok számára, hogy biztosítsák, hogy a versenyjogi jogsértések miatt keletkezett károkkal kapcsolatban indított kártérítési keresetek kapcsán a bíróság megkeresésére segítséget nyújthassanak a versenyhatóságok a megkereső nemzeti bíróság részére a kártérítés mértékének meghatározásában, amennyiben e nemzeti versenyhatóság az ilyen segítségnyújtást megfelelőnek tekinti. Az elképzelés – amellett, hogy értelemszerűen kézenfekvő a versenyhatóságok szakmai rátermettsége okán – praktikus alapkiből indult ki, ugyanis a versenyhatóságoknak a bírság megállapítása során a jogsértés káros hatásait egyébként is figyelembe kell venniük.³⁹

³⁶ Irányelv 17. cikke

³⁷ Irányelv 17. cikke

³⁸ Response to the European Commission's Green Paper, Damages actions for breach of the EC antitrust rules, May 2006, OFT844, 17.

³⁹ CORNELIS CANENBLEY – TILL STEINVORTH: Effective Enforcement of Competition Law: Is there a Solution to the Conflict Between Leniency Programmes and Private Damages Actions? *Journal of European Competition Law & Practice*, 2011. 324.

A Tptv. 88/B. § (1) bekezdése alapján versenyjogi kártérítési perekben a Gazdasági Versenyhivatalnak bizonyos közreműködési kötelezettsége van. Az ügyben eljáró bíróságnak kötelessége értesíteni a Gazdasági Versenyhivatalt, amennyiben a perben a versenyjogi szabályok alkalmazásának szükségessége merül fel. E tevékenysége keretében a Gazdasági Versenyhivatal észrevételt tehet, illetve a felek, illetve a bíróság erre vonatkozó indítványára vagy ex officio kifejtheti szakmai álláspontját a perbeli ügygel kapcsolatban, azonban ezen álláspontban foglaltak az eljáró bíróságot nem kötik. Amennyiben a Gazdasági Versenyhivatal a perben eljáró bíróság hívta fel álláspontja kifejtésére, a Gazdasági Versenyhivatal a bíróság felhívásában meghatározott – legalább a felhívás kézhezvételétől számított negyvenöt napos – határidőn belül köteles jogi álláspontjáról a bíróságot tájékoztatni. A Gazdasági Versenyhivatal az észrevétele megtétele, illetve az ügygel kapcsolatos jogi álláspontja kialakítása érdekében a tárgyaláson jelen lehet, a felekhez, a tanúhoz és a szakértőhöz kérdések feltevését javasolhatja, továbbá egyéb bizonyítás szükségességére hívhatja fel a figyelmet. A Gazdasági Versenyhivatal ezen amicus curiae tevékenysége körében tehát értékes segítséget nyújthatna a versenyjogi kártérítési perekben eljáró bíróságok számára, azonban feltehetően a hatóság korlátozott erőforrás lehetőségei gátolhatják ezen kezdeményezés teljes körű és hatékony kibontakozását.

A Tptv. 88/B. § (7) bekezdése alapján a Gazdasági Versenyhivatalnak arra is lehetősége van, hogy a per bármely szakaszában versenyfelügyeleti eljárást indítson és a peres eljárást a versenyfelügyeleti eljárásban hozott határozat elleni keresetindítási határidő lejártáig, illetve keresetindítás esetében a bírósági eljárás jogerős befejezéséig felfüggeszse. Ez a szabály tehát arra is lehetőséget teremt, hogy a Gazdasági Versenyhivatal jogsértéseket feltáró munkáját a perben eljáró bíróságok segítsék a potenciálisan versenyjogsértő magatartásokról való tájékoztatás révén, továbbá megteremti a lehetőséget a hatóság és a perben eljáró bíróságok közötti hatékony közreműködés kiépítésére.

Természetesen arra is van lehetőség, hogy a perben eljáró bíróságok alapul vegyék a Gazdasági Versenyhivatal jogerős döntését a versenyjogi kártérítési perekben, azonban a károk számszerűsítése tekintetében e szabály nem bír relevanciával, hiszen a perben eljáró bíróságokat csupán a Gazdasági Versenyhivatal jogerős döntésének jogsértést megállapító része köti, a kár bekövetkeztét és annak mértékét a perben szükséges bizonyítani.⁴⁰

Habár a magyar jog az Irányelv elvárásainak megfelel a versenyjogi jogsértések okozta károk számszerűsítését illetően, véleményem szerint indokolt lenne a versenyhatóság szorosabb bevonása a bíróság eljárásában a kárszámítás meg-

⁴⁰ Tptv. 88/R. § (1) bekezdés

könnyítése érdekében, akár egy külön erre a célra felállított szervezeti egység megalkotása révén a Gazdasági Versenyhivatalon belül.

5. KONKLÚZIÓ

Egyértelmű, hogy a Gyakorlati Útmutatóban szereplő kárszámítási módszerek alkalmassága nagymértékben függ az adatok rendelkezésre állásától, valamint a piacot befolyásoló releváns tényezőkre vonatkozó helyes megállapítások kialakításától. Ehhez egyrésztől elengedhetetlen, hogy megfelelő adatok álljanak rendelkezésre a károsult felek részére, másrésztől fontos, hogy ezen adatok alapján megfelelően alátámasztható legyen a bizonyítani kívánt kár megléte és annak mértéke.

A fentieket figyelembe véve álláspontom szerint, a Gyakorlati Útmutatóban felvonultatott különböző kárszámítási módszereknél hangsúlyosabb a kártérítési perek sikerességét előmozdító jogintézmények megalkotása, amit véleményem szerint az Irányelv – a 17. és a 4. cikkben foglalt szabályoktól eltekintve – elmulasztott. Véleményem szerint érdemesebb lett volna ezen számszerűsítési módszerek bemutatása helyett konkrét számszerűsítési szabályokat lefektetni az Irányelvben. Az a körülmény, hogy a versenyjogi jogsértések okozta károk számszerűsítésével kapcsolatos kérdéseket a tagállamok nemzeti jogrendszerei szerint kell kezelni, lehetőséget teremt egy merőben kiszámíthatatlan és jelentős eltéréseket magában hordozó uniós versenyjogi kártérítési rendszer kialakulására, amely meglátásom szerint jelentős konzisztencia problémákat teremthet, amely körülmény az Irányelv 44. preambulum bekezdése alapján egyértelműen elkerülendő lett volna.

A jogi kötőerővel nem rendelkező Gyakorlati Útmutató a tagállami bírák számára egy jó kiinduló pont lehet, azonban a gazdasági ismeretek hiánya és az egyébként is meglehetősen tényérzékeny versenyjogi kártérítési pereket jellemző információs aszimmetria fényében a Gyakorlati Útmutatóban felsorakoztatott kárszámítási módszerek alkalmazása nem jelent megfelelő segítséget sem a bíróságok sem pedig a károsult felek számára.

Álláspontom szerint a Gyakorlati Útmutatóban szereplő módszerek és technikák nem biztosítják a versenyjogi jogsértésekből eredő károk hatékony érvényesítéséhez és a teljes kártérítéshez való jog érvényesülésének biztosításához szükséges körülményeket. Amint az a Gyakorlati Útmutató egyes megállapításaiból is tükröződik, épp ellenkezőleg, az Irányelv által megfogalmazott jogelvek mondhatni, az adott eset egyedi körülményeitől függenek. Következésképpen a versenyjogi kártérítési keresetek – legalábbis ami a kártérítési perek legfon-

tosabb szempontját, a pontos kárbecslést illetik – mint a versenyjog magánjogi érvényesítésének eszköze, jelenlegi formájában nem tudja betölteni a tőle elvárt szerepet, mivel hatékony kárszámítási szabályok hiányában nem működhet kellően hatékonyan.

Ahogy az irányadó jogirodalomban az korábban már felismerésre került,⁴¹ a kár számszerűsítésének egyik alapvető problémája, hogy a tagállami kártérítési jogban nincsenek megfelelő szabályok a hipotetikus versenyár és ezáltal a kontrafaktuális helyzeten alapuló kár kiszámítására, amely helyzet továbbra sem került megfelelően rendezésre. A jogsértés hiányában fennálló helyzetben irányadó ár kiszámításában jelentős nehézséget okoz, hogy jogsértés hiányában sem feltétlenül a versenyár érvényesül.⁴² Az áremelkedés kiszámításának pedig fő problémája, hogy az árképzés nem kizárólag a költségeken alapul, hanem a versenytársak árait és a termék iránti keresletet is szükséges figyelembe venni.⁴³

A versenyjogi jogsértések miatt indított kártérítési keresetek még mindig jelentős nehézségek elé állíthatják azokat, akiknek a versenyjogi jogsértések károkat okoztak. A Gyakorlati Útmutatóban foglalt kárszámítási módszerek eseti jelleggel alkalmazhatók és deklaráltan sporadikus a megbízhatóságuk.⁴⁴ Véleményem szerint a versenyhivatal szorosabb bevonása a kárbecslési folyamatokba, a bizonyítékokhoz való hozzáférés megkönnyítése, valamint a bizonyítási teherre és a bizonyítás színvonalára vonatkozó tagállami szabályok egységesítése, ha úgy tetszik egy külön versenyjogi kártérítési rendelet megalkotása volna szükségeszerű, ugyanis jelen helyzetben az eltérő tagállami szabályozás gátolhatja a sikeres versenyjogi kártérítési perek sikerességét és hatékonyságát, ezáltal az Irányelvben deklarált jogelvek és célok teljes megvalósulását. A hatékonysági problémák mellett az eltérő szabályozás miatt teret nyerő forum shopping is feszültségeket okozhat, mind inkább aláásva a jogintézménnyel szemben elvárt következetességet, a tagállamonként eltérő tartalmú ítéletek miatt.⁴⁵ Mindent egybevetve, az Irányelv általános következetlensége, a homályosságából adódó

⁴¹ HORVÁTH (2015), 66.

⁴² MARTIN HELLWIG: Private damages claims and the passing-on defense in horizontal pricefixing cases – An economist's perspective. In: BASEDOW, JÜRGEN (szerk.): *Private Enforcement of EC Competition Law*. Hága, Kluwer Law International, 2007. 133.

⁴³ HORVÁTH (2015), 66.

⁴⁴ Gyakorlati útmutató, 35.

⁴⁵ ARIEL EZRACHI: *EU Competition Law – An Analytical Guide to the Leading Cases*. Sixth Edition, Oxford, Hart Publishing, 2018. 617.; RODGER, BARRY – MIGUEL SOUSA FERRO – FRANCISCO MARCOS: *The EU antitrust damages directive: transposition in the member states*. Oxford, Oxford university press, 2018. 34.; LISA SLOTTE: Ny Konkurrensskadelag – Om möjligheter och svårigheter att få ersättning för konkurrensskada. *Juridisk Publikation*, Stockholm, Häfte 2017. 75.

értelmezési problémák, valamint a követő keresetekkel, a kartellekkel, illetve a down-stream jogsértésekkel kapcsolatos elfogultság tovább fokozzák hiányosságait.⁴⁶ Egybevetve azzal a körülménnyel, hogy a versenyjogi kártérítési perek az Irányelv átültetése óta komoly fenyegetést jelentenek a versenyjog közjogi érvényesítésének egyik leghatékonyabb eszközeül szolgáló engedékenységi politika hatékony érvényesülésére nézvést, felmerül a jogos kérdés, hogy a közjogi érvényesítéssel szemben a versenyjogi kártérítési perek javára vállalt engedmények indokoltak-e.⁴⁷

Az Irányelv alapján észlelhetően, a Bizottság törekedett a köz- és magánérdek közötti szimbiózis kialakítására. A versenyjogi kártérítési perek ennek ellenére kifejezetten negatív hatással is lehetnek a közjogi érvényesítésre. 2016-tól, vagyis az Irányelv átültetésére nyitva álló határidejét követően az engedékenységi kérelmek száma csökkenésnek indult. A német versenyhatóság 2019/2020. éves jelentésében az engedékenységi kérelmek drasztikusan csökkenő számát említi.⁴⁸ A német versenyhatóság éves jelentéséből egyértelműen látható, hogy az elmúlt tíz évben benyújtott engedékenységi kérelmek száma a 2016/2017-es évtől kezdve jelentősen csökken, 2016-ban például 36 kérelem érkezett, amellyel szemben 2020-ban összesen 11, illetve 2021-ben 10⁴⁹. A német versenyhatóság értékelése szerint ez a tendencia különösen a potenciális engedékenységi kérelmezők későbbi kártérítési igények miatti elbizonytalanodásával magyarázható. Az Irányelv 2017. júniusában került átültetésre Németországban. A német versenyhatóság éves jelentéséből az is kitűnik, hogy ez a tendencia az ECN más versenyhatóságaira, köztük az Európai Bizottságra is vonatkozik. Magyarországon a 2017-es évben 10, a 2018-as évben 5, 2019-ben 4, 2020-ban 5,⁵⁰ 2022-ben pedig 3 engedékenységi kérelmet nyújtottak be a Gazdasági Versenyhivatalhoz.⁵¹ A GCR Rating Enforcement statisztikái hasonló képet mutatnak az ECN más versenyhatóságai, köztük az Európai Bizottság esetében is. A kérelmek számának általános csökkenése aggodalomra ad okot, tekintettel az engedékenységi programok kiemelkedő jelentőségére a kartellek leleplezésében, a csökkenés előtt ugyanis a versenyfelügyeleti eljárások többségét engedékenységi kérelmek alapján indították meg.

⁴⁶ RODGER (2018), 55.

⁴⁷ MIRIAM BUITEN – PETER C VAN WIJCK – JAN KEES WINTERS: Does the European Damages Directive make consumers better off? *Journal of Competition Law & Economics*, Oxford, 2018. 113.

⁴⁸ Tätigkeitsbericht des Bundeskartellamtes 2019/2020, 39. c) pont.

⁴⁹ Das Bundeskartellamt Jahresbericht 2021/22, 32.

⁵⁰ A 2021-es év vonatkozásában nem állt rendelkezésre a benyújtott engedékenységi kérelmek számára vonatkozóan nyilvános adat.

⁵¹ Lásd a GVH éves beszámolót.

A düsseldorfi Heinrich Heine Egyetem keretében működő düsseldorfi Versenygazdasági Intézettel (DICE) együttműködésben készített tanulmány⁵² eredményei alapján a kartellalakítási hajlandóság, illetve a kartellek stabilitása ugyan csökkent a magánjogi perlés lehetőségének megteremtésével, ugyanakkor a jogsértő vállalkozások ritkábban folyamodnak engedékenységgért, vagyis összességében a kartellek gyakorisága alacsonyabb a versenyzogi kártérítési perek árnyékában, ami kedvező, azonban a versenyzogi kártérítési igények negatívan befolyásolják az engedékenységi politika sikerességét.

Ezt a tendenciát egy az OECD által készített tanulmány is megerősíti. Az említett tanulmány a benyújtott engedékenységi kérelmek csökkenésének okát vizsgálta, felfigyelve arra a globális trendre, hogy a 2015–2021. közötti időszakban az OECD-országokban az engedékenységi kérelmek száma 58%-kal csökkent.⁵³ Az engedékenység és a versenyzogi kártérítési perek kölcsönhatásával kapcsolatban említett tanulmány azonban némileg árnyalja a képet, és külön vizsgálatnak veti alá a követő és az önálló kártérítési perek engedékenységre gyakorolt hatását. A tanulmányban megvilágításra kerül, hogy amíg a követő keresetek esetében egyértelműen kimutatható az engedékenységi politikára gyakorolt negatív hatás, ezzel szemben az önálló keresetek – ahol eleve nem is merül fel az engedékenységgel való konfliktus – fokozhatják a kartellek felderítésének hatékonyságát az uniós és a nemzeti versenyhatóságok felderítési képességének növelése révén, amely egyben az engedékenységi kérelmek számának növekedését is magával hozhatja. Azonban annak fényében, hogy a követő keresetek túlsúlyban vannak az önálló keresetekhez képest, a versenyzogi kártérítési perek engedékenységre gyakorolt negatív hatása egyértelmű.⁵⁴

Az engedékenység alkalmazása igen elterjedt az Európai Unió területén, és nagymértékben támaszkodnak az engedékenységi kérelmezőkre a kartellek felderítése és kivizsgálása során, ezáltal a kartellügyek jelentős része engedékenységi kérelem alapján indul.⁵⁵ Az OECD tanulmány által idézett jelentés alapján például az Európai Bizottság és az Egyesült Királyság joghatósága alatt indult kartellügyek 100%-ában jelen volt engedékenységi kérelmező, de Magyarországon⁵⁶

⁵² OLIVIA BODNAR – MELINDA FREMERAY – HANS-THO NORMANN – JANNIKA SCHAD: *The Effects of Private Damage Claims on Cartel Activity: Experimental Evidence*. Duesseldorf Institute for Competition Economics, June 2021. 36.

⁵³ GAETANO LAPENTA: *The Future of effective leniency programmes advancing detection and deterrence of cartels*. OECD Competition Policy Roundtable Background Note, 2023. 6–8.

⁵⁴ LAPENTA (2023), 18.

⁵⁵ LAPENTA (2023), 9.

⁵⁶ Magyarországon 2022-ben a versenykorlátozás miatt megindult 6 ügy esetében 3 engedékenységi kérelem érkezett, 2020-ban 6 megindult ügy esetében 5 engedékenységi kérelem, 2019-ben megindult 4 ügy esetében 4 (amelyből mindegyik külön eljáráshoz kapcsolódott)

is az ügyek többségében. Mindennek fényében a versenyjogi kártérítési perek engedékenységi politikára gyakorolt negatív hatása jelentős probléma. Fontos azonban kiemelni, hogy az idézett tanulmány is felismeri annak jelentőségét, hogy ha a versenyhatóságok egyéb felderítési eszközök rovására túlzottan az engedékenységre támaszkodnak, az csökkentheti az általános elrettentő hatást, ami viszont negatívan befolyásolja az engedékenység hatékonyságát is,⁵⁷ így ez a körülmény némileg árnyalja a versenyjogi kártérítési perek engedékenységre gyakorolt negatív hatását. Véleményem szerint a két jogérvényesítési típus közti viszony megfelelő szabályozottsága ebből az okból kifolyólag rendkívül fontos, továbbá a kárszámítási szabályok megfelelő rendezése jogos elvárásként jelentkezik a versenyjogi kártérítési perek érdekében a versenyjog közjogi érvényesítésének terhére vállalt kockázatok fényében.

Az imént említett kritikák ellenére az Irányelv továbbra is fontos kodifikációja a versenyjog-érvényesítés modernizációs folyamatának. Tágabb kontextusban az Irányelv talán csak az első tapogatózó próbálkozás a versenyjog érvényesítésének nagyobb mértékű fejlődésében.

IRODALOMJEGYZÉK

Jelentések

Az Európai Unió Bizottságának XIII. jelentése a versenypolitikáról

Das Bundeskartellamt Jahresbericht 2021/22

GAETANO LAPENTA: The Future of effective leniency programmes advancing detection and deterrence of cartels OECD Competition Policy Roundtable Background Note, 2023.

Oxera et al., Quantifying antitrust damages – Towards non-binding guidance for courts, Study prepared for the European Commission, December 2009

Response to the European Commission's Green Paper, Damages actions for breach of the EC antitrust rules, May 2006, OFT844

Tätigkeitsbericht des Bundeskartellamtes 2019/2020

Idegen nyelvű szakirodalom

ARIEL EZRACHI: *EU Competition Law – An Analytical Guide to the Leading Cases*. Sixth Edition, Oxford, Hart Publishing, 2018.

engedékenységi kérelem, 2018-ban 10 megindult ügy esetében 11 (amely 5 ügghöz kapcsolódott) engedékenységi kérelem érkezett a GVH-hoz.

⁵⁷ LAPENTA (2023), 15.

- CLAUDE D'ASPREMONT – ALEXIS JACQUEMIN – JEAN J. GABSZEWICZ – JOHN A. WEYMARK: On the Stability of Collusive Price Leadership. *Canadian Journal of Economics*, 1983.
- CORNELIS CANENBLEY – TILL STEINVORTH: Effective Enforcement of Competition Law: Is there a Solution to the Conflict Between Leniency Programmes and Private Damages Actions? *Journal of European Competition Law & Practice*, 2011.
- DAMIAN CHALMERS – GARETH DAVIES – GIORGIO MONTI: *Law of the European Union: Texts and Cases*. Third Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.
- DAMIEN GERADIN – ANNE LAYNE-FARRAR – NICOLAS PETIT: *EU Competition Law and Economics*. Oxford, The authors and Oxford University Press, 2012.
- DAVID ASHTON: *Competition Damages Actions in the EU*. Second Edition, Edward Elgar Publishing, 2018.
- EMANUEL HOLLER – MAARTEN PIETER SCHINKEL: Umbrella Effects: Correction and Extension, 13 J. *Competition Law & Economics*, 2017. FRANZISKA WEBER: The volume effect in cartel cases—a special challenge for damage quantification? *Journal of Antitrust Enforcement*, Volume 9, Issue 3, 2021.
- LISA SLOTTE: „Ny Konkurrensskadelag – Om möjligheter och svårigheter att få ersättning för konkurrensskada”. *Juridisk Publikation*, Stockholm, Häfte 1/2017.
- MARIE-PAULE DONSIMONI: Stable Heterogeneous Cartels. *International Journal of Industrial Organization*, Volume 3, Issue 4, 1986.
- MARTIN HELLWIG: Private damages claims and the passing-on defense in horizontal price-fixing cases – An economist's perspective. In: JÜRGEN BASEDOW: *Private Enforcement of EC Competition Law*. Hague, Kluwer Law International, 2007. MASSIMO MOTTA: *Competition Policy – Theory and Practice*. Florence, Cambridge University Press, 2004.
- MIRIAM BUITEN – PETER C VAN WIJCK – JAN KEES WINTERS: Does the European Damages Directive make consumers better off? Oxford, *Journal of Competition Law & Economics*, 2018.
- OLIVIA BODNAR – MELINDA FREMEREY – HANS-THEO NORMANN – JANNIKA SCHAD: The Effects of Private Damage Claims on Cartel Activity: Experimental Evidence, Duesseldorf Institute for Competition Economics, Düsseldorf, 2021.
- PAUL KRUGMAN – ROBIN WELLS: *Microeconomics*. Fifth Edition, New York, Worth Publishers, 2018.
- RODGER BARRY – MIGUEL SOUSA FERRO – FRANCISCO MARCOS: *The EU antitrust damages directive: transposition in the member states*. Oxford, Oxford university press, 2018.
- ROMAN INDERST – FRANK P. MAIER-RIGAUD – ULRICH SCHWALBE: *Umbrella Effects*. Competition Law & Economics, 2014.

Magyar nyelvű szakirodalom

- BOYTHA GYÖRGYNÉ (szerk.): *Versenyjogi jogsértések esetén érvényesíthető magánjogi igények*. Budapest, HVG-ORAC, 2008.

HORVÁTH ANDRÁS: *Doktori értekezés – Versenyjogi kártérítési igények egyes kérdéseiről, kitérítéssel az iratokhoz való hozzáférésre.* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2015.

JUHÁSZ MIKLÓS – JUHÁSZ DORINA – TÓTH ANDRÁS: *Kommentár a Tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvényhez.* Budapest, Gazdasági Versenyhivatal, 2014.

A HAZAI BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI JOG TÖRTÉNETE A MÁRIANOSZTRAI FEGYHÁZ ÉS BÖRTÖN TÖRTÉNETÉNEK TÜKRÉBEN

HATLACZKI-KÁLMÁN ANDREA¹

ABSTRACT ■ In my presentation, after reviewing the history of Hungarian penal law, I would like to present the history of the Márianosztra Strict and Medium Regime Prison.

ABSZTRAKT ■ Előadásomban a magyar büntetés-végrehajtási jog történetének áttekintése után a Márianosztrai Fegyház- és Börtön történetét szeretném bemutatni.

KULCSSZAVAK: büntetés-végrehajtási jog; büntetés-végrehajtási intézet; történet; Márianosztra

A büntetés-végrehajtási jog, mint önálló diszciplína létének, szabályozásának igénye hazánkban csupán XX. század elején fogalmazódott meg. Korábban a büntető tárgyú normák a mai hármas felosztáshoz képest – büntető anyagi, eljárás-, és végrehajtási jogi szabályok trihotómiája – egységesebben voltak szabályozva.

A középkori magyar büntetőjog sajátossága, hogy büntetőjogi és egyéb jogágak rendelkezéseit együtt tartalmazó törvények születtek.²

Werbőczy István Tripartituma 1514. évben volt az első magyar joganyag, mely ugyan még latin nyelven, de az addig keletkezett szokásjogi rendelkezéseket foglalta össze. A joganyag sem a mai értelemben vett büntető anyagi, sem -eljárásjogi szabályokat nem rögzít, ily módon értelemszerűen a nem szabályozott büntetésekkel kapcsolatban végrehajtási rendelkezéseket sem nevesít.

A magyar büntetőtárgyú szabályok első rögzítéséig a XVII. századig kellett várunk, Kitionich János 1619. évben latin nyelven publikált *Directio Methodica* című munkája a polgári eljárásjoggal együtt szól büntető-eljárásjogi rendelkezésekről is, büntetés-végrehajtási szabályokat azonban nem rögzít.³

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.
² ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Budapest, Politzer, 1946. 381.

³ FINKEY FERENC: *A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619–1914*. Sárospatak, Jogászok a Kultúráért Alapítvány, 2000. 16.

Kollonich Lipót esztergomi érsek az 1656. évben elkészült osztrák Praxis Criminalis-t latin fordításban 1696. évben a Corpus Juris Hungarici szabályai közé vetette.⁴ Az osztrák jog konkrét alkalmazásaként II. József 1787. évi büntető törvénykönyve említendő, melynek megalkotásában ugyan a magyar hatóságok egyike sem vett részt, az azonban kétségtelenül az első egységes, tisztán büntető anyagi jogi kódex Magyarországon.⁵ II. József uralkodása idejére tehető, kodifikációs tevékenységének következményeként állott elő az a helyzet, hogy a börtönök kvázi eljárási fogságot végrehajtó helyekből tényleges büntetés-végrehajtási helyszínekké váltak⁶, azonban a börtönnépesség rohamos növekedése és az ezzel párhuzamosan nem megfelelő ütemben fejlődő őrszemélyzeti állomány és infrastrukturális háttér miatt gyakoriak voltak a szökések, betegségek valamint a büntetések különböző végrehajtási fokozatait sem lehetett megfelelően elválasztva biztosítani, ezért szükségessé vált a büntetőpolitikai reform.⁷

Magyarországon az *első állami börtön* 1772-ben gróf Eszterházy Ferenc birtokán, Szempecen került felállításra, mely 1785-ben költözött át a szegedi várba. Az intézmény 1786-ban 100 férfi és 50 nő elítéltet tudott befogadni.⁸

Az 1848/49-es szabadságharc leverését követően, 1850-ben a bécsi birodalom az *osztrák jogrend alkalmazását* rendelte el⁹. Az urbanizáció, az iparosodás és ennek kapcsán a társadalom átrétegződése új bűnözései szokásokat, új bűncselekményeket és összességében a bűnözés növekedését eredményezte¹⁰, mely magával hozta az újabb büntetés-végrehajtási intézetek szükségességét is. Ilyen körülmények között nyitotta meg ebbéli funkciójában elsőként női fogvatartottak részére kapuit a Márianosztrai Büntetés-végrehajtási Intézet.

Az első magyar büntetőjogi tárgyú kodifikált norma az *1878. évi V. törvénycikk* volt, mely anyagi, eljárásjogi és büntetés-végrehajtási rendelkezéseket is tartalmazott, büntetési nemként ismerte a halálbüntetést, fegyházat, börtönt, melyek csak büntettek elkövetése esetén szabhatók ki, fogházat kizárólag vétségek elkövetése esetén lehetett alkalmazni, valamint ismert büntetés volt még az államfogház és a pénzbüntetés. E jogszabály immáron egészen konkrét büntetés-végrehajtási rendelkezéseket is tartalmazott, amennyiben 21. §-a a halálbüntetést kizárólag

⁴ JAKAB ANDRÁS – MENYHÁRD ATTILA (szerk.): *A jog tudománya Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2015. 269.

⁵ HAJDU LAJOS: II. József büntetőtörvénykönyve Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny* 1974/1–2, 48–55.

⁶ HAJDU (1974), 50⁴.

⁷ HAJDU (1974), 50⁴.

⁸ HAJDU (1974), 50⁴.

⁹ JAKAB–MENYHÁRD (2015), 283³.

¹⁰ JAKAB–MENYHÁRD (2015) 292³.

zárt helyen, kötél általi módon rendelte végrehajtani. Kifejezetten részletesen szólt a fegyenczekkel, azaz a fegyházbüntetésre ítéltékkel kapcsolatos végrehajtási szabályokról, még a fegyelmi büntetesként alkalmazható magánelzárás büntetés is megtalálható a végrehajtási rendelkezések között. A norma szabályozza a fegyenczek és a börtönbüntetésre ítélték esetén is például a szabad levegőn tartózkodás és a munkavégzés szabályait. A jogszabály felvilágosult büntetőpolitikáját jelzi, hogy az „ifjú egyénekre” speciális végrehajtási szabályok alkalmazását teszi lehetővé „javítások”, azaz nevelésük céljából. Még a mai értelemben vett feltételes szabadságra bocsátás szabályai is megtalálhatóak a jogszabályban, amennyiben tartalmaz arra vonatkozó rendelkezést, hogy a legalább háromévi fegyház, vagy börtönbüntetésre ítélt elítéltek megfelelő magaviselet esetén a büntetés kétharmad részének kitöltése után „közvetítő intézetben” tölthetik le büntetésük hátralévő részét. Azon elítéltet pedig, aki e közvetítő intézetekben a jogszabály által meghatározott további tartamot letöltötte oly módon, hogy „a javulás reményét megerősítette”, az igazságügy miniszter feltételes szabadságra bocsáthatja, a jogszabály még a feltételes szabadság tartama alatti elvárt magatartási szabályokat is tartalmazza, rendelkezve arról is, ha a feltételes szabadság vonatkozó szabályait megszegi az elítélt. A külföldiek és a taxatív felsorolással érintett bűncselekmények elkövetői feltételes szabadságra nem bocsáthatók.

A jogszabály egyéb helyeken, például a bűnhalmazattal kapcsolatos rendelkezések között is rögzít büntetés-végrehajtási tárgyú rendelkezéseket, amennyiben például konkrét végrehajtási sorrendet állapít meg a különböző végrehajtandó szabadságvesztések esetén.

A 117. § a „jogérvényesen” kiszabott büntetések végrehajtását kizáró körülményként szól az elítélt haláláról, királyi kegyelemről és az elévülésről, melyeknek részletszabályait is deklarálja.

Az 1878. évi V. törvénycikk indokolása kimondja, hogy annak alapja az 1843. évi büntetőtörvény tárgyú törvényjavaslat, mely nyilvánvalóan a történelmi események hatására, de nem lépett hatályba. Az indokolás a büntetési rendszerről szóló részében az akkor még nem önálló diszciplinaként megnevezett büntetés-végrehajtási jog relevanciáját az alábbiak szerint sommázta:

„Ha hibás a büntetési rendszer, ha a büntetések nemei és mértéke nem felelnek meg az igazságnak, vagy ha azok meghatározásánál nem uralkodott a célok és az eszközök, valamint a létező viszonyok tiszta felismerése s nem ez gyakorolta a döntő befolyást: ez egymagában elég, a büntetőtörvénykönyv hatásában helyezett bizalom teljes meghiúsítására. Ez esetben a várt hasznos eredmények helyett okvetlenül a legártalmasabb következményeknek kell beállni.”

Hitet tett tehát a jogalkotó azon elv mellett, miszerint a büntető anyagi jogi és eljárásjogi rendelkezések még oly tökéletes kodifikálása sem vezethet a büntetőpolitika által várt „hasznos eredmények” eléréséhez a büntetés-végrehajtási tárgyú rendelkezések inkompetenciája esetén.

A büntetési rendszer két vezérelve a humanizmus és az „igazságos szigor” volt.

Az első tudományos igényű magyar büntetőjogi kézikönyv VUCHETICH MÁTYÁS *Institutiones iuris criminalis Hungarici* című kétkötetes műve volt¹¹, mely 1819-től a korabeli magyar büntetőjogi oktatás alapműve volt, szól a büntetések fogalmáról és nemeiről is, a büntetések céljaként „a társadalom biztonsága, valamint a közrend és a törvények saját tekintélyének a megóvása”-t megjelölve¹².

A mű a második részében, a büntetőeljárás körében foglalkozik a büntetés-végrehajtási szabályokkal, elfogadottnak tekinti a statáriális bíráskodást, de a halálbüntetést és a testi csonkítással nem járó, kínzó büntetéseket, mint a botozást, ostorozást is. Az akasztás útján megvalósított halálbüntetés kapcsán például elfogadottnak tekinti azt a gyakorlatot, hogy a felakasztott elítélt teste annak felbomlásáig akasztott állapotában maradjon. A mai értelemben vett klasszikus szabadságvesztésekkel kapcsolatban alapelvi élel rögzíti, hogy ott „száműzni kell a szabadságot, de nem az emberiességet”¹³.

A büntetés-végrehajtással kapcsolatban megkerülhetetlen PULSZKY ÁGOST és TAUFFER EMIL: *A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása* című 1867-ben írott pályaműve. E dolgozatban a szerzők modern szemléletről téve tanúbizonyságot a halálbüntetés ellen érvelnek, a szabadságvesztés büntetés kapcsán kifejtik, hogy az „csupán” az elítélt mozgásához fűződő jogától szabad, hogy megfoszsa az elítéltet, munkához, „szellemi tökélyesedéséhez” való jogait elismerik. A „börtönjavítás”-t a büntetés egyik céljaként említik, kíváncsként megjelölve, hogy az elítélt büntetése során „erkölcsi állapotával, s öntudatával tisztába jöjjön”.¹⁴ A dolgozat a X. fejezetben „a börtönbüntetés kiegészítése a javítás érdekében” című részben szól egyebek mellett a „kegyelmezésről” és a feltételes szabadságra bocsátás jogintézményéről is.

FINKEY FERENC a büntető anyagi és eljárásjog mellett a büntetőjog harmadik, külön ágaként nevezte meg a „büntetéstant”, vagyis „poenológiát”, a bün-

¹¹ JAKAB-MENYHÁRD (2015), 277.

¹² VUCHETICH MÁTYÁS: *A magyar büntetőjog rendszere I. Elméleti büntetőjog. Magyarország felsőiskoláinak használatára*. Ford.: Király Tibor, Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2010. 39. § 130.

¹³ VUCHETICH (2010) 47°. § 146.

¹⁴ PULSZKY ÁGOST-TAUFFER EMIL: *A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása különös tekintettel Magyarországra*. Pest, Emich Gusztáv kiadványa, 1867. 33-34.

tetés-végrehajtási jogot.¹⁵ 1900-ban publikálta a korábbi számos külföldi büntetés-végrehajtási tárgyú tanulmányúton szerzett tapasztalatairól szóló művét „Büntetéstani problémák” címmel. Finkey hitet tesz a halálbüntetés eltörlése és azon meggyőződése mellett, hogy a büntetés funkciója „csak alaki értelemben” megtorlás, lényege egyrészt a fenytetés, másrészt a bűnhődés, a büntetés általános céljainak pedig „az általános visszatartást..., az elégtétel nyújtást..., a nevelést...” határozta meg.¹⁶

Finkey Ferenc rögzítette a „modern börtön feladatát” és megfogalmazta a szabadságvesztés büntetések fokozatainak egyszerűsítésének célját is. A büntetési rendszer reformjára is taxatív felsorolást nyújtott, határozottan ellenezte a büntetési eszközül, vagy megelőzési célból használandó sterilizációt és pontokba szedve megfogalmazta a hatályos büntetési rendszer „égető sebeit”. Ezek:

- az életfogytig tartó fegyházbüntetés túlságosan enyhe végrehajtási szabályai,
- a rövid tartamú szabadságvesztés végrehajtásának helyes és eredményes végrehajtásának hiánya,
- a hivatalvesztés és „politikai jogok gyakorlata felfüggesztése” mellékbüntetések kiszabhatósági rendszertelensége az anyagi jogi tényállásokban,
- a fokozatváltás lehetőségének szabályozása.¹⁷

Az 1955. évi Büntetés-végrehajtási Szabályzat és az 1963. évi 20. törvényerejű rendelet után az 1966. évi 21. törvényerejű rendelet Magyarországon először szabályozta törvényi szintű jogszabályként a szabadságvesztés végrehajtásának célját, alapelveit, a szabadságvesztés végrehajtásának rendjét, a szabadságvesztést töltő elítéltek jogi helyzetét.¹⁸

A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi XI. törvényerejű rendelet indokolása szól arról, hogy a büntető anyagi jogban, a *Büntető Törvénykönyvről* szóló 1978. évi IV. törvényben a kiszabható fő- és mellékbüntetések, valamint alkalmazható intézkedések megfelelően kodifikáltak, azonban e szankciók végrehajtásának szabályait több szeparált norma tartalmazza, ezért került sor a még ugyan nem törvényi szintű, de kétségtelenül egységes norma megalkotására.

Az új norma kodifikációjának szükségességét pedig végül a *Büntető törvénykönyvről* szóló 2012. évi C. törvény tette elodázhatalanná, így született meg a 2013. december 23. napján kihirdetett, jelenleg is hatályban lévő 2013. évi CCXL. törvény.

A Márianosztrai Fegyház- és Börtönben jelenleg 514 fő fogvatartott tartózkodik, akiknek körülbelül 4/5-e fegyház fokozatban tölti büntetését.

¹⁵ FINKEY FERENC: *Szemelvények Dr. Finkey Ferenc nyug. koronaügyész tiszt. egyetemi tanár kisebb szakdolgozataiból 1890-1940.* Budapest, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.T., 1940. 48.

¹⁶ FINKEY (1940) 50¹⁴.

¹⁷ FINKEY (1940) 60–62.

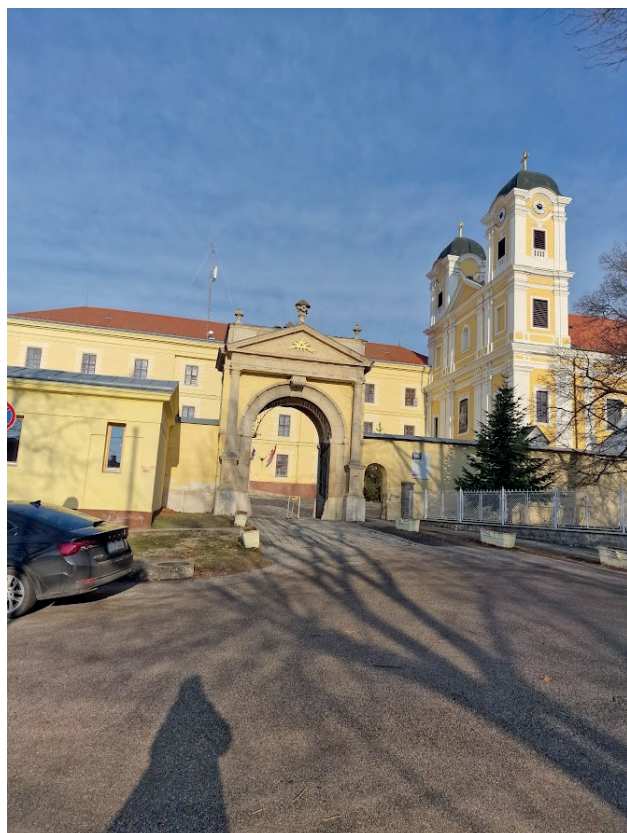
¹⁸ A Büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. tv. r. indokolása.

Az egyik legrégebbi magyarországi büntetés-végrehajtási intézet épületét Nagy Lajos király építtette pálos kolostori épület céljából 1352-ben, a legenda szerint ebben a kolostorban nevelkedett a király kisebb lánya, Hedvig is. Az épületet az 1800-as évek legelején kórházként használták, majd sokáig kihasználatlanul állt, egészen a már említett 1848-as szabadságharc utáni időkig, amikor fegyintézetként kezdték el ismét használni. A női fogvatartottak befogadására berendezkedett intézetet a Szent Vince rend irgalmas nővérei működtették egészen 1949-ig, az őri feladatokat is az apácák látták el. Ez idő alatt olyan elítélteket tartottak itt fogva, mint a „tiszazugi arzénos asszonyok”, vagy „tiszazugi méregkeverők”.

Történetük 1929-ben vált nyilvánossá, amikor kiderült, hogy egy csoport női elkövető 1911–1929 között a legenda szerint kb. 300, történészi kutatások szerint azonban „csupán” 45-50 embert mérgezett meg tiszántúli falvakban, legtöbb esetben Nagyrév településen. Az elkövetőket – a fennmaradt sajtóközlemények szerint – Fazekas Gyuláné (sz.: Oláh Zsuzsanna), a helyi, egyébként gyógyítással is foglalkozó bába bujtotta fel az arzénal való emberölések elkövetésére, az áldozatok legtöbb esetben az elkövetők férjei, ritkábban egyéb családtagjaik voltak. Az indíték jellemzően az volt, hogy az áldozatok teherre váltak az asszonyok számára és ily módon kívántak tőlük megszabadulni. A bába azzal kínálta az arzént az azt igénybe venni szándékozókna, hogy „*Mit kínlódsz vele?*”.

1950-ben a női fogvatartottakat férfi elítéltek váltották az intézetben, az 1950-es években a magyar büntetés-végrehajtási intézetek között egyfajta „büntetőtábor” funkciót töltött be, főként politikai foglyokat helyeztek itt el, raboskodott is mások mellett Göncz Árpád, Bibó István, Déry Tibor, Eörsi István és Mensáros László is.

A templom épületét 1989. augusztus 01. napjától a Pálos Rend visszakapta, a Szentszék Istentiszteleti és Szentségi Kongregációja 2012. május 04. napján a Magyarok Nagyasszonya templomot Bazilika Minor címmel és méltósággal ruházta föl. Az egykori kolostorépület funkcionál a mai napig is büntetés-végrehajtási intézetként. Mellette a templom is betölti funkcióját, illetve szintén a hajdani kolostorépület mellett egy pálos rendi és börtönmúzeum is helyet kapott.

(Kép: <http://www.szeretlek-magyarorszag.hu/magyarorszag-kegyhelyek-a-levegobol/>)

Ezek és a következő képek
2024. január 15. napján
készültek.)

Márianosztrai Bv. Intézet II. részleg, MZ (magánzárka) részleg

Tárgyalóterem

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Budapest, Politzer, 1946.
- FINKEY FERENC: *A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619–1914*. Sárospatak, Jogászok a Kultúráért Alapítvány, 2000.
- FINKEY FERENC: *Szemelvények Dr. Finkey Ferenc nyug. koronaügyész tisztt. egyetemi tanár kisebb szakdolgozataiból 1890–1940*. Budapest, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.T., 1940.
- HAJDU LAJOS: II. József büntető törvénykönyve Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny* 1974/1–2, 48–55.
- JAKAB ANDRÁS–MENYHÁRD ATTILA (szerk.): *A jog tudománya Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2015.
- VUCHETICH MÁTYÁS: *A magyar büntetőjog rendszere I. Elméleti büntetőjog. Magyarország felsőiskoláinak használatára*. Ford.: Király Tibor, Budapest, Magyar Hivatalos Könyvkiadó, 2010.

ABSTRACT ■ Present paper attempts to conduct a thorough examination concerning the issue of civil death that can be classified within the category of moral punishments. The category of moral punishments is a complex area that requires not only an understanding of legal systems but also a comprehensive grasp of moral norms and societal expectations. Civil death as a punishment raises extremely serious legal and moral dilemmas that can extend from human rights to punitive objectives to international law. The aim of the study is to outline the category of moral punishments, attempt to define and interpret civil death as a punishment, and contemplate the relevant elements of the current Hungarian regulation on this topic, mainly in terms of punitive objectives and certain forms of restrictive and deprivation sanctions. Furthermore, the study aims to provide a historical overview of the development and application of civil death as a punishment, considering its legal and societal context. It is important to emphasize that civil death as a punishment encompasses not only legal but also social, moral, cultural, and political dimensions, which influence its acceptance and application.

ABSZTRAKT ■ Jelen tanulmány alapos vizsgálatot kísérel végezni az erkölcsi büntetések kategóriájába sorolható polgári halál kérdésében. Az erkölcsi büntetések kategóriája olyan komplex terület, melynek megértése nem csupán a jogi rendszerek, hanem az erkölcsi normák és társadalmi elvárások átfogó megértését is igényli. A polgári halál, mint büntetés rendkívül súlyos jogi és erkölcsi dilemmákat vet fel, amelyek az emberi jogoktól, a büntetési célokon keresztül, a nemzetközi jogig terjedhetnek. A tanulmány célja az erkölcsi büntetések kategóriájának körvonalazása, a polgári halálbüntetés meghatározásának és értelmezésének megkísérlése, valamint ezek alapján a hatályos magyarországi szabályozás végiggondolása, főként a büntetési célok, és egyes jogkorlátozó, valamint jogfosztó szankciók viszonylatában. Ezen túlmenően, a tanulmány történeti áttekintést kíván nyújtani a polgári halál büntetésének fejlődéséről és alkalmazásáról, szem előtt tartva annak jogi és társadalmi kontextusát. Fontos kiemelni, hogy a polgári halálbüntetés nem csupán jogi, hanem társadalmi, kulturális és politikai dimenziókat is magában foglal, amelyek hatással vannak az elfogadottságára és alkalmazására.

KULCSSZAVAK: erkölcsi büntetés, polgári halál, büntetési célok, mort civile, attainder

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

„A büntetőjoggá hasonulás útját és kereteit az az ősi megkülönböztetés adja, mely szerint az erkölcs belső érzelemre, a jog külső cselekedetre vonatkozik.”²

1. ERKÖLCSI BÜNTETÉSEK

Az erkölcsi büntetések kategóriája egy tudományos absztrakció, amely FINKEY FERENC körülírásával³ kiválóan jellemezhető. Finkey az erkölcsi büntetésekről úgy fogalmaz, hogy *„a halálbüntetésen és a szabadságvesztésnek különböző alakjain és az azokhoz hasonló biztonsági és javítónevelési intézkedéseken, illetve a pénzbüntetésen kívüli büntetési eszközök”*. Finkey hozzáteszi, hogy az erkölcsi büntetések az előbb felsoroltaknál rendszerint „csekélyebb súlyú” büntetési eszközök.

Ebből a kijelentésből talán következtetni lehet Finkey „szankcióhierarchiájára”, ami bizonyos konkrét erkölcsi büntetések halmazába illő szankcióknál érdekes kérdéseket vethet fel. Egyrészt például, hogy az életfogytiglani szabadságvesztés, a halálbüntetés vagy a polgári halál-e a súlyosabb büntetés, ezáltal a szankciók hierarchiájában előrébb elhelyezkedő joghátrány. Másrészt, az erkölcsi büntetések egyéb szankciókhoz való viszonyáról történő gondolkodás azért is lehet még érdekes, mert ahogy Finkey is írja, sokszínűek és a büntetőjog évezredek óta ismeri azokat – már a büntetőjog kialakulása előtti, államszervezetek híján működő társadalmi formációkban is megjelentek az erkölcsi büntetések halmazába sorolható szankciók jellemzőire hajazó „büntetések”⁴. Például a száműzetés, a különböző megszégyenítő és fenyítő büntetések (botbüntetés, pellengérezés), a becsületvesztés különböző formái vagy a már említett polgári halál. Harmadrészt, az erkölcsi büntetések halmazába illő joghátrányok végig gondolása annak tükrében is érdekes feladat lehet, hogy az erkölcs és a jog, kiváltképp az erkölcs és a büntetőjog milyen mértékű és terjedelmű összefüggésekkel bír, illetve, hogy mennyiben minősülhet bármelyik büntetés erkölcsi büntetésnek, olyan értelemben, hogy egy szankció kiszabása rendszerint automatikusan kiváltja a társadalom erkölcsi rosszallását. Az erkölcsi büntetéseket becsületbüntetéseknak is szokás nevezni, hiszen az elkövetőt megfosztják jogaitól, jogi helyzetétől, jogállásától, illetve becsületétől teljesen vagy részlegesen.⁵

² Bibó István: Válogatott tanulmányok. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986. 164.

³ Finkey Ferenc: Büntetéstan problémák. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Kt., 1933. 253.

⁴ A büntetés szervezett társadalmat feltételez, előfeltétele az állam létrejövetele, amely szervezett keretek közé szorítja az államszervezet híján működő közösségekben jelen lévő magánbosszút és vérbosszút. Lásd Balázs Péter: Velünk élő táló – A halálbüntetés napjainkban. MTA Law Working Papers, 2018/7. szám, 2.

⁵ Finkey (1933), 253.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a jog a becsületétől az egyént közvetve képes csak megfosztani. A becsület mindig társadalmi megítélés eredménye, változásait erkölcsi normák, szokások és hagyományok határozzák meg. Amint a jog létre sem hozza, el sem veheti, csak az a társadalom szüntetheti meg, amely megalkotta. Ugyanakkor, a büntetőjogi törvény megalkotása közvetett módon a társadalom által történik, így törvény alapján a szankció alkalmazása, amely megfosztja becsületétől az egyént, ennek alapján lehetséges. Mindazonáltal a jog önmagában kevés a becsülettől való megfosztásra, amennyiben a társadalom nem ért azzal egyet, a jog előbb-utóbb el fogja ismerni a közvélemény nyomására.⁶ Az alapgondolata az erkölcsi büntetések kategóriájába tartozó szankcióknak a méltatlanság következtében megvalósuló, eltérő mértékű jogfosztás, amely olyan elkövetők esetében szabható ki, akik halálra ítélték nem voltak,⁷ de tettük súlya a szabadságvesztés mellett, vagy attól függetlenül indokolja, hogy bizonyos időre, vagy akár véglegesen egyes jogok gyakorlásától, például a közügyekben való tevékeny részvétellel összefüggő jogoktól megfosszák őket.

Ezenkívül funkciója még az erkölcsi büntetéseknek, hogy megbélyegezzék az elkövetőt az állampolgárok előtt, hogy vele szemben óvatosabbak legyenek, illetve, hogy okuljanak a példáján, és hasonló cselekmények elkövetésétől tartózkodjanak,⁸ tehát a modern büntetési célokkal összhangban vannak. Az erkölcsi büntetések erkölcsi tartalma talán az előbbi szempontnak az alapján érhető tetten leginkább, nevezetesen, hogy az erkölcsi büntetések kategóriájába tartozó joghátrányok alkalmazásának az indoka valamilyen méltatlanság, amely megítélése egy tisztán erkölcsi kérdés.

Megjegyzendő, hogy jelen tanulmány, amikor erkölcsi büntetésről beszél, akkor a társadalmi normarendszerek köréből a jogi szankciókra utal, amelyek különös erkölcsi tartalommal bírnak. Tehát erkölcsi büntetés alatt nem az erkölcsi normarendszer által előírt magatartás megszegésére adott válasz értendő, amely tipikusan a közösségből való végleges vagy időleges kizárást jelenti. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy az erkölcsi büntetés kiszabásának oka lehet egy, az erkölcsi normarendszer által is tiltott magatartás megvalósítása, azaz erkölcsi normaszegés, amely ezáltal egyben jogi normasértésnek is minősül. Hiszen nincs kizárva, sőt sok esetben egyértelműen látszódik, hogy egyes cselekmények a jog- és az erkölcs normarendszere által egyaránt helytelenítettek. Ezáltal, ahogy FÖLDESI TAMÁS is írta, a jog és erkölcs viszonylatában ez esetben

⁶ <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/9e03124d-3fc3-464e-bba2-54bb89ec8145/content>

⁷ Tehát a legsúlyosabb büntetési nemmel nem voltak sújthatók, amely értelemszerűen nem csak a halálbüntetés lehet.

⁸ Finkey (1933), 253.

talán magabiztosabban beszélhetünk „jogi” és „jogon kívüli” erkölcsről, hiszen az erkölcsi normák tekintetes hányada jogi normává (is) válik.⁹

Az erkölcs és a büntetőjog viszonyát árnyalja BIBÓ ISTVÁN is, amikor úgy fogalmaz, hogy büntetőjogi ízű követelmény az erkölcsi törvény *általánosságának* követelménye, amely KANT klasszikus definíciójában jut kifejezésre: cselekedj úgy, hogy akaratod maximája a legáltalánosabb törvényhozás elve lehessen.¹⁰ Bibó két felfogást vázol fel az erkölcs és a jog viszonyáról. Az első szerint minden jogszabály virtualiter benne foglaltatik az erkölcs szabályaiban, a jog pedig az erkölcs általános érvényének világából a valóságos emberi magatartások világába való leszállás során az erkölcs konkretizálását valósítja meg. A második a pozitivista felfogás, miszerint az, hogy egy jogszabály erkölcstelen nemhogy nem érinti annak érvényes és kötelező voltát, de a jog és az erkölcs egyáltalában is teljesen függetlenek egymástól. Bibó a két szélsőséges álláspont tarthatatlansága mellett foglal állást, és azt írja, hogy egyrészt a jog éppen társadalmi funkciójának eltérő volta miatt nem lehet teljes egészében az erkölcsi normák rendjének a része, másrészt a jog minden különbözősége mellett is a társadalmi szabályoknak oly területét jelenti, amely különösképpen az erkölcs megítélése alá esik.¹¹

2. A POLGÁRI HALÁL

„Aki megpróbálja felfedezni a polgári halál gyökereit, azt fogja tapasztalni, hogy homályos, pislákoló és néha félrevezető fényekkel jelzett ösvényeken kell tapogatóznia.”¹²

Amint már említésre került, a polgári halál az erkölcsi büntetések kategóriájába sorolható joghátrány, amelynek gyökere az államszervezetet nélkülöző módon működő közösségek idejére nyúlik vissza. Lényege a teljes jogfosztás,¹³ illetve az, hogy a jog az egyént jogképességétől megfosztja, becstelennek nyilvánítja és ezzel mintegy kirekeszti a társadalomból.¹⁴ Egy jogi fikció, amely révén egy

⁹ A társadalom és a társadalmi igények differenciálódásával, a normák sajátos differenciálására is sor került, ezért a legjelentősebb új intézmény, az állam, a normák egy részét kiemelte, létrehozva ezzel a jog kategóriáját. FÖLDESI TAMÁS: Jog, erkölcs, igazság. *Iskolakultúra. Az Országos Közoktatási Intézet folyóirata*, 1994/18. szám, 2–11. 2.

¹⁰ BIBÓ (1986), 165.

¹¹ BIBÓ (1986), 166.

¹² TANYA M. MONFORTE: *A Theory of Civil Death: Legal Status and Security Under Neoliberalism*. Montréal, McGill University, 2021. 103. <https://escholarship.mcgill.ca/concern/theses/8623j413z>

¹³ FINKEY (1933), 254.

¹⁴ <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/9e03124d-3fc3-464e-bba2-54bb89ec8145/content>

személyt minden polgári jogától megfosztják, és úgy kell rá tekinteni, mintha halott lenne.¹⁵

A polgári halálnak aligha van egységes fogalma, ugyanakkor a jogtörténetben felbukkanó többféle analógiára lehet hivatkozni, több jogrendszerben kodifikálva volt valamilyen módon, illetve a különböző megnyilvánulásai több hasonló vagy akár azonos vonással is bírnak. A polgári halál, mint jogi kategória eltérő formái részben azoknak a kontextusoknak az eredményei, amelyekből újra és újra előkerültek. Vannak olyan kortárs meghatározásai a polgári halálnak, amelyek jogi nívumként jelennek meg, és vannak olyanok is, amelyek ösztönösen emlékeztetnek egyes régebbi jogintézményekre. A polgári halál mai fogalmának megértéséhez szükséges megérteni, hogy hogyan használták és alakították a fogalmat a múltban.¹⁶

A polgári halál története ugyanakkor egy organikus, logikus és jogfolytonos jelenségként is értelmezhető, de mindenképpen érdemes disztingválni, amikor ilyen folyamatokat vizsgálunk, amelyhez szellemes példa lehet egy KEVIN KELLY által felelevenített összefüggés. Az írás arról számol be, hogy a brit vasutat 4'8.5"¹⁷ szélességre méretezték, amely szélesség megegyezett a rómaiak által maguk mögött hagyott nagy-britanniai utak szélességével. Az ilyen utak a római szekerek útjain épültek, amik pedig illeszkedtek a római harci kocsik szélességéhez, amelyek nagyjából két ló egymás melletti szélességének feleltek meg. Manapság az űrrepülőket az Egyesült Államok különböző pontjain készítik, majd vasúttal szállítják tovább. Az űrrakéta motorok szélessége nagyjából 4'8.5", mert át kell, hogy férjenek a vasúti alagutakon.¹⁸

Az analógiát TANYA M. MONFORTE terjesztette tovább a jogra doktori disszertációjában, miszerint abszurd lenne azt állítani, hogy az űrrepülő a római kocsi kortárs formája, még akkor is, ha mindkettő közlekedési eszköz, és bizonyos értelemben a kocsi meghatározott aspektusokat befolyásolt a repülő kialakulásában. A történelemnek többre van szüksége, mint egy egyszerű funkcionális magyarázatra, mind a funkcionális, mind a társadalmi elemzést igényli, amelyek segítenek meghatározni mind az állandó, mind a véletlenszerű tényezőket. Persze azok, akik ma vizsgálják a kortárs polgári halál kifejezéseket visszanyúlnak a történelembe, hogy különböző aspektusokat hozzanak elő a fogalom meghatározásához vagy újraalkotásához.¹⁹

¹⁵ Civil Death Statutes. Medieval Fiction in a Modern World. *Harvard Law Review*, 6/1937. 968–977. 968. <https://www.jstor.org/stable/1332815>

¹⁶ MONFORTE (2021), 103.

¹⁷ 4 láb és 8.5 hüvelyk, amely körülbelül 1,5 méternek felel meg.

¹⁸ KEVIN KELLY: *What technology wants*. Viking. 2010. 179–180.

¹⁹ MONFORTE (2021), 104–105.

2.1. Történeti áttekintés

A legkorábbi időkben, amikor a társadalmi alapegység a család volt, a családfő, fegyelmezési jogán túl, élhetett a családi szankció alkalmazásának lehetőségével is. Ez minden esetben becsületvesztéssel járt, és a tett súlyának függvényében jelenthetett egyszeri vagy időleges megaláztatást, illetve egész életre szóló belső kitaszíttottságot, amikor lényegében megtűrt páriaként élhetett csupán a közösségben a szankcióval sújtott egyén. Érdeemes megjegyezni, hogy a család rendszerint nem akarta megsemmisíteni az elkövetőt, csupán megaláztatni, és kifejezni azt, hogy elvesztette a család többi tagjának megbecsülését.²⁰ E jellemzők párhuzamot mutatnak a polgári halál, illetve az erkölcsi büntetések jellemzőinek korábban megkísérelt körvonalazásával. A következő lépcső a család után a nagyobb közösséget jelentő nemzetség, ahol már a vérségi kapcsolat elhalványodott. Itt már a „rossz” tettekre adott reakciók két csoportba sorolódtak: a közösség egésze elleni, és a közösség egyes tagjait sértő magatartások. Mindkét esetben a lehetséges szankciók között a halálbüntetés mellett jelentkezik a száműzetés/kiűzetés, a státuszvesztés és a megszégyenítés. Tehát az államszervezetet nélkülöző módon működő közösségek, amelyeknek eleinte a család, majd a kevésbé szoros vérségi kapcsolaton alapuló nemzetség volt az alapegysége kiemelt helyen alkalmazta azokat a szankciókat, amelyek az erkölcsi büntetések körébe sorolhatóak és rokon vonásokkal bírnak a polgári halálbüntetéssel, hiszen a például kiűzetés lényege (egyebek mellett), hogy a szankcióval sújtott egyén kapcsolata teljes mértékben és örökre megszakadjon a közösséggel, hogy meg legyen fosztva azoktól a lehetőségektől, amelyekkel a közösség többi tagja rendelkezik. A státuszvesztés pedig még ennél is direkter módon valósítja meg a „jogfosztást”, nevezetesen, hogy például szabad emberből rabszolgává válik az elkövető, amely értelemszerűen a lehetőségek szignifikáns korlátozását jelenti.²¹

Az erkölcsi büntetések, vagy becsületbüntetések jellemzőit hordozó tényezők az ókori társadalmakban is megjelentek. Az ókori görögök a politikai jogokat igen nagyra értékelték és azok elvesztését a becsület, illetve a polgári pozíció elvesztésével azonosították a társadalomban.²² Az ókori görög (attikai) jogban az

²⁰ KABÓDI CSABA – LŐRINCZ JÓZSEF – MEZEY BARNA: *Büntetéstan alapfogalmak*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. 20.

²¹ Ibid, 20.

²² SARAH C. GRADY: Civil Death Is Different: An Examination of a Post-Graham Challenge to Felon Disenfranchisement Under the Eighth Amendment. *Journal of Criminal Law & Criminology*. 2/2013, 441–470. 443. <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7427&context=jclc>

atimia kifejezést használták a polgári jogok teljes vagy részleges elvesztésének jelölésére. Az atimia szó a görög „timé” kifejezésből ered, amelynek jelentése: becsület, tisztelet, érték. Ehhez kapcsolódik az „a” előtag, amely a görögben negatív jelentéstartalommal bír, illetve valamilyen hiányt fejez ki.²³ A teljes atimia esete azonosítható a polgári halállal. A teljes atimiával sújtott egyén nem pereskedhetett, nem mutatkozhatott nyilvánosan, illetve bizonyos esetekben elkobozhatták vagy lefoglalhatták a vagyonát is. Ha mégis gyakorolt valamely, a polgári jogokban és kötelességekben való teljes részvételre jogosult személyeket megillető jogot, halállal bűnhődött. A teljes atimia elsősorban a megvesztegetés, sikkasztás, hamis tanúzás, gyermeki kötelesség elhanyagolásának szankciója volt. Teljes volt ugyan, de nem feltétlenül végleges, ugyanis 6000 polgár szavazata az atimiát megszüntette.²⁴ Az ókori Athénban emellett már ismerték, a később a rómaiak révén is említendő infámiát, amely egyes súlyos bűncselekmények következményeképpen szolgált, és magában foglalta az összes olyan jog elvesztését, amely lehetővé tette egy polgár számára, hogy befolyásolja a közügyeket. Az athéni infámia megvonta a gyűléseken való részvételi jogot, a szavazati jogot és a különböző tisztségek viselésének jogát. Az infámiával sújtott személy továbbá nem szolgálhatott a hadseregben és nem jelenhetett meg a bíróság előtt.²⁵ Ami a római jogot illeti, CHARLES PHINEAS SHERMAN azt írja, hogy „a modern jog csak a természetes halált ismeri el, azonban a római jog azt állította, hogy egy személy jogi kapacitását a »polgári« halál kiolthatja.”²⁶

CARLO CALISSE, olasz professzor szintén megjegyezte, hogy a neo-római jog tartalmazza a „quod omnia pro mortuo habetur” kifejeést, az üldözöttökre vonatkoztatva, vagyis „minden tekintetben olyan, mintha halott lenne”, amit a polgári halál részének minősített. Calisse továbbá úgy véli, hogy a polgári halál kortárs fogalmait a római jog „támogatta”, és azt alapvetően a capitis deminutiohoz kapcsolja.²⁷

A római jog kapcsán két jogképességet érintő tényező emelendő ki témánk szempontjából. Az infamia, illetve a Finkey²⁸ és FRANCOIS RICHER²⁹ által is e

²³ <https://www.revisedenglishversion.com/Romans/chapter9/21>

²⁴ PECZ VILMOS (szerk.): *Ókori lexikon*. Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1902. 270.

²⁵ MIRJAN R. DAMASKA: Adverse Legal Consequences of Conviction and Their Removal: A Comparative Study (Part 1). *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, 1968/3. szám, 351.

²⁶ CHARLES PHINEAS SHERMAN: *Roman Law in the Modern World*. Boston, U.S.A., The Boston Book Company, 1917. 40.

²⁷ CARLO CALISSE: *A History of Italian Law*. Washington DC, BeardBooks, 1928. 423.

²⁸ FINKEY (1933), 253.

²⁹ FRANCOIS RICHER: *Traite de la Mort Civile*. Paris, 1755. 55.

körben példaként hivatkozott *capitis deminutio*.³⁰ Az infámia etimológiai szempontból a „fama” szóból ered, amelynek jelentése: hír, hírnév. Ehhez kapcsolódik az „in” előtag, amely az ellentétességet, illetve a hiányt jelöli. Az infamia a becsületcsökkenések (*minutio existimationis*) csoportjába tartozott, és az idők során több eltérő formában érvényesült, de alapvető lényege a becstelenség következtében végbemenő jogfosztás volt. Ezek közül hangsúlyozandó a censor által alkalmazott infamia, amikor is megrovással sújtotta a censor a mos, azaz, az erkölcs szabályait megszegő személyt, amelynek következményeképpen például elmozdította a szenátusból. Kiemelendő emellett a praetori infamiák közé tartozó *sententia condemnatoria*, azaz a marasztaló ítélet, amely infamiát váltott ki a bűncselekmények elkövetőivel szemben.³¹ Az infamia joghatása a politikai jogok elvesztése, a perbeli képviseletre való képtelenség, bizonyos esetekben a házassági tilalom és a szenátori rang elvesztése lehetett. Alapvetően élethosszig tartott, de a császár vagy a szenátus visszaállíthatta a „jó hírnevet” (*bonae famae restitutio*).

Az infamia mellett később a becsületcsökkenés egy másik formája, a *turpitude* is teret nyert, amely nemcsak bizonyos esetekben érvényesülhetett, hanem széles körben alkalmazható volt a közfelfogásra hivatkozva, és eredményezhetett becstelenséget. A *turpitude* következménye a közhivatal betöltésének lehetetlensége, illetve általános bizalomvesztés volt.³² Eredete etimológiai szempontból a latin „*turpis*” kifejezéshez kapcsolható, amelynek jelentése: csúnya, gyalró, szégyenteljes.³³ Ezen a ponton megjegyzendő, hogy talán a *turpitude* kifejezésből eredhet a magyar turpisság szó, hiszen a magyar nyelvben turpisság alatt valamilyen megvetendő, erkölcsileg rossz viselkedést értünk. Ahogyan például a magyar morál kifejezés is a latin *mos* kifejezésből eredhet, így a mondás is, hogy „móresre tanítani”.

A polgári halál római jogi gyökerei kapcsán a másik kiemelendő jogképességet befolyásoló tényező a *capitis deminutio*, amely a római általános szóhasználatban a státuszváltozást jelentette. A *caput* kifejezés jelentette pedig a jogi értelemben vett személyt, illetve a jogképességet. A *caput* kifejezés emellett a „fej”, illetve a „fő” szavaknak is megfeleltethető,³⁴ amely jelentéssel szintén il-

³⁰ MONFORTE (2021), 103–109.

³¹ A bűncselekmény elkövetése végett hozott marasztaló ítélet tehát automatikusan erkölcsi rosszállást váltott ki.

³² FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Huszonkettedik átdolgozott és bővített kiadás, Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatós és Fejlesztő Intézete, 2018. 223–224.

³³ <https://www.etymonline.com/word/turpitude>

³⁴ <https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA%2A/Caput.html>

leszkedik a *capitis deminutio* a státuszváltozás fogalmába, miszerint valamely közösség egy fővel csökken. Ugyanakkor a fogalom- és egyes alakjainak pontos jelentése nem ellentmondásoktól mentes.³⁵ A *capitis deminutio* esetei alapvetően kétfélék voltak: azok, amelyek új élethelyzet kialakulása miatt álltak be, és azok, amelyeket büntetési céllal alkalmaztak.³⁶ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a rómaiak a *capitis deminutio*-t, mint önálló büntetést nem alkalmazták.³⁷ A *capitis deminutio*-nak emellett három formája volt: a „legnagyobb”, a „középső” és a „legkisebb”. A *capitis deminutio maxima* a státuszváltozás legszélsőségeesebb formáját, azaz a szabadság elvesztését jelölte, például, ha valaki szabad emberből rabszolgává vált. Ehhez hasonló következményekkel már az államszervezetet nélkülöző módon működő közösségek bemutatásánál is találkoztunk. A *capitis deminutio media* a római polgár jog elvesztését jelentette.

Témánk szempontjából azon esete releváns, amikor száműzetés miatt következett be a státuszváltozás, amely ismét emlékeztet a már ősközösségekben is alkalmazott „szankciókra”, amely nem mellesleg a halálbüntetés melletti leg-súlyosabb büntetésként jelentkezett a régi időkben. Érdemes azt is megjegyezni, hogy a *capitis deminutio media* egyfajta hidat képez a római jogi jogképességet befolyásoló tényezők között, ugyanis a korábban taglalt becsületcsökkenés (*dignitas diminutio existimationis*) automatikusan beáll a polgári jogállás elvesztésével, azaz a *capitis deminutio media*-val ugyanis ahhoz a rómaiak egy alapvető megbecsülést kapcsoltak. Kakuktktojástémánk szempontjából a *capitis deminutio minima*, azaz a harmadik, „legkisebb” fajtája a római jogi jogképességet befolyásoló tényezőnek, ugyanis a két korábbi fajta alapvetően egy relatíve rosszabb, hátrányosabb, korlátozottabb állapotot eredményezett, amíg a *minima* adott esetben egy relatíve jobb helyzetbe is hozhatta az egyént, így nem hozhatjuk analóg viszonyba teljes megnyugvással az erkölcsi büntetések kategóriájába sorolható joghátrányokkal.³⁸

2.2. 19. századi Európa

A polgári halálbüntetés erkölcsi megítélése egy vitatott kérdés volt Európában. Ennek egyik jelentős oka a fogalmak szintjén keresendő, hiszen az idő és a hely függvényében a polgári halálbüntetés jogi tartalma, kerete, illetve következménye eltérő volt. Tanya M. Monforte doktori disszertációjában úgy írja, hogy a polgári

³⁵ FÖLDI – HAMZA (2018), 220–221.

³⁶ [https://romaikor.hu/kislexikon/kislexikon_\(jogrendszer\)/cikk/capitis_deminutio](https://romaikor.hu/kislexikon/kislexikon_(jogrendszer)/cikk/capitis_deminutio).

³⁷ https://romaikor.hu/romai_jog_es_jogrendszer/romai_jogrendszer/romai_buntetojog/buntetesek_/cikk/capitis_deminutio_

³⁸ FÖLDI – HAMZA (2018), 220–221.

halál fogalmának használata nem teljesen következetes, hiszen számos forrás, különböző jelentéseket és megnyilvánulási módokat vázol arról az évszázad során. Ezeknek az eltérő jelentéseknek és megnyilvánulási módoknak az összegzése, illetve nyomon követése pedig olyan feladat, amely önmagában elegendő tényanyagot biztosítana egy könyvhöz. A polgári halálra bizonyos esetekben egy, a büntetés jellegét átformáló reformista program eredményeképpen tekintettek, egyfajta „megtisztult” büntetésként, hiszen az erőszakos, véres kivégzésekkel szemben képzett alternatívát.³⁹ SAVIGNY szerint a polgári halál bár szigorú büntetés volt, nem volt szigorúbb, mint bármelyik súlyos szankció, és nem volt elfogadhatatlanul erkölcstelen sem. Savigny a polgári halállal összefüggésben két jelentős törvénykönyvet említ, amelyek a legfontosabb példáit jelentették az európai kontinensen: a francia és az orosz törvénykönyv.⁴⁰ Ugyanakkor nem mindenki osztotta Savigny álláspontját, hanem sokan barbár büntetési nemként tekintettek a polgári halálra. CHARLES BROCHER svájci akadémista és bíró szerint például a polgári halál barbárság, amelyet a józan ész és az erkölcs egyaránt elítél,⁴¹ FRANCIS WHARTON szerint pedig a polgári halál undort vált ki, barbarizmus, amit az igazság, az ész és az erkölcs is elítél.⁴²

Összegezve tény, hogy a teljes jogvesztés számos eltérő módon nyilvánult meg az ó-, közép- és újkorban egyaránt, és igen népszerű büntetési nemként szolgált. Ahogy Finkey írja, a polgári halálbüntetés embertelenségekre és jogi zűrzavarokra vezetett, amely talán a régi világ anarchistikus jogállapotában érthető lehetett, de a 19. század magas színvonalú magán- és büntetőjogi viszonyai között kirívó anachronizmus volt, amelyet sorban töröltek el az európai jogrendszerek ebben az évszázadban. Utózőngéi természetesen megmaradtak, ezért a teljes jogvesztés büntetésének eltörlése értelmezhető egyfajta jogfejlődésként is, hiszen a polgári halál egyes tartalmi elemeire emlékeztető, részleges jogvesztéssel járó büntetések mind a 19. században, mind a mai hatályos jogrendszerekben is fellelhetők.⁴³

Tekintettel a rendelkezésre álló keretekre, a továbbiakban az alfejezet a 19. századi francia és az angol jogrendszerek polgári halált érintő szabályozását vizsgálja meg tüzetesebben.

³⁹ MONFORTE (2021), 114–115.

⁴⁰ FRIEDRICH CARL VON SAVIGNY: *Private International Law: A Treatise on the Conflict of Laws and the Limits of Operation in Respect of Place and Time*. Edinburgh: T. & T. Clark, Law Publishers, London: Stevens & Sons. 1869. 36–37.

⁴¹ MONFORTE (2021), 115.

⁴² FRANCIS WHARTON: *A Treatise on the Conflict of Laws: Private International Law*. Kay and Brother, 1905. 252.

⁴³ FINKEY (1933), 254.

2.2.1. A francia *mort civil*

Fontos állomása a polgári halálról való gondolkodásnak az újkori francia jog. 1755-ben Francois Richer, francia jogtudós átfogó művet írt a polgári halálbüntetésről. Richer alapvetően a római jogot tekinti jogforrásnak a polgári halál viszonylatában, és a *capitis deminutio*-val állítja azt analógiába. A római jog szerint, ha egy férfi szabad, római polgár, és egyben családfő, azt nevezik *caput*-nak. Ez a személy részt vehet a közügyek intézésében. Ha valaki elveszíti bármelyiket a felsorolt három „státusz” közül, azaz a szabadságát, a polgárságát, illetve a családfői pozíciót, elveszítheti a közügyekben való részvételhez fűződő jogát is, ezt pedig *capitis deminutio*-nak nevezik. Richer azt állítja, hogy a római jogban a *caput* fogalma és a francia jogban megjelenő státuszok természetesen különböznek. Először is hangsúlyozza, hogy Franciaországban nincs rabszolgaság, és mindenki, aki Franciaországban születik, francia állampolgár. Ezért Franciaországban fogalmilag kizárt, hogy valaki elveszítse valamely „státuszát”, mint a római jogban a *capitis deminutio* különböző esetköreiben. Franciaországban ezért a jogi státuszvesztés csak az állampolgárság elvesztését jelentheti, amely pedig nevezetesen az illető minden polgári jogának elvesztésével jár. Az állampolgárság elvesztése a „polgári élet” elvesztése, amely maga a polgári halál, azaz ahogy Richer írja: „la mort civile”.⁴⁴

Úgy tartják, hogy Franciaországban hosszú története van⁴⁵ a polgári halálnak, ennek ellenére a forradalmi alkotmányokban mégsem kodifikálták, hanem először egy 1793-as törvényben jelent meg. Ezt követően a napóleoni Code Civil jelenítette meg újra a polgári halálra vonatkozó rendelkezéseket, amelyek egészen 1854-ig hatályban voltak.⁴⁶

A francia polgári törvénykönyvben a polgári halál néhány szempontból súlyosabbnak számított, mint más jogrendszerekben, mégis azt állították, hogy a kodifikáció révén már sikerült a korábbi kegyetlen szokásokat megfékezni. A polgári halál megjelenését a polgári törvénykönyvben bizonyos szempontból a korábbi francia jogszokásokhoz viszonyított megszélídülésének tekintették. A Code Civil meghatározása szerint a polgári halál „*polgári jogok megvonása bírósági eljárás következményeképpen.*” A kódex értelmében „a természetes halálra ítélet polgári halállal jár. Más örökké tartó büntetések csak olyan mértékben járnak polgári halállal, amennyiben a törvény ezt a hatást fűzte volna hozzá”,⁴⁷ illetve „a polgári halállal az elítélt elveszíti a tulajdonában lévő összes vagyon tulajdonjogát;

⁴⁴ Lásd: RICHER (1755).

⁴⁵ MONFORTE (2021), 114.

⁴⁶ DAMASKA (1968), 352.

⁴⁷ Code Civil 23–24. https://fr.wikisource.org/wiki/Code_civil_des_Fran%C3%A7ais_1804/Texte_entier

utódlása ugyanúgy megnyílik örökösei javára, akikre vagyonát ruházzák, ugyanúgy, mintha természetes úton és végrendelet nélkül halt volna meg.”⁴⁸ Emellett vagyonával sem egészben, sem részben nem rendelkezhet, nem nevezhető ki gyámnak, nem lehet tanú, polgárjogi joghatást kiváltó házasságot nem köthet, korábban kötött házasságának minden joghatása megszűnik. A mort civil ezenkívül véget vet a haszonélvezetnek, a társulásnak, illetve megnyitja az utódlást és az öröklést.⁴⁹

A Code Civil tehát a polgári jogosultságok széles skálájára kitérvén, részletesen szabályozta a polgári halál intézményét, egészen 1854-es végleges eltörléséig. A Code Pénal értelmében pedig a polgári halál mellékbüntetésként érvényesül és itt is van lehetőség arra, hogy a kormány enyhítést alkalmazzon (akár mint, a római jogban, és sok esetben későbbi, mai jogrendszerekben jelentkező enyhébb eseteinél): „Az életfogytiglani kényszermunkára és a kitoloncolásra ítélt ítéletek polgári halállal járnak. A kormány azonban megadhatja a deportáltaknak a deportálás helyén állampolgári jogok gyakorlását, vagy e jogok egy részét.”⁵⁰

A kodifikált polgári halál viszonylag hamar, 1854.-ben eltörlésre került, ugyanabban az évben, amikor F. GENAUDET a polgári halál eltörlése mellett érvelt, miszerint „a polgári halál feloldja az összes társadalmi köteleket, amelyek az embert a közösséghez kötik, és csak a természeti állapota, valamint az élet fizikai léte marad meg benne.”⁵¹

2.2.2. Az angliai „attainder”. A polgári halál intézménye alapvetően az angolszász jogrendszerből ered: „létezik a valódi halál, és létezik a polgári vagy jogi halál”.⁵² Emellett a 19. századi észak-amerikai polgári halált érintő jogalkalmazás is Angliára vezethető vissza.⁵³ Az angol polgári halál azon attribútumai, amelyek leginkább hasonlítottak a természetes halál jogkövetkezményeihez három kategóriába sorolódott. A polgári halál jogkövetkezményei álltak be egyrészt egyes szerzetesrendekbe való belépéssel, másrészt, amikor valaki a büntetés elkerülése végett megszökött az országból, harmadrészt a száműzetés esetében, amikor parlamenti intézkedés útján kiutasították adott személyt a birodalomból.⁵⁴

⁴⁸ Code Civil 25. https://fr.wikisource.org/wiki/Code_civil_des_Fran%C3%A7ais_1804/Texte_entier

⁴⁹ Lásd: Code Civil. https://fr.wikisource.org/wiki/Code_civil_des_Fran%C3%A7ais_1804/Texte_entier

⁵⁰ Code Pénal 18. https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_1810/code_penal_1810_1.htm

⁵¹ MONFORTE (2021), 115.

⁵² Civil Death Statutes. Medieval Fiction in a Modern World. *Harvard Law Review*, 1937/3. szám, 968. <https://www.jstor.org/stable/1332815>

⁵³ MONFORTE (2021), 110.

⁵⁴ Civil Death Statutes. Medieval Fiction in a Modern World. *Harvard Law Review*, 1937/6. szám, 969.

Ezt SIR WILLIAM BLACKSTONE is megerősíti amikor azt írja, hogy a polgári halál akkor kezdődik, amikor valakit közjogi eljárás során száműznek a birodalomból, vagy szerzetesrendbe lép. Mindkét eset Blackstone szerint „elvágja” az illetőt a társadalomtól. Blackstone érvelése alapján az ok, amiért a szerzetesek is a teljes jogvesztés hatálya alá esnek az, hogy az angol jog nem tűrheti, hogy azok élvezzék a társadalom előnyeit, akik magukat elzárják előle, és megtagadják azt, hogy annak szabályainak alá vessék magukat. Ezért, a szerzetes civilis mortus.⁵⁵ Ez is jól példázhatja a polgári halál komplex jellegét, hiszen látszódik, hogy nem feltétlenül minősülhet a jogképességben beálló változás erkölcsi büntetésnek, ahogyan az már például a római jogi capitis deminutio minima bemutatása esetén is érzékelhető lehetett. Ami a száműzetést, vagy nyers fordítással a kitiltást illeti, szintén érdekes viszony vázolható fel az erkölcsi büntetésekkel.

Blackstone értelmezésében a kitiltás kevésbé büntetés, mintsem egy parlamenti aktus, ugyanis ellenkező esetben a halálbüntetés vagy szabadságvesztés alternatívája, illetve enyhítése lenne: *„de nincs olyan hatalom a földön, kivéve az angol parlamentet, amely az angol alattvalót elűzhetné akarátának ellenére; még akkor sem, ha bűnös. Mert a száműzetés, vagy kitiltás ismeretlen büntetés az angolszász jogrendszerben, és ahol ma érvényesül, az vagy a bűnös saját választása alapján történik, hogy megússza a halálbüntetést, vagy pedig valamely modern parlamenti döntés kifejezett rendelkezése szerint.”*⁵⁶

Blackstone szerint tehát a bíróságok nem száműzhetnek senkit, hanem csak akkor alkalmazhatnak kitiltást, ha az a halálbüntetés vagy szabadságvesztés enyhítésére szolgál, így az angol jogban a polgári halál egyfajta kegyelmi jelleggel is bír, hiszen az elítélt megölése helyett nyújthat alternatívát.⁵⁷ Megjegyzendő, hogy Blackstone a polgári halál eseteit ennél jobban kiterjesztve vizsgálta, beszélt a jogi személyek, a társulások, sőt még a parlament polgári haláláról is, amely esetköröket leginkább a feloszlás különböző módjaiként taglalta.⁵⁸ Angliában gyakorlatilag két kifejezés volt használatos a teljes jogfosztásra, vagy úgy is lehet fogalmazni, hogy létezik egy angol kifejezés, amely magában foglalja a polgári halál jogkövetkezményeit. Ez az angol kifejezés az úgynevezett „attainder”. Megjegyzendő, hogy az attainder és a polgári halál összefonódásáról már a 18. században is voltak források, nevezetesen MATHEW BACON „New Abridgement of the Law” című művében, amiben úgy fogalmaz, hogy *„az összes szokásjogú vagy e szabály alá esik, hacsak nincs valamilyen különleges szokás azzal ellentétben, ..., mert a személy az attainder miatt civilis mortus (polgárjogilag halott), és*

⁵⁵ WILLIAM BLACKSTONE: *Commentaries on the Laws of England. A Facsimile of the First Edition of 1765–1769. Volume 1 of the Rights of Persons.* The University of Chicago Press, 1765. 128.

⁵⁶ BLACKSTONE (1765), 133.

⁵⁷ MONFORTE (2021), 112.

⁵⁸ BLACKSTONE (1765), 472.

ezért képtelen bármilyen vagyonnal rendelkezni vagy azt birtokolni. A személy civilis mortuus az attainder miatt, ezért nem rendelkezhet vagyonnal.”⁵⁹ Az attainder a latin attinctus kifejezésből ered, amelynek a jelentése: szennyezett.

Az angol attainder magában foglalta a legtöbb jogkövetkezményt, amely egy halálos ítélettel járt, többek között például tanúzási, perindítási és végrendelkezési képtelenséget. Ahogy MIRJAN R. DAMASKA is írja, „az attainder a halálos ítélet kötelező jogkövetkezménye volt”⁶⁰, illetve ahogy pedig a Harvard Law Review is fogalmaz: az attainder polgári halál jellemzői elsősorban a polgári jogok elvesztésére terjedtek ki, különösen a tanúzási és perindítási képességre.⁶¹ Az attainder esetén adott személyt polgári jogilag halottnak kellett tekinteni. Érdekes, hogy bár attainder esetén adott személy nem, de vele szemben az állampolgárok kezdeményezhettek pert és akár végrehajtást is, tehát bár polgári jogilag halott volt, ez a körülmény nem „védte meg” potenciális ellenérdekű felektől.⁶²

Összefoglalva Blackstone a polgári halálhoz egyfajta normatív neutralitással állt, hiszen ír a különböző intézmények, a szerzetesek és a száműzöttek teljes jogvesztéséről egyaránt. Ő a társadalmi szerződés elméletet veszi alapul és a polgári halált az ebből való kilépéssel összefüggésben, kvázi egy jogi kapcsolat felbontásaként gondolja át. Ezzel közel egy időben Mathew Bacon a polgári halált az attainder következményeként azonosítja, ezzel talán közelebb hozva azt szűkebb, büntetőjogi jelentéséhez.⁶³ Az angol attainder európai viszonylatban aránylag később, 1870-ben szűnt meg.⁶⁴

3. POLGÁRI HALÁL MA

Ahogy már korábban említésre került, az áttekintett források alapján kevésbé beszélhetünk a polgári halál, illetőleg a teljes jogfosztás végleges eltörléséről, hanem inkább organikus úton, részleges jogkorlátozással járó szankciókká szelídüléséről lehet szó. Ez a felvetés talán illeszkedik a büntetőjogi szankciók fejlődési ívéhez, hiszen látható, hogy az eleinte szervezetlen és ellenőrizetlen barbár bosszú hogyan vált szigorúan, ultima ratio esetén alkalmazható állam által kiszabható joghátránnyá. Azok a szempontok, amelyek alapján a mai euró-

⁵⁹ MONFORTE (2021), 111.

⁶⁰ DAMASKA (1968), 351.

⁶¹ Civil Death Statutes. Medieval Fiction in a Modern World. *Harvard Law Review*, 6/1937, 969. <https://www.jstor.org/stable/1332815>

⁶² JOSEPH CHITTY: *A Practical Treatise on the Criminal Law with Comprehensive Notes on Each Particular Offence*. Springfield, G. and C. Merriam, 1836. 725.

⁶³ MONFORTE (2021), 114.

⁶⁴ DAMASKA (1968), 352.

pai jogrendszerekben nehezen elképzelhető a végleges hatályú teljes jogfosztás legalább három kategóriába sorolhatóak. Egyrészt, a hatályos, évszázadokon át pallérozódott büntetési célokkal ellentétes lenne, másrészt az emberi jogok eddig is, és továbbra is ütemesen fejlődő szabályaival nem egyeztethető össze, harmadrészt, olyan komplex nemzetközi jogi kérdéseket és problémákat vethet fel, amelyek „egyszerűbb” büntetőjogi feladatok esetén sem könnyen véghezvihetőek.

A rendelkezésre álló kereteket tekintetbe véve a tanulmány a felsoroltak közül a büntetési célokat fejti ki részletesebben.

3.1. Büntetési célok

Ahogy Bibó fogalmaz: a büntetőjog sajátos erkölcsi jelenségét egyetlen központi fontosságú kérdés adja meg, amely az összes többi etikai vonatkozást magában foglalja. Ez a kérdés a büntetés értelmének és mibenlétének kérdése.⁶⁵ Amikor büntetési célokról beszélünk, nem maradhat el a történeti áttekintés és a különböző büntetési elméletek rövid felelevenítése ahhoz, hogy a büntetési koordinátarendszerben a teljes jogvesztést elhelyezhessük.

Ismeretes, hogy az abszolút büntetési elmélet szerint a büntetés igazságos megtorlás, a bűncselekmény okozta rossznak a büntetésben rejlő rosszal való viszonzása, vagy kiegyenlítése. Az alapja ezen elmélet szerint a büntetésnek az igazságosság követelménye, célja pedig a megtorlás. A büntetés mértékét az osztóigazságosság határozza meg, amely az arányt alapvetően a bűnösség foka és a bűncselekmény súlyossága alapján szabja meg, és nélkülözi az elkövető személyi körülményeinek figyelembevételét. Az elmélet filozófiai alapja az indeterminizmus, amely szerint a bűncselekmény a bűnelkövető szabad akaratának megnyilvánulása. Jellemzője a múltba tekintés és a tett büntetőjogi szemlélet.

A másik nagy elméleti irányzat a relatív büntetési elmélet, amit, ha egy mondatnál kellene jellemezni, talán ez lenne az: „nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccatur” (nem amiatt helyes büntetni, mert bűnt követtek el, hanem azért, hogy a jövőben ne kövessenek el). A relatív elmélet szerint a büntetés célja a hasznosság, tehát az újabb bűncselekmény elkövetésének a megelőzése. Filozófia alapja a determinizmus, amely ok-okozati viszonyt vázol a kiszabott büntetés és a megbüntetett személy jövőbeni viselkedése között. A megelőzésnek két nagy csoportja van, a generális és a speciális prevenció.⁶⁶

⁶⁵ BIBÓ (1986), 170.

⁶⁶ HORVÁTH TIBOR – LÉVAY MIKLÓS (szerk.): *Magyar Büntetőjog – Általános Rész*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2014. 308–316.

A harmadik jelentős, közvetítő iskola néven ismert irányzat a megtorlásra, mint elméleti célra, a társadalomvédelemre, mint reális célra tekint, amely elválasztás egy fontos szempont rávilágítására ad alkalmat, miszerint különbséget érdemes tenni a büntetés célja, tartalma és alakja között. A büntetés tartalma, annak fő ismérveit és jellemvonásait, a büntetés célja a szankciórendszer gyakorlati rendeltetését, az azáltal megvalósítandó állami és társadalmi feladatokat, végül a büntetés alakja annak külső megjelenési formáját jelenti. A büntetés célja alatt tehát, a büntetés tartalmának gyakorlati megvalósulása értendő.⁶⁷

A hatályos magyar Btk. szerint a büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el. Tehát a fő cél a társadalom védelme, amelyet két rész cél biztosít, a speciális és a generális prevenció.

A speciális prevenció háromféleképpen valósulhat meg. Az első, és legideálisabb a reszocializáció, azaz az elkövető erkölcsi átnevelése és visszavezetése a társadalomba. Ez egy olyan javító-nevelő eljárás, amely ideális esetben pozitív irányba befolyásolja az elkövető személyiségét, felismeri, hogy amit tett az rossz, megbánja és elítéli azt, és törvénytisztelő állampolgárrá válik.

A második kevésbé ideális, de még a társadalomvédelmi céllal összhangban álló módszer az elrettentés. Az elkövető ekkor bensőleg nem változik meg, nem tartja erkölcsileg rossznak, amit tett, ugyanakkor a szankciótól való félelme mégis visszatartja a bűnismétléstől.⁶⁸

A harmadik – a megvalósulási módok ideálisságának sorrendjében is – az elkövető ártalmatlanná tétele. A generális prevenció elérésével kapcsolatban szintén három módszer sorolható fel. Egyrészt a büntetés kilátásba helyezése, azaz a büntetéssel való fenyegetés, másrészt a büntetések tényleges kiszabása, harmadrészt a kiszabott büntetések tényleges végrehajtása. Mindhárom lépés az „elrettentésre” vezethető vissza, amellyel a generális prevenció hasonlóságot mutat a speciális prevenció második megvalósulási módjával.⁶⁹

Vizsgáljuk meg a teljes jogfosztást a hatályos magyar szabályozás speciális és generális prevenciók céljának irányából. A speciális prevenció első és legideálisabb megvalósulási formája, a reszocializáció azonnal kizárható a polgári halál esetén, hiszen fogalmilag kizárt, hogy egy „halottnak tekintendő” személy visszavezethető legyen a társadalomba, és erkölcsileg átnevelhető legyen. A reszocializáció legfeljebb akkor képzelhető el, ha a teljes jogfosztás nem végleges hatályú, amire láttunk példákat az ókori görögöknél és rómaiaknál, illetve az

⁶⁷ FINKEY (1933), 12.

⁶⁸ TÓTH J. ZOLTÁN: Halálbüntetés: pro és kontra. *Jogelméleti Szemle*, 2003/2. szám, <https://jesz.ajk.elte.hu/toth14.htm>

⁶⁹ TÓTH J. (2003).

újkori franciáknál is. Ugyanakkor, milyen reszocializációról lehet szó, amikor az elkövetőnek nincsen jogképessége? Hogyan lehet joga bármilyen reszocializációs és rehabilitációs programban való részvételre, ha nem lehet jogalany? Ez is mutatja, hogy a teljes jogvesztés összeegyeztethetetlen a modern jogrendszerek szabályozásaival. Hasonló a helyzet az elrettentés esetével, mert az is azt implikálja, hogy az elkövető majd újra a társadalom részévé válik, számítanak rá, hogy visszatérjen a társadalomba, amely a polgári halálbüntetés céljával és tartalmával összeegyeztethetetlen. Amely a leginkább működőképesnek tűnik a polgári halál és a speciális prevenció viszonyában, az az elkövető ártalmatlanná tétele, amely jelen esetben a társadalomtól történő elszigeteltséggel valósul meg. Ennek talán két módja lehet. Az egyik az ősi időkből ismeretes száműzetéssel együtt járó teljes jogvesztés, a másik pedig a jogvesztés úgy, hogy az elkövető nem lesz száműzve, „mindössze” élő-holtként tengődik a társadalomban.⁷⁰ Egyfajta megtúrt páriaként.

Ami a generális prevenciót illeti, azaz annak elérését, hogy egy büntetés kiszabása a társadalom többi tagját visszatartsa büntetőjog-ellenes cselekedetek elkövetésétől a következők mondhatók el. Finkey a 20. század első felében megállapította, hogy az általános megelőzés helyes cél, és hogy elvitathatatlan visszatartó erővel bír. Ugyanakkor felhívta a figyelmet a generális prevenció túlértékelésének veszélyére is, hiszen ha csak a megelőzés a cél, akkor a FEUERBACH lélektani kényszer elméletének eszméje, az elrettentés elve érvényesül. Amennyiben a büntetés célja egyedül a minél több ember büntetőjog-ellenes cselekedetektől való visszatartása lenne, az az egyre szigorúbb és kegyetlenebb büntetési nemek és végrehajtási módok bevezetésének reális veszélyét jelentené.⁷¹ Amit érdemes az elrettentő hatás kapcsán leszögezni, hogy máris kizárható a bűnelkövetés egy jelentős spektruma tekintetében, amely nem más, mint a beszűkült tudatállapotban (hirtelen felindulás, erős stresszhelyzet, alkohol vagy kábítószer hatása, elmebetegség stb.) elkövetett bűncselekmények. Ilyenkor az elkövető tudatállapota beszűkült, átmeneti jelleggel képtelen arra, hogy indulatait irányítsa, nem képes teljes mértékben kontrollálni a magatartását. Amikor hirtelen felindulásról van szó, kiemelkedően fontos a „hirtelen” kifejezés jelentőségének megértése, amely arra utal, hogy az elkövető, valamilyen külső ingerre azonnal indulati tettmegnyilvánulással reagál, tehát a magatartás spontán, indulati és az előzetes mérlegelés, illetve a potenciális következmények számbavétele kizárható.

BECCARIA szerint egy kisebb, de elkerülhetetlen büntetés nagyobb visszatartó erővel bír, mint egy nagyobb, de potenciális megúszható büntetés. ALBERT

⁷⁰ Lásd Civil Death Statutes. Medieval Fiction in a Modern World. *Harvard Law Review*, 6/1937. 968–977. <https://www.jstor.org/stable/1332815>

⁷¹ FINKEY (1933), 2.

CAMUS szerint az elrettentő hatás eleve csak a félénkekre hat, azokra, akik amúgy sem követnének el halálbüntetéssel büntetendő cselekményt.⁷² Finkey szerint pedig az intelligens és magasabb erkölcsi színvonalon álló emberrel szemben az elrettentésre úgy sincs semmi szükség, a bűnre hajlamos vagy a „hivatásos” bűnelkövetőkkel szemben pedig teljesen eredménytelen és hiábavaló a legszigorúbb büntetés képzetével való fenyegetés.⁷³ Argumentum a minore ad maius, azok pedig, akik a büntetendő cselekmény elkövetése iránt elkötelezték magukat és a kevésbé súlyos büntetéstől nem rettennek meg, a jóval súlyosabbtól sem fognak. Leegyszerűsítve: a polgári halál, mint kirívóan súlyos büntetés alkalmazása vélhetően nem katalizálná a generális prevenciót, hiszen ha elképzeljük, hogy valaki súlyos, potenciálisan polgári halállal büntetendő cselekményt előre kitervelten, a lehetőségeket számba véve el akar követni, az nagy valószínűséggel meg is kíséri.⁷⁴ A büntetési célok összegzése után lehetőség nyílik röviden rávilágítani a büntetőjog azon, büntetéstannal összefüggő erkölcsi színezetére, amelyre Bibó hívta fel a figyelmet.

Ismervén azt, hogy mind a megtorlás, annak emocionális töltetével, mind pedig a társadalomvédelem, amelynek része a generális és speciális prevenció, célja a büntetésnek, a büntetés funkciója nem lehet más Bibó szerint, mint a társadalom felháborodásának szublimálása és levezetése, intézményessé, absztrakttá, objektívvé és igazságosság tétele. A magánbosszúk közösség általi kisajátítása jelentette a büntetőjog fejlődésének útját. Nem a sértettek keresték először a köz védelmét a büntettesekkel szemben, hanem a vádlottak a bosszuló rokonnal, a lincselő tömeggel szemben. Minden büntetőjogi dogmatika élén ott áll az a jogtörténeti megállapítás, amely szerint a büntetőjog oly módon jött létre, hogy a megtorlás jogát a köz fokozatosan kivette az egyes ember kezéből. Az eredeti funkciója a büntetőjognak nem a társadalom védelme volt. Kétségtelen, hogy mára már az is elvitathatatlan cél, de talán részben azért is, mert a civilizált emberiség tekintélyes része az életviszonyok tekintélyes területén elszokott az önbíráskodástól, a büntetőjog legalább annyira védi a társadalmat a büntettesek ellen, mint a bűncselekménnyel megvádoltakat a társadalom közvetlen felháborodása ellen. Semmi szokatlan nincs azon, hogy valamely társadalmi intézmény, amilyen a büntetőjog is, egy bizonyos társadalmi funkció betöltésére, végzésére alakul ki, és amikor kialakult intézményrendszerre nőtt, akkor egy más társadalmi feladat szolgáltatába állítódik, írja Bibó. Ennek bizonyítékául szolgálnak a büntetőjog kevésbé szigorú területei, amelyek pusztán a társadalom védelmét szolgálják, mert ahogy Bibó is példálózik a társadalom itt a legkülönbözőbb

⁷² TÓTH J. (2003).

⁷³ FINKEY (1933), 18.

⁷⁴ TÓTH J. (2003).

gyakorlati célok érdekében használja fel azt a szabályozó és elrettentő apparátust, amelyet a büntetőjog jelent.

Semmi kétség, hogy a szabálytalanul közlekedő gyalogost sújtó pénzbírság nem a meglincselés veszedelmét hárítja el a megbüntetett felől. De a büntetőjog nagyobb és jellegzetesebb részét ma is az a funkció tölti ki, amely a társadalomnak megtorlást követő felháborodását szublimálja, ez a terület pedig világosan elválík a pusztán védekező jellegű büntetőjogtól. A büntetésrendszer megtorló jellegét csak ott és annyira lehet csökkenteni, ahol és amennyire a társadalomnak felháborodásra és megtorlásra való készsége csökkent. Kétségtelen, hogy amint a történelem folyamán a társadalom fölháborodási készsége elmebetegekkel és varázslattal gyanúsítottakkal szemben a minimumra tudott csökkenni, a társadalom megértési készsége a mai bűncselekmények óriási területén is nagyfokú növekedésre képes. Ahol az erkölcsi felháborodás a büntetőjog híján önhatalmú megtorlást és bosszút váltana ki, ott lép fel a büntetőjog, hogy az erkölcsi rossznak e nem kevésbé rossz következményeit csökkentse. Ebben különbözik más olyan jogterületektől, melyek szintén az önbíráskodás veszedelmének a csökkentésére szolgálnak, de kevésbé emocionális jellegű és a közösség erkölcsi érzületét kevésbé érintő helyzetekben.⁷⁵

3.2. Polgári halál a mai Magyarországon

A magyar jogtörténet számára sem ismeretlen a polgári halálra hajazó jogkorlátozó „szankciók” alkalmazása, amely konkrétan például a közfelfogásra alapított becsületvesztés, a kirekesztés, illetve a megszégyenítés, formájában realizálódott. SZENDREY ÁKOS a jogszokások szórványadatait egybegyűjtve felhívja a figyelmet, arra, hogy a faluközösségek,⁷⁶ az igazságszolgáltatásra hivatott intézményektől függetlenül, hatékonyan érvényesítették a maguk hagyományos „büntető szokásait”, amelyek a közösség erkölcsi normái ellen vétő egyén megszégyenítését szolgálták, és szélsőségesen alkalmazva a halálbüntetésnél is kegyetlenebbek, a vétkes „erkölcsi halálával” azonos súlyúak voltak. Akit elítélt a közössége, el kellett viselnie a bűne súlyával nem feltétlenül arányos, ritualizált és szokásokban is megfogalmazódó büntetéseket, a közösségből való időleges vagy teljes kiközösítést, illetve a nyilvános megaláztatást és bosszút.⁷⁷

Az úgynevezett közvélemény-büntetés legfontosabb jellemzője, hogy nem történik meg a „vádlott” formális elítélése, mert nincs „bíróság”, nincs semmiféle

⁷⁵ BIBÓ (1986), 176.

⁷⁶ 19. sz. előtti időkben.

⁷⁷ <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/08/347.html>

eljárás.⁷⁸ Ami a hatályos magyar büntetőjogot illeti, a polgári halálra hajazó, jogkorlátozó, illetve jogfosztó szankciók egész garmadáját sorakoztatja fel a hatályos Btk., a dualista rendszerben mind a büntetési, mind az intézkedési oldalon. A kategorizálás szempontjai a következők lesznek: jogkorlátozó-e vagy sem? határozott idejű vagy végleges hatályú? a jogosultságok skáláját milyen mértékben csorbitja? Jogkorlátozó büntetés, amely nem lehet végleges hatályú és a jogosultságok korlátozásának csekély szintjét valósítja meg: a sportrendezvények látogatásától való eltiltás. Témánk szempontjából olyan értelemben jelentős példa, hogy a társadalmi folyamatok, illetve a jogpolitika a büntetőjog ultima ratio funkciójára szorulva képes életre hívni olyan szankciókat, amelyek a cselekvési szabadságot nem várt, és hagyományosnak sem mondható irányból korlátozzák.

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy európai szinten ennek a büntetésnek komoly előzményei voltak, amelyek egy 1985. augusztus 19-én Strasbourgban, az Európa Tanács által elfogadott egyezményről indultak, és amelyet releváns jogszabályok sora követett.⁷⁹ Szintén jogkorlátozó, de végleges hatállyal nem alkalmazható büntetés a kitiltás, amely a tartózkodási hely szabad megválasztásának jogát korlátozza. Témánk viszonylatában olyan szempontból releváns, hogy minimálisan emlékeztethet a száműzetés évezredes szankciójára, de csupán a szabad tartózkodás viszonylatában. Az első kettőnél jelentősebb, jogkorlátozó, illetve jogfosztó, végleges hatállyal is alkalmazható büntetés a kiutasítás, amely a polgári halálhoz való viszonyában hasonlít a kitiltásra. Emellett olyan szempontból jelentős, hogy hasonlóságot mutat a Code Civil korábban bemutatott szabályozásával, miszerint a végleges hatály alól mentesítés kérhető, amelyet a bíróság érdemesség esetén meg is ad. Ide sorolandó, végleges hatállyal is alkalmazható büntetés a járművezetéstől eltiltás is, ugyanakkor témánk szempontjából ez kakukktojásnak tekinthető.

A Btk. Nagykommentára értelmében témánk szempontjából talán a foglalkozástól eltiltás kiemelten érdekes, hiszen végleges hatályú lehet, méghozzá méltatlanság következtében, amellyel az erkölcsi büntetések körébe elvitathatatlan helyet vindikál magának. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy meghatározott körülmények esetén „érdemessé” válással a végleges hatály alól mentesülhet az elkövető, amely megint csak egy erkölcsi mérlegelési kötelezettséget jelent.⁸⁰

⁷⁸ Ez rokonvonást jelent az ókori görög (attikai) jog atimiájával, ahol szintén minden további eljárást nélkülöző módon, a vétkes cselekedet elkövetése automatikusan kiváltotta a jogfosztott állapotot.

⁷⁹ KARSAI KRISZTINA (szerk.): *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2022. 175.

⁸⁰ KARSAI (2022), 164.

Az intézkedések köréből egyedülként említendő a megrovás, amely szignifikáns jogkövetkezményekkel (a többi szankció viszonylatában) talán nem jár, ugyanakkor rokonvonásokat mutat az erkölcsi büntetésekkel hiszen egyfajta becsületsorbitást és megbélyegzést valósíthat meg a büntetőhatalom „dorgálása”. Témánk szempontjából talán a legerősebb kötődést mutathatja a polgári halálbüntetéssel a magyar jogrendben is kakukktojásként érvényesülő egyedüli mellékbüntetés, a közügyektől eltiltás. A mellékbüntetés mivolta azt jelenti, hogy önállóan nem, hanem szabadságvesztés mellett alkalmazható, amellyel hasonlóságot mutat a korábban taglalt a *capitis deminutio*-val, és Finkey erkölcsi büntetésekről vallott nézeteihez. Szigorúságában is igazodik távoli rokonához, hiszen csak szándékos bűncselekmény, illetve végrehajtandó szabadságvesztés esetén szabható ki. Az erkölcsi büntetések halmazába illő elvitathatatlan bizonyítéka, hogy kiszabásának konjunktív feltétele a méltatlanság.

A Btk. Nagykommentárja szerint a méltatlanság szempontjából többek között az elkövetett bűncselekmény súlyának, jellegének, az elkövető személyiségének, életvitelének lehet jelentősége. Így a bírói gyakorlat alapján általában indokolt például az alkalmazása a szándékos élet elleni cselekmények esetén, az erőszakos bűncselekmények, a közélet tisztasága elleni, valamint a korrupciós bűncselekmények elkövetőivel szemben.⁸¹ Bár végleges hatályú nem lehet, a közügyeket érintő jogosultságok széles palettáján valósít meg korlátozást ezáltal szignifikáns hasonlóságot mutat ókori görög és római, illetve újkori francia és angol rokonaival.

4. Zárógondolatok

A tanulmány megkísérelt átfogó képet adni az erkölcsi büntetések kategóriájába illő polgári halálbüntetés történetéről, egyes konkrét jogrendszerekben való érvényesüléséről, illetve a hatályos magyarországi szabályozáshoz való halvány kapcsolatáról, valamint az egyes büntetési célokhoz és elméletekhez való viszonyáról. Az áttekintett források alapján megállapítható, hogy az erkölcsi

⁸¹ Ugyanakkor az erős felindulásban elkövetett emberölésnél, ha a méltányolható ok erkölcsi menthetőségének foka és jellege ezt alátámasztja, a büntetlen előéletű terhelt közügyektől eltiltása rendszerint nem szükséges (BH2004. 46.). A Fővárosi Ítéltábla egyik határozata utalt arra is, hogy külföldi elkövetők esetén a mellékbüntetés kiszabásának indokoltságát körültekintően kell vizsgálni, hiszen olyan jogosítványok gyakorlását is korlátozhatja, amelyeket nem magyar állampolgárok is gyakorolhatnak. A konkrét ügyben az ítéltábla arra tekintettel mellőzte a kiemelkedő tárgyi súlyú élet elleni bűncselekményt elkövető román állampolgár közügyektől való eltiltását, hogy Magyarországon történő átmeneti tartózkodása nem teremtett olyan állampolgári jogosítványt, amelyektől a közügyektől eltiltás megfosztaná (IH2007. 94., vö. még BH2001. 205.). Lásd KARSAI (2022), 184–185.

büntetések, azon belül pedig a polgári halálbüntetés, illetve az arra hajazó különböző joghátrányok áthatották, áthatják és végig kísérik a büntetőjog fejlődését. A büntetőjog, illetve a büntetéskiszabás fejlődése az állam és a társadalom hatékony fejlődésével egyenesen arányos. A jogon belül a büntetőjog kiemelt szereppel bír a társadalmi együttélés és az állami működés hatékony biztosításában. Ehhez elkerülhetetlen a pallérozott, cizellált büntetési célok, büntetéskiszabási elvek és büntetések megalkotása, folyamatos erkölcsi nagyító általi felülvizsgálata, és erkölcsi szűrő általi végrehajtása.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALÁZSY PÉTER: Velünk élő tálío – A halálbüntetés napjainkban. *MTA Law Working Papers*, 2018/7. szám.
- BIBÓ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986.
- CARLO CALISSE: *A History of Italian Law*. Washington DC, BeardBooks, 1928.
- CHARLES PHINEAS SHERMAN: *Roman Law in the Modern World*. Boston, U.S.A., The Boston Book Company, 1917.
- FINKEY FERENC: *Büntetéstani problémák*. Budapest, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Kt., 1933.
- FÖLDESI TAMÁS: Jog, erkölcs, igazság. *Iskolakultúra. Az Országos Közoktatási Intézet folyóirata*, 1994/18. szám, 2–11.
- FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intéllúciói. Huszonkettedik átdolgozott és bővített kiadás*. Eszterházy Károly Egyetem Oktatáskutató és Fejlesztő Intézete, 2018.
- FRANCIS WHARTON: *A Treatise on the Conflict of Laws: Private International Law*. Kay and Brother, 1905.
- FRANCOIS RICHER: *Traite de la Mort Civile*. Paris, 1755.
- FRIEDRICH CARL VON SAVIGNY: *Private International Law: A Treatise on the Conflict of Laws and the Limits of Operation in Respect of Place and Time*. Edinburgh: T. & T. Clark, Law Publishers, London: Stevens & Sons, 1869.
- HORVÁTH TIBOR – LÉVAY MIKLÓS (szerk.): *Magyar Büntetőjog - Általános Rész*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2014.
- JOSEPH CHITTY: *A Practical Treatise on the Criminal Law with Comprehensive Notes on Each Particular Offence*. Springfield, G. and C. Merriam, 1836.
- KABÓDI CSABA – LŐRINCZ JÓZSEF – MEZEY BARNA: *Büntetéstani alapfogalmak*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005.
- KARSAI KRISZTINA (szerk.): *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2022.
- KEVIN KELLY: *What technology wants*. Viking. 2010.

MIRJAN R. DAMASKA: Adverse Legal Consequences of Conviction and Their Removal: A Comparative Study (Part 1). *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, 3/1968. 347–360.

PECZ VILMOS (szerk.): *Ókori lexikon*. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1902.

WILLIAM BLACKSTONE: *Commentaries on the Laws of England. A Facsimile of the First Edition of 1765–1769. Volume 1 of the Rights of Persons*. The University of Chicago Press, 1765.

Internetes források:

Civil Death Statutes. Medieval Fiction in a Modern World. *Harvard Law Review*, Vol. 6/1937. 968–977. <https://www.jstor.org/stable/1332815>

Code Civil https://fr.wikisource.org/wiki/Code_civil_des_Fran%C3%A7ais_1804/Texte_entier

Code Pénal https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_1810/code_penal_1810_1.htm

<http://mek.niif.hu/02100/02152/html/08/347.html>

<https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/9e03124d-3fc3-464e-bba2-54bb89ec8145/content>

<https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/9e03124d-3fc3-464e-bba2-54bb89ec8145/content>

<https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA%2A/Caput.html>

[https://romaikor.hu/kislexikon/kislexikon_\(jogrendszer\)/cikk/capitis_deminutio](https://romaikor.hu/kislexikon/kislexikon_(jogrendszer)/cikk/capitis_deminutio).

https://romaikor.hu/romai_jog_es_jogrendszer/romai_jogrendszer/romai_buntetojog/buntetesek_/cikk/capitis_deminutio_

<https://www.etymonline.com/word/infamy>

<https://www.etymonline.com/word/turpitude>

<https://www.revisedenglishversion.com/Romans/chapter9/21>

SARAH C. GRADY: Civil Death Is Different: An Examination of a Post-Graham Challenge to Felon Disenfranchisement Under the Eighth Amendment. *Journal of Criminal Law & Criminology*. 2/2013. 441–470. <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7427&context=jclc>

TANYA M. MONFORTE: *A Theory of Civil Death: Legal Status and Security Under Neoliberalism*. Montréal, McGill University, 2021. 103. <https://escholarship.mcgill.ca/concern/theses/8623j413z>

TÓTH J. ZOLTÁN: Halálbüntetés: pro és kontra. *Jogelméleti Szemle*. 2003/2. szám, <https://jesz.ajk.elte.hu/toth14.htm>

UKRAJNA ÁLLAMKÖZI SZERZŐDÉSEINEK NEMZETISÉGI VONATKOZÁSAI

KOVÁCS VIKTÓRIA¹

ABSTRACT ■ Abstract The study examines the nationality components within Ukraine's interstate treaties, focusing particularly on minority rights and their international dimensions. It delves into the crucial aspects of international minority protection before analyzing Ukraine's nationality landscape in depth, emphasizing its constitutional and legal provisions. The article explores the nation's diversity, the territorial and cultural distribution of its various nationalities, alongside the associated challenges and political ambitions. It underscores the significance of fostering positive neighborly relations between Ukraine and adjacent states, along with the role of bilateral foundational agreements in the post-regime change era. The article highlights that while these treaties offered opportunities for minority rights protection and collaboration, they frequently fell short of anticipated outcomes.

ABSZTRAKT ■ A tanulmány Ukrajna államközi szerződéseinek nemzetiségi vonatkozásait veszi górcső alá, különös tekintettel a kisebbségi jogokra és azok nemzetközi kontextusára. A szöveg áttekinti a kisebbségek nemzetközi védelmének fontosabb aspektusait, majd részletesen bemutatja Ukrajna nemzetiségi helyzetét, kiemelve az ország alkotmányában és törvényeiben foglaltakat. Az írás kitér az ország sokszínűségének, a különböző nemzetiségek területi és kulturális elhelyezkedésének, valamint az ezekhez kapcsolódó kihívások és politikai törekvések bemutatására. A tanulmány ismerteti Ukrajna és a szomszédos államok közötti jószomszédi viszony kialakításának fontosságát és a kétoldalú alapszerződések szerepét a rendszerváltás utáni időszakban. A cikk rámutat arra, hogy bár ezek a szerződések lehetőséget biztosítottak a kisebbségek jogainak védelmére és az együttműködésre, gyakran mégsem hozták meg a várt eredményeket.

KULCSSZAVAK: nemzetiség, nemzeti kisebbség, Ukrajna, bilaterális szerződések, kisebbségi jogok

A kisebbségi jogok védelme és a kisebbségekkel kapcsolatos ügyek nemzetközi és európai szinten is az érzékeny témák közé tartoznak. Az európai országok eltérő megközelítése tapasztalható a saját területükön élő kisebbségekkel és más országokban élő nemzettársaikkal szemben, amit kormányzati politikáik sokfélesége is tükröz. A posztszovjet országok jellemző történelmi öröksége

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

a határok gyakori váltakozása következtében kialakult nemzeti kisebbségek jelenléte, amelyek a rendszerváltás időszakában fenyegetést jelentettek az európai biztonságra. Az etnikai konfliktusok elkerülésének érdekében jó megoldásnak tűnt bilaterális megállapodásokkal kiegészíteni az Európa Tanács, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (a továbbiakban: EBESZ) által létrejött kisebbségvédelmi – a soft law kategóriájába tartozó – standardokat. A következőkben tekintsük át, milyen fontosabb nemzetközi normák vonatkoznak a nemzeti kisebbségekre, illetve Ukrajna hogyan tekint a területén élő nemzetiiségekre a szomszédos államokkal kötött bilaterális szerződéseinek tükrében.

1. A NEMZETI KISEBBSÉGEK NEMZETKÖZI VÉDELME ÉS CSOPORTOSÍTÁSA

A rendszerváltást követően kialakuló súlyos etnikai konfliktusok rendezését, az európai biztonsági egyensúly megszilárdulását, a politikai stabilitás megőrzését a nemzetközi közösség a kisebbségvédelmi normák megfelelő alkalmazásában látta. Ezen időszakot követően jelentősen megnövekedett a kisebbségek jogait tartalmazó nemzetközi dokumentumok száma.² A nemzetközi szervezetek által kidolgozott dokumentumok a nemzeti kisebbségek helyzetének megoldására tettek kísérletet. Az EBEÉ 1990. évi Koppenhágai Dokumentuma³ az identitás megőrzésére és a kisebbségi jogok széles körű gyakorlására biztosított lehetőséget. Bár magát a nemzeti kisebbség fogalmát nem tudta definiálni, de egyik lehetőségként az autonómiát is megemlíti. Fontos megjegyezni, hogy a dokumentum a nemzeti kisebbséghez való tartozást egyéni döntéshez köti, így nem az adott ország jóindulatán múlik a nemzetiségi hovatartozás megállapítása. Az 1992. évi Helsinki Dokumentum alapján a kisebbségek identitásuk megőrzése érdekében egyesületeket, szervezeteket hozhatnak létre és tarthatnak fenn, illetve felhívást intéz a résztvevő országok felé, hogy támogassák és teremtsék meg az identitás megőrzésének feltételeit.⁴ 1993-ban alakul meg a Nemzeti Kisebbségi

² MAJTÉNYI BALÁZS – VIZI BALÁZS (szerk.): *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai*. Dokumentumgyűjtemény. Budapest, Gondolat Kiadó, 2003.

³ Az EBEÉ emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai találkozásának dokumentuma (Koppenhágai Dokumentum, 1990). In: BÍRÓ ANNA-MÁRIA (szerk.): *Kisebbségvédelem és a nemzetközi szervezetek: dokumentumok a Minority Rights Group kisebbségjogi publikációiból és a nemzetközi szervezetek*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 33.

⁴ EBEÉ Az 1992. évi Helsinki Dokumentum. „A változás kihívásai” II. Helsinki Döntés (1992). Emberi dimenzió. In: BÍRÓ ANNA-MÁRIA (szerk.): *Kisebbségvédelem és a nemzetközi szervezetek: dokumentumok a Minority Rights Group kisebbségjogi publikációiból és a nemzetközi szervezetek*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 24.

Főbiztos intézménye: a főbiztos feladata, hogy felhívja a figyelmet a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos visszaélésekre, konfliktusokra.

A „nemzeti kisebbség” kifejezés 1992-ben jelenik meg először hivatalosan a Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló, az ENSZ Közgyűlése által elfogadott dokumentumban.⁵ A Nyilatkozat kimondja, hogy *„joguk van – a nemzeti jogszabályokkal nem összeegyeztethetetlen módon – hatékonyan részt venni a nemzeti és – megfelelő esetben – a regionális szintű döntésekben, amelyek arra a kisebbségre vonatkoznak, amelyekhez tartoznak, illetve azokra a területekre, amelyen élnek.”* (2. cikk). A nemzeti vagy etnikai kisebbség fogalmának definíciós nehézségei ellenére a védelem a csoportot alkotó egyénekre vonatkozik, akik közösségben is gyakorolhatják jogait. Ilyen például a saját anyanyelven történő oktatáshoz való jog, az egyesület létrehozására való jog, amelyek egyénileg nyilvánvalóan kivitelezhetetlenek. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201/1993-as ajánlása⁶ tartalmazza az úgynevezett kisebbségek „európai koncepcióját”. Bár a dokumentum eredetileg kiegészítő jegyzőkönyv lett volna az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez, de néhány ország részéről ellenállásba ütközött, így mégsem került beillesztésre, hatása azonban ennek ellenére jelentős maradt.⁷ A komoly vitát kiváltó 11. és 12. cikkben megfogalmazásra került, hogy a nemzeti kisebbségeket különleges státusz, illetve autonómia illeti meg, valamint a kisebbségi jogokat kollektív jogként említik.

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját 1992-ben fogadta el az Európai Tanács Miniszteri Bizottsága. Fő célja a kisebbségi nyelvek és kultúrák megóvása, illetve kimondja, hogy a nyelvi sokszínűség értéket képvisel. Hatása elsősorban a kisebbségi nyelven történő oktatásban és a médiában jelentkezik.⁸ 2003-ban Ukrajna is ratifikálta a Kartát, így hivatkozási alapként szolgálhat. A Karta kollektív jogként utal a nyelvhasználati jogokra, amely utat nyithat más kollektív jogok elismerésének irányába.⁹ A Nemzeti Kisebbségek Védelmének Európai Keretegyezményét 1995-ben fogadták el és elsősorban programszinten fogalmazza meg a kisebbségekkel kapcsolatos jogokat. Fontos, hogy az alapvető emberi jogokkal egy szinten említi a kisebbségek jogait, és komplex módon dolgozza fel mindazokat a területeket, ahol a kisebbségvéde-

⁵ ENSZ Közgyűlés 47/135 sz. határozata: Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól, 1992.

⁶ Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201/1993-as ajánlása.

⁷ MÓRÉ SÁNDOR: A nemzetiségi önkormányzatok – tények és lehetőségek. A nemzetiségi önkormányzatok kapcsolata a közigazgatással. *Glossa Iuridica*, 2017/3–4., 185–186.

⁸ A Kisebbségi Nyelvi Karta a gyakorlatban: A szakértői bizottság munkája <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2009/ProMino09-2-11-Kardos.pdf>

⁹ MÓRÉ SÁNDOR: *Nemzetiségek a mai Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020. 22.

lemmel kapcsolatos követelmények felmerülhetnek. A dokumentum védelmezi a kisebbségi nyelv elsajátításához való jogot (14. cikk), és tiltja a népességarányok megváltoztatását (16. cikk).¹⁰

A kétoldalú szerződések legtöbbször kötelező erejű jogi vállalásként hivatkoznak a nemzetközi dokumentumokban foglalt kisebbségvédelmi normákra, de megsértésük nem jár valódi, komoly következménnyel.

A nemzeti kisebbségekről szóló diskurzus során fontos megkülönböztetni, hogy az őshonos nemzeti kisebbségekről van-e szó vagy a bevándorlással kialakult kulturális-vallási csoportosulásokról. Tehát, nem elhanyagolható szempont, hogy milyen módon kerültek ezek a nemzetiségek kisebbségi státuszba. Jellemzően háromféle helyzet különböztethető meg:

- Az eredetileg egy másik államhoz tartozó lakosság területi változások, annexió következtében vált a másik állam polgárává.
- Már az adott állam megalakulása előtt azon a területen éltek.
- Bevándorlás útján válnak az adott állam polgáraivá.

Az őshonos nemzeti kisebbségek általában meghatározott területen élnek és csoportként kívánják megélni identitásukat, gyakorolni vallási, oktatási-kulturális jogait és fenntartani az ezekhez kapcsolódó intézményeket. A bevándorlás révén kialakult kisebbségek általában elszórtan élnek, nehezen megvalósítható az identitásuk megélését segítő intézményrendszer kialakítása. Számukra előnyösebb lehet az egyéni kulturális-vallási jogok gyakorlása az alapvető emberi jogok keretei között.

Gyakran vitatott téma, főként hazai politikai fórumokon, hogy értéket jelent-e a sokszínűség, és ha igen, milyen formában. Két fogalom segítségével világítjuk meg a különbséget a kettő között:

- *Természetes sokszínűség* vagy *etnodiverzitás*, amely az évszázados együttélés során alakult ki és hozzáadott értéket képvisel, elválaszthatatlan a kultúrától.
- *Mesterséges sokszínűség* vagy *etnodiverzitás*, amely nem természetes folyamatok során jött létre az adott országban, az együttélésből fakadó körülmények nem állnak fenn hosszú ideje, nem állnak rendelkezésre kutatási adatok, így nem vonhatók le biztos következtetések az együttélés előnyeiről/hátrányairól, és bár sajátos értéket képviselnek, nem részei a kultúrának, elkülönülnek.

A magyarországi nemzetstratégia fontosnak tartja ezeknek a különbözőségeknek az egyértelművé tételét. *„Hangsúlyozni kell, hogy különösen fontos tisztán elkülöníteni az őshonos/hagyományos kisebbség védelmét a bevándorlók kisebbségi jogainak védelmétől. Törekednünk kell emellett az európai közvélemény érzékennyé tételére*

¹⁰ Ukrajna 1997-ben ratifikálta a Keretegyezményt: Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» №03/97-ВР від 09.12.1997 р. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/703/97-%D0%B2%D1%80>

az őshonos kisebbségek jogainak és kulturális, nyelvi reprodukciójának védelmére.”¹¹ A későbbiekben látni fogjuk, hogy az ukrán normarendszerben milyen tartalommal töltődnek meg a kisebbségekkel kapcsolatos fogalmak.

2. UKRAJNA NEMZETISÉGEI

A két világháborút követően Európa térképe alaposan megváltozott, a módosult határok pedig nem feltétlenül estek egybe a nemzetiségi határokkal. Később, a kelet-közép-európai rendszerváltások következtében megjelenő új entitások homogén nemzetállamként képzelték el a jövőjüket, így igyekeztek nem tudomást venni a területükön élő nemzeti kisebbségekről. Úgy vélték, a nemzeti kisebbségek számára biztosított jogok magukban hordozzák az adott ország destabilizációjának veszélyét. 1989-ben megkezdődött a szovjet csapatok kivonása a Varsói Szerződés tagállamaiból. A Szovjetunió felbomlása után a tagköztársaságok sorra nyilvánították ki függetlenségüket, köztük 1991. augusztus 24-én Ukrajna.¹²

A világ országainak többsége az ukrán függetlenségről szóló december 1-jei népszavazás után röviddel elismerte Ukrajnát, az Egyesült Államok azonban csak MIHAIL GORBACSOV lemondását követően, 1991. december 25-én. Magyarország 1991. december 3-án ismerte el független államnak Ukrajnát, Kanada és Lengyelország után harmadikként. Fontos megjegyezni, hogy Magyarország volt az első ország az Ukrajna függetlenségét elismerők között, amely nagykövetséget létesített Kijevben, azaz diplomáciai kapcsolatokat is indított új szomszédjával.¹³ Megindult az államépítési és alkotmányozási folyamat, a függetlenség jogi keretekbe foglalását segítették az alapszerződések is, amelyeket a következő években sorra kötött meg Ukrajna a szomszédaival.

Miután az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kinyilvánította függetlenségét a Szovjetuniótól, 1991 novemberében a Legfelsőbb Tanács elfogadta Ukrajna nemzetiségi jogainak Nyilatkozatát. A dokumentum egyedülálló módon deklarálta a nemzetiségek jogait: szavatolta, hogy az általuk hagyományosan lakott területeken nemzetiségi-közigazgatási egységek jöjjenek létre; engedélyezte az anyanyelv szabad használatát a közelet minden területén (oktatás, hírközlés, gazdaság); engedélyezte a nemzeti szimbólumok használatát; biztosította a kulturális központok, egyesülések létrehozásának jogát; tágan értelmezte a

¹¹ *Magyar nemzetpolitika. A nemzetpolitikai stratégia kerete.* KIM, 2012.

¹² FEDINEC CSILLA – TÓTH NORBERT: *Romantikus jog – fapados gyakorlat. A magyar–ukrán szerződéses viszony.* Budapest, TK Kisebbségkutató Intézet – L'Harmattan, 2022.

¹³ FEDINEC–TÓTH (2022), 17.

nyelvtörvény normáját, miszerint a tömbben élő nemzetiség nyelve az államnyelv mellett akkor is használható, ha nem alkot többséget az adott régióban, valamint, ahol több nemzetiség él együtt, és egyik sem alkot többséget, a helyi közösség akarata szerint bármilyen nyelv alkalmazása megengedett.¹⁴

Egyértelmű és konkrét definíciók híján sokszor csak az ukrán Alkotmány¹⁵ vonatkozó passzusaiban, illetve az egyes nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos törvények szövegezésében lehetett tetten érni, mit értenek a „nemzetiség” fogalma alatt a törvényalkotók. 1992-ben került elfogadásra Ukrajna nemzeti kisebbségeiről szóló törvénye¹⁶, amely a korábbi nyitott nemzetiségi politikához képest jelentős visszalépést jelentett. A normaszöveg már nem tartalmazta a nemzetiségi-közigazgatási egységek létrehozásának lehetőségét, az ukrán nyelv mellett a nemzetiségi nyelv hivatalos használata ismét ahhoz a kitételhez kötődött, hogy a nemzetiség többséget alkosson az adott közigazgatási egységen belül. A nemzeti kisebbségek tágan értelmezhető definíciója a törvény 3. cikke szerint: *„A nemzeti kisebbségekhez Ukrajna állampolgárainak azon csoportjai tartoznak, akik nemzetiségük szerint nem ukránok, kinyilvánítják nemzeti öntudatukat és az egymással való közösség érzésüket.”* A törvényt a 2022. december 13-án elfogadott Nemzeti közösségekről szóló törvény¹⁷ váltotta, amelyen az Európai Unióhoz való csatlakozási tárgyalások következtében több módosítást kellett végrehajtani.¹⁸

Ukrajna máig hatályban lévő Alkotmányát 1996-ban fogadták el. Az Alkotmány preambulumban az „ukrán népet” említi alanyként, amely alatt minden

¹⁴ TÓTH MIHÁLY: Az anyanyelvhasználathoz való jog az Európai Unió kivül: az ukránjai példa. *Acta Humana*, 2016/3., 23.

¹⁵ Ukrajna Alkotmánya 53., 92. és 119. cikkei.

¹⁶ Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló törvénye: Закон України Про національні меншини в Україні. No. 2494-XII, 25.06.1992. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>

¹⁷ Ukrajna nemzeti kisebbségeiről (közösségeiről) szóló törvény: Закон про національні меншини (спільноти) України № 2827-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>

¹⁸ Az új törvény elfogadásának sürgető szükségessége 2023 decemberében merült fel, miután a csatlakozási tárgyalások fontos feltétele volt, hogy Kijev figyelembe vegye a Velencei Bizottság ajánlásait az államnyelvi, tömegtájékoztatási és oktatási törvények terén. A szóban forgó jogszabály javaslatokat fogalmaz meg az oktatási és nyelvi törvények módosítására is. A törvény egyes részei előrelépést jelentenek a kárpátaljai magyar szervezetek szerint, bár nem tekinthetők teljes körűnek, mivel nem térnek vissza teljes mértékben a korábbi kisebbségi jogokhoz, és néhány pontja csupán deklaratív, tág értelmezésű. Az európai uniós nyelvek tekintetében a nyelvhasználat visszatért a korábbi gyakorlathoz néhány területen, lehetővé téve például a nemzetiségek nyelvének megjelenését választási kampányanyagokban. Az oktatás terén ismét garantált a kisebbségek anyanyelvi oktatásához való jog, bár kérdéseket vet fel az oktatás „államnyelv melletti” teljesülése. Továbbá kifogásolható, hogy a nemzetiségekkel kapcsolatos törvények és azok módosításai során egyszer sem vették figyelembe a kisebbségi szervezetek javaslatait.

nemzetiségű polgárát érti. Az „ukrán népen” belül külön kategóriát alkot az „ukrán nemzet”.¹⁹ Az Alkotmány 11. cikkében fogalmazódik meg, hogy Ukrajna „elősegíti minden őshonos nép és nemzeti kisebbség etnikai, kulturális, nyelvi és felekezeti önazonosságának a megőrzését.” Bár a szöveg említi az „őshonos népeket” és a „nemzeti kisebbségeket”, de nem tér ki pontosan a közöttük lévő különbségekre. A 92. cikk 3. bekezdése szerint az őshonos népek és nemzeti kisebbségek jogainak meghatározásakor kizárólag a törvényi szintű szabályozás a mérvadó. A 4. bekezdés ugyanezt állapítja meg a nyelvek használatával kapcsolatban.

Ukrajna Alkotmánya tehát megkülönbözteti az „ukrán nemzetet”, és a 11., 53., 92. és 119. cikkek²⁰ az országban élő nemzetiségekkel kapcsolatosan az „őslakos népek” és a „nemzeti kisebbségek” kifejezéseket használják. Az „őslakos nép” kifejezés csak az Alkotmány szövegében jelent meg az Ukrajna őshonos népeiről szóló törvény 2021-es elfogadásáig. A jogszabály csak azokat a népeket ismeri el őshonosként, amelyeknek nincs anyaországuk. Jelen esetben a törvény a krími tatárokat, a karaimokat és a krimcsakokat ismeri el őshonosként,²¹ noha számos roma is él az országban. Az oroszokat, magyarokat, románokat, stb. pedig nemzeti kisebbségként említi. Ukrajna Alkotmányának 53. cikke garantálja a nemzeti kisebbségek számára, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy tanulják az anyanyelvüket az állami és az önkormányzati oktatási intézményekben, vagy nemzeti-kulturális szervezetek közreműködésével.²²

A nemzetiségekkel kapcsolatos jogalkotást döntően befolyásolta, hogy a függetlenséget éppen csak elnyerő fiatal Ukrajnának egy területileg, kulturálisan is megosztott identitású népességből kellett megformálni magát a nemzetet. Nehézséget okoztak az egységes identitás kialakításában a regionális különbségek: az ukrán nacionalista mozgalmak főként az ország középső, nyugati területein működtek, míg Kelet-Ukrajna mindig is az orosz érdekszférához kapcsolódott mind kulturális, mind gazdasági értelemben, illetve a történelmi emlékezet kérdésében.²³ A multikulturális Ukrajnában a 2022. február 24-i háború kitöréséig az egységes politikai nemzet csupán elméletileg létezett, hí-

¹⁹ FEDINEC CSILLA: Az őslakos státusz Ukrajnában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2018/2., 76.

²⁰ Ukrajna Alkotmánya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws>; Angolul: Constitution of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine, 28 June 1996. <https://rm.coe.int/constitution-of-ukraine/168071f58b>

²¹ Ukrajna népeiről szóló törvény: Закон України «Про корінні народи України».

²² Стаття 53. „...гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.” (1996)

²³ VARGA BEÁTA: Önállóság, nemzeti identitás és külpolitika Ukrajnában a 17. század közepén. *Világtörténet*, 2011/3–4., 151–152.

veit és ellenzőit egyaránt megtalálhattuk a közhatalmi szférában.²⁴ A 2019-ben megválasztott ukrán vezetés ugyanakkor egyértelmű és kiemelt célként tűzte ki az ország jövőjét illetően az európai integrációt, ami nem sokkal később az Alkotmányba is bekerült.

Ukrajnában hivatalosan 2001-ben tartottak utoljára népszámlálást, így a kutatóknak közel 23 éves adatokkal kell dolgozniuk. Az Ukrán Állami Statisztikai Hivatal időről időre közzé tett frissített adatokat, amelyek jelezték a lakosság drasztikus csökkenését: az ország függetlenségének kikiáltásától a 2022. február 24-én kitört orosz–ukrán háború kezdetéig a lakosság száma közel 10%-kal esett vissza, ami kb. egy magyarországi népességet, azaz mintegy 10 millió embert jelentett. Ezt a csökkenő tendenciát a háborús konfliktus egyértelműen felerősítette.

A lakosság nemzetiségi megoszlása az alábbiak szerint alakult a 2001-es népszámláláskor: ukrán (77,8%), orosz (17,3%), fehérorosz (0,6%), moldován (0,5%), krími tatár (0,5%), bolgár (0,4%), magyar (0,3%), román (0,3%), lengyel (0,3%), zsidó (0,2%), egyéb (1,8%).²⁵ Fontos azonban megérteni, a nemzetiség szerinti megoszlás nem feltétlenül egyenlő azzal, hogy ki milyen anyanyelven beszél. Önmeghatározásuk szerint az emberek ukrán, orosz vagy egyéb nemzetiségűek (pl. zsidók vagy görögök), akiknek ukrán az anyanyelvük. Az ukrán anyanyelvűek így 67,53%-ot tettek ki, tehát kevesebben voltak, mint akik ukrán nemzetiségűnek tartották (77,8%) magukat. Mindezen kívül voltak olyan ukrán, orosz vagy más nemzetiségűek, akiknek viszont orosz az anyanyelvük (29,5%).

Fontos kiemelni azt is, hogy az ukrainai nemzetiségeknek eltérő igényeik vannak a nyelvi-kulturális, oktatási vagy képviseleti területen: például a tömbben élő magyarok, bolgárok és a románok 98%-a használja az anyanyelvét, van iskolahálózatuk, ugyanakkor a németek, szlovákok, zsidók mára már szinte teljesen asszimilálódtak. Az adatok azt mutatták, hogy az ukrainai nemzetiségek területi elhelyezkedése is eltérő: az ország nyugati területein többségében ukránok élnek, míg a keleti részekén magasabb volt az orosz anyanyelvűek aránya. Egyes megyékben és városokban az orosz anyanyelvűek aránya elérte a 40-70%-ot is. Érdekes, hogy a fővárosban, Kijevben is magas volt az orosz anyanyelvűek aránya. Az elcsatolt Krím-félszigeten a krími tatárok és az oroszok alkották a többséget.

²⁴ FEDINEC CSILLA: Regionalizmus Ukrajnában. In: BÁRDI NÁNDOR – TÓTH ÁGNES (szerk.): *Önazonosság és tagoltság: elemzések a kulturális megosztottságról*. Tér és terep (9). Budapest, Argumentum, 2013. 341–355.

²⁵ Ukrán Állami Statisztikai Hivatal honlapja a népszámlálásról. <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/#regions>.

3. MI AZ ALAPSZERZŐDÉSEK FUNKCIÓJA, SZEREPE?

A kisebbségek helyzetéből adódó biztonsági és stabilitási nyugati elvárásokat legkonkrétabban ÉDOUARD BALLADUR francia miniszterelnök fogalmazta meg, ez alapján jött létre 1993-ban az Európai Stabilitási Egyezmény (a Balladur-terv). Ez az egyezmény arra ösztönözte a közép-európai és balkáni országokat, hogy kössenek egymással barátsági, jószomszédi szerződéseket, amelyek garantálják a határok sérthetetlenségét és a kisebbségek jogait. Az Európai Stabilitási Egyezmény később beolvadt az EBESZ kereteibe, melynek fő feladata az európai biztonság és stabilitás megőrzése az ENSZ Alapokmányával összhangban.²⁶

A nemzetiségi csoportok kétoldalú kezelése azért is tűnt praktikusnak, mivel az érintett felek között legtöbbször érdekazonosság mutatkozott: az egyik ország területén élt egy másik állam (anyaország) domináns etnikai közössége, amely azonos nyelvet és kultúrát ápolt, és fordítva. Ez a széles körben elfogadott elképzelés adta azt az elképzelést, hogy a kisebbségek híd szerepet töltsenek be a két állam között. Az anyaországnak érthető módon érdeke a külföldön élő nemzettársak védelme, azonban az egyoldalú cselekvés könnyen nemzetközi feszültséghez vezethetett volna, ezért a béke, a stabilitás, a jólét előmozdítása érdekében is célszerű volt a kétoldalú megállapodásokhoz folyamodni.²⁷

A kisebbségeket érintő kétoldalú szerződések azért is nagyon fontosak, mert szövegük *expressis verbis* utal egyes fentebb is említett nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumokra, illetve aláírásukkal a részes államok olyan jogi kötéserővel bíró kötelezettségeket vállaltak, amelyek ezekben a multilaterális dokumentumokban ajánlásként – azaz *soft law*-ként – jelentek meg.²⁸

A bilaterális államközi együttműködésnek több típusát különböztethetjük meg: 1. az ún. alapszerződések az együttműködés és jószomszédi viszony jegyében a kisebbségekre vonatkozó rendelkezéseket is tartalmaznak; 2. a kisebbségi szerződések – kifejezetten csak a kisebbségek védelmének céljából kötött szerződések; 3. a kisebbségvédelem egyes szegmenseit (az oktatást, a kultúrát, a határon átnyúló kapcsolatokat stb.) érintő kormányközi megállapodások; 4. intézményközi megállapodások – alacsonyabb szintű (minisztériumok, re-

²⁶ FEDINEC-TÓTH (2022), 13.

²⁷ NAGY NOÉMI: A kelet-közép-európai államok által kötött kétoldalú kisebbségi szerződések a Nyelvi Karta és a Keretegyezmény monitoringja tükrében: látszateszközök vagy valódi elköteleződés? In: VIZI BALÁZS (szerk.): *Magyarország és szomszédai*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2021. 82.

²⁸ VIZI BALÁZS: Kétoldalú szerződések és a kisebbségek védelme a nemzetközi jogban. In: VIZI BALÁZS (szerk.): *Magyarország és szomszédai*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2021. 27.

gionális intézmények, települési önkormányzatok, egyetemek) között kötött szerződések, illetve mindezek keretében kialakított programok, munkatervek.²⁹

A kisebbségi egyezmények széles körű jogokat biztosítanak a kisebbségeknek és szabályozzák a határon átnyúló együttműködés különböző területeit. Ezek magukban foglalják a nyelvhasználatot, oktatást, kulturális kérdéseket és a közéleti részvételt. Az együttműködési megállapodások formálisan ugyan nemzetközi jogi kötelezettségek, ugyanakkor előfordulhat, hogy tartalmuk általános elvekre és kevés konkrétumra épül, a vállalások sokszor „programjellegűek”, hiányzik belőlük a határozott normatív tartalom.³⁰

Az alapszerződések megkötését követően a legtöbb esetben kormányközi bizottságok alakultak, amelyek a szerződésben foglalt, sokszor deklaratív jellegű vállalások gyakorlati megvalósulását segítették elő. Kijelenthetjük, hogy a különböző bizottságok munkájának és az ezekből kinövő együttműködéseknek az alapját, kiindulópontját jelentették az alapszerződések.³¹ A vegyesbizottságok egyrészt monitorozták a szerződések alkalmazását, rendszeresen tájékoztatást adtak az elért eredményekről és ajánlásokat fogalmaztak meg a következő lépésekről, másrészt konzultációs fórumként is szolgáltak a kormányok számára a kisebbségekkel kapcsolatos vitás kérdések során. Ugyanakkor a vegyes bizottságok által megfogalmazott megállapítások sokszor nem a valódi szakmai munkát értékelték, hanem politikai állásfoglalásként értelmezhetők.³²

A szerződésben foglaltak végrehajtásról reflexiók készülnek: ilyenek a Nyelvi Karta Szakértői Bizottság, a Nemzeti Kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény Tanácsadó Bizottság, jelentései, de a vegyesbizottságok munkáját az országjelentések is tartalmazzák. Például Ukrajna negyedik jelentése elismerte, hogy az ukrán–román és az ukrán–magyar kisebbségi bizottságok ülésein felmerült nézeteltérések miatt működésüket felfüggesztették, azaz 2011 óta nem üléseznek. Az egyes államok gyakorlata a végrehajtásában nemcsak egymáshoz képest eltérő, de a Keretegyezmény és a Karta vonatkozásában is.³³

²⁹ NAGY (2021), 83.

³⁰ KARDOS GÁBOR: Mi is az a nemzetközi soft law? *ELTE Acta*, 1999/30., 76; BLUTMAN LÁSZLÓ: Nemzetközi soft law: hagyjuk dolgozni Occam borotváját. *Közjogi Szemle*, 2008/1., 29.

³¹ Számos kormányközi és minisztériumi megállapodás is keretet adott az oktatás, kultúra, ifjúság és sport területén folytatott együttműködésnek.

³² VIZI (2021), 44.

³³ NAGY (2021), 84.

4. UKRAJNA ALAPSZERZŐDÉSEI

A függetlenné vált Ukrajna lett a legnagyobb területű és népességű európai állam és természeti adottságaiból kifolyólag is jó esélyekkel kezdhette meg önálló életét. Elkezdődött a nemzetközi politikai-gazdasági kapcsolatok kiszélesítése, az ország különleges geopolitikai helyzetéből adódóan is szükségessé vált a nyugati-keleti irányú útkeresés³⁴, valamint rendkívül fontossá vált a nemzeti identitás megerősítése.

A szomszédos országokkal kötött alapszerződéseket Ukrajna igyekezett a függetlenné válást követő években megkötni, így bemutatásukkal is időrendben haladunk. A szomszédos államokkal kötött alapszerződések kulcskifejezése a biztonság. Mindegyike tartalmaz területi klauzulát, kivéve a Moldovával és Oroszországgal kötött szerződés, illetve találunk bennük kisebbségvédelmi rendelkezéseket. Egyes okmányokban részletesebben kifejtésre kerülnek a kisebbségi jogok, mások tömörebben fogalmaznak. Ez leginkább abban az esetben fordul elő, amikor a felek külön szerződésben is rögzítették a kisebbségekre vonatkozó jogokat.

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 1993-ban határozatot fogadott el az ország külpolitikai stratégiájáról, amelyben prioritásként jelenik meg a jószomszédi és együttműködési megállapodások teljes körű megkötése valamennyi határos állammal, illetve a meglévő államhatárok végleges megerősítése.³⁵

4.1. Az ukrán–magyar alapszerződés³⁶

Ukrajna első kétoldalú egyezményét 1991 májusában kötötte, amely Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság és a Magyar Köztársaság között jött létre a nemzeti kisebbségek jogainak védelmében. A már korábban említett Nyilatkozat³⁷ egyrészt deklaratív módon fogalmazta meg a nemzetközi jog által addig elismert kisebbségi jogokat, másrészt elfogadásával az ukrán jogrend részévé váltak a kisebbségvédelmi rendelkezések. A Nyilatkozat tartalma teljes egészében a két

³⁴ RIXER ÁDÁM: Az orosz helyi önkormányzati rendszer. In: FÁBIÁN ADRIÁN (szerk.): *Válogatott európai önkormányzati modellek*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2012. 71–79.

³⁵ A Határozat hatályát veszítette 2010-től:

https://ips.ligazakon.net/document/t102411?an=181&ed=2010_07_01

³⁶ *Megállapodás a jószomszédi viszony és együttműködés alapjairól Ukrajna és a Magyar Köztársaság között*. Aláírás: 1991. 12. 06.; Ratifikáció: 1992. 07. 01.; Hatálybalépés: 1993. 06. 16.

³⁷ Közös nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén. Budapest, 1991. május 31. *Magyar Külpolitikai Évkönyv*. 1991, 212–218.

ország közötti alapszerződés részévé vált (17. cikk). Az említett dokumentum rendelkezései biztosították többek között a magyar nyelvű intézményrendszer intenzív fejlődésének alapját és a nyelvhasználat széles körű alkalmazásának lehetőségeit Kárpátalján.

Magyarország számára Ukrajna kiemelten fontos partnerré vált a (poszt) szovjet térségben, tekintettel arra, hogy közvetlen szomszédságában egy olyan új állam alakult ki, amelynek nyugati határán magyar kisebbségi közösség élt.³⁸ Az ukrán–magyar alapszerződés, amely az 1990-es évek elején jött létre, a korszak biztonságpolitikai aggodalmainak és a kölcsönös garanciák kiemelt szerepének megfelelően fogalmazódott meg. Az alapelvek között szerepeltek a területi integritás védelme, a kisebbségek védelmére vonatkozó utalások, valamint a jószomszédi kapcsolatok sokrétű ápolása. Az alapszerződés egyik fő célja az volt, hogy eloszlassa a kisebbségi kérdésekkel kapcsolatos bizalmatlanságokat, és szélesebb körű együttműködést alakítson ki a két ország között ezen a téren.³⁹

Az Antall-kormány 1991. december 6-án írta alá az ukrán–magyar alapszerződést Kijevben, amelynek kiemelkedő jelentősége volt az államközi kapcsolatokban. A kisebbségvédelmi stratégia kihívást jelentett az Antall-kormánynak, amelynek célja egyrészt a szomszédos országokkal való baráti kapcsolatok rendezése, másrészt a magyar kisebbségek jogainak érvényesítése volt. Bár a kétoldalú szerződés megkötésekor törekedtek a kisebbségek kollektív jogainak biztosítására, ennek lehetőségét az ukrán fél kizárta, így csak a közösségben gyakorolható egyéni jogok kerültek be a szerződésbe.

Az alapszerződés ratifikációja vitát váltott ki a magyar politikai elit körében, támadások érték a miniszterelnököt és JESZENSZKY GÉZA külügyminisztert is, a konfliktus következtében az MDF-ből kivált radikális csoport megalakította a MIÉP-et.⁴⁰ A vita a területi klauzula miatt robbant ki: *„A felek tiszteletben tartják egymás területi épségét, és kijelentik, hogy egymással szemben nincsenek és nem is lesznek területi követeléseik.”* [2. cikk (2)]. Sokan úgy vélekedtek, hogy a szerződést a kárpátaljai magyar vezetők bevonása nélkül kötötték meg és az aláírók elszarlasztották a történelmi lehetőséget Kárpátalja visszaszerzésére, vagy el lehetett volna érni egy autonóm terület létrehozásának kikényszerítését. Visszatekintve az alapszerződésre, annak megkötése az akkori helyzetben logikusnak tűnt: Ukrajna, annak ellenére, hogy függetlenné vált és megszabadult a posztszovjet örökségtől, továbbra is szükségét érezte a Nyugat támogatásának, ezért feltéte-

³⁸ FEDINEC–TÓTH (2022), 51.

³⁹ FEDINEC–TÓTH (2022), 204.

⁴⁰ FEDINEC CSILLA: A magyar–ukrán alapszerződés: Merre visz a gyalogút? In: VIZI BALÁZS (szerk.): *Magyarország és szomszédai*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2021. 198–199.

lezni lehetett, hogy betartja a szerződésben foglaltakat. Azóta az alapszerződés kiüresedett, mivel Ukrajna megszegte a benne vállalt kötelezettségeit.

4.2. Az ukrán–lengyel alapszerződés⁴¹

Az ukrán–lengyel alapszerződés Varsóban készült 1992. május 18-án. Az alapszerződés pontjai tartalmazzák az együttműködés főbb alapelveit és a nemzeti kisebbségek védelmére vonatkozó vállalásokat:

– Az együttműködés alapelvei: A felek kötelezik magukat arra, hogy az új politikai helyzetekben az együttműködés, barátság, kölcsönös tisztelet, megértés, bizalom és jószomszédi viszony jegyében alakítsák kapcsolataikat. Ezen elveknek megfelelően garantálják a szuverén egyenlőséget, az erőszak és fenyegetés tilalmát, a határok sérthetlenségét, a területi integritást, a békés vitarendezést, a belső ügyekbe való nem beavatkozást, a népek önrendelkezését, valamint az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartását, és a nemzetközi kötelezettségek teljesítését is. (1. cikk)

– Határok elismerése és területi követelések kizárása: Az aláíró felek elismerik és megerősítik egymás közötti határaikat, és kijelentik, hogy nem támasztanak területi követeléseket egymással szemben, sem jelenleg, sem a jövőben. (2. cikk)

– Nemzeti kisebbségek védelme: A felek elismerik az ukrainai lengyel és a Lengyel Köztársaságban élő ukrán kisebbségek jogait az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzésére és fejlesztésére. Ezen jogok biztosításához intézkedéseket tesznek, ideértve az anyanyelv használatát, oktatási, kulturális és vallási szervezetek létrehozását és fenntartását, vallásgyakorlást, valamint az akadálytalan kapcsolatokat a lakóhely szerinti országon belül és határain kívül. (11. cikk)

Érdekes kitétele a szerződésnek az evidensnek tűnő megfogalmazás, hogy *„minden olyan személy, aki valamely nemzeti kisebbséghez tartozik – lengyel Ukrajnában és ukrán a Lengyel Köztársaságban –, mint minden állampolgár, köteles lojálisnak lenni a lakóhelye szerinti államhoz”*. Jelenleg tárgyalások folynak az alapszerződés megújításáról, a kapcsolatokat új alapra helyezéséről.

⁴¹ Szerződés Ukrajna és a Lengyel Köztársaság között a jószomszédi viszonyról, a baráti kapcsolatokról és az együttműködésről. Aláírás: 1992. 05. 18.; Hatálybalépés: 1992. 12. 30.

4.3. Az ukrán–moldáv alapszerződés⁴²

Az ukrán–moldáv szerződés Kisinyovban készült 1992. október 23-án, ukrán és román nyelven. A szerződő felek közötti kapcsolatok alapelvei:

- Jószerződési és partnerségi kapcsolatok: A két ország baráti államként fejleszti kapcsolatait, és következetesen tiszteletben tartják a szuverén egyenlőség, az erőszak tilalmának elvét, valamint más fontos normákat, mint például a határok sérthetetlensége, a területi integritás és az emberi jogok tiszteletben tartása.

- Területi klauzula: A területi klauzula a *de jure* Moldovához tartozó nemzetközileg el nem ismert Transznyisztria miatt maradt ki a szerződésből.

- Nemzeti kisebbségek védelme és fejlesztése: A felek konkrét intézkedésekkel támogatják a nemzeti kisebbségek identitásának fejlesztését, különös tekintettel az oktatási és kulturális intézmények működésére a kisebbségek nyelvén. Emellett biztosítják a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak védelmét és segítik a tömegtájékoztatási eszközökhöz való ingyenes hozzáférést a nemzeti kisebbségek lakóhelyein. (8. cikk)

- Együttműködés a nemzeti kisebbségek jogainak biztosításában: A felek külön megállapodásokban rögzítik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak biztosítását, az együttműködés konkrét kérdéseit összhangban a nemzetközi jogi normákkal és saját nemzeti jogszabályaikkal. (9. cikk)

A szerződés felhívja a figyelmet az EBESZ dokumentumokban foglalt normák lelkiismeretes végrehajtására.

4.4. Az ukrán–szlovák alapszerződés⁴³

Az ukrán–szlovák alapszerződés aláírására Kijevben került sor 1993. június 29-én, ukrán és szlovák nyelven. A szerződő felek kötelezettséget vállalnak:

- Viták békés rendezése: A felek az ENSZ Alapokmányával és az EBESZ dokumentumaival összhangban kötelezettséget vállalnak a közöttük felmerülő viták kizárólag békés úton történő rendezésére. Fegyveres erőt soha nem fognak egymás ellen használni, és elismerik az államhatárok sérthetetlenségét. (2. cikk)

- Kisebbségek védelme: A szerződő államok elismerik a népek közötti baráti kapcsolatok fontosságát, és kötelezettséget vállalnak az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásukat megőrző kisebbségek kölcsönös védelmére. Kiemelten

⁴² Megállapodás a jószomszédi viszonyról, barátságról és együttműködésről Ukrajna és a Moldovai Köztársaság között. Aláírás: 1992. 10. 23. Ratifikáció: 1996. 11. 01. Hatálybalépés: 1997. 01. 05.

⁴³ Megállapodás a jószomszédi viszonyról, baráti kapcsolatokról és együttműködésről Ukrajna és a Szlovák Köztársaság között. Aláírás: 1993. 06. 29. Ratifikáció: 1994. 02. 24. Hatálybalépés: 1994. 06. 16.

támogatják az oktatási és kulturális intézmények működését kisebbségi nyelven, valamint biztosítják a kisebbségek jogait az anyanyelv tanulásában, vallásgyakorlásban és az információhoz való szabad hozzáférésben.

– Jogok biztosítása: Elismerik az ukrainai szlovák és a Szlovák Köztársaságban élő ukrán kisebbségek jogait, és kötelezettséget vállalnak az őket érintő jogok tiszteletben tartására. Ennek érdekében konkrét intézkedéseket tesznek a kisebbségek identitásának megőrzésére és fejlesztésére, beleértve az anyanyelvi oktatást, vallásgyakorlást, valamint kulturális és egyéb szervezetek létrehozását és működtetését. (18. cikk)

Az Ukrajna és Szlovákia között alakult vegyesbizottság intenzív munkát végez a két ország közötti kapcsolatok erősítése érdekében.

4.5. Az ukrán–fehérorosz (belarusz) alapszerződés⁴⁴

Az ukrán–fehérorosz (belarusz) alapszerződés Minszkben, 1995. július 17-én, ukrán és fehérorosz nyelven került aláírásra. A megállapodás hatálybalépésének napjától az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság és a Fehéroroszországi Szovjet Szocialista Köztársaság között 1990. december 29-én kelt megállapodás hatályát veszítette.

A szerződő felek elismerik az államhatárok sérthetetlenségét és megerősítik, hogy egymással szemben nincsenek területi követeléseik és a jövőben sem lesznek. (1. cikk.) A 6. cikk hangsúlyozza a nemzetiségek jogainak tiszteletben tartását az Új Európáról szóló Párizsi Kartával⁴⁵ és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet egyéb dokumentumaival összhangban. Az egymás területén élő nemzeti kisebbségekkel való kapcsolattartás fontos tényező a béke, stabilitás és demokrácia szempontjából. A felek garantálják az ukrainai fehérorosz

⁴⁴ *Megállapodás a barátságról, a jószomszédi viszonyról és az együttműködésről Ukrajna és a Fehérorosz Köztársaság között.* Aláírás: 1995. 07. 17.; Hatálybalépés: 1997. 08. 06.

⁴⁵ 1990-ig az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) tárgyalási fórumként működött a keleti és nyugati blokkok között. Nagy fordulatot hozott a nemzetközi kapcsolatokban, így az EBEÉ működésében az 1989–90-es rendszerváltás, amelynek következtében megszűnt az a kétpólusú világrend, amely gyakorlatilag életre keltette a szervezetet. Az 1990. novemberi csúcstalálkozón elfogadott Párizsi Karta az első olyan nemzetközi egyezmény, amelyet a hidegháború végét követően fogadtak el. A Kartában a résztvevő államok megerősítették elkötelezettségüket a demokrácia, a jogállamiság, az emberi és kisebbségi jogok, a politikai pluralizmus mellett. A Párizsi Karta egyben az EBEÉ intézményesülésének fontos állomása is, mivel létrehozta az egyébként ma is működő EBESZ szervezeti egységek és intézmények elődeit: a Külügyminiszterek Tanácsát, a Vezető Tisztségviselők Bizottságát, a Titkárságot, a Konfliktusmegelőző Központot és a Szabad Választások Hivatalát is.

kisebbséghez és a Fehérorosz Köztársaságban élő ukrán kisebbséghez tartozók jogát az identitásuk szabad kifejezésére, megőrzésére és fejlesztésére, elutasítva az asszimilációra irányuló kísérleteket. A szerződő felek azt is rögzítették, hogy külön megállapodást kötnek a nemzeti kisebbségek jogainak részletezése terén.

4.6. Az ukrán–román alapszerződés⁴⁶

Az ukrán–román alapszerződés megkötésére Konstanza városában, 1997. június 2-án került sor ukrán és román nyelven.

– Jószozmzésdi és partnerségi kapcsolatok: Ukrajna és Románia, mint szerződő felek megerősítik függetlenségüket, szuverenitásukat, területi integritásukat és stabilitásukat, valamint üdvözlík az Európában bekövetkezett pozitív történelmi változásokat. Kifejezik közös vágyukat az egyesült Európa iránt, és az ENSZ Alapokmányának és az európai jog elsőbbségét alapul véve megerősítik elkötelezettségüket az emberi jogok és szabadságjogok tiszteletben tartása mellett. Elítélik a totalitárius és katonai diktatúrák igazságtalan cselekedeteit, amelyek negatívan befolyásolták az ukrán és a román nép kapcsolatát. Megvannak győződve arról, hogy a múlt fájdalmas örökségének felszámolása csak a két nép közötti kapcsolatok fejlesztésével, a barátság és együttműködés erősítésével lehetséges.

– Területi kérdések: Megerősítik, hogy a közöttük fennálló határ sérthetetlen, és tartózkodni fognak minden olyan cselekedettől, amely másik fél területének bitorlására irányul. Ezenkívül külön szerződést kötnek a határrendszerről és megoldják a Fekete-tengeren található kontinentális talapzatuk és kizárólagos gazdasági övezeteik elhatárolásának kérdését (2. cikk).

A két ország kapcsolata nem volt feszültségektől mentes. 1991 júniusában a román parlament törvénytelennek nyilvánította a Molotov-Ribbentrop paktumot, amelyet Ukrajna parlamenti határozatban ítélt el. A paktum felmondása az új Nagy-Románia megalakításának lehetőségét villantotta fel a románok számára, de az ukrán fél egyértelművé tette, nem lehet szó területi követelésekről. Erre a helyzetre megoldást jelentett a kétoldalú megállapodás. Az ukrán–román kapcsolatokban a Fekete-tengeri, mintegy 17 hektáros Kígyó-sziget helyzete jelentette a másik nehézséget, amely a két ország felségvizeinek kijelölésekor vált konfliktusossá. A szigetet Bukarest csupán egy sziklának tekintette, melyen sem víz, sem növényzet nem található, és eszerint kérte a tengeri határ megállapítását.

⁴⁶ Szerződés a jószozmzésdi kapcsolatokról és együttműködésről Ukrajna és Románia között. Aláírás: 1997. 06. 02.; Hatálybalépés: 1997. 10. 22.

Ukrajna viszont ragaszkodott a lakott területeknek megfelelő elbíráláshoz, és igényt tartott a szigethez tartozó felségvizekre, illetve a kontinentális talapzatra is. 2009-ben az ENSZ Nemzetközi Bírósága Románia javára döntött a sziget hovatartozását illetően.

4.7. Az ukrán–orosz alapszerződés⁴⁷

Az ukrán–orosz alapszerződés is hivatkozik a nemzetközi dokumentumokra, így az ENSZ Alapokmánya és a Helsink-i Záróokmánya, valamint két cikke is érinti a területi kérdéseket.

– A 2. és 3. cikk szerint a felek tiszteletben tartják egymás területi integritását, és megerősítik a közöttük fennálló határok sérthetetlenségét. A kapcsolataikat a szuverén egyenlőség, a területi integritás, a határok sérthetetlensége, a viták békés rendezése, az erő alkalmazásának és az erőszakkal való fenyegetés tilalmának elvei alapján építik, beleértve a gazdasági és egyéb nyomásgyakorlási módszereket is.

– Kisebbségek védelme: A felek egyetértenek abban, hogy fontos biztosítani a nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának védelmét. Ezért garantálják ezeknek a kisebbségeknek, hogy egyénileg vagy közösen szabadon kifejezzék, megőrizték és fejlesszék identitásukat, kultúrájukat. Az együttműködési megállapodás keretében egyenlő lehetőséget és esélyeket biztosítanak az ukrán nyelv tanulására az Orosz Föderációban és az orosz nyelv elsajátítására Ukrajnában, biztosítva az oktatáshoz szükséges feltételeket és oktatók képzését. Ezenkívül mindkét fél kötelezettséget vállal arra, hogy megfelelő intézkedéseket tesz a területén élő nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárai jogainak védelme érdekében, összhangban az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet dokumentumaiban foglalt kötelezettségekkel és az általánosan elismert nemzetközi jogi normákkal.

A megállapodás az orosz és ukrán szovjet tagköztársaságok között 1990-ben megkötött szerződés helyébe lépett, 2019-ben pedig felmondásra került az ismert háborús konfliktus miatt.

⁴⁷ *Megállapodás a barátságról, együttműködésről és partnerségről Ukrajna és az Orosz Föderáció között.* Aláírás: 1997. 05. 31.; Ratifikáció: 1998. 01. 14.; Hatálybalépés: 1999. 02. 17. (2019 óta hatályon kívül).

5. ZÁRSZÓ

A rendszerváltást követő években létrejövő nemzetközi szervezetek által kidolgozott dokumentumok, az újonnan létrejövő entitások közötti bilaterális szerződések, a nemzeti kisebbségek helyzetének megoldására tett kísérletek mind Európa biztonságát, illetve stabilitását voltak hivatottak biztosítani.

Sajnos, a kétoldalú kisebbségi megállapodások nem hozták meg a várt átörözt a kisebbségek védelmében, és hosszú távon nem sikerült teljesíteniük azokat a reményeket, amelyeket a megkötésükkor tápláltak irántuk. Szakértők szerint az Európa Tanácsnak aktívabb szerepet kellene vállalnia a tagállamok kisebbségvédelmi kötelezettségeinek ellenőrzésében, különösen a kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések esetében.⁴⁸

Negatív példaként említhetjük, hogy az ukrán hatóságok úgy alakították a nyelvi-oktatási jogokat, hogy azok ellentétben állnak az ukrán–magyar és az ukrán–román alapszerződésekkel, holott az Ukrajna által ratifikált nemzetközi egyezmények részei az ország jogrendszerének, az ukrán Alkotmány (9. cikk) és az ország nemzetközi szerződéseiről szóló törvény értelmében (19. cikk). Az új törvények elemzése során nyilvánvalóvá válik, hogy Ukrajna elvi szinten hajlandó kezelni ezeket a kötelezettségvállalásokat, de gyakorlatban nem veszi őket komolyan. Ukrajnában jelenleg a politikai figyelem a háború mellett az uniós csatlakozási folyamatra összpontosul, ezért a szomszédos országok közötti kétoldalú együttműködés lassulni látszik. Ezzel szemben más országokban az európai integráció inkább ösztönzést jelentett a kétoldalú kisebbségi kérdések kezelésére, bár az EU-hoz való csatlakozás után a kisebbségek helyzete gyakorlatilag kikerül a figyelem fókuszából.⁴⁹

Ukrajna a nemzeti kisebbségek létében, megerősödésében az egységes nemzetállami törekvések gátját látja, veszélyeztetve érzi szuverenitását. Ezt a nézőpontot az orosz agresszió csak megerősítette, holott a nemzeti kisebbségek jogainak megfelelő védelme, nyelvi-kulturális identitásuk megőrzésének támogatása elengedhetetlen a béke és kölcsönös prosperitás szempontjából.

⁴⁸ NAGY (2021), 99–100.

⁴⁹ NAGY (2021), 101.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÍRÓ ANNA-MÁRIA (szerk.): *Kisebbségvédelem és a nemzetközi szervezetek: dokumentumok a Minority Rights Group kisebbségjogi publikációiból és a nemzetközi szervezetek*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.
- BLUTMAN LÁSZLÓ: Nemzetközi soft law: hagyjuk dolgozni Occam borotváját. *Közjogi Szemle*, 2008/1. FEDINEC CSILLA: Regionalizmus Ukrajnában. In: BÁRDI NÁNDOR – TÓTH ÁGNES (szerk.): *Önazonosság és tagoltság: elemzések a kulturális megosztottságról. Tér és terep* (9). Budapest, Argumentum, 2013.
- FEDINEC CSILLA: Az őslakos státusz Ukrajnában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2018/2.
- FEDINEC CSILLA: A magyar–ukrán alapszerződés: Merre visz a gyalogút? In: VIZI BALÁZS (szerk.): *Magyarország és szomszédai*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2021.
- FEDINEC CSILLA – TÓTH NORBERT: *Romantikus jog – fapados gyakorlat. A magyar–ukrán szerződéses viszony*. Budapest, TK Kisebbségkutató Intézet – L'Harmattan, 2022.
- KARDOS GÁBOR: Mi is az a nemzetközi soft law? *ELTE Acta*, 1999/30.
- MAJTÉNYI BALÁZS – VIZI BALÁZS (szerk.): *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai*. Dokumentumgyűjtemény. Budapest, Gondolat Kiadó, 2003.
- MÓRÉ SÁNDOR: A nemzetiségi önkormányzatok – tények és lehetőségek. A nemzetiségi önkormányzatok kapcsolata a közigazgatással. *Glossa Iuridica*, 2017/3–4. MÓRÉ SÁNDOR: *Nemzetiségek a mai Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020.
- NAGY NOÉMI: A kelet-közép-európai államok által kötött kétoldalú kisebbségi szerződések a Nyelvi Karta és a Keretegyezmény monitoringja tükrében: látszateszközök vagy valódi elköteleződés? In: VIZI BALÁZS (szerk.): *Magyarország és szomszédai*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2021.
- RIXER ÁDÁM: Az orosz helyi önkormányzati rendszer. In: FÁBIÁN ADRIÁN (szerk.): *Válogatott európai önkormányzati modellek*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2012.
- TÓTH MIHÁLY: Az anyanyelvhasználathoz való jog az Európai Unión kívül: az ukrajnai példa. *Acta Humana*, 2016/3. VARGA BEÁTA: Önállóság, nemzeti identitás és külpolitika Ukrajnában a 17. század közepén. *Világtörténet*, 2011.
- VIZI BALÁZS: Kétoldalú szerződések és a kisebbségek védelme a nemzetközi jogban. In: VIZI BALÁZS (szerk.) *Magyarország és szomszédai*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2021.

A SÉRTETT BÜNTETŐELJÁRÁSBELI SZEREPE KRATOCHWILL FERENC SZEMÉVEL

KOVÁCSNÉ DR. MOLNÁR ANNA¹

ABSTRACT ■ While studying Ferenc Kratochwill's work, I intended to process the results of his research about the role of the victim in criminal proceedings. I was interested in knowing what he had thought about the role of the victim in criminal proceedings. To do so, I explored his short life story in order to get an idea of what led him to choose this as his research topic.

After studying an interview he gave, in which he urged the public to put more emphasis on crime prevention in his call for attention to the rise in crime, I analyzed his study on the role of the victim in criminal proceedings. This study did not only focus on legal literature but also on the results of the practice of law, as well as scientific comparisons with other legal scholar's studies. Finally, I examined the impact of his research on his colleagues and students after he passed away, their opinions of him, and whether his work contributed to the development of jurisprudence.

ABSZTRAKT ■ Kratochwill Ferenc munkásságának tanulmányozása során a jogtudósnak a sértett büntetőeljárásbeli szerepével kapcsolatos kutatási eredményeit igyekeztem feldolgozni. Arra voltam kíváncsi, hogy abban a korszakban, amikor élt, miként vélekedett a sértett büntetőeljárásbeli szerepéről. Ehhez igyekeztem rövid életútját feltárni, hogy képet kapjak arról, mi vezetett ahhoz, hogy kutatási témaként a sértett büntetőeljárásbeli szerepét válassza. Majd feldolgoztam egy általa adott interjút, amelyben a bűncselekmények elszaporodása kapcsán tett figyelemfelhívásában arra ösztönözte a lakosságot, hogy nagyobb hangsúlyt fektessenek a bűnmegelőzésre. Ezt követően a sértett büntetőeljárásbeli szerepéről írt tanulmányát elemeztem, amelyben a jogi szakirodalom mellett teret kaptak a joggyakorlat eredményei, továbbá más jogtudósok tanulmányai által tett összehasonlítások is. Végezetül azt tanulmányoztam, hogy halálát követően kutatásai milyen hatást váltottak ki kollégáiból, tanítványaiból, miként vélekedtek róla és munkássága előrébb vitte-e a jogtudomány fejlődését.

KULCSSZAVAK: sértett, büntetőeljárás, bűnözés, kutatás

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

1. BEVEZETÉS

KRATOCHWILL FERENC 1933. november 21. napján született, mint írja LÉVAY MIKLÓS dékán az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának alapító tagjáról a tiszteletére írt emlékkötetben,² amit megerősít Kratochwill Ferenc önéletrajza is, amelyet 1964-ben nyújtott be az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Büntető eljárásjogi tanszékére, hogy elnyerje az egyetem által meghirdetett adjunktusi pozíciót.³ A neves kutató jogász 1993-ban hunyt el, jelen kutatásomat megelőzően harminc évvel. Célom, hogy kiderítsem, hogy az általa kutatott témák közül a sértett eljárásjogi helyzete milyen motivációknak köszönhetően lett életcéljává, továbbá annak feldolgozása, hogy ő maga miként vélekedett a sértett szerepéről.

Egyetemi tanulmányait 1956-ban kitüntetéssel fejezte be az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, ahol egyetemi oktatóként tevékenykedett miután felhagyott bírói hivatásával.⁴

1963. október 29. napján, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának az Egyetem Kari Tanácsának II. rendes ülésén, KIRÁLY TIBOR tudatta a jelenlévőkkel, hogy Kratochwill Ferencet és LÉVAI IMRÉT 1963 szeptemberétől egyetemi adjunktussá nevezték ki.⁵

A Tanács 1964. május 5. V. rendes ülésén jegyzőkönyvben rögzítették, hogy az 1964. április 21. napján tartott bizottsági ülésen miről volt szó. Lejegyezték, hogy a Büntető Eljárásjogi Tanszéken kiírt adjunktusi állásra csupán egy pályázat érkezett, Kratochwill Ferenc részéről. Bár SIPOS ALADÁR kevésnek tartotta az egyetemi oktatásban eltöltött idejét, a Kari Tanács egyhangúan javasolta megválasztását, hivatkozva kutatói készségére, és a Pesti Központi Kerületi Bíróságon betöltött kiváló bírói megítélésére.⁶

Az 1964. június 23-i VI. rendes ülésén a Kar káderhelyzetéről szóló jelentésében megerősítették, hogy az azt megelőző káderfejlesztési értekezlet óta

² LÉVAI MIKLÓS: Dékáni előszó – Emlékezés Kratochwill Ferencre, a karalapítóra. In: FARKAS ÁRON (szerk.): *Bűnügyi Tudományok Közlemények. Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933–1993) tiszteletére*. Miskolc, Bíbor Kiadó 9, 2003. 5.

³ Állam- és Jogtudományi Kar jegyzőkönyvei. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései. 1963–1964 (HU ELTEL 7.a.62.) 1964. május 5. V. rendes, 6 (a továbbiakban: ELTE ülése 1964. május i. m.).

⁴ B. L.: Jogászképzés Miskolcon-Interjú a Nehézipari Műszaki Egyetem Állam és Jogtudományi Intézetének igazgatójával. *Dunántúli Napló*, 1981-02-07 / 37. szám 6. (a továbbiakban: B. L.: i. m.) https://library.hungaricana.hu/hu/view/DunantuliNaplo_1981_02/?query=kratochwill%20ferenc&pg=53&layout=s

⁵ ELTE ülése 1964. május

⁶ Állam- és Jogtudományi Kar jegyzőkönyvei. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései. 1963–1964 (HU ELTEL 7.a.62.) 1964. május 5. V. rendes, 6.

Kratochwill Ferencet adjunktussá léptették elő Lévai Imrével együtt. Ennek köszönhetően az 1963/1964. tanévben az egyetemen 22 teljes munkaidejű és négy részmunkaidős oktató rendelkezett adjunktusi kinevezéssel.⁷

Kandidátusi disszertációját „A tárgyalás bírói előkészítésének feladatai és rendszere” címmel 1971. 358 1. – Kand. ügyszámon fogadta el az Egyetem.⁸

Az Egyetem Kari Tanácsának 1972. február 2-i II. rendes ülésén a Büntető Eljárásjogi Tanszék jegyzőkönyve alapján Király Tibor egyetemi tanár, tanszékvezető jelezte, hogy az 1970. X. 5-én /ad D.K. 227/1970/számon leadott továbbképzési tervében lévő adatokat kiegészítené. A kiegészített adatok szerint büntetőeljárási tankönyv megírására vállalkozott Kratochwill Ferenc, több neves oktató, így Király Tibor és SZABÓ LÁSZLÓNÉ társaságában. Kratochwill Ferenc ERDEI ÁRPÁDDAL jogszabálygyűjteményt és jogesetgyűjteményt állított össze. A kandidátusi disszertációt követően elszánta magát a társadalomvédelem kutatására, illetőleg annak kritikai elemzésére. A tanulmányi terv szerint Erdei Árpáddal a Szovjetunióban orosz képzésen vett részt.⁹

1974. május 24. napján az Egyetem Kari Tanácsa négy jelölt közül dékán-helyettesé választotta. A jelölőbizottság javaslata alapján a népszerűségnek örvendő docens megválasztása mellett szólt azon érv is, hogy a pártszervezet támogatását élvezte. Megválasztására elsőpró támogatással, harminc támogató szavazat mellett, egy szavazat ellenében került sor.¹⁰

Dékánhelyettesi pozícióban három évig dolgozott, majd 1977-től 1980 nyaráig főtitkárként folytatta pályafutását. Tudományos munkásságát a büntetőeljárás kutatásának szentelte.¹¹

1980. március 1-jétől miniszteri biztosként tevékenykedett. 1983. szeptember 1. napjától a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Állam- és Jogtudományi Intézetének első dékánja lett. Tevékenységét csupán egy évig látta el, mivel 1984-ben Budapestre költözött és a Művelődési Minisztérium Felsőoktatási Főosztályának főosztályvezető-helyettese lett.¹²

1991 augusztusában, Kratochwill Ferenc a Rendőrtiszti Főiskola főigazgatójaként akként nyilatkozott a Pest Megyei Hírlap munkatársának, GYERKÓ

⁷ Állam- és Jogtudományi Kar jegyzőkönyvei. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései. 1963-1964 (HU ELTEL 7.a.62.) 1964. június 23. VI. rendes, 1.

⁸ KÁLLAY ISTVÁN: Kandidátusi és doktori disszertációk: 1950–1974 A MTAK kéziratárának katalógusai 10. Állam- és jogtudományok, 1978/1. szám, 8.

⁹ Állam- és Jogtudományi Kar jegyzőkönyvei. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései. 1970-1971 (HU ELTEL 7.a.71.) 1971. február 2. II. rendes, 5.

¹⁰ Állam- és Jogtudományi Kar jegyzőkönyvei. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései. 1973-1974 (HU ELTEL 7.a.77.) 1974. május 24. VII. rendes, 5.

¹¹ B. L. i. m. 6.

¹² LÉVAI (2003), 5.

KATALINNAK, a „Veszélyben az állampolgár – Lehetséges, hogy áldozatok vagyunk?” című cikkében, hogy a bűnözések számának megemelkedése a társadalmi változásokra vezethető vissza. Gondolatmenetében kitért arra, hogy a pártállam idején az erős társadalmi kontrollnak köszönhetően az állam kézben tudta tartani a bűnözést. Továbbá a bűnözések elterjedését a joghézagok kihasználására vezette vissza, amelyek csalásra is okot adhatnak. Mondta ezt annak okán, hogy a vállalkozásokba fektetett pénzek követhetlensége pénzmosás lehetőségét rejtheti magában. Továbbá a bűnözés terjedésére adhatott okot az elszegényedés és a munkanélküliség is. Ebből adódóan egy év alatt 300%-kal nőtt a bűnözések száma, a károsultaké pedig meghaladta a kétszázezer főt. A gyerekeket és az időseket látta a legkiszolgáltatottabb helyzetben, hiszen a statisztikák szerint a gyermekek ellen elkövetett bűncselekmények néhány év alatt 21%-kal emelkedtek, míg az időskorúak ellen elkövetett bűncselekmények 62%-kal. Kiemelte, hogy a bűncselekmények sértettjeiként megjelentek az értelmiségiek, akik sérelmére vagyon elleni bűncselekményeket követtek el. Ezenfelül bizonyos szakmák körében is nőtt az áldozattá válás esélye. Így például a taxisok, a pénzszállítók, a benzinkutasok és a pénzügyi alkalmazottak a veszélyeztetett szakmák közé kerültek. Elmondása alapján a viktimológia eredményei arra mutattak rá, hogy az áldozatok gyakran saját maguk provokálták ki a bűncselekményt, de az erőszakos bűncselekmények leggyakoribb áldozatai a gyermekek és az időskorúak. Véleménye szerint az áldozatoknak is tenni kell azért, hogy ne kövessenek el ellenük bűncselekményt. Tekintettel arra, hogy hazánk lakosságának alacsony a kriminális érzékenysége, a bűnmegelőzés is elenyésző a lakosság részéről. Felhívta arra a figyelmet, hogy meg kell tanulni együtt élni a kialakult közbiztonsági helyzettel, akár önvédelmi csoportok kialakításával is.¹³

A Pest Megyei Hírlapban adott interjú válaszain véleményem szerint jól érezhetők a Rendőrtiszti Főiskolán betöltött pozíciója révén megszerzett ismeretei, hiszen azokban a bűnmegelőzésre, illetőleg a bűncselekmények kialakulását elősegítő körülményekre hívja fel az olvasók figyelmét.

2. TANULMÁNY A SÉRTETT JOGI HELYZETÉRŐL

Legismertebb alkotása a sértettekről „A sértett jogi helyzete a magyar büntető eljárási jogban”, amelyet „A jogi felelősség és szankciórendszer fejlesztésének elméleti alapjai” című kutatás során dolgozott fel. A tanulmány I. része a bűn-

¹³ GYERKÓ KATALIN: Veszélyben az állampolgár – Lehetséges áldozatok vagyunk? *Pest Megyei Hírlap*, 1991/35. évfolyam, 1991. 08. 13., 4.

cselekmény sértettjével foglalkozik, mint a büntetőeljárás résztvevőjével, és azt öt fejezeten át tárgyalja. Az 1. fejezet fogalmi meghatározásokat és általános tanokat ír le, részletezve a sértett fogalmának meghatározását, amelyet 1961-ben MÓRA MIHÁLY, majd később Király Tibor jogi szakirodalom alapján már elemeztek. Majd a sérelem meghatározása következik, amelyet számos példán át bemutatva, vagyoni és nem vagyoni sérelmet különböztet meg, kitérve az okozott kár megtérülésére, amely példákat büntetőjogi döntésekkel támaszt alá. Ezt követően a sértetté válás, és sértettként való fellépés elemzése következik statisztikai adatok megadásával. Említést tesz KORINEK LÁSZLÓ és TÓTH TIHAMÉR munkásságáról, akik statisztikai felméréseket végeztek a lakosság körében a büntetőeljárás kezdeményezésének és a feljelentések elmaradásának kérdéskörét illetően, akik kutatásukkal a tanulmányt fontos statisztikai adatokkal segítették. A magánvádas ügyek tekintetében, különös figyelmet tulajdonít a sértetti motivációra, amelyben a jogsértés megtorlására, a sértett „bűnüldözési szerepet vállal magára”. A sértett kriminogén viselkedésének vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy az közömbös a sértett fellépésének elismerése szempontjából. A büntetőeljárás jog profilaktikus eszközeinek a sértettre gyakorolt hatásának tanulmányozása általános és speciális lehetőségeket nyújt. Viszont Kratochwill a tanulmányában megállapította, hogy a büntetőeljárás jog nem rendelkezik a magánszemély sértettre olyan közvetlenül ható eszközzel, amely profilaktikus hatással bírna.¹⁴

Tanulmányozva a Kratochwill által leírtakat, amelyeket a jogi szakirodalom mellett, statisztikai adatok felhasználásával, és számos példával is kiegészített, arra a következtetésre jutottam, hogy a sértetti szerepkör egy olyan pozíció, amelyben a bűncselekmény elszenvedője, jogai érvényesítése érdekében felléphet az őt ért sérelem jogszerű megtorlása érdekében.

A tanulmány második fejezete történeti áttekintést tartalmaz. Először a sértett jogi helyzetét az 1896. évi XXXIII törvénycikken keresztül kívánja bemutatni, amelynek megalkotásánál a Csemegi Kódex zsinórmértékül szolgált. Hiszen már az Ideiglenes Bünvádi eljárási szabályokban is fellelhető volt a sértett, a magánvád és a magánindítvány megnevezés. Igazán változást a Büntető perrendtartás hozott, amely kibővítette a sértett addigi bírói gyakorlaton alapuló eljárási lehetőségeit. Ugyan a perrendtartás többszöri módosításon is keresztül ment, mégis hatályban maradt 1952. január 1-jéig.¹⁵

¹⁴ KRATOCHWILL FERENC: *A sértett jogi helyzete a magyar büntető eljárási jogban*. In: A jogi felelősség és szankciórendszer elméleti alapjai. 9. Budapest, 1990, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 4–22.

¹⁵ KRATOCHWILL (1990), 22–25.

A sértettet illetően az 1951. évi III. törvény jelentett változást. Az új jogi szabályozás az egyszerű sértett számára minimális lehetőségeket biztosított a büntetőeljárás során. Elhagyta a sértett fogalmának meghatározását, és a jelenlét, továbbá az iratbetekintés jogát is a bírói szakra korlátozta. Tekintettel arra, hogy a vádat az ügyész képviselőjére bízta a jogalkotó, megvonta a sértettől azon jogát, hogy a tárgyaláson önálló bizonyítási indítványt tegyen. Közvédas ügyek esetében, a sértett fellebbezési jogát csupán a polgári jogi igénye esetére hagyta meg. A törvényt rövid idő alatt többször is módosították, de jelentős változást csak az 1954. évi V. törvény hozott, amely megszüntette a főmagánvádló megnevezést és azon bűncselekmények esetén, amelyek magánvádra üldözendők, a sértettet magánvádlónak nevezte. A jogszabály megszüntette a pótmagánvádat, és ezzel egyidejűleg a vádlói jogok az ügyészt, míg magánvádas ügyekben a magánvádlót illették meg. A magánfél jogai bővültek azzal, hogy fellépési lehetőségének időpontját meghosszabbította a bíróság ítélethozatal céljából történő visszavonulásáig, továbbá korlátlan indítványozási jogot kapott a bizonyítás tekintetében. Újítás volt, hogy az ügyész is érvényesíthette a sértett polgári jogi igényét. Az egyszerű sértett számára lehetővé tette a tárgyalási szakban a felszólalás és az indítványozás lehetőségét. Az 1957. évi 8. számú törvényerejű rendelet a leggyakoribb magánvádas ügyekben bevezette a tárgyalást megelőző olyan speciális előkészítést, amelyen lehetővé tette a tanács elnöke részére, hogy a terheltet és a magánvádlót személyes meghallgatásra idézze abból a célból, hogy bizonyítékokat szerezzen az ügy feltárásához.¹⁶

Az 1962. évi 8. számú törvényerejű rendelet nem változtatta meg a sértett és a magánfél eljárásjogi helyzetét, viszont a magánvádas ügyek körében elhagyta a vagyon elleni bűncselekményeket. Ezzel a magánvád intézménye a személyhez fűződő jogok védelmére szolgált. A magánvádas ügyekben kötelező lett a meghallgatás és lehetővé tette a felek kibékítését, amely újítás volt a jogalkotó részéről. A jogszabályt az 1966. évi 16. számú törvényerejű rendelet módosította, amely a sértett büntetőeljárásbeli helyzetén nem változtatott.¹⁷

Az 1973. évi I. törvény követte az anyagi jogszabályi változásokat, amely a bűncselekményeket büntettre, és vétségekre bontotta, ugyanakkor a magánvádas eljárások külön fejezetet kaptak. A jogszabály több alkalommal is módosításon esett át, de ezekből a sértett eljárásjogi helyzetén csak az 1979. évi 4. számú törvényerejű rendelet változtatott. Ebből adódóan a magánvádas bűncselekmények az alábbiak lettek: könnyű testi sértés, magántitok megsértése, levéltitok megsértése, rágalmazás, becsületsértés és kegyeletsértés.¹⁸

¹⁶ Ibid. 25–29.

¹⁷ Ibid. 29–31.

¹⁸ Ibid. 31–32.

Összesítve a történeti áttekintést, elmondható, hogy 40 év alatt a sértett jogai az ügyész szerepének erősödésével háttérbe szorultak, vádlóként fellépési lehetőségei szűkültek, viszont a magánvádas eljárás keretében aprólékosabbá vált a szabályozás. Fontos megjegyezni, hogy az 1970-es évektől, de főleg a 80-as évek közepétől, a szakirodalomban láthatóan megemelkedtek azon viktimológiai és eljárásjogi munkák száma, amelyek a sértett eljárásjogi helyzetén kívánnak javítani.¹⁹

A történeti rész tanulmányozásával és feldolgozásával egyértelművé vált, hogy a társadalmi változásokkal egyidejűleg, a sértetti jogérvényesítés lehetőségei olyan mélyrepülésbe mentek át, amelyek egészen az 1970-es évek végéig, orvoslásra nem találtak. Ezt követően viszont, igény jelentkezett a sértetti jogok érdekérvényesítését illetően, amely a jogi szabályozás változásában is fellelhető.

A harmadik fejezet a sértett jog- és cselekvőképességével foglalkozik, ezenkívül megemlíti, kik képviselhetik a sértettet, és az elhunyt sértett hozzátartozói tekintetében azok eljárásjogi helyzetét tárgyalja. Kratochwill kidolgozatlanul ítéli meg a sértett büntetőeljárásbeli jogképességének és cselekvőképességének szabályozását. Teszi ezt azért, mert a bírói gyakorlatban sem talált erre vonatkozóan állásfoglalást. A szakirodalom megkülönbözteti az absztrakt és a konkrét jogképességet. Az absztrakt jogképesség alapján mindenki jogképességgel rendelkezik, aki a büntetőeljárás szereplője, továbbá konkrét jogképesség alatt azon tulajdonságok összességét érti, amelyek alapján valaki az eljárás alanyává válhat. Büntetőeljárás cselekvőképesség alatt kell érteni azt, hogy valaki saját cselekményével, jogait és kötelezettségeit gyakorolhatja az eljárás során. Az egyszerű sértett és a magánvádló személyesen jár el az eljárás során, de lehetősége van arra is, hogy jogait képviselője útján gyakorolja. A tanulmány szerint a sértett és a magánvádló fellépésére nincs hatással a korlátozott cselekvőképesség és a cselekvőképtelenség, továbbá említést tesz a publikált bírói gyakorlatról is erre vonatkozóan. Álláspontja szerint a cselekvőképtelen kiskorú és a cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt lévő tekintetében indokolt a törvényes képviselő vagy a gondnok fellépése, erre vonatkozóan sem az eljárási törvénykönyv, sem a bírói gyakorlat nem ad iránymutatást. Elmélete szerint ez visszavezethető arra is, hogy ezen ügyekben már eleve a törvényes képviselő jár el a magánvádló mellett. Mindezek alapján, a sértett, a magánvádló és a magánfél képviselétét elláthatja törvényes képviselője, meghatalmazott ügyvédje, vagy nagykorú hozzátartozója, továbbá olyan személy, akit arra jogszabály felhatalmaz. A kiskorú képviselétét szülője, gyámja, állami gondozás esetén az intézet vezetője láthatja el, míg a gondnokság alá helyezett nagykorú személy

¹⁹ Ibid. 32.

képviselétét a gyámhatóság által kirendelt gondnoka. Továbbá a konzulnak lehetősége van a büntetőeljárásban sértettként részt vevő államának polgárát meghatalmazás nélkül is képviselni, amíg az meg nem hatalmaz valakit, vagy jogai védelme érdekében önmaga el nem jár. A külföldi sértett jogvédelmét a legfőbb ügyész állásfoglalása is megerősíti. A jogi szabályozás lehetővé teszi, hogy a sértett halálát követően, helyébe magánvád esetén hozzátartozója, magánfélként pedig örököse léphessen.²⁰

A harmadik fejezet tárgyalja a sértett bizonyítási jogait is. A sértett, a magánvádló és a magánfél is indítványt és észrevételt tehet az eljárás minden szakaszában, továbbá jogaik és kötelezettségeik tekintetében felvilágosítást kérhet a hatóságoktól. Bizonyos jogok viszont eltérően illetik meg őket az eljárási szakokban. Így a sértett a tárgyaláson közvetlenül nem tehet fel kérdéseket a kihallgatott személy felé, míg a magánvádlónak a bírói szakban lehetősége van az ügyészhez hasonlóan indítványt tenni és közvetlenül kérdezni a kihallgatott személyt. Mint Kratochwill említi, a sértett a bírói szakban leginkább passzív szemlélő az eljárás során.²¹

A sértett észrevételezési és jogorvoslati jogát is ez a fejezet tárgyalja. A sértett észrevételeiről jegyzőkönyv készül, amelynek tartalmaznia kell azt is, hogy a sértett szerint a kihallgatott személy vallomása megfelel vagy sem a valóságnak, vagy attól mennyiben tér el. A nyomozási szakban a sértett, eljárási pozíciójától függetlenül, panasz formájában élhet jogorvoslati lehetőségével. Ezzel szemben a tárgyalási szakban beszűkül a jogorvoslati jogosultsága, hiszen egyszerű sértettként nincs joga jogorvoslathoz, ezen joga csupán elvi lehetőségként merül fel. Ennek hiányosságát már 1960-ban jelezte HABERMANN GUSZTÁV, később Király Tibor is. Magánfélként a bírósági szakban rendelkezésre álló fellebbezési lehetőség összefügg polgári jogi igényének érvényesítésével, míg az elsőfokú bíróság ügydöntő határozatával szemben, a rá vonatkozó érdemi rész tekintetében élhet fellebbezési jogával. A magánvádló fellebbezési jogáról nem rendelkezett a jogszabály, bár jogosultsága levezethető dogmatikai módszer alkalmazásával. A szakirodalomból KIRÁLY TIBOR és TREMMEL FLÓRIÁN álláspontját veti össze Kratochwill, amely nézetek egymásnak ellent mondanak a fellebbezési jog szükségességének tekintetében. Álláspontja szerint, Tremmel Flórián érvei meggyőzőbbnek hatnak, figyelembe véve a bírói jogalkalmazást is. Közvédas ügyekben nem szerepel a sértett a perújításra jogosultak között, de a magánfélnek sincs perújítási lehetősége. Magánvádló csak a terhelt felmentése vagy az eljárás megszüntetése esetén terjeszthet elő perújítási kérelmet.²²

²⁰ Ibid. 33–41.

²¹ Ibid. 41–42.

²² Ibid. 42–48.

A sértett jogainak törvényes kereten belüli korlátozásáról is szól a tanulmány, amelyre abban az esetben lehet sort keríteni, ha a sértett megzavarja az eljárás rendjét, vagy az magatartása miatt indokolatlanul elhúzódik. Ebben az esetben a nyomozó hatóság rendbírsággal sújthatja, amelynek összege függ a rendzavarás súlyától, és a sértett anyagi helyzetétől. Szükség esetén sort keríhetnek a sértett eltávolítására is az eljárás helyszínéről. A bírósági eljárás szabályai is hasonlóak, rendbírság kiszabását követően, ismételt vagy súlyos rendzavarás esetén a tárgyalásról kiutasítható, vagy kivezettethető a rendzavaró. A bírónak lehetősége van a sértett olyan módon való korlátozására is, hogy amennyiben a sértett által a kihallgatott részére feltett kérdés alkalmas annak befolyásolására, úgy megtilthatja a kérdés feltevését, vagy annak megválaszolását. Ugyan nem szankciójelleggel, de a bíró elrendelheti a polgári jogi igény egyéb törvényes útra utasítását, például az eljárás tárgyalást előkészítő szakaszában történő megszüntetésekor, vagy a büntetőeljárás gyorsítása érdekében is. A magánvádló jogainak korlátozására kerülhet sor abban az esetben, ha a személyes meghallgatáson vagy bírósági tárgyaláson nem jelenik meg, és távollétét nem menti ki, ugyanis a bíróság ekkor megszünteti az eljárást.²³

A sértett eljárásjogi kötelességeit meg kell különböztetni aszerint, hogy sértettként, illetőleg tanúként tekintünk rá. Sértettként köteles okiratok, adatok szolgáltatására, és a szükséges felvilágosítás megadására. Továbbá köteles közreműködni a szakértői eljárásban, hatósági szemlén, amelyekre akár tanúként is megidézhetik. A sértett, amennyiben kötelességének nem tesz eleget, rendbírással sújtható, a szakértői vizsgálattal okozott kárért kártérítési felelőssége van. Míg a tanú a rendbírság kiszabása mellett elővezethető, illetőleg kötelezhető az okozott költségek megfizetésére is. A magánfél kötelezettségei azonosak a sértettével, távolmaradása viszont nem jár szankcióval. A magánvádló viszont, amennyiben nem jelenik meg a személyes meghallgatáson vagy tárgyaláson, úgy az vádelejtést von maga után.²⁴

A sértett jog- és cselekvőképeségének kutatása során szerzett ismeretekből, Kratochwill nem csupán a jogi szakirodalomban olvasottakat írta le, hanem a bírói munkássága révén, a gyakorlatban szerzett tapasztalatait is bele olvasztotta tanulmányába. Továbbá jogász kollégái kutatási eredményeit összehasonlítva következtetéseket vont le a magánvádló fellebbezési jogát illetően.

A negyedik fejezet a sértett vallomását tárgyalja, elsőként a bizonyítás egyik fontos eszközeként, mint tanúvallomás, amely nem helyettesíthető más bizonyítási eszközzel. Kratochwill tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy

²³ Ibid. 48–51.

²⁴ Ibid. 51–53.

a sértett vallomására szakirodalmak igen ritkán térnek ki, inkább a tanúvallomással foglalkoznak, így KERTÉSZ IMRE és NAGY LAJOS is, de még a kriminálisztikai tananyagok is. Viszont az újabb szakirodalmak tanulmányozása során, már talált a sértett vallomására utaló sajátosságokat, amelyek L. M. KARNYEJEVA és Kertész Imre közös munkásságának köszönhetőek, akik elemezték a sértett vallomásának jellemzőit, amely szerint a sértettnek nem csupán kötelessége, de joga is van a vallomástételhez, személyes érdekei révén.²⁵

A sértettet a tanúkihallgatás szabályai szerint kell kihallgatni, amelyre írásban vagy szóban kell idézni. A kihallgatás során a saját anyanyelvét használhatja. A kihallgatás megkezdése előtt meg kell kérdezni, hogy vallomástételének van-e akadálya, illetőleg fel kell hívni a figyelmét a hamis tanúzás következményeire. Kratochwill kitér a szovjet és a magyar bírói gyakorlat összehasonlítására, szintén L. M. Karnyjeva és Kertész Imre tanulmányai alapján, amely szerint arra a következtetésre jutott, hogy hazánkban kevesebb a hamis tanúzás, mert a hozzátartozók megtagadhatják a vallomástételt. Király Tibor álláspontja szerint ez nem jelent problémát, mert a hozzátartozók vallomása nem feltétlenül a valós információt tartalmazza. Gyermekek tanú kihallgatása esetén jelen lehet gondozója is, kihallgatására pedig csak akkor kerülhet sor, ha vallomása olyan bizonyítékot tár fel, amelyet pótolni mással nem lehet.²⁶

A sértett vallomásának megbízhatóságát objektív és szubjektív körülmények is befolyásolhatják. Kratochwill leírása szerint a szubjektív befolyásoló tényezőknek van relevanciája. Így a sértett erkölcsi vagy anyagi beállítottsága, továbbá az általa átélt bűncselekmény rá gyakorolt hatása is. Tekintettel arra, hogy a sértett és az elkövető között gyakran valamilyen baráti, rokoni kapcsolat áll fenn, a sértettben emelkedhet a szégyenérzet. Továbbá előfordulhat, hogy a sértett, nemcsak a keletkezett kárát szeretné, ha megtérülne, de anyagi előnyre is szert szeretne tenni a bűncselekmény kapcsán. Előfordulhat, hogy vallomástételével saját bűncselekményét kívánja leplezni. Ezen okoknál fogva a bizonyítékokat kellően mérlegelni kell. Szükség esetén szakértő bevonására is sor kerülhet. A sértett személyiségének és szavahihetőségének vizsgálatára, több jogász is javasolta pszichológus szakértő bevonását. Így Kertész Imre, Nagy Lajos és Tóth Tihamér is. Kratochwill megemlíti Korinek László munkásságát is, aki a latens bűnözés megismerését kutatta.²⁷

Mint leírja, a sértettet a vallomástételét illetően, tanúként kell meghallgatni, ezzel is csökkentve személyes érintettségének jellegét. Továbbá a sértett, de akár más tanú szubjektív vallomásának köszönhetően is, torzulhatnak bizonyos

²⁵ Ibid. 53–55.

²⁶ Ibid. 56–59.

²⁷ Ibid. 59–62.

információk, így azok bizonyíték értéke is csökkenhet. A sértetti tanúvallomás szubjektivitását illetően, az átélt trauma jellege, súlya is hatással lehet az információk közlésére.

Az ötödik fejezet a sértett vagyoni érdekeinek védelméről szól. Jogi szabályozásunk lehetővé teszi a sértett számára annak eldöntését, hogy kártérítési igényét polgári perben, vagy a büntetőeljárás keretein belül kívánja érvényesíteni. Igényének jogalapjául bűncselekmény és a bíróság szabálysértést elbíráló döntése szolgál. A polgári jogi igény kereseti kérelemhez kötött.²⁸

A polgári jogi igény előterjesztésére szóban és írásban is lehetősége van a magánfélnek, de legkésőbb a bíróság ítéletre való visszavonulásáig jeleznie kell igényét. A magánfelet, mint sértettet az eljárás során a sértetti jogosultságok illetik meg, helyette az eljárás során képviselője is eljárhat.²⁹

Kratochwill ezen fejezetben említi a polgári jogi igény érvényesítésének ügyész általi lehetőségét is, amelyre a legfőbb ügyész 103/1972. számú körlevelére hivatkozva tér ki. Említést tesz az ügyész önálló, illetőleg sértett melletti vagy helyetti jogosultságáról is, továbbá arról, hogy a polgári jogi igény kapcsán, teljes körű fellebbezési jog illeti meg. A polgári jogi igény kielégítésére szolgál a terhelt egész vagyonának vagy egyes vagyontárgyainak zár alá vétele, amennyiben attól lehet tartani, hogy az igény kielégítését valamely oknál fogva megghiúsíthatják. Kratochwill leírja, hogy amely dolgokra vonatkozóan lehet elrendelni a zár alá vételt, továbbá azt is, hogy annak feloldására milyen körülmények fennállta esetén kerülhet sor.³⁰

Az ötödik fejezetben belül említi a sértett vagyoni érdekeinek biztosítását az eljárás megszüntetése, vagy felmentő ítélet meghozatala esetén. Mint írja, ez egy kivételes lehetőség, amelynek feltételei nem egységesek a bírósági eljárás során.³¹

Szintén itt tesz említést a sértett állami eszközökből történő kártalanításáról is, amelynek hazánkban álláspontja szerint nincs történeti előzménye, de a társadalmi változások követésével a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 14/1973. számú határozata foglalkozott az üggyel, említve az állampolgárok személyi és vagyoni érdekeinek védelmét, továbbá a jogellenes tevékenységgel okozott károk megtérítését. Emellett tanulmányok javaslataiban is fellelhetők a bűncselekménnyel okozott kár megtérítésének igényéről szóló gondolatok. Tóth Tihamér álláspontja szerint, az állami kártalanítás két esetben lenne indokolt. Egyik, ha a károkozás a sértett részére nagymértékű anyagi terhet jelent, másik pedig, ha annak lehetősége, hogy a kárt a bűncselekmény elkövetője megtérítse,

²⁸ Ibid. 62–63.

²⁹ Ibid. 63–68.

³⁰ Ibid. 68–71.

³¹ Ibid. 71–73.

kizárt valamely oknál fogva. Vigh József is hasonlóan vélekedett, és a kártalanítás szabályainak kidolgozását a jövő feladatának jelölte meg.³²

Kratochwill, a sértett kártérítését és kártalanítását egy fejezeten belül tárgyalja, mint vagyoni jellegű igényt, megkülönböztetve azok különböző jellegéből fakadó jogérvényesítési lehetőségét.

A könyv hatodik fejezete, egyben a könyv II. részét nyitja meg, amely a sértett eljárásjogi helyzetét, a büntetőeljárás egyes szakaszaiban vizsgálja. A nyomozási szakban ismerteti a bűncselekmények feljelentésének lehetőségeit, amely csak azon kivételes esetekben korlátozott, ha a büntetőeljárás megindításának, csak jogszabályi rendelkezés alapján van helye, vagy diplomáciai és nemzetközi jogon alapuló mentességet élvező személy ellen irányult rágalmazás vagy becsületsértés esetén. Kratochwill kutatásai szerint, ilyen feljelentésre nem volt példa a könyv megírását megelőző 50 év alatt. A jogszabály lehetővé teszi a sértett számára, amennyiben a nyomozást megtagadják, hogy azzal szemben jogorvoslattel éljen. Panaszának elbírálására az ügyész jogosult.³³

Kratochwill a hatodik fejezetben tárgyalja a magánvádra és a magánindítványra induló eljárás lényeges elemeit, amelyeket a jogszabályi helyek megjelenítésével támaszt alá. Leírja, hogy a magyar büntetőeljárás jog alapelve a hivatalból való eljárás, amely alól kivételt képez a magánindítvány és a magánvád. Ezek közül is a magánindítvány büntetőjogi kivétel és a magánvád eljárásjogi kivétel. Megemlítve a magánindítvány előterjesztésének személyi lehetőségét, kifejti a képviselőre jogosultak körét, továbbá azt, hogy amely ügyek esetében van helye magánindítvány előterjesztésének. Majd a magánvádas eljárás körülményeinek leírásával folytatja tanulmányát, amely esetében alapesetben nincs nyomozás. Ez alól kivételt képez az ügyész vagy a bíróság nyomozása, jogszabályban meghatározott körülmények fennállása esetén.³⁴

A hatodik fejezet tárgyalja továbbá a sértett fellépésének lehetőségét a büntetőeljárás során, illetőleg részvételét a nyomozási cselekményeknél. Mint könyvének korábbi fejezetében erről említést tett, a sértett kihallgatására a tanúra vonatkozó előírásokat kell betartani. A harmadik fejezet is tárgyalja, hogy a sértett jelen lehet a szakértői eljárás során, a hatósági szemlén, de ezenkívül a helyszínelésnél, a bizonyítási kísérletnél és a felismerésre bemutatásnál is. A jelenlétén kívül, kötelessége elősegíteni a vizsgálat eredményességét, és amennyiben szükséges, együttműködése mellett, a bizonyításhoz elengedhetetlen, birtokában lévő tárgyat is rendelkezésre kell bocsátania. A jogszabály lehetővé teszi számára a nyomozás befejeztével, az ügy iratainak megismerését, amelyre leginkább a tár-

³² Ibid. 73–76.

³³ Ibid. 76–77.

³⁴ Ibid. 77–79.

gyalási szakban van lehetősége. Kratochwill fontosnak tartja megjegyezni, hogy bírósági gyakorlat alapján, a sértett nem csak a szigorúan őt érintő iratokba kap betekintést az ügy kapcsán. Ez alól kivételt képez az államtitkot vagy szolgálati titkot tartalmazó iratanyag.³⁵

Álláspontom szerint, Kratochwill által, a nyomozási szakaszban ismertetett sértetti jogok, részletesen tartalmazzák a sértett lehetőségeit az eljárás ezen szakaszában, figyelembe véve a jogi szakirodalmat.

A hetedik fejezet a bírósági szakaszt tárgyalja. Először a sértett előkészítő eljárásban való részvételét fejti ki. Az eljárási törvénykönyv, a tárgyalás előkészítő szakaszát olyan nem nyilvános eljárásként említi, amelyben az ügyész vagy a vádlott meghallgatására kivételes esetben kerül sor. Amennyiben az eljárás megszűnik, a sértettet értesíteni kell róla. Magánvádas ügyek esetén viszont, a feljelentőt és a feljelentettet is személyes meghallgatásra idézik, amelynek két célja van. Az egyik, hogy tisztázza a kérdéses helyzeteket, a másik pedig, hogy a felek kibékítését szolgálja. Közvádas ügyek esetén, az előkészítő szakaszban nem vesz részt a sértett. Ennek ellenére joga van indítványt és észrevételt tenni, továbbá jogairól és kötelezettségeiről felvilágosítást kérhet. Magánvádas eljárás meghallgatásán, csak az idézett személyek vehetnek részt. Ha a magánvádló a meghallgatáson nem jelenik meg, és távolmaradását nem menti ki, úgy az az eljárás megszüntetésével jár. Kratochwill kutatása alapján, 1985-ben, a bíróság hatékonyságának köszönhetően, az előkészítő eljárások 70%-a, a felek kibékítésével zárult. Közvádas ügyek tárgyalás előkészítésén hozott döntéseivel szemben, nem illeti meg a sértettet és a magánfelet a jogorvoslati lehetőség. A magánvádló viszont élhet fellebbezési jogával az előkészítő szakban hozott döntés ellen.³⁶

Az elsőfokú bírósági tárgyaláson való részvételt is a hetedik fejezet írja le, ahol a sértettnek a kihallgatott személy felé, kérdések feltevésére csak indítványozási joga van, míg a magánfél közvetlen tehet fel kérdéseket. Az ügyész vádbeszédét követően van joga a sértettnek és a magánfélnek a felszólalásra. Polgári jogi igény érvényesítésére, mind az ügyésznek, mind a magánfélnek joga van. Magánvádas ügyekben a magánvádló az ügyész vádképviseleti jogaival élhet. Ugyan a bíróság elsődlegesen a személyes meghallgatáson próbálja kibékíteni a feleket, de ha az eredménytelenül telt, úgy a tárgyaláson is igyekszik megteremteni hozzá a feltételeket. Az elsőfokú bíróság ügydöntő határozatával szemben, az egyszerű sértettet nem illeti meg a fellebbezés joga, míg a magánvádló a sértett terhére, élhet ezen jogával. A fellebbezésre sor kerülhet annak kihirdetését követően

³⁵ Ibid. 79–82.

³⁶ Ibid. 82–85.

szóban, vagy háromnapos határidő tartásával írásban. A kézbesített határozat ellen nyolcnapos fellebbezési határidőt biztosít a jogszabály.³⁷

Kratochwill, a hetedik fejezetben tárgyalja a másodfokú bírósági eljárást is, amely során alapesetben a meglévő dokumentumok alapján dönt a tanács. Amennyiben tárgyalás tartására van szükség, úgy arról a sértettet és a magánfelet is tájékoztatja a bíróság. A sértett és a magánfél, az ügy bíró általi ismertetését követően, kérhetik annak kiegészítését, a bíróság döntése előtt pedig felszólalhatnak. A magánvádlónak perbeszéd tartásához is joga van, továbbá indítványozhatja az eljárás megszüntetését is. A jogerős bírói döntéssel szemben rendkívüli jogorvoslatnak lehet helye. Perújítás esetén, amelyre új bizonyíték birtokában kerülhet sor, a sértett nem szerepel a benyújtásra jogosultak körében.³⁸

A tanulmány utolsó szakasza fejti ki a relatív súlyosítási tilalmat, amely szerint a felmentett vádlott bűnösségének megállapítására, vagy büntetésének súlyosbítására csak akkor ad lehetőséget a jogszabály, ha a magánvádló él fellebbezési jogával. Hivatkozik itt Kratochwill a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának 98. számú határozatára, amely a Bírósági Határozatok tárának az 1980. évi 6. számában jelent meg.³⁹

A bírósági szakasz előkészítő eljárásában kifejtett gondolatait meghatározták azon évei, amelyek alatt ez a kutatási téma volt legjelentősebb számára. Hiszen ezzel kapcsolatban külön is írt publikációt – A büntető ügyek tárgyalásának bírói előkészítése⁴⁰ – címmel. Továbbá a bírósági tárgyalásra vonatkozó leírásában jelentős szerepet játszott a bírói szférában eltöltött időszaka, amelynek során gyakorlati ismeretekre tett szert.⁴¹

3. IN MEMORIAM

2003-ban, halála évfordulóján, emlékkötetben emlékeztek meg munkásságáról, amely emlékkötetben nyolc tanulmány jelent meg. Ezen tanulmányokból az első három a sértett büntetőeljárásbeli szerepéhez kapcsolódik, amely Kratochwill egyik jelentős kutatási témája volt.

Az emlékkötetben helyet kapott Király Tibor tanulmánya is. A tanulmány Kratochwill fent elemzett művét ismerteti. Király Tibor álláspontja szerint,

³⁷ Ibid. 85–88.

³⁸ Ibid. 88–91.

³⁹ Ibid. 91–92.

⁴⁰ KRATOCHWILL FERENC: A büntető ügyek tárgyalásának bírói előkészítése. *Acta Fac. Pol. – Jur. Univ. Sci. Budapest*, VII. évf. 1965. 55–71.

⁴¹ 1960 augusztusától – 1962-ig a Pesti Központi Kerületi Bíróságon büntetőbíróként dolgozott.

Kratochwill érdeklődési köre a sértett jogi helyzetének tanulmányozására, visszavezethető arra, hogy együtt érzett a bántalmazottakkal. Tette ezt abból kifolyólag, hogy édesapja, aki a fronton harcolt, többé nem tért haza családjához, édesanyját pedig Budapest bombázása közben vesztette el. Nagyanyja nevelte fel az árván maradt gyermeket, aki unokája diplomaszerzését követően hunyt el. A gyermekkorát átszövő traumáknak köszönhetően, tanulmányai és kutatásai során meghatározó szerepet töltött be az elesettek iránti szimpátiája. Király Tibor végigkísérte kollégája munkásságát, amely során tanulságosnak véli a sértett jogi helyzetéről tett megállapításait, következtetéseit. Véleménye szerint, Kratochwill, kutatásai során kifejezte, hogy a sértett nincs egyedül, és hogy az egész bűnüldözés a sértett érdekében történik. Megemlítette azt is, hogy a sértett fellépési jogát nem szabad háttérbe szorítani, és erről igyekezett meggyőzni a munkásságát követőket.⁴²

KISS ANNA szintén megjelentette tanulmányát az emlékkötetben, amelyben párbeszéd formájában eleveníti fel a sértett jogállásának szabályozását, figyelemmel a jogi szabályozás változásaira. Céljaként nem azt tűzte ki, hogy a sértett eljárásbeli szerepét újra átdolgozza, hanem Kratochwill által feltett fiktív kérdésekben és válaszokban kívánta feldolgozni a fent többször is említett, ismert művet, figyelembe véve a Kratochwill halála után hatályba lépett jogszabályi módosításokat. Tette ezt annak okán, hogy a párbeszéd során kiderüljön, ugyan miként vélekedett volna Kratochwill a jogszabályi változásokból adódó, sértett eljárásjogi helyzetét illetően. A kérdések a környezet- és természetkárosításra épülő büntető-eljárásjogi elmélkedésekkel kezdődnek, majd a jogszabályi módosításokra tekintettel végig kísérik Kratochwill művét.⁴³

TÓTH ERIKA tanulmányát szintén Kratochwill munkássága ihlette, amelynek köszönhetően a sértetti jogokat az Európai Tanács sértettekre vonatkozó kerethatározatának⁴⁴ figyelembevételével hasonlítja össze az akkor hatályos jogi gyakorlattal. Álláspontja szerint, a kerethatározat nem a büntetőeljárást kívánja megváltoztatni, hanem a sértetti jogok érdekérvényesítésének kíván teret adni az eljárás során. Tanulmányában kiemelt olyan feladatokat, amelyek az akkori jogi szabályozás mellett még váratnak magukra. Olyan a Kerethatározat által

⁴² KIRÁLY TIBOR: Kratochwill Ferenc: A sértetttről. In: FARKAS ÁRON (szerk.): *Bűnügyi Tudományok Közlemények. Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933–1993) tiszteletére*. Miskolc, Bíbor Kiadó 9, 2003. 13., 20.

⁴³ KISS ANNA: Erősödött-e a sértett eljárásjogi helyzete? In: FARKAS ÁRON (szerk.): *Bűnügyi Tudományok Közlemények. Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933–1993) tiszteletére*. Miskolc, Bíbor Kiadó 9, 2003. 21–41.

⁴⁴ Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceeding (2001/220/JHA)

megkívánt elvárásokat, amelyek a sértett érdekeit szolgálják az eljárás során, illetőleg az eljárás kimenetelét illetően.⁴⁵

DERES PETRONELLA, 2005-ben, a fenti emlékkötet tanulmányozásakor merített ihletett Kratochwill munkásságából. Elemezve az Emlékkötetben megjelent tanulmányokat, írta meg cikkét, amely részletesen tartalmazza a megemlékezésre szánt gondolatokat.⁴⁶

RÓTH ERIKA, Kratochwill önéletrajzát írta meg a Miskolci Egyetem, Jogászprofesszorok Miskolcon, Az Állam- és Jogtudományi Kar Professzorai című gyűjteményben, amelyben elmondása alapján, a hallgatók és az oktatók is 'Kratóként' szólították. A Professzor Asszony, FARKAS ÁKOS gondolataival jellemezte Kratochwillt⁴⁷: „A «Krató» név hallatán egy szürke öltönyös, mackósan cammogó, sokat dohányzó, a kávéét számolatlanul fogyasztó, sokszor töprengő, kedvesen mosolygó, szerény ember jelenik meg előttünk. Mosolya nem álarc volt. Belülről fakadt, humorának és humánumának eredője volt. Mert adomára, viccekre mindig kész volt, s minden problémára igyekezett alaposan, körültekintően, a legemberségesebb, mindenkinek a legkisebb sérelmet okozó megoldást találni.”⁴⁸

Mint tanulmányomból is látható, halálát követően többen is ihletett merítették munkásságából, és többekre is mély benyomást tett, akár mint kutató jogász, akár mint oktató. Gondolataival olyan útra terelte a kutatási eredményeit megismerőket, amelyek ösztönzőleg hatottak a jövő jogász nemzedékének munkásságára is.

4. MUNKÁSSÁGÁNAK EREDMÉNYEI

Kratochwill a nyolcvanas években kezdett el a sértett jogállásával foglalkozni, amikor még erre nem volt példa. Kutatásai során nem állították meg a sértett beskatulyázott fogalmai, mindennek az okát kívánta megtalálni, és lehetőségeket arra vonatkozóan, hogy kivívja a sértett érdekérvényesítési lehetőségeinek jogát, továbbá azt, hogy emberszámba vegyék az eljárás során. Hiszen, ha figyelembe

⁴⁵ RÓTH ERIKA: A sértett szerepe a büntetőeljárásban – avagy mit kíván az Európai Unió. In: FARKAS ÁRON (szerk.): *Bűnügyi Tudományok Közlemények. Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933–1993) tiszteletére*. Miskolc, Bíbor Kiadó 9, 2003. 43., 62.

⁴⁶ DERES PETRONELLA: Emlékkönyv Kratochwill Ferenc /1933–1993/ tiszteletére. *Magyar Jog*, 2005/1., 45–49.

⁴⁷ RÓTH ERIKA: Kratochwill Ferenc (1933–1993). In: NAGY ZOLTÁN (szerk.): *Jogász professzorok Miskolcon. A miskolci jogi kar fennállásának 40. jubileuma alkalmából*. Miskolc, Miskolci Jogásztradíciók Megőrzéséért egyesület, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021. 535.

⁴⁸ FARKAS ÁRON: Tisztelt egybegyűlteik, kolleginák, kollégák, hölgyeim és uraim! *Advocat. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Ügyvédi Kamara Folyóirata*, 2013/1–4., 41.

vesszük a történeti feldolgozást, első perrendtartásunk a sértett számára lehetővé tette, hogy az eljárást irányító személlyé váljon, kivívva ezzel jogait. Kratochwill megértette ezt a szemléletet, és tovább kívánta adni kutatásai eredményét annak érdekében, hogy elősegítse a sértettet megillető elbánás megteremtését. Az adott korhoz képest, egy olyan előrehaladott szemlélettel rendelkezett, amelyet a mai nemzetközi, és uniós elvárások kívánnak megvalósítani.

A 90-es évektől a sértettek tanulmányozásában betöltött szerepében fiatal kollégái váltották fel, köztük Kiss Anna és GÖRGÉNYI ILONA, majd az adott téma egyre divatosabbá vált. Ebből is látható, hogy Kratochwill, munkásságával egy olyan lavinát indított meg, amely megállíthatatlanná vált az idők során.

Úgy gondolom, hogy ha ma is köztünk élne, elégedetten venné tudomásul, hogy az általa leírt, sértetteket megillető jogok egyre bővebbé váltak, és a jogfejlődés során nemcsak uniós, de hazai szinten is átvette a joggyakorlat a sértettek védelme érdekében megalapozott jogok érvényesítését. Köszönhető ez Európai Unió sértettek érdekérvényesítése érdekében tett fokozott figyelemfordításának, különösen a büntetőeljárásban, valamint az azt megelőző és azt követő szakaszban biztosított aktív védelem során. Továbbá a hazai jogalkotásnak, amelynek köszönhetően megalkották büntetőeljárási jogunkat, amely már kiemelt figyelmet fordít a bűncselekmények sértettjeinek védelmére, jogaik érdekérvényesítésére.

Álláspontom szerint, Kratochwill munkásságát illetően, DÁNOS VALÉR megfogalmazása a legmegfelelőbb, aki 2021-ben, a rendészeti felsőoktatás 50 éves évfordulója alkalmából írt publikációjában akként fogalmazott, hogy írásai iránymutatást, meghatározó értéket teremtettek a jövő nemzedéke számára.⁴⁹

IRODALOMJEGYZÉK

- LÉVAI MIKLÓS: Dékáni előszó – Emlékezés Kratochwill Ferencre, a karalapítóra. In: FARKAS ÁRON (szerk.): *Bűnügyi Tudományok Közlemények. Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933–1993) tiszteletére*. Miskolc, Bíbor Kiadó 9, 2003.
- Állam- és Jogtudományi Kar jegyzőkönyvei. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései. 1963–1964 (HU ELTEL 7.a.62.) 1964. május 5. V. rendes B. L.: Jogászképzés Miskolcon – Interjú a Nehézipari Műszaki Egyetem Állam és Jogtudományi Intézetének igazgatójával. *Dunántúli Napló*, 1981-02-07 / 37. szám 6. (a továbbiakban: B. L.: i. m.) https://library.hungaricana.hu/hu/view/DunantuliNaplo_1981_02/?query=kratochwill%20ferenc&pg=53&layout=s

⁴⁹ DÁNOS VALÉR: Volt egyszer egy praxisorientált képzési programterv a Rendőrtiszti Főiskolán (1994–1995). *Magyar Rendészet*, 2021/Különszám.

Állam- és Jogtudományi Kar jegyzőkönyvei. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései. 1963–1964 (HU ELTEL 7.a.62.) 1964. május 5. V. rendes Állam- és Jogtudományi Kar jegyzőkönyvei. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései. 1963–1964 (HU ELTEL 7.a.62.) 1964. június 23. VI. rendes

KÁLLAY ISTVÁN: Kandidátusi és doktori disszertációk: 1950–1974. *A MTAK kéziratárának katalógusai 10.* Állam- és jogtudományok, 1978/1.

Állam- és Jogtudományi Kar jegyzőkönyvei. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései. 1970–1971 (HU ELTEL 7.a.71.) 1971. február 2. II. rendes

Állam- és Jogtudományi Kar jegyzőkönyvei. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának ülései. 1973–1974 (HU ELTEL 7.a.77.) 1974. május 24. VII. rendes

GYERKÓ KATALIN: Veszélyben az állampolgár–Lehetséges áldozatok vagyunk? *Pest Megyei Hírlap* 1991/35. évfolyam, 1991. 08. 13 189. szám

KVATOCHWILL FERENC: A sértett jogi helyzete a magyar büntető eljárási jogban. Budapest, 1990, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar: A jogi felelősség és szankciórendszer elméleti alapjai 9.

KRATOCHWILL FERENC: A büntető ügyek tárgyalásának bírói előkészítése. *Acta Fac. Pol. – Jur. Univ. Sci. Budapest*, VII. évf. 1965.

KIRÁLY TIBOR: Kratochwill Ferenc: A sértettéről. In: FARKAS ÁRON (szerk.): *Bűnügyi Tudományok Közlemények. Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933–1993) tiszteletére.* Miskolc, Bíbor Kiadó 9, 2003.

KISS ANNA: Erősödött-e a sértett eljárásjogi helyzete? In: FARKAS ÁRON (szerk.): *Bűnügyi Tudományok Közlemények. Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933–1993) tiszteletére.* Miskolc, Bíbor Kiadó 9, 2003.

Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceeding (2001/220 JHA)

RÓTH ERIKA: A sértett szerepe a büntetőeljárásban – avagy mit kíván az Európai Unió. In: FARKAS ÁRON (szerk.): *Bűnügyi Tudományok Közlemények. Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933–1993) tiszteletére.* Miskolc, Bíbor Kiadó 9, 2003.

DERES PETRONELLA: Emlékkönyv Kratochwill Ferenc /1933–1993/ tiszteletére. *Magyar Jog* 2005/1.

RÓTH ERIKA: Kratochwill Ferenc (1933–1993). In: NAGY ZOLTÁN (szerk.): *Jogász professzorok Miskolcon. A miskolci jogi kar fennállásának 40. jubileuma alkalmából.* Miskolc, Miskolci Jogásztradíciók Megőrzéséért egyesület Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021.

FARKAS ÁRON: Tisztelt egybegyűltek, kolleginák, kollégák, hölgyeim és uraim! *Advocat. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Ügyvédi Kamara Folyóirata* 2013. XVI. évfolyam, 1–4. szám

DÁNOS VALÉR: Volt egyszer egy praxisorientált képzési programterv a Rendőrtiszti Főiskolán (1994–1995). *Magyar Rendészet*, 2021, A rendészeti felsőoktatás 50 éve

A KARSAI KONTRA MAGYARORSZÁG AZ EJEB GYAKORLATÁNAK KONTEXTUSÁBAN

KÖBEL Dávid¹

ABSTRACT ■ In Hungary, the issue of end-of-life decisions does not occupy a permanent place in the public consciousness, but arises periodically in connection with a major news story. This is also the case of the constitutional lawyer Dániel Karsai. The aim of this paper is to present this case in the context of the European Court of Human Rights' practice on end-of-life decisions, in order to better understand Hungarian legislation in an international perspective. The paper will briefly present some important and relevant Strasbourg cases and then apply the conclusions drawn to the case of Karsai v. Hungary, which is still pending at the time of writing.

ABSZTRAKT ■ Magyarországon az életvégi döntések kérdése nem foglal el állandó helyet a köztudatban, hanem időközönként, egy-egy nagyobb hírhez kapcsolódva merül fel. Karsai Dániel alkotmányjogász ügyében is ezt figyelhetjük meg. E tanulmány célja az, hogy ezt az esetet az Emberi Jogok Európai Bíróságának életvégi döntésekkel kapcsolatos gyakorlatának kontextusában mutassa be, annak érdekében, hogy a magyar szabályozást nemzetközi fényben jobban megértsük. A tanulmány röviden bemutat néhány fontosabb és releváns strasbourgi jogesetet, majd alkalmazza a levont következtetéseket az e kézirat lezárásakor még nem befejezett Karsai kontra Magyarország ügyre.

KULCSSZAVAK: életvégi döntések; eutanázia; kezelés visszautasítása; extraterritoriális hatály; emberi jogok

1. BEVEZETÉS

Az életvégi döntések kérdése Magyarországon KARSAI DÁNIEL ügyvéd, alkotmányjogász esete kapcsán újra teret nyert a magyar köztudatban. E témakör sokáig, és még most is – aktuális ide vagy oda – társadalmi tabu, így a közéleti vita csak röviden, egyes egyedi esetek kapcsán merül fel. Ez egyrészt érthető, hiszen korántsem kellemes élethelyzetekről és meghozandó döntésekről van szó, ráadásul az emberek túlnyomó része számára e kérdések elméletiek maradnak. Ezenfelül, még ha fel is merülnek e kérdések nyilvános vitákban és

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

beszélgetésekben, akkor komoly gondot jelent az átfogó fogalmi zavar, mely jellemzi e témakört.

E tanulmányban nem kívánok e fogalmi zavarral külön foglalkozni, de a bemutatandó jogesetek kapcsán érdemes röviden néhány kifejezést tisztázni. A tanulmányban gyűjtőfogalomként az 'életvégi döntéseket' fogom alkalmazni, melyet az aktuálisabb szakirodalom preferálni látszik, nagyjából hasonló tartalommal: egy gyűjtőfogalom mindazon döntésekre, melyek az élet befejezésének lefolyását és minőségét érintik.

Az eutanázia kifejezést a jelenlegi szakirodalom kizárólag a klasszikus értelemben vett eutanáziára alkalmazza, nem pedig az életvégi döntéseket helyettesítő általános gyűjtőfogalomként. FILÓ MIHÁLY az eutanáziát az alábbiaként definiálja: „Értelmezésünkben az <eutanázia> fogalmkörébe esik az orvos minden szándékos cselekménye, amellyel foglalkozása körében a beteg életét, annak kifejezett vagy vélelmezett beleegyezésével kioltja vagy megrövidíti.”²

Az asszisztált öngyilkosság (assisted suicide) fogalma alatt az Európai Szövetség a Palliatív Ellátásért munkacsoportja által 2003-ban kidolgozott fogalmat, mely szerint „Az asszisztált öngyilkosság során az orvos szándékosan segít egy embernek öngyilkossága végrehajtásában, az illető önkéntes és kompetens kérésére biztosítja számára a gyógyszereket, amiket az saját magának ad be.”³

Orvosilag haszontalan kezelés visszavonásáról (withdrawal of futile treatment), akkor beszélünk, amikor „a további kezeléstől eredmény nem várható, a gyógyulásra vagy a felépülésre való remény nincs, illetve, ha a beteg képtelen bármiféle javulás megtapasztalására.”⁴

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJB, Bíróság) fogalomhasználatánál során elsősorban minél nagyobb pontosságra törekszik, sok ízben nem is használ terminológiát, hanem körbeírja az adott jogintézményt. Ebben a tanulmányban azonban az egyértelműség kedvéért elsősorban a fenti definiált szakszavakat fogom alkalmazni.

² FILÓ MIHÁLY: Fájdalomcsillapítás és életvédelem. Az „indirekt eutanázia” büntetőjogi kérdései. In: FILÓ MIHÁLY (szerk.): *Autonómia, életvédelem, jogbiztonság: az életvégi döntések szabályozása*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2022. 145–152.

³ L. J. MATERSTVEDT – D. CLARK – J. ELLERSHAW et al.: Eutanázia és asszisztált öngyilkosság az EAPC Etikai munkacsoportjának szemszögéből. *Kharón*, 2003/3. szám, 4.

⁴ SOMODY BERNADETTE – STÁNICZ PÉTER: A tények tükröződése az életvégi döntések alapjogi dogmatikájában. *Fundamentum*, 2020/4. szám, 36.

2. AZ ÉLETVÉGI DÖNTÉSEK HATÁLYOS SZABÁLYOZÁSA MAGYARORSZÁGON

Magyarországon jelenleg az egyetlen szabályozott és megengedett formája az életvégi döntéseknek a kezelés visszautasítása, melyről az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) rendelkezik.

A törvény az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasítására akkor ad lehetőséget, ha „a beteg olyan súlyos betegségben szenved, amely az orvostudomány mindenkori állása szerint rövid időn belül – megfelelő egészségügyi ellátás mellett is – halálhoz vezet és gyógyíthatatlan.”⁵ Ezenfelül a visszautasítást további formai követelmények mögé zárja, mind az előzetes közokirati formájában, mind pedig az akut helyzetben levő személy számára.

Az Eütv. ezen passzusai két alkalommal járták meg az Alkotmánybíróságot, először 2003-ben, majd 2014-ben. Az ún. első eutanáziahatározat a fent definiált eutanázia és az asszisztált öngyilkosság megengedhetőségének kérdésével foglalkozott, s egyértelműen – bár korántsem egyhangúan – kijelentette, hogy a magyar jog erre nem ad lehetőséget.⁶ Az ún. második eutanáziahatározat a kezelés visszautasításának bizonyos formai követelményeit enyhítette, elsősorban a visszautasítás élő végrendeleti formája kapcsán, de összességében elmondható, hogy érdemi változást nem hozott.⁷

A szabályozás közel három évtizede lényegében változatlanul van hatályban. Bár nyilvános információk nem elérhetőek azzal kapcsolatban, hogy hányan éltek ténylegesen ezen lehetőséggel, arra van reprezentatív statisztikai adat, hogy a felmértek kétharmada ugyan hallott a kezelés visszautasításának lehetőségéről, de összesen 19% van tisztában annak tényleges vonzatával, körülményeivel és feltételeivel.⁸ Az alacsony társadalmi ismeret ahhoz vezetett ebben az esetben, hogy ez a jogi megoldás – mely már megalkotásakor is megosztó volt – nem működik megfelelően. Ezen „nem működés” egy súlyosabb gyakorlati példáját látjuk Karsai Dániel esetében.

⁵ Eütv. 20. § (3)

⁶ 22/2003. (IV. 28.) AB határozat

⁷ 24/2014. (VII. 22.) AB határozat

⁸ BUSA CSILLA – ZELLER JUDIT – CSIKÓS ÁGNES: Életvégi kívánalmakkal és döntésekkel kapcsolatos vélemények és ismeretek a magyar társadalomban. *Kharón, Thanatológiai Szemle*, 2018/3. szám, 6–8.

3. AZ ÉLETVÉGI DÖNTÉSEK AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGA ELŐTT

Mielőtt a szóban forgó esetről részletesen beszélnék, szükségesnek tartom, hogy annak némi kontextust adjak.

Általánosságban elmondható, hogy a Bíróság viszonylag kevés életvégi döntést érintő ítéletet hozott. Ennek több oka van. A téma tabujellege miatt egy ügy alapvetően ritkán kerül bíróság elé, és még ritkább, hogy felemelkedik nemzetközi fórum elé. Strasbourg elé is csupán egy maroknyi eset került, de ahhoz, hogy Karsai Dániel esetét jobban be tudjuk mutatni, még ezen esetekre nézve is érdemes némi szűkítést alkalmazni.

Az EJEB az életvégi döntésekkel kapcsolatosan három fontosabb kérdéskörrel foglalkozott.⁹ Először azzal a pozitív kötelezettséggel foglalkozott, melyek alapján a tagállamoknak az életet objektív módon az Emberi Jogok Európai Egyezményének 2. cikke alapján védeniük kell. A második kérdés az öngyilkosságban való segítségnyújtásnak bizonyos esetekben való megengedése, annak részleges dekriminalizálása. A harmadik kérdéskörben pedig a bíróság azt vizsgálja, mennyiben lehetne egy tagállamnak előírni, hogy egy személy életvégi döntésének végrehajtása során abban segítkezzen vagy arra lehetőséget nyújtson.

Ezen kérdések közül érdemben csak a második merül fel Karsai Dániel ügyében, így e tanulmány ezen kérdéskör vizsgálatára fókuszál.

A következőkben szeretnék néhány esetet bemutatni az EJEB gyakorlatából, melyek az életvégi döntéseket érintették, és melyek bizonyos tekintetben kapcsolódnak az ügghöz.

3.1. Pretty kontra Egyesült Királyság

Az első olyan eset, ahol az EJEB komolyan foglalkozott az életvégi döntések kérdéskörével a Pretty kontra Egyesült Királyság volt.¹⁰ Az eljárást egy 43 éves nő kezdeményezte, aki amiotrófiás laterálszklerózisban szenvedett, és aki az ügy kezdetekor már nyaktól lefele le volt bénulva, de szellemileg még teljesen ép volt, és egyértelműen döntésképes volt. Ez a betegség nem gyógyítható, és a fokozatos bénulás miatt segítségre már a korai stádiumokban is szükség van, azonban életfenntartó kezelésre kizárólag a betegség utolsó szakaszában van szükség, lélegeztetőgép segítségével, mely szintén nem tartható fenn sokáig.

⁹ A kérdéskörök részletes kifejtéséhez lásd DANIEL RIETIKER: „From Prevention to Facilitation-Suicide in the Jurisprudence of the ECtHR in the light of the Recent Haas v. Switzerland Judgment.” *Harv. Hum. Rts. J.* 25, 2012. 85.

¹⁰ *Pretty v the United Kingdom* App no 2346/02 (ECtHR, 29 April 2002)

Az asszony a kérelmében egyértelműen kifejezte, hogy méltatlan számára, hogy ebben az állapotban éljen tovább, és véget akart vetni az életének, de már fizikailag képtelen volt erre segítség nélkül. Kérelmében a fő érv az volt, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezményének (a továbbiakban: EJEE) 2. cikke¹¹ „az élethez való jogot védi, nem pedig magát az életet”, és ezért azt kívánta, hogy férje végezze el a cselekményt. A Bíróság ezt egyhangúan elutasította, és kijelentette, hogy a 2. cikket nem lehet akként értelmezni, hogy az az egyéneknek „halálhoz való jogot is biztosít”.¹² Ezenkívül az EJEE 3., 5., 8., 9., és 14. cikkekre is alapozott érveket, a Bíróság mindegyiket elutasította, azonban megjegyezte, hogy nem hajlandó kizárni¹³ annak a lehetőségét, hogy egy ilyen döntés az EJEE 8. cikke, azaz a magánélet tiszteletben tartásához való jog által védve legyen.

3.2. Sanlés Sanlés kontra Spanyolország

Egy további releváns eset a Sanlés Sanlés kontra Spanyolország.¹⁴ Időben ugyan megelőzi a *Pretty*-ügyet, azonban a Bíróság nem fogadta be, így nem is született érdemi döntés. Született azonban egy formai döntés, mely Karsai Dániel esetében releváns lehet.

Az eset rövid tényállása az, hogy egy spanyol férfi balesete miatt nyaktól lefelé lebénult, majd 30 évvel később, egy ötéves sikertelen jogi csata után, más segítségével „önkéntesen és békésen”¹⁵ elhunyt. A jogi csatát a férfi sógornője folytatta és végül ő vitte az ügyet a Bíróság elé. A fő érvelés a 8. cikk alapján ment, azonban érdemi vizsgálatra nem is került sor. A spanyol törvények alapján csak olyan ügyekben folytathat egy örökös jogi eljárásokat, amelyeket a jog kifejezetten megenged, a spanyol alkotmánybíróság pedig határozatában azt állapította meg, hogy nincs ilyen jogi alap. Mindezek alapján a Bíróság az állapította meg, hogy a *ratione personae* elv alapján a sógornőnek nincs joga az Egyezmény alapján kérelmet beadni.¹⁶

E döntés annyiban kapcsolódik a jelen esetünkhöz, hogy ha Karsai Dániel meghal, mielőtt az Bíróság döntést hoz – mely sajnos saját elmondása szerint valószínű –, vagy esetleg a döntés meghozatala után, de a Kormány úgy dönt, hogy

¹¹ EJEE 2. cikk 1. „A törvény védi mindenkinek az élethez való jogát. Senkit nem lehet életétől szándékosan megfosztani, kivéve, ha ez halálbüntetést kiszabó bírói ítélet végrehajtása útján történik, amennyiben a törvény a bűncselekményre ezt a büntetést állapította meg.”

¹² *Pretty*, Ibid. 39.

¹³ *Pretty*, Ibid. 67.

¹⁴ *Sanlés Sanlés v. Spain* App no 48335/99 (ECtHR, 26 October 2000)

¹⁵ *Sanlés* Ibid. A.

¹⁶ *Sanlés*.

él fellebbezéssel, akkor a *Sanlés* alapján senki sem vehetné át a helyét a Bíróság előtt, és az esetet a Bíróság automatikusan elutasíthatná. Az életvégi döntésekhez nem kapcsolódik ugyan, de az eljárásba való belépés kérdése kapcsán született egy, a *Sanlés*-al ellentétes határozat.

A Dalban kontra Románia¹⁷ ügyben egy újságíró ellen folytatott eljárásokat a román állam. A tagállami bíróságok előtti sikertelenség után az EJEB-hez fordult azzal, hogy az eljárások megsértették szólásszabadságát. Mielőtt a Bíróság határozatot tudott volna hozni, a kérelmező elhunyt, azonban felesége folytatni kívánta az eljárásokat. A Bíróság ezt elfogadta, és úgy érvelt, hogy „a kérelmező özvegyének jogos érdeke fűződik annak megállapításához, hogy néhai férje elítélése sértette a véleménynyilvánítás szabadságához való jogot (...)”¹⁸ Erre hivatkozva nem kizárt, hogy például Karsai Dániel testvérének is megadná a Bíróság az eljárásba való belépés jogát.

3.3. Lambert v France

A következő ügy, amelyet röviden ismertetnék, az a Lambert és mások kontra Franciaország.¹⁹ Az ügy kifejezetten az orvosilag haszontalan kezelés abbahagyásával foglalkozik. A kérelmező, Lambert úr egy közúti balesetet követően tetraplegikus – azaz nyaktól lefelé lebénult – és teljesen magatehetetlen állapotba került. Körülbelül három évvel a baleset után, és miután számos rehabilitációs kísérlet eredménytelennek bizonyult, „gondozói egyre több jelét észlelték annak, hogy a mindennapi ellátással szemben ellenállást tanúsított.”²⁰

Ezt követően a francia törvények szerinti eljárást, az ún. kollegiális eljárást²¹ kezdeményezték, amelynek célja „a beteg táplálásának megvonása és a folyadékpótlás csökkentése”. LAMBERT úr felesége, aki részt vett a korábbi eljárásokban, és Lambert nyolc testvére közül hatan támogatták az eljárást, azonban a család többi tagja nem, így az ügy végül az EJEB elé került. Az orvosi jelentés fő érvelése az volt, hogy „visszafordíthatatlan agykárosodása volt, és a kezelés hiábavalónak és aránytalannak tűnt, és nem volt más hatása, mint az élet mesterséges fenntartása.”²²

¹⁷ *Dalban v. Romania* App no 28114/95 (ECtHR, 28 September 1999)

¹⁸ *Dalban* Ibid. 39.

¹⁹ *Lambert and Others v France* App no 46043/14 (ECtHR [GC], 5 June 2015)

²⁰ *Lambert* Ibid. 14.

²¹ A francia egészségügyi kódex alapján lehetőség van arra, hogy életfenntartó kezeléseket abbahagyják, ha azok „szükségtelennek vagy aránytalannak tűnnek, vagy ha az élet mesterséges fenntartásán kívül más hatásuk nincs”. Code de la santé publique. Article L1110-5-1

²² *Lambert* Ibid. 22.

Ekkorra a Bíróság már elkezdte kidolgozni a saját élet befejezéséről való döntés jogával kapcsolatos követelményeket a Haas kontra Svájc ügyben, amelyben kijelentette, hogy az EJEJ 8. cikke – a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog – az ilyen cselekményeket az egyén magánéletének megnyilvánulásként védi és adott esetben egy tagállam irányban akár pozitív követelményt is jelenthet,²³ ugyanakkor rámutatott, hogy „a cikk [2. cikk] arra kötelezi a nemzeti hatóságokat, hogy megakadályozzák az egyént abban, hogy véget vessen saját életének, ha a döntést nem szabadon és az azzal járó következmények teljes megértésével hozta meg,”²⁴ és hogy az egyezményt egészében kell értelmezni.

Ebben az ügyben a Bíróság kritériumokat fektetett le. Először is megismételte, hogy az Egyezményt egészében kell értelmezni, ami azt jelenti, hogy „a 2. cikk esetleges megsértésének vizsgálata során hivatkozni kell az Egyezmény 8. cikkére, valamint a magánélet tiszteletben tartásához való jogra és az abban foglalt személyes autonómia fogalmára.”²⁵

Ezután három tényezőt ismertetett a Bíróság, amelyeket figyelembe kell venni a vizsgálat során: 1. a 2. cikkel összeegyeztethető meglévő nemzeti jogi keret; 2. figyelembe vették-e a kérelmező korábban kifejezett kívánságát (...); 3. és a bírósághoz fordulás lehetősége, ha kétség merül fel a beteg érdekeit illetően.²⁶

Ezek kizárólag eljárási követelmények, mert a Bíróság az életvégi döntések kapcsán elsősorban abban látja feladatát, hogy megvizsgálja, hogy az adott ügyben a tagállam törvényei alapján folytak-e az eljárások.

3.4. Mortier v Belgium

További, e körben az utolsó releváns eset a Mortier kontra Belgium.²⁷ Az ügyben egy 20 éve krónikus depresszióban szenvedő nő, hosszas pszichiátriás kezelés és számos pszichiáter szakvéleménye alapján és segítségével a belga jogszabályi keretrendszeren belül eutanáziát vett igénybe. A kérelmet a nő fia adta be, azt állítva, hogy a belga hatóságok és a résztvevő orvosok megsértették az Egyezmény 2. cikkét az eutanázia szabálytalan végrehajtásával, és a 8. cikkét pedig azzal, hogy őt erről nem értesítették. Érdemes megemlíteni, hogy a kérelmező és édesanyja évek óta nem tartott kapcsolatot, és pár hónappal halála előtt az

²³ *Haas v Switzerland*, App no 31322/07 (ECtHR, 20 January 2011). Ibid. 51, 60–61.

²⁴ *Haas* Ibid. 54.

²⁵ *Lambert* Ibid. 142.

²⁶ *Lambert* Ibid. 143.

²⁷ *Mortier v. Belgium* App. no 78017/17 (ECtHR, 4. October 2022.)

édesanyja e-mail formájában megírta gyermekeinek szándékát, melyre a kérelmező nem reagált.

A Bíróság a 8. cikk sérelmével kapcsolatosan megjegyezte, hogy a belga törvények alapján nem követelmény a hozzátartozók beleegyezése, sőt teljesen kizárhatók a folyamatból, így a cikk nem sérült.

A 2. cikk kapcsán azonban már más a helyzet. A Bíróság itt hosszasan vizsgálta az eutanáziát lehetővé tévő szabályzatot és az azt körülvevő jogi garanciákat, illetve kijelentette, hogy ez az első eset, ahol az eutanázia végrehajtásának az Egyezményrel, pontosabban a 2. cikkel való konformitását vizsgálja, hangsúlyozva, hogy nem magához az eutanáziához való jog kerül vizsgálatra.²⁸

Ezzel kapcsolatban a Bíróság végül megállapította, hogy ez az egyedi eljárás ebben az aspektusban ugyan nem sértette meg a 2. cikk által állított követelményeket, azonban Egyezményesértést állapított meg azzal kapcsolatban, hogy az e törvényi folyamatokat utólagosan felülvizsgáló szervezet kapcsán hiányoznak törvényi biztosítékok az esetleges visszaélések ellen, így nem tettek eleget a 2. cikk által állított életvédelmi kötelezettségüknek.²⁹ A Bíróság több ízben kiemelte, hogy nem általánosságban dönt az eutanáziáról, hanem mindig csak az egyedi esetről, így e döntésével nem megy szembe a *Pretty*-ügyben felállított precedenssel, mert nem az eutanáziához való jogot állapította meg, hanem csupán annyit, hogy amennyiben az eutanázia az adott tagállamban legalizálva van, és annak folyamata kellő biztosítékokkal rendelkezik, nem sérti a 2. cikket.

A Bíróság ezen érvelését valószínűleg lehetne alkalmazni a többi döntéstípus kapcsán is, például az asszisztált öngyilkosság kapcsán is.

4. KARSAI KONTRA MAGYARORSZÁG

Karsai Dániel magyar ügyvédet és alkotmányjogászt 2022 augusztusában amiotrófiás laterálszklerózissal diagnosztizálták. Betegsége gyors előrehaladása miatt 2023. augusztus 10-én kérelmet adott be az Emberi Jogok Európai Bíróságához, a Bíróság a kérelmet befogadta és a meghallgatást sürgősségi eljárás keretében 2023. november 28-ára tűzte ki.³⁰

Karsai Dániel saját elmondása alapján azért harcol, hogy amennyiben ő úgy dönt, hogy külföldön³¹ egy őt a halálba segítő szolgáltatást igénybe vesz, akkor

²⁸ *Mortier* Ibid. 115, 125–127.

²⁹ *Mortier* Ibid. 165, 185.

³⁰ *Karsai v Hungary* App. no. 32312/23

³¹ Az öngyilkosságban való segítségnyújtás abszolút kriminalizálása nem élvez konszenzust Európa szerte, például Svájcban (ahova Karsai Dániel kijelentése szerint utazna) az öngyil-

az extraterritoriális hatály miatt büntetőjogi veszély fenyegetné nemcsak azt a magyar személyt, aki ő neki ebben segítséget nyújt (pl. segít neki kiutazni), hanem még azt a svájci orvost is, aki segítene neki élete méltó befejezésében. Karsai Dániel nem kíván addig öngyilkosságot elkövetni vagy élni más életvégi döntéssel ameddig még képes munkáját elvégezni, azonban amint elveszti mozgási képességeit, már képtelen lesz saját maga életének végét vetni.³²

A releváns büntetőjogi szakaszt a Btk. 162. §-ában találjuk, mely szerint „(1) Aki mást öngyilkosságra rábír, vagy ennek elkövetéséhez segítséget nyújt, ha az öngyilkosságot megkísérlik vagy elkövetik, büntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.” Magyarországon e passzus az öngyilkosságban való segítségnyújtás minden formáját, kivételt nem tűrve büntetni rendeli. Ezenkívül a Btk. 3. §-a beszél az extraterritoriális hatályról.

Maga a kérelem az Egyezmény 3., 8., 9. és 14. cikkeinek sérelmét állítja, és elsősorban az asszisztált öngyilkosság kriminalizálását érinti.

A 3. (kínzás és embertelen bánásmód) és 9. cikk (gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság) alapjára helyezett érveket meglátásom szerint az eljárás ezen szakaszában nem érdemes vizsgálni, mert e tekintetben a Bíróságnak a *Pretty*-ügy óta töretlen a gyakorlata, miszerint ezek nem relevánsak az életvégi döntések kérdésében, egyébiránt a szóbeli meghallgatáson³³ sem esett szó ezen érvekről.

A 8. cikk alapján a Bíróság már több korábbi ügyében megállapította,³⁴ hogy az ilyen típusú életvégi döntések e cikk védelme alatt állnak mint az egyén magánéletének megnyilvánulásai. Valószínűtlen, hogy ebben komoly változást hozna ez az eset. A kérelmezők több ízben utaltak a *Lambert*-, illetve *Mortier*-ügyekre, állítva, hogy van precedens az eutanáziával kapcsolatban.

A 14. cikke, azaz diszkriminációtilalomra való hivatkozás sem új, az érv hasonló módon felmerült a *Pretty*-ügyben. Akkor a Bíróság nem állapított meg sérelmet arra hivatkozva, hogy léteznek komoly érvek arra, hogy ne legyen

kosságban való segítségnyújtás büntethetősége szubjektív, az a StGB 115. cikke alapján csak akkor büntethető, ha azt valaki 'önös érdekből' teszi. Az asszisztált öngyilkosság büntetőjogi vonzataihoz részletesebben lásd FILO MIHÁLY – KISS MÁTÉ JENŐ: Az öngyilkossághoz nyújtott orvosi segítség büntetőjogi megítélése. In: FILO MIHÁLY (szerk.): *Autonómia, életvédelem, jogbiztonság: az életvégi döntések szabályozása*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2022. 153–161.

³² Notification of the application Karsai v. Hungary concerning the right to assisted suicide for patient with amyotrophic lateral sclerosis (ALS) <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7756939-10741096> (Letöltés ideje: 2024. 04. 02.)

³³ <https://www.echr.coe.int/w/karsai-v-hungary-no-32312/23-> (Hozzáférés ideje: 2024. 04. 02.)

³⁴ Lásd ehhez Haas

különbségtétel azok között, akik képesek és azok, akik nem képesek az öngyilkosságra.³⁵

Újszerű érvelés Karsai Dániel és csapata részéről azonban az, hogy a magyar törvények alapján igénybe vehető kezelés visszautasítása nem kínál megoldást azok számára, akik olyan terminális betegségben szenvednek, melyhez nincs, vagy csak a legvégsőbb stádiumban van életmentő vagy életfenntartó kezelés. Az érvelés lényege – mely többnyire szóban került előadásra a meghallgatáson –, hogy az ALS betegek esetében egészen az utolsó stádiumig nincsen szükség életfenntartó kezelésre. Ha valaki ezen a ponton élne a kezelés visszautasításával, és feltéve, hogy túléli addig, ameddig a szigorú formai követelmények teljesülnek és a kötelező várakozási idő letelt,³⁶ akkor a halál számára nem békésen és méltóságteljesen állna be, hanem fulladás következtében, elviselhetetlen szenvedés és kínok között.³⁷ Ezért a jelenleg hatályos magyar szabályozás diszkriminatív azokkal szemben, akiknek a kezelés visszautasítása nem jelentene méltóságteljes és szenvedésmentes halált.

Gondoljuk végig, hogy vajon a Bíróság ezen érvelést elfogadja-e? Sérti-e a szenvedés elkerülhetetlensége a 14. cikket, és ha igen, elég súlyosan sérti-e ahhoz, hogy a Bíróság olyan kötelezettséget rójon a magyar államra (s így az összes többi tagállamra), hogy hozzon létre olyan jogintézményt, amely lehetővé teszi a szenvedés elkerülését olyanok számára, akiknek nem jelent megoldást a kezelés visszautasítása? Meglátásom szerint egy ilyen, a magyar állammal szembeni pozitív követelmény lehetősége valószínűtlen, mert ezáltal erősen szakítana a Bíróság eddigi töretlen érvelésével, miszerint az életvégi döntések szabályozása kapcsán a tagállamok széles mérlegelési hatáskörrel rendelkeznek, és hogy e kérdéskörben nincs konszenzus a tagállamok között.³⁸

Amiből a meghallgatáson sokkal nagyobb vita született, az az asszisztált öngyilkossággal kapcsolatos extraterritoriális hatály kérdése. A 3., 8. és 9. cikkekre hivatkozva a kérelmezők akként érveltek, hogy Egyezményesértő az öngyilkosságban való segítségnyújtás olyan abszolút tilalma, mely még abban is meggátolja a személyt, hogy más országokban vegye igénybe a szolgáltatásokat, ahol egyébként legális az asszisztált öngyilkosság. Karsai Dániel a meghallgatás idején már képtelen volt egyedül utazni.

³⁵ *Pretty Ibid.* 88.

³⁶ Az Eütv. 20. § (4) bekezdése alapján a kezelés visszautasítása iránti nyilatkozatot annak első megtétele után 3 nappal újra meg kell tennie.

³⁷ SHEELAH CONNOLLY – MIRIAM GALVIN – ORLA HARDIMAN: End-of-life management in patients with amyotrophic lateral sclerosis. *The Lancet Neurology*, 14.4 (2015), 435–442, 437.

³⁸ Lásd ehhez például *Lambert Ibid.* 78., 144., illetve *Mortier Ibid.* 123., 143.

Több kérdés felvetődött a meghallgatáson, és komoly nézeteltérés volt abban, hogy a büntetőeljárás megindítása mely esetben lehetséges. Továbbá az is, hogy a Btk. 3. § (3) bekezdésében leírtak alapján a legfőbb ügyésznek van-e mérlegelési jogköre, vagy hivatalból jár-e el, illetve, hogy alkalmazható lenne-e az extraterritoriális büntetőhatály egy svájci orvosra, ha ő a halálba segítés folyamatában részt vesz.

A magyar állam képviselője az extraterritoriális hatály kapcsán mind észrevételeiben, mind a meghallgatáson megjegyezte, hogy a Btk. érintett szakaszai nemzetközi szerződésekből származó kötelezettségeket is teljesítenek, illetve a külföldi hatóságok „várhatóan nem fognak együttműködni.”³⁹ Ezenfelül a magyar büntetőjog lehetővé teszi, hogy a körülmények figyelembevétele miatt ne legyen büntetőjogi fenyegetés olyasvalaki számára, aki segédkezik Karsai Dánielnek. Ez utóbbi érv sem az észrevételben, sem pedig a meghallgatáson nem került kifejtésre.

A kérelmezők az extraterritoriális hatály kapcsán kifejtették, hogy álláspontjuk szerint a magyar ügyészség, pontosabban a Legfőbb Ügyész nemcsak, hogy képes, de hivatalból köteles büntetőjogilag eljárni az ilyen esetekben.

5. Összegzés

Meglátásom szerint Karsai Dániel esete jól körvonalazza a jelenleg hatályos magyar szabályozás problémáit, azonban valószínűtlen, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága érdemi döntést fog hozni akár diszkrimináció alapján, akár más indokból. Általánosságban véve a Bíróság ritkán hozna ilyen, a tagállami szabályozásba ily erősen beleavatkozó határozatot, az életvégi döntések kérdése kapcsán pedig ilyen határozat még nem is született.

Az ügy sok hasonlóságot mutat a *Pretty*-üggyel, azonban vannak fontos eltérések. Egyrészt, a *Pretty*-ügyben inkább egy egyedi büntetőjogi immunitás volt a cél, míg itt az elképzelés az, hogy az eljárás eredményeként egy részleges dekriminalizáció történjen. Egy további fontos különbség az, hogy a *Pretty*-ügyben nem volt nemzetközi elem. Ott kizárólag a brit törvényi keretén belül kellett volna megoldást találni, Karsai Dániel ügyében lenne törvényi opció számára pl. Svájcban, azonban ennek igénybevétele nem lenne képes egyedül, és így a magyar büntetőjog gátolja egy egyébként a célszországban teljesen legális szolgáltatás igénybevételét.

³⁹ Karsai Dániel személyes Facebook-oldalán megosztott, a Kormány által közölt hivatalos észrevétel. 9.

Ahogy azt korábban említettem, a *Sanlés*-esetre utalva esély van arra, hogy ha Karsai Dániel meghal, az eljárás eredmény nélkül megszűnik, így kérdés az, hogy a *Sanlés*- avagy a *Dalban*-ügyet veszi-e precedensként a Bíróság. Ugyan a *Lambert*- és *Mortier*-esetek mutatnak egy bizonyos irányt a Bíróságnak az életvégi döntésekhez való hozzáállásában, változatlanul igaz az is, hogy e kérdéskörökben a tagállamok széles mérlegelési hatáskörrel rendelkeznek és az is, hogy e kérdésekben nincs konszenzus a tagállamok között.

Az extraterritoriális hatály kapcsán több bíró is tett fel kérdést a meghallgatáson. Véleményem szerint, ha a Bíróság valamely kérdésben legalább részleges sérelmet állapít meg, akkor az valószínűleg ezzel kapcsolatos lesz, azonban továbbra is kevés esélyt látok arra, hogy komoly érdemi változást hozna e határozat.

E kézirat lezárásakor még nem született határozat.

IRODALOMJEGYZÉK

- BUSA CSILLA – ZELLER JUDIT – CSIKÓS ÁGNES: Életvégi kívánalmakkal és döntésekkel kapcsolatos vélemények és ismeretek a magyar társadalomban. *Kharón, Thanatológiai Szemle*, 2018/3.
- DANIEL RIETIKER: „From Prevention to Facilitation-Suicide in the Jurisprudence of the ECtHR in the light of the Recent Haas v. Switzerland Judgment.” *Harv. Hum. Rts. J.* 25, 2012.
- FILÓ MIHÁLY: Fájdalomcsillapítás és életvédelem. Az „indirekt eutanázia” büntetőjogi kérdései. In: FILÓ MIHÁLY (szerk.): *Autonómia, életvédelem, jogbiztonság: az életvégi döntések szabályozása*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2022. 145–152.
- FILÓ MIHÁLY – KISS MÁTÉ JENŐ: Az öngyilkossághoz nyújtott orvosi segítség büntetőjogi megítélése. In: FILÓ MIHÁLY (szerk.): *Autonómia, életvédelem, jogbiztonság: az életvégi döntések szabályozása*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2022. 153–161.
- L. J. MATERSTVEDT – D. CLARK – J. ELLERSHAW et al.: Eutanázia és asszisztált öngyilkosság az EAPC Etikai munkacsoportjának szemszögéből. *Kharón*, 2003/3.
- SHEELAH CONNOLLY – MIRIAM GALVIN – ORLA HARDIMAN: End-of-life management in patients with amyotrophic lateral sclerosis. *The Lancet Neurology*, 14.4 (2015). 435–442.
- SOMODY BERNADETTE – STÁNICZ PÉTER: A tények tükröződése az életvégi döntések alapjogi dogmatikájában. *Fundamentum*, 2020/4. 34–46.

Jogforrások

1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről (Eütv.)
 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (Btk.)
 Code de la santé publique. (Francia egészségügyi kódex)

Karsai Dániel személyes Facebook oldalán megosztott, a Kormány által közölt hivatalos észrevétel. 9. https://drive.google.com/file/d/1xoNHuaQFDPjjsZ2iim2-LsNWK-TUqhgcE/view?usp=drive_link (Letöltés ideje: 2024. 03. 29.)

Ítéletek jegyzéke

22/2003. (IV. 28.) AB határozat

24/2014. (VII. 22.) AB határozat

Pretty v the United Kingdom App no 2346/02 (ECtHR, 29 April 2002)

Sanlés Sanlés v. Spain App no 48335/99 (ECtHR, 26 October 2000)

Dalban v. Romania App no 28114/95 (ECtHR, 28 September 1999)

Lambert and Others v France App no 46043/14 (ECtHR [GC], 5 June 2015)

Haas v Switzerland, App no 31322/07 (ECtHR, 20 January 2011)

Mortier v. Belgium App. no 78017/17 (ECtHR, 4. October 2022)

Karsai v Hungary App. no 32312/23

ÍRÁSBELINEK MINŐSÜLŐ KOMMUNIKÁCIÓ A PÉNZÜGYI KÖZVETÍTŐRENDSZERBEN

KÓRÖSY JUDIT¹

ABSTRACT ■ The system of financial intermediation is an economic sector that is at the forefront of exploiting the opportunities offered by digitalization. Although the a specific form stem more from public law considerations, it is still worth examining how the formality requirements for legal statements of Civil Code are enforced during digital communication. The Civil Code only defines the conditions of legal statements created electronically as written in general terms, so it is worth examining how these legal provisions apply in the system of financial intermediation.

ABSZTRAKT ■ A pénzügyi közvetítőrendszer olyan ágazat, amely élen jár a digitalizáció adta lehetőségek kihasználásában. Bár az alakisági előírások inkább közjogi megfontolásból fakadnak, mégis érdemes megvizsgálni, hogy a Polgári Törvénykönyv írásbeliségi rendelkezései milyen módon érvényesülnek a digitális kommunikáció során. A Polgári Törvénykönyv ugyanis a digitális térben született írásbelinek minősülő jognyilatkozatok feltételeit csak általánosságban határozza meg, érdemes ezért külön is bemutatni, hogy a pénzügyi közvetítőrendszerben milyen módon érvényesülnek ezek a rendelkezések.

KULCSSZAVAK: írásbelinek minősülő jognyilatkozat, alakiság, pénzügyi közvetítőrendszer, Ptk. 6:7. § (3) bekezdése

1. DIGITALIZÁCIÓS TÖREKVÉSEK A PÉNZÜGYI SZÉKTORBAN

Ha a hagyományostól eltérő, magánjogi szempontból írásbelinek minősülő kommunikációs folyamatokat szeretnénk vizsgálni, a pénzügyi szektorban kötött ügyletek erre jó lehetőséget kínálnak. A jelen tanulmány célja ezért a pénzügyi közvetítőrendszer szereplői által tett, joghatás kiváltására irányuló akaratnyilatkozatok tételes jogi rendelkezéseinek áttekintése. Azért érdemes vizsgálni ezt a szektort, mert a pénzügyi közvetítőrendszer sajátos utat jár be a digitalizáció terén, és abban is különbözik a gazdasági élet többi szegmensétől, hogy élen jár a digitalizáció adta előnyök kihasználásában. Emiatt indokolt a digitális térben²

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

² Digitális tér alatt az információs technológia, mint kommunikációs csatorna használatát értem.

történő kommunikáció szabályainak, annak alkalmazásának és a digitalizációs törekvéseknek a vizsgálata, mivel az a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 6:7. § (3) bekezdésének értelmezésében is támpontot jelenthet.

Több oka van annak, hogy a pénzügyi közvetítőrendszer kiemelkedik a digitális kommunikáció terén a többi ágazat közül, fejlődése pedig dinamikus és szembetűnő. A pénzügyi közvetítőrendszer szereplői tőkeerős szolgáltatók, kiemelkedő infrastrukturális és információs háttérrel, így a modern technológiák használatának személyi és pénzügyi feltételei adottak. A digitalizáció nemcsak a digitálisan rögzített, ezért írásbelinek minősülő szerződéskötésre korlátozódik, hanem a papírmentes ügyintézés, az ügyfélélmény fokozását és a belső banki folyamatok korszerűsítését is célozza. A digitális technikák alkalmazása hosszú távon költségmegtakarítást is eredményez, ami nemcsak az elhasznált papírmennyiségben, hanem a banki folyamatok automatizálásával a humán erőforrás iránti igény csökkenésében is megnyilvánulhat. Az információs technológiai megoldások adaptálása tehát nemcsak a szolgáltatások színvonalának emelését, hanem a működési költségek csökkentését, a kockázatkezelési mechanizmusok és ezzel együtt a pénzügyi szektor stabilitásának és sokktűrő képességének javítását is elősegíti. Azzal, hogy a digitalizáció az ügyfélélmény növelését is célozza,³ egyben versenyelőnyt és profitot is jelenthet.

A digitalizáció főbb területei a bankfiók nélküli bankolás, az elektronikus fizetések, a mobiltelefonon intézhető pénzügyek, az automatizált ügyfélkommunikáció és a személyre szabott pénzügyek.⁴

Ha további jellegzetességeket szeretnénk számba venni, úgy mindenképpen meg kell említeni, hogy a pénzügyi közvetítőrendszer a gazdaságban betöltött szerepe miatt szabályozott ágazatnak minősül, ahol egyébként a közösségi jogi előírás⁵ túlsúlyban van. A szabályozottság indoka egyrészt a gazdaságban betöltött kiemelkedő szerep, a pénzügyi stabilitás és a prudens működés. További sajátosság, hogy a pénzügyi szolgáltatások jellege miatt jellemzően tartós jogviszonyok jönnek létre az ügyfelek és a pénzügyi közvetítőrendszer szereplői között.⁶ A szervezeti és működési sajátosságokból az is következik, hogy a

³ Az ügyfelek nyitottak a gyors és egyszerű, akár otthonról intézhető szolgáltatásokra.

⁴ Digitális innovációk a bankszektorban. Az elmúlt 10 év innovatív digitális banki megoldásai. Gránit Bank. 2023. április. 12–13.

⁵ Az uniós szabályozás alapja az Európai Unió működéséről szóló szerződés 49. cikke (letelepedés szabadsága), 56. cikke (szolgáltatásnyújtás szabadsága), 63. cikke (a tőke szabad mozgása) és 114. cikke (a belső piac létrehozására és működésére vonatkozó jogszabályok közelítése).

⁶ Tipikusan ilyen például a pénzforgalmi vagy fizetési számla vezetése, de a kölcsönjogviszony vagy a biztosítási jogviszony is.

pénzügyi szolgáltatók⁷ és az ügyfelek között információs aszimmetria áll fenn, ezért a fogyasztóvédelmi szempontok is szabályozási szükségletet generálnak. Már itt meg kell említeni, hogy a pénzügyi szektorban a fogyasztóknál a távoli szerződéskötés során kötöttségként érvényesül a tájékoztatási kötelezettség dokumentált teljesítése. A távértékesítés keretében kötött pénzügyi ágazati szolgáltatási szerződésekről szóló 2005. évi XXV. törvény értelmében ugyanis a szolgáltató kellő időben köteles tájékoztatni a fogyasztót a törvényben rögzített körülményekről.

Az információs technológiák alkalmazása és jogi megítélése szempontjából különösen fontos a Magyar Nemzeti Bank (a továbbiakban: MNB) mint a pénzügyi közvetítőrendszer szereplőinek felügyeletét ellátó hatóság szerepe, mind szabályozói, mind pedig ellenőrzési szempontból. Figyelemmel arra is, hogy az MNB ajánlást⁸ bocsátott ki a hitelintézetek digitális fejlesztéseinek tervezésére és nyomon követésére, nyilvánvaló, hogy az MNB aktívan ösztönzi a pénzügyi szektor digitalizációs törekvéseit.

Azt is ki kell emelni, hogy ez az ösztönzés uniós szinten is jelen van, hiszen a PSD2 irányelv⁹ megnyitotta a lehetőséget az innovatív fejlesztések előtt a szektorban azzal, hogy fintech cégek is részt vállalhatnak a technológiai újítások megvalósításában, így az innovatív megoldások külső innovációs szolgáltatók közreműködésével adaptálhatóak.

2. A JOGÜGYLETEK MAGÁNJOGI ELŐÍRÁSAINAK ÉRVÉNYESÜLÉSE

Az írásbelinek minősülő jogügyletek szabályai alkalmazásának vizsgálatával összhangban mindenekelőtt a magánjogi rendelkezések ismertetése szükséges.

A pénzügyi közvetítőrendszerben a pénzügyi intézmények és az ügyfelek között létrejött magánjogi jogviszonyra – eltérő ágazati szabályozás hiányában – az általános polgári jogi szabályok alkalmazandóak.

A jognyilatkozatokkal kapcsolatban a Ptk. kötelmi jogi általános szabályai meghatározzák a jognyilatkozatok típusait,¹⁰ melyek szóban, írásban vagy ráutaló

⁷ Az egyszerűség kedvéért pénzügyi szolgáltatónak nevezem a pénzügyi közvetítőrendszer valamennyi szereplőjét, annak ellenére, hogy nem ez a szakszerű szóhasználat.

⁸ A Magyar Nemzeti Bank 4/2021. (III. 30.) számú ajánlása a hitelintézetek digitális transzformációjáról.

⁹ A belső piaci pénzforgalmi szolgáltatásokról és a 2002/65/EK, a 2009/110/EK és a 2013/36/EU irányelv és a 1093/2010/EU rendelet módosításáról, valamint a 2007/64/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló 2015. november 25-i (EU) 2015/2366 európai parlamenti és tanácsi irányelv.

¹⁰ Ptk. 6:4. § (2) bekezdése

magatartással tehetőek meg. A technika fejlődésének eredményeként a Ptk. 6:7. § (3) bekezdése emellett felállít egy fikciót, amely alapján írásbelinek minősül az a jognyilatkozat is, amely esetében teljesülnek az ott meghatározott konjunktív kritériumok. A harmas kritérium értelmében a jognyilatkozat közlésére a jognyilatkozat tartalmának változatlan visszaidézésére, a nyilatkozattevő személyének és a nyilatkozat megtétele időpontjának azonosítására alkalmas formában kerülhet sor. Ha ezek a feltételek fennállnak, az így megtett jognyilatkozat alakiséga egyenértékű az írásbeli jognyilatkozattal.

A teljesség érdekében megemlítendő, hogy a Ptk. az alakiségi szabályokat érvényességi kellékként határozza meg, és rendelkezik annak megsértésének jogkövetkezményeiről is.¹¹

Ki kell arra is térni, hogy a Ptk. – 2022 és 2024. január 1-je között hatályban volt – 6:7. § (3a) bekezdése többek között a pénzügyi szolgáltatási jogviszonyra irányuló elektronikus úton tett jognyilatkozat érvényességére további korlátot állított fel. Ez a szakasz ugyanis kimondta, hogy az az ingatlannal kapcsolatos, valamint az öröklési jogi, családjogi, társasági jogi, illetve pénzügyi szolgáltatási jogviszonnyal összefüggésben elektronikus úton tett jognyilatkozat tartalma kizárólag írásjegyek használatával tehető, vagyis szóban, hangfelvétel vagy audiovizuális felvétel útján nem rögzíthető. Az írásjegyekkel rögzítettség a papíralapú okiratokat, valamint azt az írásjegyeket tartalmazó digitális állományt jelenti, amelyet például elektronikus aláírással lehet ellátni. A szabályozás indokát a jogalkotó úgy határozta meg, hogy az ingatlan-nyilvántartási eljárás elektronizálása, valamint a jogi személyek nyilvántartási szabályainak reformja miatt közvetve a banki ügyletek is érintettek, ezért ezeken a területeken is jogbiztonsági és garanciális okokból indokolt a „magasabb biztonsági szintet garantáló” elektronikus formában megtett elektronikus jognyilatkozat megkövetelése.¹²

A pénzügyi közvetítőrendszerben született ügyletek magánjogi jogviszonyokat hoznak létre, így az alakiségi előírások egy részét is a Ptk. rögzíti.

¹¹ Ptk. 6:7. § (1) bekezdése: Ha a jognyilatkozatot írásban kell megtenni, az akkor érvényes, ha legalább a lényeges tartalmát írásba foglalták.

Ptk. 6:94. § (1) bekezdése: Az alakiség megsértése miatt semmis szerződés a teljesítés elfogadásával a teljesített rész erejéig érvényessé válik. Ha jogszabály közokiratba vagy teljes bizonyító erejű magánokiratba foglalást ír elő, vagy a szerződés ingatlan tulajdonjogának átruházására irányul, a teljesítés a kötelező alakiség mellőzése miatti érvénytelenséget nem orvosolja.

¹² A szabályozás indoka vélhetően nem a magasabb biztonsági szint garantálása, hiszen az írásbelinek minősülő jognyilatkozatoknak azonos feltételeket kell teljesítenie, hanem az, hogy az ingatlan-nyilvántartási hatóság és a cégbíróság a nyilvántartásba bejegyzés alapján ne kép- és hangfelvétel útján rögzített nyilatkozatokat vizsgáljon.

Azt maga az MNB is kiemeli egy állásfoglalásában,¹³ hogy a Ptk. kodifikációs munkabizottságának tudatos törekvése nyomán a Ptk. csak azon jogügyleteknél várja el érvényességi kellékként az írásbeli alakot, amelyeknél ez garanciális jelentőségű. Ebből pedig az következik, hogy magánjogi alakisági előírásként az írásbeliség csak a legszükségesebb körben merülhet fel. Az is leszögezhető, hogy a pénzügyi közvetítőrendszer szereplői közül a pénzpiaci területen van a legnagyobb jelentősége az írásbeliségnek, akár a hiteljogviszonyokat, akár a számlaszerződéseket nézzük.

3. A PÉNZMOSÁSI ELLENŐRZÉS KÖVETELMÉNYEI

Az információs technológia adta lehetőségek kiaknázása során talán meglepő lehet elsőként a pénzmosás megelőzésének közjogi kötelezettségét említeni, azonban a pénzügyi közvetítőrendszer működési sajátosságát döntően befolyásolja az a közjogi korlát, hogy a pénzügyi szolgáltatónak az ügyletek teljesítését megelőzően a pénzmosási ellenőrzési kötelezettséget teljesíteni kell.

Az Európai Unió az illegális pénzáramlás megakadályozása érdekében irányelvi formában határozta meg a szükséges intézkedéseket. A pénzmosás, a terrorizmusfinanszírozás és a szervezett bűnözés ugyanis uniós szinten jelentkező probléma, amely kihatással lehet a pénzügyi ágazat integritására és stabilitására is, mivel a pénzügyi rendszer pénzmosásra és terrorizmusfinanszírozásra is felhasználható, szükséges ezért a kockázatok mérlegelésével ezek célzott és arányos megelőzése.¹⁴

A pénzmosási ellenőrzés a digitális szerződéskötés szempontjából leginkább azért érdemel figyelmet, mert annak része az ügyfélazonosítás és az ügyfél-átvilágítás. A pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2017. évi LIII. törvény (a továbbiakban: Pmt.) 7. § (1) bekezdése szerint ugyanis a szolgáltató – így a pénzügyi szolgáltató is – köteles meghatározott esetekben, így például az üzleti kapcsolat létesítésekor az ügy-

¹³ Állásfoglalás a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXXVII. törvény (Hpt.) 279. § (1) bekezdésében foglalt előírásokkal, azaz a szerződés alakszerűségével és a szerződés ügyfél részére történő átadásával kapcsolatban (2018. július 20.).

¹⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2015. május 20-i 2015/849 EU irányelve (IV. pénzmosási irányelv) preambuluma szerint: „[a] hitelintézetek és a pénzügyi intézmények biztonságosságát, integritását és stabilitását, valamint a pénzügyi rendszer egésze iránti bizalmat súlyosan veszélyeztethetik a bűnözőknek és elkövető társaiknak azon erőfeszítései, amelyek célja a bűnözésből származó bevételek eredetének leplezése, illetve a legális vagy illegális pénzeknek terrorista célokra való átirányítása”.

felét¹⁵ azonosítani és személyazonosságának igazoló ellenőrzését elvégezni.¹⁶ Az azonosítás egyben az ügyfél azonosító adatainak rögzítését, valamint a személyazonosításra alkalmas okmányok bemutatását, vagy közhiteles nyilvántartásból adatlekérdezés elvégzését is jelenti, továbbá kiterjed a személyazonosságot igazoló okirat érvényességének és hitelességének ellenőrzésére is. Mindebből pedig az következik, hogy ha a szerződéskötést megelőzően sor kerül az ügyfélazonosításra, az egyben a jognyilatkozatot tevő személyének egyértelmű azonosítását is magában foglalja. Ez pedig a Ptk. 6:7. § (3) bekezdésében foglalt hármas konjunktív feltételrendszer egyik követelményét kielégítheti.

A pénzmosási ellenőrzés ezen túlmenően a digitalizációs folyamatok vizsgálatánál azért is érdemel figyelmet, mivel korábban ez jelentette a korlátot a teljes szerződéskötési folyamat digitalizációjában, hiszen 2017 előtt a pénzmosási törvény¹⁷ kizárólag személyes jelenlét mellett tette lehetővé az ügyfél-átvilágítást. A Pmt. hatálybalépésével viszont a pénzügyi szektorban is megnyílt az út a digitális szerződéskötés előtt¹⁸ azzal, hogy a szerződéskötéshez vezető egyes lépések már ezt megelőzően is megvalósulhattak digitális csatornákon keresztül. A digitális szerződéskötésre pedig a Pmt. által definiált informatikai rendszer, az előzetesen auditált elektronikus hírközlő eszköz segítségével kerülhetett sor.

Ahhoz tehát nem férhet kétség, hogy a pénzmosási ellenőrzés elvégzése esetén teljesül a Ptk. 6:7. § (3) bekezdésében foglalt egyik feltétel, a nyilatkozattevő személyének azonosítása, hiszen a pénzügyi szolgáltatónak nemcsak az a kötelezettsége, hogy azonosítsa ügyfelét, de az is, hogy az ügyfél személyazonosságát a közhiteles nyilvántartásban tárolt adatokkal egyeztesse, így a megadott adatokat ellenőrizze. Mivel a Pmt. a személyazonosság kétséget kizáró azonosítását várja el a szolgáltatótól, ezért a pénzmosási ellenőrzés messze túlteljesíti a Ptk. elvárását.¹⁹

¹⁵ A Pmt. nem természetes személy ügyfél, valamint képviselőt esetén ezt az ellenőrzést kiterjeszti az eljáró meghatalmazottra, a rendelkezésre jogosultra és a képviselőre is.

¹⁶ A pénzmosási átvilágítás nemcsak a személyazonosság megállapítását és ellenőrzését célozza, azonban az írásba foglalt jognyilatkozatok szempontjából ez a mozzanat lényeges.

¹⁷ A pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2007. évi CXXXVI. törvény

¹⁸ A 2017. június 26-án lép hatályba lépett Pmt.-hez fűzött indokolás szerint „[a] törvény fontos újítása, hogy kifejezetten lehetővé teszi – megfelelő garanciák biztosításával – az ügyfél-átvilágítást és üzleti kapcsolat létesítést személyes megjelenés nélkül is, feltéve, hogy ezen korszerű megoldás az ügyfél azonosításának elvégzését legalább egyenértékűen biztosítja a személyes azonosítással. Mindezek alapján az ügyfél-átvilágítási intézkedések elvégzésére nemcsak az ügyfél személyes megjelenésével, hanem a szolgáltató által üzemeltetett – biztonságos, védett, a felügyeletet ellátó szerv által meghatározott módon, előzetesen auditált – elektronikus hírközlő eszköz útján is lehetőség nyílik, a törvényben meghatározott esetekben”.

¹⁹ Ebből persze az is következik, hogy a pénzügyi közvetítőrendszerben megtett jognyilatkozatok esetén a nyilatkozattevő személyének az azonosítása messze túlteljesíti a Ptk. által

4. AZ ELŐZETESEN AUDITÁLT ELEKTRONIKUS HÍRKÖZLŐ ESZKÖZ

Az MNB mint a pénzügyi közvetítőrendszerben a pénzmossási előírások felügyeletét ellátó szerv rendeletben²⁰ határozta meg azokat a követelményeket, amelyek a távoli ügyfélazonosításhoz szükségesek.

Ha az ügyfél nem jelenik meg személyesen a pénzügyi szolgáltatónál, az nem is kérdés, hogy magasabb kockázatot jelent. A pénzügyi közvetítőrendszer szereplői számára viszont a kockázat kerülendő, nemcsak a saját üzletpolitika, hanem a jogszabályi előírások folytán is.

A nem jelenlévők közötti ügyfél-átvilágítás során két fő kockázati tényező azonosítható: egyrészt a felek közötti digitális kommunikációs csatorna biztonsága, másrészt pedig az ügyfél személyazonosságának valódisága. Ahhoz azonban, hogy egy pénzügyi termék eladható legyen a piacon, a maximális biztonság mellett az is szükséges, hogy az azonosítás viszonylag gyorsan és egyszerűen történjen meg. A pénzügyi szolgáltatónak tehát ezekre a szempontokra kell figyelemmel lenni az informatikai rendszer kiépítése során.

Az első kockázati tényezőt a magas fokú informatikai védelmi rendszer tudja kezelni, amely egyben nyilvánvalóan az ügyfelek védelmét is szolgálja, hiszen az elektronikus hírközlő eszköznek garantálnia kell, hogy a pénzügyi szolgáltató és az ügyfél közötti kommunikáció, az ott megadott különleges adatok ne kerülhessenek illetéktelen személyek birtokába. A 26/2020. (VIII. 25.) MNB rendelet az elektronikus hírközlő eszköz működtetésének minimumkövetelményei között rögzíti többek között a rendszer dokumentáltságát, az üzemeltetési folyamatok szabályozottságát, a változáskezelés rendjét, a biztonságos, titkosított, sértetlen és hiteles távadatátvitel szükségességét, a megfelelő jogosultságkezelést, a tevékenység naplózását, a rendszeres ellenőrzés követelményét és a megfelelő fizikai védelmet is. Azt, hogy a kiépített elektronikus hírközlő eszköz megfelel-e a 26/2020. (VIII. 25.) MNB rendelet 4–5. §-ában foglalt előírásoknak, az MNB auditálás útján ellenőrzi.

A pénzmossási előírások teljesítése érdekében a rendelet a személyazonosság igazoló ellenőrzését rendkívül részletesen szabályozza, és az előzetesen auditált

elvárt szinttől, hiszen itt kétséget kizáróan kell meggyőződnie a nyilatkozattevő személyéről és a személyazonosság ellenőrzésére is sor kerül, amelyet a Ptk. 6:7. § (3) bekezdése esetén nem elvárás.

²⁰ A pénzmossás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló törvény végrehajtásának az MNB által felügyelt szolgáltatókra vonatkozó, valamint az Európai Unió és az ENSZ Biztonsági Tanácsa által elrendelt pénzügyi és vagyoni korlátozó intézkedések végrehajtásáról szóló törvény szerinti szűrőrendszer kidolgozásának és működtetése minimumkövetelményeinek részletes szabályairól szóló 26/2020. (VIII. 25.) MNB rendelet

elektronikus hírközlő eszközön végzett ügyfél-átvilágítás két formáját határozza meg. A valós időben zajló ügyfél-átvilágítás a közvetlen, a nem valós időben zajló esetén pedig – amely egyébként részben valós idejű elemeket is tartalmazhat – a közvetett elnevezést kapta. Az ügyfél-átvilágítás célja tehát – többek között – az ügyfél személyazonosságának megállapítása és ellenőrzése, valamint a személyazonosító okmány érvényességi idejének ellenőrzése mellett annak megállapítása is, hogy a megjelent személy ténylegesen az a személy-e, akinek az azonosító adatait megjelölte. Ezt a rendelethez fűzött indokolás szerint egy ún. „élőség vizsgálatával”²¹ lehet ellenőrizni.

A személyazonosság ellenőrzésére a négy szem elve²² szerint kerül sor, amely szerint bármilyen digitális csatornán keresztül történik az ügyfél-átvilágítás, az ügyféladatok helyességét és hitelességét utólagosan a szolgáltatói oldalon ellenőrizni kell. Ez egyrészt az ügyfél által megadott, az okmányon szereplő és az okmányból kiolvasható adatok összevetését,²³ az ügyfél által készített fotó (szelfi) és a személyazonosító okmányon található fénykép összehasonlítását, a fotó mellett készített videó alapján annak megállapítását is jelenti, hogy a fotón lévő személy élőben saját magáról készítette a fényképet. Ezen túlmenően szükséges a személyazonosító okmány hamisítatlanságának ellenőrzése, a biztonsági elemek megléte, az okmány érvényességének megállapítása. Az ügyfél-átvilágítás folyamatát, a pénzügyi szolgáltató és az ügyfél közötti teljes munkamenetet, az ügyfél részletes tájékoztatását a pénzmosási ellenőrzés céljáról, valamint az ügyfél ehhez történő kifejezett hozzájárulását digitálisan rögzíteni szükséges.

A két eltérő ügyfél-átvilágítás között érdemi különbség nincs, az eltérések abból fakadnak, hogy a valós idejű ügyfél-átvilágítás során az ügyfél és a szolgáltató szóban kommunikálnak egymással, míg a közvetett ügyfél-átvilágítás során közvetlen kommunikációra nem kerül sor. A nem valós idejű ügyfél-átvilágítás során az MNB rendelet előírásai szerint a szolgáltató két banki napon belül küld értesítést az ügyfél-átvilágítás eredményéről, hiszen a beküldött adatokat

²¹ Az élőség vizsgálata vagy a liveness test a rendelethez fűzött indokolás és az MNB pénzmosási mintaszabályzata szerint a rendszerrel szemben azt a követelményt támasztja, hogy megállapító legyen az átvilágítás alanyaként a távoli helyszínen megjelenő ügyfél valós, élő személy-e, az auditált elektronikus hírközlő eszközt valós időben személyesen használja-e, és az élő kép nem manipulált-e.

²² A négy szem elve gyakorlatilag annyit jelent, hogy a valaki által elvégzett ellenőrzést egy másik személy teljeskörűen felülvizsgálja, ez lényegében a nagyobb biztonságot és a kockázatok csökkentését szolgálja.

²³ Ez abban az esetben lehetséges és szükséges, ha az ügyfél NFC-s e-személyi igazolványt használ, amelynek chipjében megtalálhatóak a természetes személyazonosító adatok.

a négy szem elve alapján ellenőrizni szükséges, amelyre – ha emberi erőforrás igénybevételével történik – munkaidőben kerülhet sor.²⁴

Indokolt az ügyfél mint nyilatkozattevő személyének azonosítása végett megemlíteni, hogy a Pmt. 7. § (2) bekezdése értelmében a szolgáltató a természetes személyazonosító adatokon²⁵ túlmenően rögzíteni köteles az ügyfél állampolgárságát, lakcímét, ennek hiányában tartózkodási helyét, valamint azonosító okmányának típusát és számát.

A pénzmossási ellenőrzés során az MNB rendelet egyértelműen azt várja el a szolgáltatótól, hogy az ügyfél által megadott adatokat közhiteles nyilvántartásból ellenőrizze, valamint az átvilágítás eredményeként az ügyfél személyazonossága kétséget kizáróan megállapítható legyen.

Összegezve tehát, az ügyfél személyazonossága megállapításának és ellenőrzésének a szabályozása kimerítő jellegű a pénzügyi szolgáltatóval való kommunikáció során, így abban sok mozgástér már nem marad. A digitális csatornán, azaz az elektronikus hírközlési eszközön keresztül történő nyilatkozattétel egyéb előírásai ehhez képest elnagyoltak, kizárólag az emelhető ki, hogy az MNB rendelet alapján a kommunikációnak rögzítettnek kell lennie. Arra azonban, hogy ennek a pénzügyi szolgáltató milyen módon tesz eleget, nincs jogszabályi előírás.

5. A PÉNZPIACI ÁGAZATI SZABÁLYOZÁS ALAKISÁGI ELŐÍRÁSAI

Visszatérve az alakisági előírásokra, a pénzügyi szolgáltatónak az általános magánjogi szabályokon túl ágazati előírásokat is teljesítenie kell. Elsődlegesen, a pénzügyi szabályokat vizsgálva a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXXVII. törvény (a továbbiakban: Hpt.) 98. § (2) bekezdésében foglaltak érdemes megemlíteni, miszerint pénzügyi intézmény kockázatvállalással járó ügyletet kizárólag írásban köthet. Ezt a rendelkezést a szakasz második mondata még annyiban egészíti ki, hogy a szóban kötött pénz- és tőkepiaci ügyletnél az ügyletkötést a pénzügyi intézmény írásban visszaigazolja. Ha meg akarjuk érteni ennek a rendelkezésnek a célját, ahhoz a sajátos pénzügyi működést is vizsgálni szükséges.

Ha az írásbeli alak megkövetelésének általános magánjogi szabályozási, azaz a jogalkotói indokait vennénk számba, elsődlegesen az ügyletkötés komolyságát lehetne megjelölni. Ezenfelül megemlíthető az is, hogy az ügylet írásba foglalása

²⁴ A rendelkezésre álló adatok összevetésében egyre inkább szerepet játszik a mesterséges intelligencia (szuperszámítógépek használata).

²⁵ Természetes személyazonosító adat az ügyfél neve, születési neve, születési helye és ideje, továbbá anyja születési neve.

élesen elválasztja a szerződéskötés előtti tárgyalásokat a „végleges”, írásba foglalt ügyleti akarattól, azaz a jognyilatkozat végleges tartalmának rögzítését is eredményezi. A rögzítettség pedig eljárásjogi szempontból a bizonyító erő miatt releváns. Összegezve, véleményem szerint az írásba foglalt szerződés egyfajta védelmet biztosít a szerződő feleknek.

A pénzügyi közvetítőrendszerben kötött ügyletek esetén kétség nélkül megállapítható, hogy az írásbeliség a prudens működés elvének érvényre juttatása miatt lényeges. Emellett azonban úgy gondolom, hogy nem elhanyagolható a fogyasztóvédelmi szempontok érvényesülése sem.

De mit is takar pontosan a prudens működés követelménye? A prudenciális követelmények elsősorban a pénzpiacra kiemelt jelentőségűek, mivel a bankok a pénz- és tőkeáramlás legfontosabb közvetítői, pénzügyi termékek és szolgáltatások forgalmazói. A hitelintézetek saját tőkéjükhöz képest jelentős mennyiségű idegen tőkét helyeznek ki, amihez mint forráshoz az ügyfelek megtakarításaiból jutnak. Ez a jelentős mértékű tőkeáttétel egyben sérülékennyé is teszi a bankokat és ezzel a gazdaságot is, így a prudenciális elvárások azt hivatottak biztosítani, hogy a hitelintézet a rábízott idegen és saját forrásokkal úgy gazdálkodjon, hogy folyamatosan fenntartsa azonnali fizetőképességét (likviditását) és mindenkori fizetőképességét (szolvenciáját).²⁶

Anélkül, hogy a banküzemeltetési működés bugyraiba mélyebb betekintést nyer-nénk, az megállapítható, hogy a banki működés rendkívül bonyolult, valamint a folyamatos piaci verseny és a bankok gazdaságban betöltött kiemelkedő szerepe miatt a stabilitás megőrzése érdekében szükséges egy felügyeleti hatóság aktív közreműködése. A bankoknak ugyanis egyarányt szem előtt kell tartaniuk a jövedelmezőséget, a profit termelését, és azt, hogy a befektetők pénze biztonságban legyen. Ezért a kockázatok folyamatos monitorozása szükséges. Az pedig, hogy milyen ügyletek esetén merülhet fel kockázat, a Hpt. értelmező rendelkezései²⁷ alapján állapítható meg.

²⁶ Hpt. 79. § (1) bekezdése

²⁷ A Hpt. 6. § (1) bekezdés 59. pontja alapján kockázat vagy kockázatvállalás:

- a) a kölcsön nyújtása, ideértve az adósságra kibocsátott, hitelviszonyt megtestesítő értékpapír megvásárlását is;
- b) a váltó és csekk, valamint egyéb kötelezvény leszámítolása;
- c) a hitelintézet által adott garancia, kezesség és az egyéb biztosíték, ideértve a hitelintézet bármilyen más, jövőbeni vagy függő kötelezettségét, vállalt garanciáját, kezességét, illetve az ezekre nyújtott egyéb bankári biztosítékot is;
- d) a hitelintézet által vállalt minden olyan kötelezettség, amellyel a hitelintézet ellenszolgáltatás fejében átruházott pénzkövetelés teljesítéséért jótáll vagy vállalja, hogy a vevő követelésére azt visszavásárolja;
- e) a hitelintézetnek bármely vállalkozásában szerzett részesedése, függetlenül a részesedés birtoklásának időtartamától;

A Hpt.-hez fűzött kommentár²⁸ az alakisági előírás magyarázatát abban ragadja meg, hogy a hitelintézetek prudens szabályozásának a középpontjában nem a kockázatok elkerülése, hanem annak mértékének számszerűsítése, és ahhoz indokolt mértékű szavatoló tőke meghatározása szükséges. Így az írásbeli alak lényegében a kockázatvállalások dokumentáltsága miatt bír jelentőséggel. Egészen sajátos tehát az a szabályozói cél, amely az ügyletek rögzítésének követelményét indokolja.

A kockázatvállalással járó ügyletek alakisági előírásait egészíti ki a Hpt.-nek az egyes szerződésekkel összefüggő szabályokat meghatározó 279. § (1) bekezdése. Ez a bekezdés kimondja, hogy a pénzügyi intézmény – szűk kivételektől eltekintve – pénzügyi és kiegészítő pénzügyi szolgáltatásra irányuló szerződést csak írásban köthet. A törvényhez fűzött indokolás az alakisági előírások célját nem határozza meg, azt azonban megállapíthatjuk, hogy ez a szakasz a Hpt. XIII. fejezetének a része, ami az ügyfelek védelmével összefüggő előírásokat tartalmazza. Ebből pedig véleményem szerint az következik, hogy az írásbeli alak megkövetelése nemcsak a prudenciális előírások megtartásának ellenőrzését, hanem egyben az ügyfelek védelmét is szolgálja, ami már közelebb áll a magánjogi alakisági előírásokkal összefüggő célkitűzésekhez.

Sajátos jogkövetkezményt tartalmaz azonban a Hpt. 279. § (2) bekezdése, mely szerint az írásba foglalási kötelezettség megsértése nem jár a Ptk. szerinti jogkövetkezménnyel, azaz nem vonja maga után a szerződés érvénytelenségét, hanem a felügyeleti szerv ilyen esetben intézkedést alkalmazhat és bírságot szabhat ki.²⁹

f) a hitelintézet által megvásárolt pénzkövetelés;

g) a pénzügyi lízing nyújtása, valamint

h) más hitelintézetnél elhelyezett betét, ide nem értve a jegybanki kötelező tartalék-előírást a levelező bankon keresztül teljesítő hitelintézetek által elhelyezett kötelező tartalék összegét.

²⁸ GÁLFALVI GÉZA – KOVÁCS ERIKA – PALASIKNÉ KIRSCHNER DÓRA – SEREGDI LÁSZLÓ: *Nagykommentár a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXXVII. törvényhez*. 2024. évi Jogtár formátumú kiadás. A Hpt. 98. §-ához fűzött kommentár.

²⁹ A Hpt.-nek ezt a rendelkezését a 2018. évi CXXVI. törvény állapította meg. Sajnálatos módon a törvényhez fűzött indokolás nem adta az indokát annak, hogy miért zárja ki a magánjogi jogkövetkezmények alkalmazását. Ha megpróbálunk magyarázatot találni erre a rendelkezésre, elsőként azt leszögezhetjük, hogy az elektronikus szerződéskötésre használt informatikai rendszert az MNB annak használata előtt auditálja, így ezzel minimalizálja az alakisági szabályok megsértésének a kockázatát. Emellett az is megemlíthető, hogy a pénzügyi szektor ügyletei annyiban speciálisak az általános magánjogi ügyletekhez képest, hogy a pénzügyi szolgáltatók nagyszámú ügyféllel állnak kapcsolatban, ebből pedig az is következik, hogy az ügyletkötések száma is jelentős, ezért, ha az informatikai rendszer hibája miatt az alakisági előírások megsértésére kerül sor, az nem egy-egy, hanem nagyszámú szerződést érintene. Az érvénytelenség mint általános magánjogi szankció pedig bizonytalanságot eredményezhet, hiszen annak orvoslására jellemzően peres eljárásban kerülhet sor. A bizonytalan helyzet

Ez viszont egyben azt is eredményezi, hogy az alakisági rendelkezések megszegése a felek viszonyában semmilyen polgári jogi szankcióval nem jár, azaz ahhoz az ügyfélre mint szerződő félre kiható jogkövetkezmény nem kapcsolódik.

Érdemes még egy dolgot megjegyezni az alakisági előírás megsértésével kapcsolatos speciális normatív szabályozással összefüggésben. Az írásbeliségi szabályok be nem tartása miatt a Hpt. 279. § (2) bekezdése alapján a pénzügyi intézményre magánjogi szankció nem hárul, azaz az így kötött ügyletek érvényességére az alakiság megsértése nincs kihatással, hiszen a Ptk. általános magánjogi jogkövetkezményét a Hpt. speciális rendelkezése felülírja. Ebből az előírásból azonban az is következik, hogy a felügyeleti szerv, azaz az MNB jogosult állást foglalni arról, hogy az adott ügylet írásba foglalása, vagy pontosabb megfogalmazással a jognyilatkozat rögzítése megfelel-e a Ptk.-ban meghatározott feltételeknek.³⁰

Ha az egyes főbb szerződéstípusok speciális előírásait vizsgáljuk, megállapítható, hogy a hitel- és számlaszerződések körében a Ptk. alakisági előírást nem tartalmaz. A pénzforgalmi szolgáltatásról szóló 2009. évi LXXXV. törvény 13. §-a a pénzforgalmi szolgáltatási keretszerződés megkötésére írásbeli alakot rendel. A pénzforgalmi számla vezetése a Hpt. szerinti pénzügyi szolgáltatás, így arra a Hpt. szabályozása is irányadó, amely szintén kötelező alakiságot ír elő. A hitel- és kölcsönszerződésekre a Hpt. ugyancsak kötelező írásbeli alakot ír elő.

A pénzpiacon a digitális szerződéskötés lehetősége 2017-től vált lehetővé, a jelenlegi szabályozás azonban csak fokozatosan alakult ki, hiszen elsőként az általános magánjogi szabályokhoz képest speciális alakisági előírások érvényesültek.

6. A PÉNZPIACI SZABÁLYOZÁS FEJLŐDÉSE AZ ÍRÁSBELISÉG KÖRÉBEN

Összhangban a pénzmossási szabályozás rugalmasabbá válásával, a Hpt. 2017. július 1-jétől úgy rendelkezett, hogy a pénzügyi intézmény – fő szabály szerint – pénzügyi és kiegészítő pénzügyi szolgáltatásra irányuló szerződést csak írásban – ideértve a legalább fokozott biztonságú elektronikus aláírással ellátott elektronikus okirati formát is – köthet. Ebben az esetben a Hpt. szerint a pénzügyi intézménynek az írásban kötött szerződés egy eredeti példányát az ügyfélnek át kellett adnia. A Hpt. tehát a hagyományos papíralapú szerződéskötés mellett az elektronikus aláírással ellátott okiratot tekintette írásbelinek.

a pénzpiacon nem kívánatos, azt a jogalkotó vélhetően el akarta kerülni, ezért a felügyeleti szervre bízta annak az orvoslását.

³⁰ Ez a helyzet azért speciális, mert egyébként a polgári bíróság hatásköre az, hogy az alakisági előírások megsértésének kérdésében állást foglaljon.

A Hpt. 279. § (1a) bekezdése azonban az írásbeli alakhoz kötött szerződéskötésen kívül lehetővé tette azt is, hogy a hitelintézet pénzforgalmi szolgáltatási keretszerződést, valamint betét elfogadására irányuló szerződést azonosított elektronikus úton is kössön. Azonosított elektronikus úton jöhetett létre az ügylet akkor is, ha a pénzügyi intézmény és az ügyfél pénzügyi vagy kiegészítő pénzügyi szolgáltatási szerződésben megállapodott arról, hogy meghatározott körben azonosított elektronikus úton kötnek szerződést. Ebben az esetben az azonosított elektronikus út igénybevétele a felek erre irányuló megállapodása alapján, nem az üzleti kapcsolat létesítésekor, hanem az azt követően kötött ügyleteknél kerülhetett sor.

De mi is volt ez az azonosított elektronikus út, és ennek használata vajon kivételt képezett-e az írásba foglalás kötelezettsége alól, vagy a jogalkotó azt azzal egyenértékűnek ismerte el? A Hpt. 6. § (1) bekezdés 4a. pontja határozta meg az azonosított elektronikus út fogalmát, miszerint az olyan személyre szabott elektronikus eljárás, amely a nyilatkozattevő személyének és a nyilatkozat megtétele időpontjának egyértelmű azonosítására és a jognyilatkozat tartalmának változatlan visszaidézésére alkalmas formában teszi lehetővé a jognyilatkozat megtételét.

Szembetűnő, hogy ez a megfogalmazás hasonlóságot mutat a Ptk. 6:7. § (3) bekezdésében foglaltakkal, azonban mégsem egyezik meg vele. A Ptk. ugyanis nem a jognyilatkozat megtétele, hanem annak közlésére szab meg egy hármas követelményrendszert, míg a Hpt. az azonosított elektronikus utat egy informatikai rendszerként határozza meg, és az ott megtett jognyilatkozatokkal szemben támaszt elvárásokat, annak közlésére viszont sajátos szabályokat nem ír elő. Ezen túlmenően a Hpt. értelmében garantálni kell a nyilatkozattevő személyének és a nyilatkozat megtétele időpontjának egyértelmű azonosítását. Ez a szigorúbb szabályozás vélhetően abból fakad, hogy a pénzmosási ellenőrzés távoli elvégzése érdekében kialakított előzetesen auditált elektronikus hírközlő eszközben el kell végezni az ügyfél, vagyis a nyilatkozattevő személyazonosságának igazoló ellenőrzését.³¹ Az azonosított elektronikus út fogalma egyébként sajátosan csak a pénzpiacon létező jogintézmény volt.

Az MNB 2018-ban állásfoglalásban értelmezte az írásbeliséggel összefüggő pénzpiaci szabályokat. Ebben egyrészt kiemelte, *„arra a következtetésre lehet jutni, hogy a Hpt. azonosított elektronikus út definíció csekély eltéréssel, de alapvetően ugyanazokat a konjunktív feltételeket írja elő a jognyilatkozat megtételével kapcsolatban, mint a Ptk. 6:7. § (3) bekezdése az írásba foglalás vonatkozásában”,*³² ami egyben megkér-

³¹ Az azonosított elektronikus út fogalma egyértelműen a Pmt.-ben meghatározott előzetesen auditált elektronikus hírközlő eszköz használatára épül.

³² Az írásbeliség kérdésköre a Hpt. szabályozásának tükrében. 6. pont

dőjelezte az ágazati szabályozás létjogosultságát is. Azt is kiemelte, hogy a Ptk. és a Hpt. eltérő szabályozása a jogalkalmazás során számtalan kérdést vet fel, ami bizonytalansághoz vezet.

Az MNB állásfoglalás hatására rövid időn belül sor került a Hpt. módosítására. Ennek eredményeként a jelenleg is hatályos normaszöveg már nem tartalmazza az azonosított elektronikus út fogalmát, hanem csak általánosságban annyit rögzít, hogy a pénzügyi intézmény – fő szabály szerint – pénzügyi és kiegészítő pénzügyi szolgáltatásra irányuló szerződést csak írásban köthet.³³ A digitális csatornán keresztül történő szerződéskötési folyamat megkönnyítése érdekében pedig a pénzügyi intézmény az írásban kötött szerződésnek már nem egy eredeti, hanem egy hiteles példányát³⁴ köteles az ügyfél rendelkezésére bocsátani.

A Hpt. 279. §-a tehát változatlanul előírja, hogy a szerződés írásban köthető meg, de már nem tartalmazza azt a kitételt, hogy ebben az elektronikus aláírással ellátott elektronikus okirati formát is beleérti, továbbá az azonosított elektronikus út fogalmát sem rögzíti. Ahogy arról már korábban szó esett, ezzel párhuzamosan a Hpt. azt is rögzíti, hogy az alakisági előírások megsértése nem magánjogi, hanem közjogi jogkövetkezménnyel jár.

Itt egy pillanatra érdemes megállni és megfigyelni a szabályozói környezet változását és abban az MNB szerepét. 2017-ben született egy sajátos, a jogügyletek alakiságával összefüggő ágazati szabályozás, amely megnyitotta az utat a digitális szerződéskötés előtt. Az MNB aktív szerepet játszott – mondhatjuk úgy is, hogy az utólagos hatásvizsgálatban is – és egy évvel később állásfoglalásban is jelezte a szabályozási anomáliát. Ennek eredményeként pedig még ugyanebben az évben elfogadásra került és 2019 tavaszán hatályba is lépett az a módosítás, amely felszámolta ezt a bizonytalan jogi helyzetet. A jogalkalmazási nehézségek orvoslása tehát a felügyeleti szerv közreműködésével viszonylag gyorsan megtörtént.

³³ A 2018. évi CXXVI. törvény módosításának eredményeként született meg a hatályos szabályozás.

³⁴ Az MNB állásfoglalásából kitűnik, hogy ezt a módosítást az MNB kezdeményezte, de annak okai nem derülnek ki. Vélhetően a módosítási igény abból fakad, hogy csak a papíralapú szerződéskötés esetén értelmezhető az eredeti példány átadása, míg az előzetesen auditált hírközlő eszköz útján kötött szerződéseknél a pénzügyi intézmény a szerződés tartalmát elektronikus okirati formában rögzíti, és azt adja át az ügyfél részére, így ez minősül a szerződés hiteles példányának.

7. A PÉNZÜGYI KÖZVETÍTŐRENDSZER EGYÉB TERÜLETEINEK SZABÁLYOZÁSA

A pénzpiac mellett a biztosítási piac, a tőkepiac és a pénztári piac szabályozásánál is vannak alakszerűségi követelmények, itt azonban a digitalizációs törekvések nem annyira látványosak. A Ptk. a biztosítási szerződés megkötését nem köti ugyan írásbeli alakhoz, azonban az egyes szerződési feltételek szabályozása érinti az alakisági előírásokat. A Ptk. 6:475. §-a szerint ugyanis összegbiztosítás esetén, ha a szerződést nem a biztosított köti meg, a szerződés létrejöttéhez és módosításához a biztosított írásbeli hozzájárulása szükséges. Ezen alakisági szabály megsértésének speciális jogkövetkezménye van, mivel a biztosított hozzájárulása nélkül kötött biztosítási szerződésnek a kedvezményezett kijelölését tartalmazó része semmis. A Ptk. ezen túlmenően egyes biztosítási formáknál nem a szerződés megkötésénél, hanem a szerződés felmondása esetén követel meg írásbeli alakot.³⁵ A Ptk. 6:443. § (1) bekezdése pedig azt írja elő, hogy ha a felek a szerződést nem írásban kötötték meg, a biztosító köteles a biztosítási fedezetet igazoló dokumentumot kiállítani.

Ahogy arra korábban is utaltam, a pénzügyi ágazatban a felügyeleti szerv szerepe a jogalkalmazás alakításában és egységesítésében meghatározó, így a Ptk. fenti szakaszainak az értelmezéséhez is érdemes megemlíteni az MNB ezzel összefüggő állásfoglalását.³⁶

Az MNB álláspontja szerint a Ptk. 6:443. § (1) bekezdésének megszövegezése ugyan valóban arra utal, hogy a biztosítási szerződés létrejötte nincs írásbeli alakhoz kötve, de az összeg- és az életbiztosítások megkötése a Ptk. előírásai miatt nehezen képzelhető el az ügyfél írásbeli nyilatkozata nélkül. Az MNB egy konkrét kérdésre adott állásfoglalásában a szabályozási környezetből azt a következtetést vonta le, hogy a távbankár elnevezésű telefonos szolgáltatás akkor lehet megfelelő megoldás a szerződéskötésre, ha lehetőséget biztosít arra, hogy azon keresztül az ügyfél az írásbeliség Ptk.-ban meghatározott követelményét kielégítő módon tegyen jognyilatkozatot.

Az MNB ebben az állásfoglalásban a biztosítási tevékenységről szóló 2014. évi LXXXVIII. törvény 152. § (1) bekezdését is kiemelte, amelynek értelmében a biztosítónak a biztosítási szerződés megkötése előtt kellő időben, bizonyítható és azonosítható módon, világos, pontos, közérthető, egyértelmű, nem félrevezető, tisztességes, részletes és díjmentes írásbeli tájékoztatást kell adnia a szerződést kötni kívánó ügyfél részére. A szerződő felek közötti információs aszimmetria

³⁵ Ptk. 6:466. § (1) bekezdése és a 6:483. § (1) bekezdése

³⁶ Állásfoglalás a Bit., a Bszt., valamint a Hpt. hatálya alá tartozó termékek és szolgáltatások rögzítetttelefonvonalon történő nyújtásának lehetőségéről (2018. július 20.)

miatt a pénzügyi ágazatban a fogyasztónak minősülő, és ezért fokozottabb védelemben részesülő ügyfelek tájékoztatásának ugyanis a felelős döntés meghozatala érdekében fontos szerepe van. Így külön törvény rendelkezik fogyasztói szerződés esetén a távértékesítés során irányadó ügyféltájékoztatási rendelkezésekről.³⁷

A tőkepiaci szektor szabályozásánál a befektetési vállalkozásokról és az árutőzsdei szolgáltatókról, valamint az általuk végezhető tevékenységek szabályairól szóló 2007. évi CXXXVIII. törvény (a továbbiakban: Bszt.) 2024. január 1-jétől hatályos 52. § (1) bekezdése tartalmaz a szerződéskötés módjával kapcsolatos rendelkezéseket, amikor a befektetési vállalkozás és az ügyfél által kötött keretszerződés írásba foglalását írja elő. A korábbi szabályozás alapján³⁸ a szerződést – fő szabály szerint – írásba kell foglalni, a befektetési vállalkozás üzletszabályzatában foglaltaknak megfelelően.

Az MNB ezt a korábban hatályos jogszabályi rendelkezést is értelmezte, amit a digitális szerződéskötési folyamat fejlődése szempontjából szintén indokolt kiemelni. Ebben az állásfoglalásban³⁹ ugyanis az MNB nemcsak azt a meglepő állásfoglalást adta, hogy a Bszt.-ben meghatározott alakisági előírás nem érvényességi kellék, hanem azt is rögzítette, hogy a Bszt. korábban hatályos 52. § (1) bekezdése szerint a befektetési vállalkozás és az ügyfél között létrejött szerződés kapcsán a Bszt. az írásbeliséget egyfajta utólagos kontroll biztosításaként írja elő.

Ha ennek a gyökereit meg akarjuk érteni, abban egy korábbi felügyeleti állásfoglalás nyújthat segítséget. Az MNB jogelődje, a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (a továbbiakban: PSZÁF) 78003-3/2013. számú állásfoglalásában ugyanis már értelmezte a Bszt. 52. § (1) bekezdésében foglaltakat, és leszögezte, hogy a Bszt. nem tartalmaz egyértelmű rendelkezést arról, hogy a szerződéskötésre csak írásban kerülhet sor, hiszen azt rögzíti, hogy a befektetési vállalkozás a szerződést írásba foglalja. Ebből pedig azt a következtetést vonta le, hogy nincs akadálya a szóbeli szerződéskötésnek. A felügyelet álláspontja szerint az írásba foglalás a szóban egyeztetett feltételeknek, a megállapodás lényegi elemeinek az utólagos írásbeli rögzítését, dokumentálását jelenti. A PSZÁF arra is rámutatott,

³⁷ A távértékesítés keretében kötött pénzügyi ágazati szolgáltatási szerződésekről szóló 2005. évi XXV. törvény 3. § (1) bekezdése szerint.

³⁸ A korábban hatályos rendelkezés szerint „[a] befektetési vállalkozás az ügyféllel kötött szerződését az üzletszabályzatában foglaltak szerint – a (2) bekezdésben foglalt kivétellel – írásba foglalja”. A Bszt. 52. § (2) bekezdése pedig úgy rendelkezett, hogy „[n]em kell a portfóliókezelési tevékenység végzése keretében az ügyféllel kötött, pénzügyi eszközre vonatkozó ügylet végrehajtására vonatkozó megállapodást (a továbbiakban: megbízás) írásba foglalni, ha arra egy írásba foglalt, hatályban lévő keretszerződés alapján kerül sor, és a megbízást a befektetési vállalkozás elektronikus úton rögzíti”.

³⁹ Állásfoglalás a befektetési vállalkozás és az ügyfél között létrejött szerződésnek a Bszt. 52. § (1) bekezdésében foglaltak szerinti írásba foglalásának módjára vonatkozóan (2017. augusztus 17.).

hogy „az utólagosan írásba foglalt megállapodást nem kell mindkét félnek aláírnia a joghatás kiváltása, azaz a szerződés érvényességének biztosítása érdekében”.

Azzal nyilván egyet lehet érteni, hogy ha a szerződés érvényesen létrejöhet szóban is, akkor az utólagos írásba foglalás – a polgári jog szabályai szerint – nem lehet érvényességi feltétel, hiszen azt a szerződés megkötésekor kell teljesíteni. Egy szóban érvényesen létrejött szerződés utólagos, egyik fél által történő írásba foglalása viszont mégis szokatlan előírás. Az MNB 2017-ben ezt a korábbi felügyeleti álláspontot erősítette meg, amikor kimondta, hogy a szóbeli szerződés is megfelelő a megállapodás megkötésére abban az esetben, ha ezt utólagosan a befektetési vállalkozás írásba foglalja. Az állásfoglalás azt már nem részletezi, hogy mi a jogkövetkezménye annak, ha ez az utólagos írásba foglalás elmarad, vagy a rögzített tartalom ellen az ügyfél tiltakozik.⁴⁰

Ha a pénzügyi közvetítőrendszer további ügyleteit nézzük, meg kell említeni a nyugdíj-előtakarékossági számlákról szóló 2005. évi CLVI. törvény 3. § (2) bekezdését, amely szerint a nyugdíj-előtakarékossági száma vezetésére irányuló megállapodást a feleknek írásban kell megkötniük. Az MNB nem adott ki állásfoglalást ezen szakaszban foglalt alakisági előírás értelmezésére.

A pénzügyi közvetítőrendszert érintő jogszabályi környezet áttekintése során nem hagyható figyelmen kívül az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatás általános szabályairól szóló 2015. évi CCXXII. törvény (a továbbiakban: E-ügyintézési törvény) sem. Anélkül, hogy az E-ügyintézési törvény 2024-től hatályba lépő, magánjogi jogviszonyokat érintő rendelkezéseinek részletes elemzésére sor kerülne, a 104/B. § (3) bekezdésnek a Ptk. 6:7. § (3) bekezdéséhez való viszonyát érdemes megvizsgálni.

Az E-ügyintézési törvény érintett szakasza szerint ugyanis elektronikus magánokiratnak és írásba foglaltnak minősül a pénzügyi közvetítőrendszer szereplői⁴¹ által nyújtott szolgáltatással összefüggő olyan jognyilatkozat, amelyet – a Pmt. szerinti előzetesen auditált elektronikus hírközlő eszköz vagy elektronikus ügyfél-azonosító és nyilatkozattételi rendszer útján – azonosított ügyfél az aláírás időpontjának azonosítására is alkalmas egyszerű elektronikus aláírással látott

⁴⁰ A befektetési vállalkozás és az ügyfél által kötött szerződés egy tipikus magánjogi szerződés. Bár a befektetési vállalkozás oldalán információs aszimmetria fennállhat, azonban ennek ellenére mégis nehéz alátámasztani magánjogi érvekkel azt a jogalkalmazói értelmezést, miszerint a befektetési vállalkozás a már létrejött szerződésnek csak a lényeges tartalmát, tehát nem is a teljes szerződést maga rögzíti. Felmerülhet a kérdés, hogy milyen szerződéses feltételek lehetnek a lényegesek, abban a feleknek szóban meg kell-e állapodniuk, és mi a helyzet abban az esetben, ha a szóban létrejött szerződés írásba foglalását követően az ügyfél jelzi, hogy a szerződéses tartalom rögzítése nem a szóbeli megállapodásnak megfelelően történt meg.

⁴¹ A törvény megfogalmazása szerint: „a Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény 39. § (1) bekezdésében meghatározott törvények hatálya alá tartozó szervezetek”.

el.⁴² Mit is jelent ez pontosan? Nemcsak azt, hogy a pénzügyi közvetítőrendszerben a Ptk. 6:7. § (3) bekezdése szerint megtett jognyilatkozatok írásba foglaltaknak minősülnek, hanem azt is, hogy a törvény értelmében ezek a jognyilatkozatok egyben okiratok is, akár abban az esetben is, ha az ügylet tartalmát például audiovizuális felvétel tartalmazza. Az E-ügyintézési törvény ugyanis összemosza az okirat, a dokumentum, valamint a más, így a hangfelvétel útján vagy audiovizuális formában megtett jognyilatkozat fogalmát, és minden rögzített módon tett nyilatkozatot dokumentumnak nevez, ezeket pedig egyben okiratnak is titulálja.⁴³

Úgy gondolom, hogy az okirat hagyományos fogalmának felrúgása teljes mértékben szükségtelen, hiszen a Ptk. az írásbeli alakban, okirati formában létrejött jognyilatkozatokkal egyező joghatást biztosít a digitális térben megtett, a Ptk.-ban rögzített hármas konjunktív kritériumnak megfelelő nyilatkozatoknak is.

8. AZ MNB SZEREPE A DIGITALIZÁCIÓS FOLYAMATOKBAN

A szektor jellegzetességeit vizsgálva indokolt kiemelni a felügyeleti hatóság sajátos szerepét, ami álláspontom szerint meghatározó befolyást gyakorol az ágazat digitalizációjára. Az MNB-nek saját fintech stratégiája van, amelynek jövőképe jól összefoglalja a felügyelet pozícióját: *„[a]z MNB olyan pénzügyi közvetítőrendszert tart kívánatosnak, amely a hazai fogyasztók számára versenyképes és biztonságos pénzügyi szolgáltatásokat kínál. Ennek érdekében a jegybank aktívan részt vesz a fejlett technológiákat implementáló, hatékonyan működő inkumbens szegmens, az élénk FinTech ökoszisztéma, a támogató környezet és a modern szabályozói háttér kialakításában, illetve a piaci integritás fenntartásában”*.⁴⁴

Az MNB komplex módon járul hozzá a fejlődéshez, nemcsak az állásfoglalások útján egységesíti a joggyakorlatot, hanem jövőképet vázol fel a pénzügyi szektornak és aktívan részt vesz az új technológiai megoldások megfelelőségének vizsgálatában a Regulatory Sandbox és az Innovációs Pénzügyi Tesztkörnyezet (IPT) működtetésével.⁴⁵

⁴² Az egyszerű elektronikus aláírás tipikus példája az e-mail végén lévő névaláírás. Az E-ügyintézési törvény fenti rendelkezését megállapító 2023. évi XLVI. törvényhez fűzött indokolás szerint az eIDAS rendelet által használt egyszerű aláírás többek között a pénzforgalmi törvény szerinti erős ügyfél-hitelesítési megoldás.

⁴³ Az E-ügyintézési törvény 104/B. § (3) és (6) bekezdése rögzíti a magánjogi jogviszonyokban az elektronikus magánokirat és az elektronikus dokumentum fogalmát, ezen túlmenően pedig a (4) bekezdés teljes bizonyító erővel is felruhazza az elektronikus magánokiratot.

⁴⁴ Az MNB fintech stratégiája. 2019. október. 1.1. pont

⁴⁵ A 2019-ben induló IPT felügyelt környezetet jelent az innovatív megoldások valós ügyfelekkel történő tesztelésére.

9. Összegzés

Ha a Ptk. 6:7. § (3) bekezdésében foglalt hármas feltételrendszer teljesítését vizsgáljuk a pénzügyi közvetítőrendszerben, talán az a leginkább szembetűnő, hogy az MNB alakítja és egységesíti a gyakorlatot. Ennek pedig az a következménye, hogy nincs bizonytalanság az írásbelinek minősülő jognyilatkozatok körében, hiszen az MNB jogosult meghatározni és egyben ellenőrizni is a digitális kommunikáció feltételeit és annak megtartását. Az is látható, hogy a pénzügyi közvetítőrendszerben egyre népszerűbbé válik az írásbelinek minősülő megoldások alkalmazása a digitális szerződéskötések során.

Hiába irányadóak azonban az alakisággal kapcsolatos általános magánjogi szabályok, mégis sajátosan történik azok gyakorlati alkalmazása. A jogszabályi környezet vizsgálata alapján látható, hogy a nyilatkozattevő személyének azonosítása egy közjogi kötelezettség teljesítésével van átfedésben, így a pénzügyi szektorban a nyilatkozattevő azonosítására a természetes személyazonosító adatok rögzítésével kerül sor. Nem merül fel ezért az a kérdés, hogy milyen egyéb, a nyilatkozattevővel kapcsolatos adatok lennének alkalmasak a nyilatkozó személyének azonosítására. A nyilatkozattételre szolgáló digitális kommunikációs csatorna szintén a pénzügyi szempontokra figyelemmel informatikai biztonsági szempontból szabályozott, ezért csak ennek a keretei között fejlődhetnek ki a konkrét technológiai megoldások. A pénzügyi közvetítőrendszer szereplői az előzetesen auditált hírközlő eszköz kötelező használata miatt költséges megoldásokat alkalmaznak, amelynek adaptálása a gazdaság más területein kérdéses.

Végül, további sajátosság, hogy a pénzügyi közvetítőrendszerben az írásbeliség fő funkciója leginkább a nyomon követhetőség, a prudens működés és ezzel a gazdaság stabilitásának biztosítása. Ezen célok mellett az ügyfelek védelme is megjelenik, kiegészítő jelleggel. A pénzügyi közvetítőrendszerben találkozhatunk olyan alakisági előírással is, amely a magánjogi gondolkodástól idegen utólagos, az egyik fél által történő rögzítést írja elő.

FELHASZNÁLT IRODALOM

GÁLFALVI GÉZA – KOVÁCS ERIKA – PALASIKNÉ KIRSCHNER DÓRA – SEREGDI LÁSZLÓ:
Nagykommentár a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXX-VII. törvényhez. 2024. évi Jegtár formátumú kiadás.

AZ ALKOTMÁNYJOGI PANASZ A JOG ÉS ERKÖLCS HATÁRÁN

LAJOS EDINA¹

ABSTRACT ■ The constitutional complaint is a specific area where law and morality meet. Under the previous Constitutional Court Act, a constitutional complaint could only be lodged if the legislation applied was itself in breach of fundamental rights. This constellation, however, entailed the possibility of legal loopholes. The new Constitutional Court Act defines three sub-types of constitutional complaint. Very specifically, the specific remedy of the Prosecutor General is also included in the category of constitutional complaint. The actual constitutional complaint is modelled on the German model. This means that a judicial decision can also be challenged on the grounds of a breach of fundamental rights. In practice, the Constitutional Court receives very few cases.

KEYWORDS: law and morality, Constitutional Court, legal remedies, constitutional complaint, legal vacuum, questions of fact

ABSZTRAKT ■ Az alkotmányjogi panasz intézménye a jognak és az erkölcsnek sajátos találkozási területe. A korábbi alkotmánybíróági törvény idején alkotmányjogi panasz benyújtására kizárólag akkor volt lehetőség, ha maga az alkalmazott jogszabály volt alapjogsértő. Ezen konstelláció azonban magában hordozta a joghézagok lehetőségét. Az Alkotmánybíróaságról szóló **új jogszabály** az alkotmányjogi panasz három altípusát határozza meg. Nagyon sajátos, hogy a legfőbb ügyész sajátos jogorvoslati lehetőségét is az alkotmányjogi panasz kategóriájába sorolja be a törvény. A valódi alkotmányjogi panaszt német mintára alakították ki. Ez azt jelenti, hogy bírói döntést is meg lehet támadni alapjogsértés címén. A gyakorlatban az Alkotmánybíróaság rendkívül kevés ügyet fogad be.

KULCSSZAVAK: jog és erkölcs, Alkotmánybíróaság, jogorvoslatok, alkotmányjogi panasz, joghézag, ténykérdések

Az alkotmányjogi panasz intézménye a jognak és az erkölcsnek sajátos találkozási területe.² Miért jelenthetjük ezt ki? Mert a tételes jog alapján gyakorta nem tudunk bizonyos jogokat érvényesíteni, noha a közerkölcs felfogása szerint azok egyértelműen járnának.

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

² MISKOLCZI-BODNÁR PÉTER: Az erkölcs és a jog szoros kapcsolata. *Polgári Szemle*, 2015/4–6. szám, 27.

A korábbi alkotmánybíróági törvény (és a régi Alkotmány) idején alkotmányjogi panasz benyújtására kizárólag akkor volt lehetőség, ha maga az alkalmazott jogszabály volt alapjogsértő. A jogalkotó abból indult ki, hogy a normakontroll (mert az előbbi voltaképp egy konkrét normakontroll) a „taláros testülethez” tartozik, míg a jogalkalmazási hibák orvoslására a rendes bíróságok hivatottak. Ám ezen konstelláció magában hordozta a joghézagok lehetőségét.

Egy idős embernek két lánya volt. Az egyik ápolta, gondozta, a másik felé sem nézett.³ Az édesapa természetesen arra a gyermekére hagyta – saját kézzel írt végrendeletével – vagyonát (ami egy újpesti panellakás volt), aki egy életen át törődött vele. A korábbi Polgári Törvénykönyv szerint a végrendeletből ki kell tűnnie a végrendelezés helyének és idejének. A dátumnál azonban nem szerepelt a végrendelezés helyeként az, hogy Budapest. (Sőt, a gyakorlat alapján annyi is elég lett volna, hogy „Bp.”) Jóllehet az örökhagyó lakcíménél ott volt a helyszín, és köztudottan élete utolsó éveiben el sem hagyta a lakását, a bíróság azonban rigorózan úgy értelmezte az akkor hatályos normát, hogy a végrendelezés helyének a dátumnál kell szerepelnie. Ennek hiányában érvénytelen lett az okirat. És mivel a végrendeleti örökös abban a tudatban használta az egész lakást a per elhúzódó mintegy nyolc éve alatt, hogy az egész az övé, a bíróság az ítéletben többlethasználati díj fizetésére kötelezte az ingatlan „másik” fele tekintetében. Ennek összege pedig magasabb lett, mint az ingatlan 50%-ának értéke. Tehát még az édesapjáról szeretettel gondoskodó leány lett a másik testvér adósa! Ezt a nyilvánvalóan erkölcstelen ítéletet alkotmányjogi panasszal támadták. A testület azonban az ekkor hatályos „csonka” alkotmányjogi panasz szerint mit ítéltetett (volna) meg? Azt, hogy a jogszabály alkotmányellenes. Miért lenne magában az a szabály alkotmányt sértő, hogy a végrendeletből ki kell tűnnie a végrendelezés helyének? Ennek garanciális szerepe van, az írott norma ezért nem támadható. A bírósági ítélet pedig nem törvénysértő, mert a bíróság nagyon is (túlzottan) betartotta a törvény szövegét. (Többek között az ilyen jellegű ügyek miatt csak az szerepel az új Ptk.-ban, hogy a végrendeletből ki kell tűnnie a végrendelezés idejének. Annak van ugyanis relevanciája, hogy esetleg több érvényes végrendelet közül melyik az újabb.)

Az Alkotmánybíróásgról szóló új jogszabály, 2011. évi CLI. törvény az alkotmányjogi panasz három altípusát határozza meg.⁴ Az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés c) pontja⁵ értelmében alkotmányjogi panasszal az Alkotmánybíróasg-

³ CSERVÁK CSABA: *Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer*. Debrecen, Lícium-Art, 2018. 130–134.

⁴ Lásd alább CSERVÁK CSABA: Az új alkotmánybíróági törvény. In: ARATÓ BALÁZS (szerk.): *Jogalkotási tükrök*. Budapest, Patrocinium, 2018. 10.

⁵ Alaptörvény 24. cikk (2) Az Alkotmánybíróasg

c) alkotmányjogi panasz alapján felülvizsgálja az egyedi ügyben alkalmazott jogszabálynak az Alaptörvénnyel való összhangját;

hoz fordulhat az egyedi ügyben érintett személy vagy szervezet, ha az ügyben folytatott bírósági eljárásban alaptörvény-ellenes jogszabály alkalmazása folytán

a) az Alaptörvényben biztosított jogának sérelme következett be, és

b) jogorvoslati lehetőségeit már kimerítette, vagy jogorvoslati lehetőség nincs számára biztosítva. A két feltétel együttes megvalósulása kívántatik meg tehát.

Ez teljességgel a korábban is meglévő alkotmányjogi panasznak felel meg.

Az Alkotmánybíróság eljárása kivételesen akkor is kezdeményezhető, ha

a) az alaptörvény-ellenes jogszabály rendelkezésének alkalmazása vagy hatályosulása folytán közvetlenül, bírói döntés nélkül következett be a jogsérelem, és

b) nincs a jogsérelem orvoslására szolgáló jogorvoslati eljárás, vagy a jogorvoslati lehetőségeit az indítványozó már kimerítette.

Ez utóbbit az alkotmányjogi közbeszéd gyors vagy közvetlen alkotmányjogi panasznak nevezi. Hozzátehetjük, hogy ezen lehetőség a korábbi törvény alapján is lehetséges volt; a megfogalmazás és a gyakorlat egyes kivételes esetekben nem kötötte bírói eljárás meglétéhez az alkotmányjogi panaszt.⁶

Megállapíthatjuk, hogy a közvetlen panasz az alkotmányos alapjogok megsértésének olyan szubszidiárius jogorvoslati lehetősége, mely kifejezetten azokra az esetekre koncentrál, amelyekben fogalmilag nem lehet szó az Abtv. szerinti egyedi ügy létéről, sem az alkotmányos jogsértés orvoslására alkalmas egyéb jogorvoslati lehetőségekről. A taláros testület eddigi gyakorlata alapján az a tendencia mutatkozik, hogy a befogadási kritériumokat az AB mind formai, mind tartalmi tekintetben megszorítólag értelmezi, igazodva az alkotmányjogi panaszok szubjektív jogvédelmi jellegéhez.⁷ A közvetlen érintettség nagyjából akként definiálható, hogy a támadott norma formális jogalkalmazói döntés közbejötté nélkül, közvetlenül vezet az indítványozó jogsérelméhez. További fontos feltétel, hogy a támadott jogszabályi rendelkezésnek magának kell érintenie az indítványozó alapjogát, valamint a támadott norma érvényesüléséhez ne legyen szükség konstitutív hatályú végrehajtási aktusra, ugyanis ilyen esetben ezen aktust lenne szükséges megtámadni.⁸

Nagyon sajátos, hogy különösen kiemelten a legfőbb ügyész sajátos jogorvoslati lehetőségét is az alkotmányjogi panasz kategóriájába sorolja be a törvény. E közjogi méltóság az Alkotmánybírósághoz fordulhat az ügyész részvételével lefolytatott egyedi ügyben alkalmazott jogszabály Alaptörvényben biztosított

⁶ CSERVÁK (2018), 147.

⁷ LUKÁCSI DÁNIEL CSABA: Az Abtv. 26. § (2) bekezdés szerinti alkotmányjogi panasz befogadhatóságának kérdései. In: ANON (szerk.): *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II.: Alkotmánybírósági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések*. Budapest, HVG-ORAC, 2019. 516–527.

⁸ Ibid.

jogok sérelmét okozó alaptörvény-ellenességének vizsgálata érdekében, ha a jogosult maga nem képes jogainak védelmére, vagy a jogsérelem a személyek nagyobb csoportját érinti. A logika az lehet benne, hogy voltaképp az eljárás egyik szereplője (az ügyész) egyedi ügyben alkalmazott jogszabály tekintetében fordul a taláros testülethez. Ez a definíció lényegében ráillik az alkotmányjogi panaszra, a törvényhozó mégis fontosnak tartotta kiemelni a legfőbb ügyész ebbéli jogosítványait. Álláspontom szerint az egyértelműség miatt ez pozitívumnak tekinthető.

Az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés d) pontja⁹ alapján alaptörvény-ellenes bírói döntéssel szemben az egyedi ügyben érintett személy vagy szervezet alkotmányjogi panasszal fordulhat az Alkotmánybírósághoz, ha az ügy érdemében hozott döntés vagy a bírósági eljárást befejező egyéb döntés

a) az indítványozó Alaptörvényben biztosított jogát sérti, és

b) az indítványozó a jogorvoslati lehetőségeit már kimerítette, vagy jogorvoslati lehetőség nincs számára biztosítva.

Ez utóbbi szabályok teremtik meg a „valódinak” nevezett, egyébiránt klaszszikusnak tekinthető alkotmányi panasz intézményét, amelyet német – és részben lett – mintára vett át a magyar jogalkotó az új Alaptörvény megszületését követően.

Az Alkotmánybíróság az Abtv. 27. §-ban meghatározott bírói döntés felülvizsgálatára irányuló eljárásban az Abtv. 26. § szerinti, jogszabály Alaptörvénnyel való összhangját illető vizsgálatot is lefolytathatja. Az Abtv. nagyon helyesen „felcserélhetővé” teszi a két eljárási típust, pontosan azért, mert sok esetben csak a kettő komplexitása biztosíthatja hatékonyan az alapjogvédelmet. Az Alkotmánybíróság a 26. §¹⁰ alapján indítványozott eljárásban a bírói döntés alkotmányosságát is vizsgálhatja.

Az Alkotmánybíróság az alkotmányjogi panaszt a bírói döntést érdemben befolyásoló alaptörvény-ellenesség, vagy alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdés esetén fogadja be.¹¹

⁹ Alaptörvény 24. cikk (2) Az Alkotmánybíróság

d) alkotmányjogi panasz alapján felülvizsgálja a bírói döntésnek az Alaptörvénnyel való összhangját;

¹⁰ Alkotmányjogi panasz egyedi ügyben alaptörvény-ellenes jogszabály alkalmazása folytán.

¹¹ Vö. FARKAS GYÖRGY TAMÁS: Az alkotmányjogi panasz befogadhatósága, különös tekintettel az alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdésre. *KRE-DIT*: 2020/2. szám, 1–35., illetve FARKAS GYÖRGY TAMÁS: Az utólagos normakontroll valódi alkotmányjogi panasz befogadhatóságára gyakorolt hatása, avagy az alapvető alkotmányjogi kérdés követelménye mint speciális ítélt dolog az Alkotmánybíróság gyakorlatában. In: ANON (szerk.): *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II.: Alkotmánybírósági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések*. Budapest, HVG-ORAC, 2019. 558–567.

Kiemeljük, hogy mindhárom típusú alkotmányjogi panasz esetében egyaránt „csak” alapjogi sérelemre hivatkozva lehet a testülethez fordulni, alkotmányos alapelv vagy érték megsértésére alapozva nem. Hangsúlyozzuk azonban, hogy ezen korlátozás a bírói kezdeményezés esetére nem vonatkozik. Amennyiben tehát az érintett fél úgy érzi, hogy az ügyében alkalmazott jogszabály ellentmond az Alaptörvénynek, de nem az alapjogi résznek, akkor egyetlen lehetősége a bíróság felé azt indítványoznia, hogy forduljon bírói kezdeményezéssel az Alkotmánybírósághoz. Szögezzük le továbbá, hogy a korábbi Abtv. értelmében is csak alapjogsértés esetén lehetett alkotmányjogi panaszt benyújtani. Például jogállamiság fogalmának tágulására gondolva ez érthetőnek is tűnik, máskülönben szinte parttalanná válnának az eljárások, ugyanis szubjektív módon nagyon sok mindent bele lehet érteni ezen kategóriába.¹² Tegyük hozzá: az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés c) pontja értelmében az Alkotmánybíróság alkotmányjogi panasz alapján felülvizsgálja az egyedi ügyben alkalmazott jogszabálynak az Alaptörvénnyel való összhangját. Ugyanezen cikk d) pontja alapján pedig a testület alkotmányjogi panasz alapján felülvizsgálja a bírói döntésnek az Alaptörvénnyel való összhangját. Ez utóbbi megfogalmazások azt indokolják, hogy a jogorvoslati lehetőség nem szűkül az alapjogok megsértésére, hiszen az Alaptörvény-ellenesség a fentebb említett tágabb kört is jelentheti. Az új Abtv. ennek jegyében korlátozónak érezhető.¹³ Az alkotmányjogi panaszt a sérelmezett döntés kézbesítésétől számított hatvan napon belül, a 26. § (2) bekezdésében¹⁴ meghatározott esetben az alaptörvény-ellenes jogszabály hatálybalépésétől számított száznyolcvan napon belül lehet írásban benyújtani. A 60 napos határidő a korábbi törvénnyel megegyező.¹⁵

¹² ORBÁN BALÁZS – PALKÓ ATTILA: A Jogállami Univerzum Tágulásáról és Ennek Veszélyeiről. *Kommentár*, 14/2., 31–40., TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: Demokrácia és jogállamiság új kihívások előtt. *Európai Tükör*, 2018/1. szám, 109–114., illetve DOMOKOS ANDREA: Büntetőjog a jogállamban. In: DOMOKOS ANDREA – BÉRCES VIKTOR: *Gondolatok a kriminológia tudományából*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2020. 183–196.

¹³ Lásd erről részletesebben TÓTH. J. ZOLTÁN: Az alkotmánybírói egyéni alapjogvédelem eszközei és gyakorlata – egykor és most... In: RIXER ÁDÁM (szerk.): *Állam és közösség*. Budapest, KRE-ÁJK, 2012. 347–356.

¹⁴ Alkotmányjogi panasz egyedi ügyben alaptörvény-ellenes jogszabály alkalmazása folytán kivételesen akkor is kezdeményezhető, ha

a) az alaptörvény-ellenes jogszabály rendelkezésének alkalmazása vagy hatályosulása folytán közvetlenül, bírói döntés nélkül következett be a jogsérelem, és

b) nincs a jogsérelem orvoslására szolgáló jogorvoslati eljárás, vagy a jogorvoslati lehetőségeit az indítványozó már kimerítette.

¹⁵ Polgári ügyekben tehát a másodfok, büntetőügyszakban – mint tudjuk – a harmadfok jelenti a jogerős döntést. Nincs kizárva, hogy az érintett párhuzamosan nyújtson be felülvizsgálati kérelmet és alkotmányjogi panaszt. A felülvizsgálat során hozott döntéssel szemben külön

Egyes szerzők egzakt módon igyekeznek összefoglalni az alkotmányjogi panasz, mint jogorvoslat sajátosságait.¹⁶ Eszerint:

1. elsődleges alapjogvédő állami intézménynek a rendes bíróságokat tekinti;
2. az alkotmányjogi panasz jogorvoslat, még ha rendkívül sajátos is;
3. az alkotmányjogi panasz benyújtójának alanyi joga van ahhoz, hogy ügyében az Alkotmánybíróság határozzon;
4. az Alkotmánybíróságnak az Alaptörvényen alapuló joga van ahhoz, hogy az alkotmányellenes bírósági ítéletet megsemmisítse,

5. a jogsérelemnek ezért az Alkotmánybíróság eljárása folytán kell orvosolhatónak lennie, különben a panasz a jogorvoslati jellegét veszítené el, ami lényegi elem, mert ez különbözteti meg az utólagos normakontrolltól.

Arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy már csupán az alkotmányjogi panasz léte is valamilyen mértékben az alapjogi szemléletre ösztökéli a hagyományos bíróságokat,¹⁷ remélhetőleg az eljáró bíróság valószínűleg beépíti szempontjai közé – hasonlóan a hagyományos jogorvoslati fórum elvárásaihoz – az Alkotmánybíróság valószínűsíthető döntési zsinórmértékeit.¹⁸ Az Alkotmánybíróság gyakorlatát görcső alá véve az alábbiakat kristályosíthatjuk ki. A testület nem fogadja be: a) a felhasznált bizonyítási eszközök kiválasztását vagy mellőzését, b) a tényállás megállapítását, c) a bizonyítékok bíróság általi értékelését, d) az alkalmazandó jogszabályok kiválasztását vitató beadványokat.¹⁹ Viszont hiányzik az AB által minden valószínűség szerint befogadott ügyek listája a döntések elemzése alapján. Az első három szempont megkérdőjelezhetetlennek tűnik: ezek kifejezetten „ténybírói” kérdések, a klasszikus kontradiktórius igaz-

is van mód alkotmányjogi panasz benyújtására, ha a Kúrián a jogerős ítélettől eltérő érdemi határozat születik. Lásd TÓTH J. ZOLTÁN: A „valódi” alkotmányjogi panasz használatbavétele: az Abtv. 27. §-a szerinti panasz első két éve az Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Jogtudományi Közlöny*, 2014/5. szám, 17. lj.

¹⁶ Lásd *Ibid.*

¹⁷ Vö. ZAKARIÁS KINGA: A rendes bíróságok határozatainak alkotmányossági felülvizsgálata a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Jogtudományi Közlöny*, 2010/2. szám, 98–104.

¹⁸ Lásd ORBÁN ENDRE: A bírói döntések ellen benyújtott alkotmányjogi panaszok tapasztalatai. *Pázmány Law Working Papers*, 2016/20. szám, 13–14.

¹⁹ TÓTH J. (2014), 231.; Az első három kategória nem is lehet kérdéses. Az alkalmazandó jog kiválasztásával kapcsolatos ügyek kizárása már aggályos lehet. Jóllehet csak egy szűk, áttekintéses vonatkozása kérdésnek az alkalmazandó jog kiválasztása nemzetközi magánjogi szempontból, de a külföldi jog alkalmazása magyar jogrendbe ütközésének vizsgálata kifejezetten alkotmányossági aspektus. Tehát eleve megdől az általános szabály, hogy egyedi ügyekben, az alkalmazandó jog kiválasztásának nem lehet alkotmányossági kontrollja. (Ugyan ezt a rendes bíróságok végzik, de annál inkább felmerülhet később ilyen ügyek Alkotmánybíróság előtti megtámadása.)

ságszolgáltatáshoz tartoznak.²⁰ (A rágalmazással, becsületsértéssel kapcsolatos ügyekben viszont sokszor kényszerül a testület ténykérdésekben dönteni.²¹) Az utolsó pont viszont komoly kérdéseket vethet fel.²² Továbbá az is megfigyelhető, hogy sokszor a jogértelmezési kérdéseket sem tekinti az Alkotmánybíróság alapjogi vonatkozásúnak. Amennyiben azonban az Alaptörvénynek megfelelő értelmezést kötelezettségéből²³ indulunk ki, máris megkérdőjelezhető az előbbi tézis. A választóvonalat talán – nagy nehezen – akként húzhatjuk meg, hogy többféle jogértelmezés helyessége közül nem dönthet a taláros testület, de azt kimondhatja, hogy melyik *nem felel meg* az alkotmányosságnak, és így az alapjogoknak. Tegyük hozzá ennek kapcsán, hogy az Alkotmánybíróság mindig csak megsemmisíti a bírói döntéseket, a végső ítéletet a rendes bíróság hozza meg.²⁴

Arra az absztrakt konklúzióra juthatunk, hogy amennyiben utólagos normakontroll során jogszabályt semmisít meg az AB, de a megsemmisített norma alapján már születtek egyedi bírói döntések, a valódi alkotmányjogi panaszeljáráásban az Abtv. 29. § szerinti vagylagos befogadhatósági feltételek az általános gyakorlattól eltérően jól megkülönböztethetőek, és ezen esetben a befogadhatóság vizsgálata esetén inkább a *bírói döntést érdemben befolyásoló alaptörvény-ellenesség* kerülhetne előtérbe, mint az *alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdés*.²⁵

Ezzel szemben az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint a jogalkotói hatalmi funkcióhoz kapcsolódó utólagos normakontrollban hozott döntés, az ott eldöntött alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdés res iudicata hatályú volt az igazságszolgáltatási hatalmi funkcióhoz kapcsolódó valódi alkotmányjogi panaszokban felvetett ugyanezen alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdések tekintetében, mivel az Alkotmánybíróság a vizsgált valódi alkotmányjogi pana-

²⁰ Ibid.

²¹ A „ténybíráskodás” megjelenéséről az Alkotmánybíróság gyakorlatában lásd ORBÁN (2016), 21–24. Ezen kérdéskör összefügg a szólásszabadság mint alapjog hatókörével is. Ami ebbe nem fér bele, az nem alkotmánybírói hatáskör. Lásd TÖRÖK BERNÁT: A szólásszabadság hatóköre és az általa nyújtott védelem. *Magyar Jog*, 2015/7–8. szám, 385–393. Amennyiben az alkotmánybírói határozatok indokolásának egésze kötelezőnek tekintjük (lásd majd alább) a rendes bíróságokra nézvést, az természetesen növeli a testület ténybírói jellegét.

²² Lásd CSERVÁK (2018), 162. Eszerint tömören megfogalmazva: általában azon ügyeket fogadja be az AB, melyek esetében a szubszumáláskor, illetőleg a jogszabály értelmezésekor figyelembe sem vették az Alaptörvény konkrét vonatkozó cikkét, illetőleg ahol joghézag áll fenn.

²³ Lásd Magyarország Alaptörvénye 28. cikk.

²⁴ Vö. JUHÁSZ IMRE: Az Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok kapcsolata, különös tekintettel a polgári bíróságokra. In: ZAKARIÁS KINGA (szerk.): *Az alkotmánybírói törvény kommentárja*, Budapest, Pázmány Press, 2022. 59–77., illetve JUHÁSZ IMRE: Az Alkotmányjogi panasz eljárásjogi vetületének néhány aspektusa. In: VARGA ISTVÁN (szerk.): *Codificatio processualis civilis: Studia in Honorem Németh János II.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 119–132.

²⁵ FARKAS (2019), 558–560.

szok elutasításakor úgy foglalt állást, hogy az indítványokban felvetett alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdések már a normakontroll eljárásban eldőlték. Ezzel összefüggésben problematikus lehet, hogy az utólagos normakontroll eljárás, amely az alapjogok objektív védelmét szolgálja, és a valódi alkotmányjogi panasz, amely az egyéni jogvédelem eszköze, eltérő logikájú jogintézmények, amelyek eltérő hatalmi funkciókhoz kapcsolódnak.²⁶

Összességében megállapítható, hogy az Alkotmánybíróságnak az alkotmányjogi panaszok befogadási folyamata tekintetében nincs olyan rögzített eljárásrendje, amely meghatározná a vizsgálandó törvény-ügyrendi, formai-tartalmi szempontok sorrendjét.²⁷ A befogadási eljárás esetén vizsgálandó egyik aspektus az, hogy az indítványozó jogosult-e az indítványát benyújtani. Az indítványozói jogosultsággal összefüggő gyakorlat arra a következtetésre vezet, hogy az Alkotmánybíróság észszerű kereteken belül, több esetben az érintettség elfogadásán keresztül igyekszik az Alaptörvény és az alkotmányos alapjogok védelmét minél szélesebb körben ellátni. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában vannak olyan elemek, amelyekhez következetesen tartja magát, mindazonáltal *„egy fejlődési ív több vonatkozásban is kimutatható, ami egyértelműen az alkotmányos jogvédelmi kultúra folyamatos fejlődését igazolja”*.²⁸

A fenti nyitó tanpéldára vissza kell térnünk a záráskor. Vajon a valódi alkotmányjogi panasz gyakorlati alkalmazása során garantáltan alapjogsértőnek ítélné az Alkotmánybíróság az erkölcs nézőpontjából hasonlóan aggályos ügyeket? Sajnos ebben – a jogszabályi lehetőségek ellenére – nem lehetünk teljesen biztosak, mert rendkívül alacsony a befogadási arány a testületnél.²⁹ E sorok írója későbbi publikációiban figyelemmel kíséri ennek konzekvenciáit, fejleményeit. Ugyanakkor le kell szögeznünk, egyes eljárási feltételekhez érthetően ragaszkodik a testület, így létezhetnek erkölcstelennek tűnő, de alapjogi síkon (sem) orvosolható ügyek.

²⁶ Ibid.

²⁷ NAGY ATTILA: Az indítványozói jogosultság különleges eseteinek vizsgálata az Alkotmánybíróság befogadási eljárásában, In: ANON (szerk.): *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II.: Alkotmánybírósági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések*. Budapest, HVG-ORAC, 2019. 528–538.

²⁸ Ibid.

²⁹ CSERVÁK CSABA: Összegezés helyett – avagy maradtak-e az alapjogvédelemben légüres terek a be nem fogadott alkotmányjogi panaszok fényében szemlélve. In: ANON (szerk.): *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II.: Alkotmánybírósági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések*. Budapest, HVG-ORAC, 2019. 588.

IRODALOMJEGYZÉK

- CSERVÁK CSABA: Az új alkotmánybírósági törvény. In: ARATÓ BALÁZS (szerk.): *Jogalkotási tükkör*. Budapest, Patrocinium, 2018.
- CSERVÁK CSABA: *Az alapjogokat érvényesítő intézményrendszer*. Debrecen, Licium-Art, 2018.
- CSERVÁK CSABA: Összegezés helyett – avagy maradtak-e az alapjogvédelemben légüres terek a be nem fogadott alkotmányjogi panaszok fényében szemlélve. In: ANON (szerk.): *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II.: Alkotmánybírósági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések*. Budapest, HVG-ORAC, 2019.
- DOMOKOS ANDREA: Büntetőjog a jogállamban. In: DOMOKOS ANDREA – BÉRCES VIKTOR: *Gondolatok a kriminológia tudományából*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2020.
- FARKAS GYÖRGY TAMÁS: Az alkotmányjogi panasz befogadhatósága, különös tekintettel az alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdésre. *KRE-DIT*: 2020/2.
- FARKAS GYÖRGY TAMÁS: Az utólagos normakontroll valódi alkotmányjogi panasz befogadhatóságára gyakorolt hatása, avagy az alapvető alkotmányjogi kérdés követelménye mint speciális ítélt dolog az Alkotmánybíróság gyakorlatában. In: ANON (szerk.): *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II.: Alkotmánybírósági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések*. Budapest, HVG-ORAC, 2019.
- JUHÁSZ IMRE: Az Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok kapcsolata, különös tekintettel a polgári bíróságokra. In: ZAKARIÁS KINGA (szerk.): *Az alkotmánybírósági törvény kommentárja*. Budapest, Pázmány Press, 2022.
- JUHÁSZ IMRE: Az Alkotmányjogi panasz eljárásjogi vetületének néhány aspektusa. In: VARGA ISTVÁN (szerk.): *Codificatio processualis civilis: Studia in Honorem Németh János II.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013.
- MISKOLCZI-BODNÁR PÉTER: Az erkölcs és a jog szoros kapcsolata. *Polgári Szemle*, 2015/4–6. szám
- NAGY ATTILA: Az indítványozói jogosultság különleges eseteinek vizsgálata az Alkotmánybíróság befogadási eljárásában. In: ANON (szerk.): *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban II.: Alkotmánybírósági panasz – hatáskörrel kapcsolatos kérdések*. Budapest, HVG-ORAC, 2019.
- ORBÁN BALÁZS – PALKÓ ATTILA: A Jogállami Univerzum Tágulásáról és ennek veszélyeiről. *Kommentár*, 14/2. ORBÁN ENDRE: A bírói döntések ellen benyújtott alkotmányjogi panaszok tapasztalatai. *Pázmány Law Working Papers*, 2016/20. sz.
- TÓTH. J. ZOLTÁN: Az alkotmánybírósági egyéni alapjogvédelem eszközei és gyakorlata – egykor és most... In: RIXER ÁDÁM (szerk.): *Állam és közösség*. Budapest, KRE-ÁJK, 2012.
- TÓTH J. ZOLTÁN: A „valódi” alkotmányjogi panasz használatba vétele: az Abtv. 27. §-a szerinti panasz első két éve az Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Jogtudományi közlöny*, 2014/5. szám

TÖRÖK BERNÁT: A szólásszabadság hatóköre és az általa nyújtott védelem. *Magyar Jog*, 2015/7–8. szám

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: Demokrácia és jogállamiság új kihívások előtt. *Európai Tükör*, 2018/1. szám

ZAKARIÁS KINGA: A rendes bíróságok határozatainak alkotmányossági felülvizsgálata a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Jogtudományi Közlöny*, 2010/2. szám

A DIGITALIZÁCIÓ HATÁSA AZ ALAPVETŐ ÁLLAMI FUNKCIÓKRA

MERCZ Mónika¹

ABSTRACT ■ Essential state functions have played a vital role as the limits of the European Union's competences throughout the European integration, but their real importance will manifest during the forthcoming Convention. Although the European Union must respect the Member States' right to safeguard their territorial integrity, to maintain law and order and protect their national security, as well as a number of other unspecified functions, as set out in Article 4(2) TEU, the practical implementation of these has been substantially changed by the rapid spread of digitalisation. We now live in a world of e-government, smart cities and online working, which is having a profound impact on the way Member States organise themselves. As a result, it is important to address the impact of digitalisation on the EU, on Member States and specifically on essential state functions.

My hypothesis is that digitalisation is bringing such drastic changes to the way we live our lives, and in particular to the way Member States exercise these functions, that the EU can only respond by expanding its existing powers or by giving Member States a wider range of competences. In my research, I have used a historical approach to explore what changes we can expect in the relationship between the EU and the Member States in the coming years, with a particular focus on essential state functions.

ABSZTRAKT ■ Az alapvető állami funkciók, mint az Európai Unió kompetenciáinak határai az európai integráció kezdetétől fogva lényeges szerepet töltek be, valódi jelentőségük azonban a közeledő Konvent során kerül majd előtérbe. Bár az Európai Uniónak az EUSZ 4. cikk (2) bekezdése értelmében tiszteletben kell tartania a tagállamok területi integritásának biztosítását, a közrend fenntartását és a nemzeti biztonság védelmét, valamint számos egyéb, meg nem nevezett funkciót, mindezeknek gyakorlati megvalósulását lényegesen megváltoztatta a digitalizáció rohamos terjedése. Ma már az e-közigazgatás, okos városok és online munkavégzés világát éljük, amely a tagállamok berendezkedését nagymértékben befolyásolja. Ennek eredményeként fontos foglalkoznunk a digitalizáció EU-ra, tagállamokra és specifikusan az alapvető állami funkciókra gyakorolt hatásával.

Hipotézisem, hogy a digitalizáció olyan változásokat hoz egész életünk, s különösen ezen funkciók tagállamok általi gyakorlásába, amelyre válaszként az EU csak a meglévő kompetenciáinak bővítésével vagy a tagállamok előtérbe helyezésével válaszolhat. Kutatásom során történeti módszert alkalmaztam, hogy feltárjam, vajon milyen változásokra

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

számíthatunk az elkövetkezendő években az EU és tagállamok kapcsolatában, különös tekintettel az alapvető állami funkciókra.

KULCSSZAVAK: alapvető állami funkciók, digitalizáció, mesterséges intelligencia, szuverenitás, Európai Unió

1. BEVEZETÉS

Az alapvető állami funkciók az európai integráció lépései során mindig is nagy szerepet játszottak. A jelenleg hatályos normaszöveg² eredetét az európai alkotmányt létrehozó szerződés 1–5. cikkében³ találjuk. Bár a 2004-es alkotmánytervezet elbukott, az Európai Unió jövője szempontjából jelentős az alapvető állami funkciók fogalmának elsődleges jogforrás szintjén történő kodifikációja.

Különösen aktuális most ez a téma, mivel az Európai Parlament alkotmányügyi bizottságának javaslata⁴ végső szakaszába ért, és azt a plenáris ülés csekély többséggel elfogadta. A 702 jelenlévő képviselő közül 609 szavazott, akik közül 291-en szavaztak a jelentés mellett, 274-en ellene, 44-en tartózkodtak.⁵ Az alapító szerződések javasolt módosításai érintik az Európai Unió intézményi egyensúlyának elvét is. A változtatások elfogadása esetén a Parlament befolyása jelentős

² EUSZ 4. cikkének (2) bekezdése:

Az Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a Szerződések előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is. Tiszteletben tartja az alapvető állami funkciókat, köztük az állam területi integritásának biztosítását, a közrend fenntartását és a nemzeti biztonság védelmét. Így különösen a nemzeti biztonság az egyes tagállamok kizárólagos feladata marad.

³ 5. cikk – Az Unió és a tagállamok közötti kapcsolatok

1. Az Unió tiszteletben tartja a tagállamok alapvető politikai és alkotmányos struktúráikban rejlő nemzeti identitását, beleértve a regionális és helyi önkormányzatokat is. Tiszteletben tartja alapvető állami feladataikat, beleértve az állam területi integritásának biztosítását, a közrend fenntartását és a belső biztonság megőrzését.

2. A lojális együttműködés elvét követve az Unió és a tagállamok teljes kölcsönös tisztelet mellett segítik egymást az Alkotmányból eredő feladatok végrehajtásában.

A tagállamok elősegítik az Unió feladatainak teljesítését, és tartózkodnak minden olyan intézkedéstől, amely veszélyeztetheti az Alkotmányban meghatározott célok elérését.

⁴ Proposals of the European Parliament for the amendment of the Treaties, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0427_EN.html

⁵ ÁRPÁD LAPU: *AnEl-Ep-Hant in the Room: The European Parliament's Proposal on the Modification of the Treaties*, Constitutional Discourse, 2023. <https://constitutionaldiscourse.com/arpad-lapu-anel-ep-hant-in-the-room-the-european-parliaments-proposal-on-the-modification-of-the-treaties/>

mértékben nőne, míg az Európai Unió Tanácsának és az Európai Tanácsnak az előjogai és ezáltal a tagállamok képviselete az uniós döntéshozatalban drasztikusan csökkenne. Ez viszont befolyásolná annak esélyét, hogy a javaslatok egy esetleges európai konventben is megjelenjenek.

Az EU új hatásköröket kapna az emberi egészség, a szexuális és reprodukzív jogok védelme, a határokon átnyúló infrastruktúra, a külső határpolitika, a külügyek, a külső biztonság és védelem, a polgári védelem, az ipar, az oktatás és a nemek közötti egyenlőség területén. Az Európai Parlament jogot kapna arra, hogy részt vegyen a megkülönböztetésmentesség területére vonatkozó jogi aktusok elfogadásában. Mindezek a változások nagymértékű hatást gyakorolnának a tagállamok által ellátott az alapvető állami funkciókra. Nem segít a helyzeten az a tény sem, hogy a mesterséges intelligencia térhódítása, valamint a digitalizáció lényeges közigazgatásban betöltött szerepe szintén átformálták és ma is formálják ezen funkciók gyakorlását. Egyelőre tehát az Európai Unió látszólag saját kompetenciáinak bővítésével reagál a világban végbemenő változásokra. Természetesen geopolitikai helyzetünket tekintve nagy szükség van az integrációra, azonban hatékony működés is kellene ahhoz, hogy érvényesíteni tudjuk elvárásainkat más országokkal, és immáron BigTech cégekkel szemben is.

2. AZ ALAPVETŐ ÁLLAMI FUNKCIÓKRÓL

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan reagálhat az EU a digitalizáció és a mesterséges intelligencia elterjedése által létrejött kihívásokra, először az EU működését kell megértenünk.

Az Európai Unió létrehozásának fő célja a béke megteremtése mellett egy gazdasági szempontból egységes Európa létrehozása volt. Az európai integráció gondolata természetesen már nagyon régen megfogalmazódott,⁶ és azt politikai, valamint kulturális szinten kívánták megalapozni.⁷ Bár számos kísérlet történt Európa egyesítésére,⁸ ezek vagy kudarcot vallottak,⁹ vagy rövid életűek voltak.¹⁰

⁶ JEAN MONNET: *Az Európai Unió megszületése mögött meghúzódó egyesítő erő*, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/eu-pioneers/jean-monnet_hu

⁷ PINTÉR TIBOR: Az európai integráció – gazdasági és politikai alapú elméleti megközelítések. *Polgári Szemle*, 13. évf., 4–6. szám, 2017, 341–364.

⁸ CHARLES DE SAINT-PIERRE: *Projet pour perfectionner l'éducation. Journal littéraire*, vol. 14, 1729, 170.

⁹ WINSTON CHURCHILL: *Az „Európai Egyesült Államok” szorgalmazója*, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/eu-pioneers/winston-churchill_hu

¹⁰ FÁBIÁN ATTILA: *Az integráció elmélete*. Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, 2011.

ROBERT SCHUMAN 1950-es beszéde¹¹ történelmi fordulat volt, s megnyitotta az utat az integráció előtt. 1957-ben aláírták a Római Szerződést, amely létrehozta az Európai Gazdasági Közösséget és az Európai Atomenergia-közösséget,¹² az integráció során pedig az együttműködés egyre szorosabbá vált. Voltak alkotmányozási kísérletek az EU-ban, amelyek egy de facto írásbeli dokumentum létrehozására törekedtek.¹³ Bár ezek elbuktak, bizonyos szempontból az EU szerződéseit, elsődleges jogforrásait ma már kvázi alkotmánynak is lehetne nevezni.¹⁴ Az integráció tehát meghaladta eredeti, gazdasági szempontú egysítésre való törekvését. Az egységes Európa gondolata azonban nem valósult meg, hiszen bizonyos föderális törekvések¹⁵ kivételével a jelenlegi 27 tagállam nem kívánja feladni szuverenitását és egy állammá olvadni az Európai Unió zászlója alatt. Ezért is aggodalomra ad okot, hogy a már említett javaslat az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak jogot kíván adni olyan ügyekben, mint közös rendelkezések elfogadása az útlevel megadására, valamint az uniós polgárság harmadik országok állampolgárai általi megszerzésével és elvesztésével kapcsolatos egyéb visszaélések megakadályozására. Ezzel az EU közelítené az állampolgárság megszerzésének feltételeit és jelentősen szűkítené a tagállamok mozgásterét állampolgársági ügyekben. Viszont az európai állampolgárság tisztán származékos állampolgárság,¹⁶ csak a tagállami állampolgárság megszerzésével vagy elvesztésével szerezhető meg és veszíthető el. Tekintettel arra, hogy az állampolgárság az állam és polgárai közötti kapcsolat megtestesítője, a nemzeti szuverenitás alapvető részét képezi. Ennek szűkítése, a tagállamok kompetenciáinak ilyen mértékű befolyásolása mindenképpen az EUSZ 4. cikk (2) bekezdés által védett tagállami érdekekbe ütközne. Azonban tekinthető-e ez a lépés az alapvető állami funkciók megsértésének?

Amikor ezekről a funkciókról beszélünk, az állam funkcióinak két csoportja közül az egyiket nevezzük meg. Az állami funkciókat úgy oszthatjuk

¹¹ Schuman Plan – European history, <https://www.britannica.com/event/Schuman-Plan>

¹² HALMAI PÉTER: Európai gazdasági integráció. *Scientia Rerum Politicarum*, Dialóg Campus, 2020.

¹³ Szerződés az európai alkotmány létrehozásáról, https://www.europarl.europa.eu/Europe2004/index_en.htm

¹⁴ A Bíróság 1986. április 23-i Parti écologiste „Les Verts” kontra Európai Parlament ítélete. Megsemmisítés iránti kereset – Tájékoztató kampány az európai parlamenti választásokhoz. 294/83. sz. ügy, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A61983CJ0294>

¹⁵ Proposal of a Manifesto for a Federal Europe: sovereign, social and ecological, 2022. https://thespinelligroup.eu/wp-content/uploads/2022/10/20220912_Proposal-Manifesto-for-a-Federal-Europe-political-social-and-ecological.pdf

¹⁶ GANCZER MÓNICA: Állampolgárság. In: JAKAB ANDRÁS – KÖNCZÖL MIKLÓS – MENYHÁRD ATTILA – SÜLYÖK GÁBOR (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Nemzetközi jog rovat, 2021. <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-jog-allampolgarsag>

fel, hogy léteznek szükséges és választható, alapvető és nem alapvető funkciók.¹⁷ A szükséges funkciók azok, amelyeket minden kormánynak el kell látnia ahhoz, hogy létjogosultságukat igazolni tudják: mint a béke, a rend és a biztonság fenntartása, a személyek és a tulajdon védelme, valamint a külső biztonság megőrzése. Ezek az állam eredeti elsődleges funkciói,¹⁸ amelyeket mi alapvető állami funkcióknak nevezünk. A választható vagy más néven nem alapvető állami funkciók célja az általános jólét növelése egy országban – ezeket akár magánszervezetek is elláthatják. Mikor a diskurzus az országok és óriásvállalatok egymáshoz viszonyított helyzetéről folyik, akkor ezek a funkciók kerülnek előtérbe, hiszen helyettesíteni tudná egy vállalat ezen a területen az államot: ide tartozik a közjótékonyság, a közoktatás, az ipari szabályozás, valamint az egészségügyi és biztonsági előírások.¹⁹

Az alapvető állami funkciók közül három példaként megjelenik az EUSZ-ben. Ezek a területi integritás biztosítása, a közrend fenntartása és a nemzeti biztonság védelme. Kutatásom során elsőként a három ismert funkció mibenlétét, valamint a digitalizáció rájuk tett hatását tekintettem át.

2.1. A területi integritás biztosítása

Területi integritás alatt az országok egységének fenntartását és határaik sérthetetlenségét értjük.²⁰ A területi integritás sérthetetlensége a szuverén államok közösségén nyugvó vesztfáliai rendszer alappillérei közé tartozik.²¹ Szerepel az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányában, az alapelveket tartalmazó 2. cikkben. A területi integritás sérthetetlensége a modern nemzetközi jog elismert és alapvető elve, melynek megsértése maga után vonja a szuverenitás megsértését is, hiszen ez esetben az ország hatalma megszűnik területének egy része felett.²² Ha a területi integritás sérthetetlensége abszolút érvényesülő elv, akkor minden esetben jogszerűtlen, a nemzetközi jogban teljesen kizárt az egyoldalú

¹⁷ JAMES WILFORD GARNER: *Introduction to Political Science: A Treatise On the Origin, Nature, Functions, and Organization of the State*. Sagwan Press, 2018. 318.

¹⁸ LUCIUS HUDSON HOLT: *An introduction to the study of government*. London, Forgotten Books, 2017. 285–305.

¹⁹ THEODOR MEYER: *Institutiones Iuris Naturalis, Seu, Philosophiae Moralis Universae: Ius Naturae Generale*. Nabu Press, 2010.

²⁰ DUNAI SZILVIA: *Az elszakadás jogszerűsége a nemzetközi jogban*. BA/BSc szakdolgozat, BCE Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Tanulmányok Intézet, 2012.

²¹ MALCOLM SHAW: *Nemzetközi jog*. Budapest, Complex Kiadó, 2008. 258–259.

²² WILLIAM R. SLOMANSON – SZEMESI SÁNDOR: A Krim félsziget jogi helyzete a nemzetközi jog szemszögéből. *Pro Futuro*, 6(1), 2020. 9–28.

elszakadás. Egy ország területi integritását fenyegetik területi viták és az elszakadási mozgalmak (szecessziós mozgalmak), amelyeknek célja a független ország egy bizonyos területének elszakítása, és annak hozzácsatolása egy másik ország területéhez, vagy egy független országgént való kikiáltása.²³ A népek önrendelkezését deklaráló dokumentumokban az önrendelkezéshez való jog elismerésével és általánossá válásával párhuzamosan a területi integritás sértetlenségének elve elveszítette abszolút jellegét.

A területi integritás és a népek önrendelkezési jogának keresztszétében vitatott jogállású területek jöhetnek létre.²⁴ Horvátország és Szlovénia tengeri és szárazföldi határvonala például Jugoszlávia felbomlása óta vita tárgyát képezte a két ország között, és feltételezhető volt, hogy mindez a horvát csatlakozási tárgyalások blokkolásához vezethet.²⁵ 2009-ben aztán a két ország megegyezett, hogy nemzetközi választottbíróság előtt rendezik a határvitát, amely az öböl háromnegyedét Szlovéniának ítélte. A helyzet azóta sem rendeződött, 2018-ban Szlovénia pedig az Európai Unió Bírósága előtt kötelezettségszegési eljárást kezdeményezett Horvátország ellen.²⁶

A területi integritásról az Alaptörvény 45. cikkében²⁷ találunk említést. Az ENSZ Alapokmány 2. cikke²⁸ garantálja az államok jogát területük ellenőrzésére, az elszakadás és az államalapítás jogról azonban nem esik szó. A Nemzetközi Bíróság előtt a „Kosзовó-ügyben” is felmerült a területi integritás kérdése: „A Bíróság előtti eljárás számos résztvevője állította, hogy az egyoldalú függetlenségi nyilatkozatok tilalmát a területi integritás elve implicite tartalmazza.”²⁹ A Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye szerint viszont a területi integritás elve az

²³ PETRUS SZABOLCS: *A szeparatizmus szelleme járja be Európát – A népek önrendelkezési jogának tartalma és korrólatai*. Jogászvilág, 2018. <https://jogaszvilag.hu/vilagjogasz/a-szeparatizmus-szellem-jarja-be-europat-a-nepek-onrendelkezesi-joganak-tartalma-es-korrolatai/>

²⁴ TÓTH NORBERT: A népek önrendelkezési joga. In: JAKAB ANDRÁS – FEKETE BALÁZS (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Nemzetközi jog rovat, <http://ijoten.hu/szocikk/a-nepek-onrendelkezesi-joga>, 2018.

²⁵ C–457/18. Szlovénia kontra Horvátország

²⁶ MARINKÁS GYÖRGY – JECs FRANCISKA: A horvát-szlovén határvita a Pirani-öböl kapcsán nemzetközi és uniós jogi kontextusban. *Miskolci Jogi Szemle*, 2022/4. szám, 96–117.

²⁷ Alaptörvény 45. cikk (1) Magyarország fegyveres ereje a Magyar Honvédség. A Magyar Honvédség alapvető feladata Magyarország függetlenségének, területi épségének és határainak katonai védelme, nemzetközi szerződésből eredő közös védelmi és békefenntartó feladatok ellátása, valamint a nemzetközi jog szabályaival összhangban humanitárius tevékenység végzése.

²⁸ 4. A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell.

²⁹ Kosзовó tanácsadó vélemény 80. pont

államok közötti kapcsolatok területére korlátozódik.³⁰ Ennek értelmében az államok a területi integritás elvére főszabályként csak más államokkal való nemzetközi kapcsolataikban és az erőszak tilalmának elvével összefüggésben hivatkozhatnak. A területi integritás elve nem vonatkozik azokra az esetekre, amikor nem az állam egysége a tét, hanem csak annak belső területi igazgatása, beosztása, ideértve a területi autonómia iránti, erőszakkal nem párosuló igényeket is.³¹ A területi autonómia kapcsán az önrendelkezéshez való jog alapelvét is meg kell említenünk, amely szoros kapcsolatban áll a területi épséggel, hiszen „az önrendelkezés legalapvetőbb elve az állami kormányzatban entitásként való népi részvétel joga”.³²

Milyen hatást gyakorol a digitalizáció rohamos terjedése erre az alapvető állami funkcióra? Először is rögzítenünk kell, hogy egy ország területi integritásának védelmében a modern technikák forradalmi vívmányokat hozhatnak el: gondoljunk csak a mesterséges intelligenciával működő drónokra³³ vagy az okos városokra!³⁴ Azonban ugyanezek a technológiák veszélyt is rejtenek, hiszen a nehezen megteremtett európai béke már nem tartható fenn csupán gazdaságunk összefonódásával: a digitalizáció globális szintű lehetőségeket adott és globális problémákat teremtett a haditechnika színterén.

2.2. A közrend fenntartása

A közrendi klauzula, *orde public* vagy közrendi fenntartásnak elnevezett sajátos jogintézmény a „transznacionális jog” számos területén jelentkezik, olyankor, amikor a saját jogrend és valamely idegen jog között kapcsolat keletkezik. A közrendre hivatkozás az idegen vagy a szupranacionális norma alkalmazásának korlátozását jelenti olyankor, amikor egyébként a jogszabályi környezet főszabályként annak alkalmazását engedné. A közrend egyúttal az egyes jogrendszerek

³⁰ Advisory Opinion of 22 July 2010.

³¹ JOHN B. HENRIKSEN: The Right of Self-Determination: Indigenous Peoples v. States. In: AIKIO PEKKA – MARTIN SCHEININ (szerk.): *Operationalizing the Right of Indigenous Peoples to Self-Determination*. Turku/Åbo: Institute for Human Rights – Åbo Akademi University, Finland, 2000. 140.

³² TÓTH NORBERT: A kisebbségi közösségek területi autonómiához való jogának kérdése a releváns egyetemes nemzetközi jogi normák fényében. *Századvég*, Új folyam, 2016/4. 82. szám – Autonómia, 51–69.

³³ ERIC LIPTON: As A.I.-Controlled Killer Drones Become Reality, Nations Debate Limits. *The New York Times*, 2023. <https://www.nytimes.com/2023/11/21/us/politics/ai-drones-war-law.html>

³⁴ Digitális Jólét Program: Okos Város, <https://digitalisjoletprogram.hu/hu/tartalom/okos-varos-smart-city>

„kemény magja” is, a rendszer gazdasági, politikai és erkölcsi alapjait közvetlenül védi és az alapvető értékrendet többek között alkotmányos elvek formájában kifejezésre juttatja. Két típusáról beszélhetünk: az emberi jogi védelem közrendi fenntartásairól, valamint az uniós jog hasonló tartalmú klauzuláiról.³⁵

Az EJEB hivatkozott már európai közrendre,³⁶ gyakorlata pedig közvetett módon visszahat a nemzeti közrendek tartalmára is. A Német Szövetségi Alkotmánybíróság a közrend fogalmát úgy határozta meg, mint olyan, többnyire íratlan szabályok összessége, amelyeknek követése az uralkodó szociális és etikai felfogás szerint elengedhetetlen feltétele a rendezett társadalmi együttélésnek.³⁷ CONCHA GYŐZŐ fogalma szerint a közrend alapvetően „az emberek közös célra való együttműködése, melyet a jog és a természet határol” és ez a működés „a jogi és természeti határok között nem csak az állami szerveknél, de a magánosoknál is szabad”.³⁸ A közrendnek három részét különbözteti meg: az állami rendet, a társadalmi rendet és a természeti rendet.³⁹ FINSZTER GÉZA meghatározása alapján a közrend erkölcsi és jogi szabályok érvényesülésének együttese, de meghatározható kizárólag a jog alapján is.

A közrend megjelenési formáit illetően beszélhetünk belső közrendről, illetve külső vagy nemzetközi közrendről. A belső közrend kategóriájával találkozhatunk a büntetőjogban és a polgári jogban. A közrend sérelmének megállapíthatósága a magyar bírói gyakorlatban a nemzetközi magánjogi meghatározásból indul ki, a magyar nemzetközi kollíziós magánjogi szakirodalomban használt közrendi klauzula fogalomra hivatkozik. A Legfelsőbb Bíróság a közrend egyik összetevőjeként határozta meg a társadalom általános értékítéletét. Ennek kapcsán megállapította, hogy ha egy választottbírói ítélet sérti a társadalom értékítéletét, akkor annak közrendbe ütközése megállapítható, mivel annak hatályosulásától a társadalmat meg kell védeni.⁴⁰ KARL-HEINZ BÖCKSTIEGEL, neves német választottbíró, megfogalmazása szerint a közrendi klauzula az

³⁵ KARSAI KRISZTINA: A közrend európai (jogi) fogalma. In: KARSAI KRISZTINA: *Rendészet és Tudomány*. Szeged, Novum-Tech Kft. 2013. 35–48.

³⁶ Loizidou kontra Törökország (15318/89. sz. kérelem), 1995. március 23-án kelt ítélet. Series A. No. 310.

³⁷ TIHANYI MIKLÓS: Közrend, közbiztonság, rendészet a keresztény közgondolkodásban. *Belügyi Szemle*, 2017/16. szám, 14–33.

³⁸ PODOLETZ LÉNA: A közrend és a közbiztonság fogalmának értelmezése Concha Győzőnél. In: FAZEKAS MARIANNA (szerk.): *Jogi Tanulmányok 2014*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 394–401.

³⁹ CONCHA GYŐZŐ: *Politika I. (Alkotmánytan)*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1907.

⁴⁰ CSÁSZÁR MÁTYÁS: A nemzetközi magánjogi közrend megjelenési formái és értelmezése a közrendbe ütközést megállapító bírósági ítéletekben. *Miskolci Jogi Szemle*, 2012/1. szám, 70–89.

államok részére az egyik utolsó bástya marad, mellyel nemzeti szent és sérthetetlen tabuikat és érdekeiket megvédhetik.⁴¹

Hogyan befolyásolja tehát a digitalizáció a közrend fenntartását? Elsődlegesen a közerkölcs formálásával, hiszen a különböző kommunikációs technológiák által számos, távoli ország kultúráját és normáit közvetítheti felénk. Néhány jogtudós ma már a médiát nevezi meg negyedik hatalmi ágként,⁴² amely a digitalizáció hatására folyamatosan egyre nagyobb befolyást nyer társadalmunk felett. Az internet segítségével az állampolgárok több információt szerezhetnek a világ globális történéseiről, azonban védtelenek a téves információk áramlása, illetve a mesterséges intelligencia viselkedésbefolyásolása ellen is, mint ami például a „nudging”⁴³ alkalmazásával valósul meg. Bár az EU AI Act tiltja a viselkedést befolyásoló mesterséges intelligencia rendszerek alkalmazását,⁴⁴ ezen szabályok végrehajtása akadályokba ütközhet az óriáscégekkel szemben, tehát azt, hogy a kitűzött célt elérésére alkalmas jogszabályt hoztunk-e létre, csak a jövőben fogjuk meglátni. Azonban a digitalizáció a nehézségek mellett könnyebbséget is jelent a közrend fenntartása szempontjából, hiszen elősegíti a közigazgatási feladatok elvégzését az e-közigazgatás bevezetésével.⁴⁵ Bizonyos országokban a megfigyelés eszközeként is alkalmazható ez a technológia. Több mint 200 millió térfigyelő kamera segíti Kínában a társadalmi kreditrendszer fenntartását, valamint a digitális diktatúrát.⁴⁶ Az EU AI Act ezt a felhasználást természetesen az Európai Unió területén tiltja.

2.3. Nemzeti biztonság

A harmadik alapvető állami funkció, amely megnevezésre kerül az EUSZ szövegében, az a nemzeti biztonság. Magyarország⁴⁷ biztonság- és védelempolitikai

⁴¹ KARL-HEINZ BÖCKSTIEGEL: Public Policy as a Limit to Arbitration and its Enforcement. *IBA Journal of Dispute Resolution*, Special Issue, 2008. 123.

⁴² RACHEL LUBERDA: The Fourth Branch of the Government: Evaluating the Media's Role in Overseeing the Independent Judiciary. *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy*, Volume 22, Issue 2, 2014.

⁴³ RICHARD THALER – CASS SUNSTEIN: *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth and Happiness*. Penguin Books, USA, 2008.

⁴⁴ ROSTAM J. NEUWIRTH: Prohibited artificial intelligence practices in the proposed EU artificial intelligence act (AIA). *Computer Law & Security Review*, Volume 48, 2023.

⁴⁵ BUDAI BALÁZS: *Az e-közigazgatás fogalma, jogi és stratégiai keretei*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017.

⁴⁶ ANDREA KENDALL – TAYLOR – ERICA FRANTZ – JOSEPH WRIGHT: The Digital Dictators. *Foreign Affairs* 99 *Foreign Aff.*, 2020. 92–110.

⁴⁷ 1163/2020. (IV. 21.) Korm. Határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról

alapelveinek dokumentuma már a rendszerváltást követő évtizedben megjelent a hazánk szempontjából lényeges biztonsági elemeket, a 2002-ben kiadott, 2004-ben módosított, majd 2012-ben új alapokra helyezett nemzeti biztonsági stratégia pedig megerősítette azokat. Azonosította a nemzet biztonságát fenyegető veszélyeket és kihívásokat, ahol a komplex feladatellátás részeként a nemzetbiztonsági szféra ellátta a különleges rendeltetéséből adó nyílt vagy titkos információgyűjtő tevékenységet, az egyes veszélyek horizontális felderítését, előre jelzését és megelőzését.⁴⁸

Nemzetbiztonság alatt az államoknak azon erőfeszítéseit értjük, melyek a nemzet védelmét és biztonságát szolgálják. Ez magában foglalja a belső és külső fenyegetések elleni védekezést, beleértve a terrorizmust, a kibertámadásokat és más veszélyeket. A nemzetbiztonsági intézkedések célja a lakosság és az állam intézményeinek védelme, valamint az állam függetlenségének és stabilitásának megőrzése. A nemzetbiztonság megvalósítása érdekében az államok rendelkeznek katonai, hírszerzői és rendőri erőkkal, valamint diplomáciai eszközökkel is. A hatékony nemzetbiztonsági politika kritikus fontosságú a béke és a stabilitás fenntartásában mind a regionális, mind a globális szinten.⁴⁹

A nemzetbiztonság azonban számos egyéb esetben is hivatkozási alapot kínál egy állam számára, hogy területét, továbbá a lakosság érdekeit védje. Ennek alapján jöhetett létre a 2023. évi LXXXVIII. törvény a nemzeti szuverenitás védelméről, a Szuverenitásvédelmi Hivatal,⁵⁰ és ez támasztja alá a gazdasági versenyben tett egyes politikai célú döntéseket is. Ilyen például az Amerikai Egyesült Államok chipháborúja Kína ellen, amelynek során a Huawei nevű kínai techcéget az USA elzárta az amerikai technológiáktól, és kitiltotta a piacvezető cég eszközeit az USA telekommunikációs hálózatairól. Ennek a döntésnek alapja az volt, hogy a Huawei kémkedhet az amerikaiak után, és a kínai törvények értelmében a hatóságok kérésére köteles lenne átadni az információkat a pekingi szolgálatoknak.⁵¹

⁴⁸ DÁVID FERENC: Nemzeti biztonság és nemzetbiztonság a stratégiaalkotásban. *Nemzetbiztonsági Szemle*, MMXVII/III, 2018. 5–21.

⁴⁹ PÉTERFALVI ATTILA: *A magánszféra védelme a nemzetbiztonsági célú titkos információgyűjtés során, habilitációs tézis*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 2022.

⁵⁰ Lásd: MÁRTON SÜLYÖK: Protecting Constitutional Identity through Sovereignty? Framing the Mission of the Hungarian Sovereignty Protection Office, *Constitutional Discourse*, 2024. <https://constitutionaldiscourse.com/protecting-constitutional-identity-through-sovereignty-framing-the-mission-of-the-hungarian-sovereignty-protection-office/>

⁵¹ ALEX W. PALMER: 'An Act of War': Inside America's Silicon Blockade Against China. *The New York Times Magazine*, 2023. <https://www.nytimes.com/2023/07/12/magazine/semiconductor-chips-us-china.html>

A biztonsággal kapcsolatos kérdések azonban nem csak nemzeti szinten érvényesülnek: hazánk a NATO tagja, de az Európai Uniónak is van védelmi politikája.⁵² A magyar jogalkotó is a biztonság átfogó értelmezéséből indul ki, a biztonságpolitikai környezetet globálisan, az államok és régiók szintjén értelmezi. Az ország biztonsága közügy, csakúgy, mint a közrend fenntartása vagy a területiális egység biztosítása – ezért a stratégia egyik feladata, hogy „a szakmai körökön túl a mindennapi életben is hasznosítható támpontot nyújtson a hazai biztonságpolitikai gondolkodásban”.⁵³

A nemzetbiztonság fenntartása azonban új kihívásokat keletkeztet globalizált, modern technológiai fejlesztésekkel áthatott világunkban. Bár Észtországban a közszolgáltatások 99 százaléka online (is) működik, 2019-től kezdődően céljuk a mesterséges intelligencia fokozatos bevezetése az állami és a céges ügyintézők lebonyolításába. Azonban már 2017-ben több millió felhasználói azonosító szivárgott ki, és az észti digitális állam súlyos csapást szenvedett el az elektronikus személyi igazolványokkal kapcsolatos sérülékenységek miatt. Tehát a digitalizáció bár növelte a közigazgatás hatékonyságát és segítette az állam megfelelő működését, nemzetbiztonsági szempontból sérülékennyé teszi a rendszert. A hatóságok mintegy 11 000 kiberbiztonsági incidenst rögzítettek, amelyek közül 122 biztonsági esemény volt létfontosságú rendszerekkel kapcsolatos.⁵⁴ Az állampolgárok személyes adatainak védelme mindenképpen alapvető biztonsági kérdés, azonban a digitalizáció rohamos terjedése megnehezíti ezt a feladatot az állam számára.

3. Összegzés

Az EUSZ szövegében tételesen felsorolt alapvető állami funkciók mellett számos egyéb feladatot is magában foglal az állam ezen tevékenységi köre. Ide tartozhat még az igazságszolgáltatás, a szociális rendszer működtetése, az adatvédelem vagy az infrastruktúra biztosítása. Alapvető állami funkcióként azonosítom a nemzeti szinten történő törvényhozást, hiszen az államnak a törvények megalkotására és végrehajtására van szüksége annak érdekében, hogy rend és stabilitás legyen a társadalomban. Ilyen funkció még az igazságszolgáltatás,

⁵² The Common Foreign and Security Policy (CFSP)

⁵³ KENEDLI TAMÁS: Magyarország nemzeti biztonsági stratégiája és a belőle származtatható nemzetbiztonsági feladatok. In: DOBÁK IMRE (szerk.): *A Nemzetbiztonság Általános Elmélete*. Budapest, Nemzeti Köszolgálati Egyetem Nemzetbiztonsági Intézet, 2014, 73–94.

⁵⁴ Nemzeti Kibervédelmi Intézet: *A kiberbiztonság helyzete Észtországban*, 2018. <https://nki.gov.hu/it-biztonsag/hirek/a-kiberbiztonsag-helyzete-esztorszagban/>

amely segít megoldani a konfliktusokat és védelmet nyújt az állampolgárok számára. Az, hogy a közszolgáltatások biztosítása alapvető állami funkció-e vagy csupán választható, nehéz megállapítani. Az állam felelős olyan közszolgáltatások biztosításáért, mint az egészségügy, az oktatás, a közlekedés és az infrastruktúra, hiszen ezek a szolgáltatások elengedhetetlenek a társadalom jólétéhez és fejlődéséhez, és biztosítják, hogy minden állampolgár legfontosabb szükségletei kielégítést nyerjenek. A gazdasági szabályozásban is alapvető szerep jut az államnak. Így tudja megvédeni az állampolgárok érdekeit, valamint elősegíteni a gazdasági növekedést és stabilitást.

A digitalizáció azonban alapvető változásokat hozott nem csupán az EUSZ-ben felsorolt alapvető állami funkciók értelmezésében, de magában az állam működésében is. Mint ahogy azt láthattuk, a közigazgatás működése már olyan mértékben szerteágazóvá, többretegűvé vált, hogy annak irányítása hagyományos, analóg eszközökkel már nem elképzelhető.⁵⁵ Magyarország mesterségesintelligencia-stratégiájának céljai között találjuk azt is, hogy el kell indítanunk az ország adatgazdaságát, és ehhez járulhat hozzá a digitális kormányzás. Azonban mikor az Európai Unió kontextusában beszélünk a digitalizáció hatásáról, meg kell állapítanunk, hogy nem minden tagállam digitalizációja folyik azonos gyorsasággal. Bizonyos országokban már szinte megvalósult az e-közigazgatás létrehozása és a lakosság is tudatos internetfelhasználó, míg más államokban társadalmi ellenállás övezi a túlzott digitalizációs törekvéseket.

A BigTech cégek szerepe is folyamatosan növekszik, globalizált világunkban pedig új geopolitikai kérdések születnek. Hatalmas változások mennek végbe, főleg egyes milliárdos cégtulajdonosok tevékenységének felértékelődésével. Milyen lépések szükségesek egy változó erőviszonyokkal teli világban ahhoz, hogy a tagállamok tényezők maradhassanak és ne kvázi gyarmatokká váljanak? Lehetséges-e politikai és gazdasági erőt kifejteni önmagában egy európai nemzetállamnak, vagy a digitalizáció eredményeként már elengedhetlenné vált az Európai Unió egysége?

Hipotézisem az volt, hogy a digitalizáció olyan változásokat hoz egész életünk, s különösen ezen funkciók tagállamok általi gyakorlásába, amelyre az EU csak a meglévő kompetenciáinak bővítésével vagy a tagállamok előtérbe helyezésével válaszolhat. A jelenlegi tendenciát figyelve azt kell mondanom, hogy az Európai Unió valószínűleg az ever closer union klauzulára való hivatkozással az integráció szorosabbra fűzése mellett dönt. Hogyan fogja ez azonban érinteni a tagállamok szuverenitását, a megosztott hatásköröket? Nem üresíti-e ki az alapvető állami

⁵⁵ Palkovics László beszéde az I. Digital Public Administration Summit-on, 2020.

funkciók védelmét, ha egyre szűkebb mozgástere lesz egy adott országnak, mert a globális téren a túlélés csak így biztosított?

Az Európai Unió kompetenciáinak növekedése hatással lehet ugyan a nemzetállamok funkcióira, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy teljesen kiüresítik azokat. Az EU-n belüli integráció és a közösségi politikák egyre fontosabbá válnak, egyes területeken átvehetik a nemzetállamok korábban kizárólagosnak tekintett hatásköreit. Az EU egyre több területen kíván közös szabályokat és politikákat kialakítani, például a kereskedelem, a környezetvédelem, vagy a versenyjog területén. Ez átveszi a nemzetállamok korábbi hatásköreinek egy részét, és az uniós szabályozás válik meghatározóbbá. Ezzel párhuzamosan az EU igyekszik harmonizálni a tagállamok közötti szabályozást bizonyos területeken, például az áruk és szolgáltatások szabad mozgásának biztosítása érdekében. Ennek eredményeként a nemzetállamok kevésbé önállóak lesznek a szabályozás terén. A közös intézmények egyre fontosabb szerepet játszanak a döntéshozatalban. Ezáltal a nemzetállamoknak kevesebb mozgástere van ebben a tekintetben. Ugyanakkor a nemzetállamok továbbra is fontos szereplők maradnak, és számos területen megőrzik a hatáskörüket és a szuverenitásukat. Például az oktatás, az egészségügy és a kulturális politika területén a nemzetállamoknak jelentős önállósága van. Emellett az EU és a nemzetállamok közötti együttműködés is fontos a hatékony és demokratikus kormányzás érdekében. Összességében az EU kompetenciáinak növekedése hatással van a nemzetállamok funkcióira, de a megoldás, hogy inkább átalakíthatja és átszervezheti azokat, mintsem, hogy teljesen kiüresítene. A nemzetállamok és az EU közötti egyensúly fenntartása kulcsfontosságú a hatékony és demokratikus kormányzás szempontjából.

IRODALOMJEGYZÉK

- KARL-HEINZ BÖCKSTIEGEL: Public Policy as a Limit to Arbitration and its Enforcement. *IBA Journal of Dispute Resolution*, Special Issue, 2008, 123.
- BUDAI BALÁZS: *Az e-közigazgatás fogalma, jogi és stratégiai keretei*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017.
- WINSTON CHURCHILL: *Az „Európai Egyesült Államok” szorgalmazója*, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/eu-pioneers/winston-churchill_hu
- CONCHA GYŐZŐ: *Politika I. (Alkotmánytan)*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1907.
- CSÁSZÁR MÁTYÁS: A nemzetközi magánjogi közrend megjelenési formái és értelmezése a közrendbe ütközést megállapító bírósági ítéletekben. *Miskolci Jogi Szemle*, 6. évf. 1. lapszám, 2012. 70–89.

- DÁVID FERENC: Nemzeti biztonság és nemzetbiztonság a stratégiaalkotásban. *Nemzetbiztonsági Szemle*, MMXVII/III, 2018. 5–21.
- DUNAI SZILVIA: *Az elszakadás jogszerűsége a nemzetközi jogban*. BA/BSc szakdolgozat, BCE Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Tanulmányok Intézet, 2012.
- FÁBIÁN ATTILA: *Az integráció elmélete*. Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, 2011.
- JAMES WILFORD GARNER: *Introduction to Political Science: A Treatise On the Origin, Nature, Functions, and Organization of the State*. Sagwan Press, 2018. 318.
- GANCZER MÓNICA: Állampolgárság. In: JAKAB ANDRÁS – KÖNCZÖL MIKLÓS – MENYHÁRD ATTILA – SÜLYÖK GÁBOR (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Nemzetközi jog rovat, 2021. <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-jog-allampolgarsag>
- HALMAI PÉTER: Európai gazdasági integráció. *Scientia Rerum Politicarum*, Dialóg Campus, 2020.
- JOHN B. HENRIKSEN: The Right of Self-Determination: Indigenous Peoples v. States. In: AIKIO PEKKA – MARTIN SCHEININ (szerk.): *Operationalizing the Right of Indigenous Peoples to Self-Determination*. Turku/Åbo: Institute for Human Rights – Åbo Akademi University, Finland, 2000. 140.
- LUCIUS HUDSON HOLT: *An introduction to the study of government*. London, Forgotten Books, 2017. 285–305.
- ANDREA KENDALL – TAYLOR – ERICA FRANTZ – JOSEPH WRIGHT: The Digital Dictators. *Foreign Affairs* 99 *Foreign Aff.*, 2020. 92–110.
- KENEDLI TAMÁS: Magyarország nemzeti biztonsági stratégiája és a belőle származtatható nemzetbiztonsági feladatok. In: DOBÁK IMRE: *A Nemzetbiztonság Általános Elmélete*. Budapest, Nemzeti Közszerológati Egyetem Nemzetbiztonsági Intézet, 2014, 73–94.
- KARSAI KRISZTINA: A közrend európai (jogi) fogalma. In: KARSAI KRISZTINA: *Rendészet és Tudomány*. Szeged, Novum-Tech Kft. 2013. 35–48.
- ÁRPÁD LAPU: *AnEl-Ep-Hant in the Room: The European Parliament's Proposal on the Modification of the Treaties*, Constitutional Discourse, 2023. <https://constitutionaldiscourse.com/arpad-lapu-anel-ep-hant-in-the-room-the-european-parliaments-proposal-on-the-modification-of-the-treaties/>
- ERIC LIPTON: As A.I.-Controlled Killer Drones Become Reality, Nations Debate Limits. *The New York Times*, 2023. <https://www.nytimes.com/2023/11/21/us/politics/ai-drones-war-law.html>
- RACHEL LUBERDA: The Fourth Branch of the Government: Evaluating the Media's Role in Overseeing the Independent Judiciary. *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy*, Volume 22, Issue 2, 2014.
- MARINKÁS GYÖRGY – JECS FRANCISKA: A horvát-szlovén határvita a Pirani-öböl kapcsán nemzetközi és uniós jogi kontextusban. *Miskolci Jogi Szemle* 17 (4). 96–117.
- THEODOR MEYER: *Institutiones Iuris Naturalis, Seu, Philosophiae Moralis Universae: Ius Naturae Generale*. Nabu Press, 2010.

- JEAN MONNET: Az Európai Unió megszületése mögött meghúzódó egyesítő erő, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/eu-pioneers/jean-monnet_hu
- ROSTAM J. NEUWIRTH: Prohibited artificial intelligence practices in the proposed EU artificial intelligence act (AIA). *Computer Law & Security Review*, Volume 48, 2023.
- ALEX W. PALMER: 'An Act of War': Inside America's Silicon Blockade Against China. *The New York Times Magazine*, 2023. <https://www.nytimes.com/2023/07/12/magazine/semiconductor-chips-us-china.html>
- PETRUS SZABOLCS: A szeparatizmus szelleme járja be Európát – A népek önrendelkezési jogának tartalma és korlátai. *Jogászvilág*, 2018. <https://jogaszvilag.hu/vilagjogasz/a-szeparatizmus-szelleme-jarja-be-europat-a-nepek-onrendelkezesi-joganak-tartalma-es-korlatai/>
- PÉTERFALVI ATTILA: A magánszféra védelme a nemzetbiztonsági célú titkos információgyűjtés során, *habilitációs tézis*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 2022.
- PINTÉR TIBOR: Az európai integráció – gazdasági és politikai alapú elméleti megközelítések. *Polgári Szemle*, 13. évf., 4–6. szám, 2017, 341–364., DOI: 10.24307/psz.2017.1225
- PODOLETZ LÉNA: A közrend és a közbiztonság fogalmának értelmezése Concha Győzónél. *Jogi Tanulmányok* 17/1., 2014.
- CHARLES DE SAINT-PIERRE: „Projet pour perfectionner l'éducation”. *Journal littéraire*, vol. 14, 1729, 170.
- MALCOLM SHAW: *Nemzetközi jog*. Budapest, Complex Kiadó, 2008. 258–259.
- WILLIAM R. SLOMANSON – SZEMESI SÁNDOR: A Krím félsziget jogi helyzete a nemzetközi jog szemszögéből. *Pro Futuro*, 6(1), 2020. 9–28. <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2016/1/4892>
- MÁRTON SULYOK: Protecting Constitutional Identity through Sovereignty? Framing the Mission of the Hungarian Sovereignty Protection Office, *Constitutional Discourse*, 2024. <https://constitutionaldiscourse.com/protecting-constitutional-identity-through-sovereignty-framing-the-mission-of-the-hungarian-sovereignty-protection-office/>
- RICHARD THALER – CASS SUNSTEIN: *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth and Happiness*. Penguin Books, USA 2008.
- TIHANYI MIKLÓS: Közrend, közbiztonság, rendészet a keresztény közgondolkodásban. *Belügyi Szemle*, 2017/16. 14–33.
- TÓTH NORBERT: A kisebbségi közösségek területi autonómiához való jogának kérdése a releváns egyetemes nemzetközi jogi normák fényében. *Századvég, Új folyam*, 2016/4. 82. szám – Autonómia, 51–69.
- TÓTH NORBERT: A népek önrendelkezési joga. In: JAKAB ANDRÁS – FEKETE BALÁZS (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, Nemzetközi jog rovat, <http://ijoten.hu/szocikk/a-nepek-onrendelkezesi-joga>, 2018.

A HAZAI ROMA CIVIL SZERVEZETEK JOGI ÉS POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁS HIÁTUSAI

ORSÓS ZOLTÁN¹

ABSTRACT ■ The representation of the rights of nationalities enshrined in the constitution plays a prominent role in the political arena, where there are many solutions and approaches, but there is still no unified comprehensive institutional system that enables the representation of the interests of minorities. In this study, I evaluate the three-decade experience of the representation of the interests of minorities, especially the Roma, from the point of view of the Roma community. I will present the question of the development of the legal regulation of the civil sector, as well as reveal its practical practical experience. I want to envision the possibilities of Roma ethnic NGOs, paying particular attention to the role of NGOs in promoting the political and social participation of Roma ethnicities.

ABSZTRAKT ■ A nemzetiségek alkotmányban rögzített jogainak képviselete kiemelt szerepet tölt be a politikai arénában, amelyre számos megoldási javaslat és szemlélet létezik, azonban még mindig nincs egy egységes átfogó intézményi rendszer, amely valódi lehetőséget biztosítana a kisebbségek érdekeinek képviseletére. Jelen tanulmányban a kisebbségek, különösen a romák érdekképviseletére vonatkozó három évtizedes tapasztalatait értékelem kifejezetten a roma közösség szempontjából. Bemutatom a civil szektor jogi szabályozás kialakulásának kérdéseit, valamint feltárom a tényleges működés gyakorlati tapasztalatait. Vizionálni kívánom a roma nemzetiségi civil szervezetek lehetőségeit kiemelt figyelmet fordítva a civil szervezetek szerepére a roma nemzetiségek politikai és társadalmi részvételének előmozdításában.

KULCSSZAVAK: civil szervezet, roma, érdekképviselet, alkotmányjog

1. BEVEZETÉS

A cigány közösségek érdekképviselete Magyarországon jelentős kihívásokkal szembesül, miközben az élet minden területén aktív szereplői a társadalomnak. A politikai és civil szektorban egyaránt léteznek olyan mechanizmusok és szervezetek, melyek célja a roma közösségek mindennapjainak segítése, a közösségsszervezés támogatása és a szociális-gazdasági helyzetük javítása.

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

A kisebbségi önkormányzatok, civil szervezetek és alapítványok olyan intézmények, amelyek fontos szerepet töltenek be a roma közösségek életében, azonban a mindennapi gyakorlat során számos problémával és nehézséggel kell szembenéznük. A roma nemzetiségi önkormányzat, mint a legfontosabb érdekképviselői intézmény elsődleges feladata a nemzetiségi közösségek érdekképviselőinek előmozdítása, valamint a demokratikus közéletben való kollektív részvétel lehetőségének biztosítása. A nemzetiségi önkormányzatok tevékenysége gyakran kulcsszerepet játszik a roma közösségek jogainak és szükségleteinek érvényesítésében, azonban számos esetben hiányosságok mutatkoznak az önkormányzatok működésében és a roma közösségek bevonásában. Elmondható, hogy a törekvések ellenére az önkormányzat nem képes betölteni a neki szánt feladatkört, konfliktusokkal terhelt a működése és nem tudnak egy letisztult helyzetet teremteni. Magyarországon számos roma civil szervezet működik, amelyek különböző területeken tevékenykednek és a roma közösségek érdekeit képviselik. A roma civil szervezetek, egyesületek és alapítványok létfontosságúak a roma közösségek érdekeinek védelmében és fejlesztésében. Ezek a szervezetek széles körű tevékenységet folytatnak, ideértve a jogi segítségnyújtást, az oktatást, az egészségügyi ellátást, a lakhatást és a munkaerő-piaci integrációt. Ugyanakkor a civil szektorban is tapasztalhatók problémák, például a finanszírozási hiányosságok, az erőforrások elégtelensége és a hatékony együttműködés hiánya más szervezetekkel és az állammal. A romák érdekképviselője Magyarországon elengedhetetlen az esélyegyenlőség és a társadalmi befogadás előmozdításában. Bár a politikai és civil szektorban is léteznek intézmények és szervezetek a roma közösségek támogatására, a mindennapi tapasztalatok alapján számos probléma és kihívás merül fel.

Jelen tanulmány célja, hogy áttekintést nyújtson arról, hogyan befolyásolják a civil szervezetek a roma társadalmat Magyarországon. Kiemelt figyelmet fordít arra, hogyan segítik elő az érdekképviselőt a politikai szintén, és milyen módon járulnak hozzá a roma közösségek jogainak érvényesítéséhez. A publikáció azt vizsgálja, hogy a civil szervezetek milyen mértékben serkentik a roma közösségek részvételét a politikában, valamint milyen jogszabályi háttere van az érdekképviselői tevékenységnek.

2. JOGI KERET SAJÁTOSSÁGAI²

Az Alaptörvény alapján minden egyénnek joga van szervezetek létrehozásához és azokhoz való csatlakozáshoz. Ez a jog alapvető fontosságú a társadalmi részvétel és az egyéni szabadságjogok gyakorlása szempontjából. A szervezetek létrehozásának és csatlakozásának lehetősége lehetővé teszi az emberek számára, hogy közösségi célokat hajtsanak végre, érdekeiket képviseljék, és együttesen lépjenek fel egy adott ügy érdekében. Ez az alapelv alapvetően hozzájárul a demokratikus társadalmak működéséhez, elősegítve a sokszínű vélemények és érdekek kifejezését és érvényesítését. A szervezetek létrehozásának és csatlakozásának szabadsága tehát kulcsfontosságú az egyének jogainak és a demokratikus intézmények stabilitásának biztosításában.³ Az egyesülési jog kollektív módon gyakorolható szabadságjog, és számos más jog levezethető belőlük. Az egyesülési jog alapvető fontosságú a társadalmi szervezetek létrehozásához és azokhoz való csatlakozáshoz, mint például a szakszervezetek vagy a politikai pártok. Ezek a társadalmi szervezetek a demokrácia és a társadalom önszerveződésének megnyilvánulási formái, amelyek gyakorlásának kereteit a törvényalkotó határozza meg. Az egyesület létrehozásával kapcsolatos szabályokat a Polgári Törvénykönyv (Ptk.) tartalmazza. A Ptk. alapján az egyesület olyan jogi személy, amelyet a tagok közös, tartós céljának folyamatos megvalósítására hoznak létre, és rendelkezik nyilvántartott tagsággal. Az egyesület létesítése általában egy alapszabályban meghatározott cél köré szerveződik, és ezek a célok lehetnek kulturális, közösségi, sport, vagy akár szakmai jellegűek is. Az egyesületek általában tagjai önkéntesen csatlakoznak, és a tagok közötti kapcsolatokat a Ptk. és az egyesület saját szabályzatai határozzák meg.⁴ Az egyesület létrehozásának és működésének részletes szabályait a Ptk. és egyéb vonatkozó jogszabályok határozzák meg, biztosítva ezzel az egyesületek szervezeti és jogi kereteit.

A pluralisztikus és részvételi demokrácia sokféle módon lehetőséget teremt a társadalmi és gazdasági szereplőknek, ideértve a civil/nonprofit szervezeteket is, hogy részt vegyenek a társadalmi közös szükségletek kielégítésében. A civil/nonprofit szervezetek számos területen tevékenykednek, melyek egymást kiegészítő, de önállóan is értelmezhetőek:

- részt vesznek a helyi és országos közügyek alakításában, aktuális ügyek megvitatásában,
- közreműködnek jogszabályok létrehozásában,
- aktívan részt vesznek az önkormányzati munkában,

² Alaptörvény, Ptk., Civil.tv.

³ Magyarország Alaptörvénye, VIII. cikk.

⁴ Ptk. 3:63. §

- segítenek tervezni és megvalósítani települési, területi és nemzeti fejlesztési programokat, valamint menedzselnek beruházásokat és projekteket,
- fontos szerepet vállalnak közfeladat-ellátásban és közszolgáltatás-nyújtásban,
- segítenek közösségek építésében és formálásában,
- kommunikációs csatornaként működnek, hídszerepet töltve be, és képviselik az érdekeket, artikulálják a véleményeket, részt vesznek konzultatív mechanizmusokban és védelmezik a jogokat.⁵

A civil szervezetek jogi szabályozásának számos kihívással kell szembenéznie, mivel a jogszabályok nem mindig tudnak lépést tartani a gyorsan változó társadalmi és gazdasági környezettel. Ezért az alkalmazkodó képesség hiánya nehézségeket okozhat a civil szervezetek számára az új kezdeményezések létrehozásában vagy a működési modelljük módosításában. Gyakran túlzott adminisztratív követelmények nehezítik a civil szervezetek működését. A számos engedélyeztetési folyamat és a bürokratikus eljárások időigényesek és költségesek lehetnek, ami megnehezítheti a szervezetek hatékony működését. Sok civil szervezet anyagi források hiányában küzd, ami korlátozza a tevékenységeiket és a közösségi szolgáltatásaikat. A finanszírozási forrásokhoz való hozzáférés hiánya vagy a pénzügyi támogatás korlátozottsága jelentős akadály lehet a szervezetek számára. Ezen problémák kezelése érdekében fontos a jogi keretek folyamatos felülvizsgálata és fejlesztése, valamint az átláthatóságra és a párbeszédre való nyitottság. A civil társadalom életképességének és hatékonyságának növelése érdekében az állami és nemzetközi szintű intézkedések összehangolása is kulcsfontosságú.

3. MCKSZ

A roma önszerveződés hivatalosan a rendszerváltás utáni időszakra datálódik, azonban álláspontom szerint a nemzetiségi autonómiára való törekvés jelei már korábban az 1957-ben létrehozott Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetség (MCKSZ) megalapítása során is megfigyelhető volt. Az első olyan szervezet volt Magyarországon, amely kifejezetten és kizárólag a cigányság problémáit vette górcső alá és intézkedéseket kezdeményezett azok megoldására. Az MCKSZ értelmiségiek és aktív közösségi vezetők összefogásával jött létre, akik felismerték, hogy a cigányoknak saját érdekeik védelmére és az igazságosság ér-

⁵ RIXER ÁDÁM: A civil szervezetek program- és jogalkotásban való részvételének egyes kérdései Magyarországon. *Debreceni Jogi Műhely*, 2013/ 4, 10–26, 23–24.

vényesítésére van szükségük. A szervezet célja az volt, hogy a cigányokat sújtó szegénységet, elnyomást és társadalmi kirekesztést felszámolja, valamint előmozdítsa az egyenlőséget és az esélyegyenlőséget a társadalomban. Az MCKSZ tevékenységei között szerepelt a társadalmi tudatosság növelése, a kulturális identitás erősítése, valamint a diszkrimináció elleni harc. A cigányszövetség nemcsak a problémákra hívta fel a figyelmet, hanem konkrét intézkedéseket is kezdeményezett, mint például oktatási programok indítása, munkalehetőségek teremtése, illetve a cigány közösségek jogi és politikai képviseletének elősegítése. Így elmondható, hogy az MCKSZ az etnikai kisebbségek érdekérvényesítésének egyik korai példája Magyarországon, és a nemzetiségi politika alapjainak lerakásában is fontos szerepet játszott. Ezáltal nemcsak a cigány közösségek életében, hanem az ország egészének társadalmi és politikai kontextusában is mérőföldkönek tekinthető, amely segítette az esélyegyenlőség és a pluralizmus elveinek megerősítését.⁶

4. NEMZETISÉGI ÖNKORMÁNYZATOK

Noha jelen tanulmány nem a kisebbségi önkormányzati rendszer jogintézményét kívánja részleteiben feltárni, azonban kulcsfontosságú szerepe van a roma önszerveződés szervezeti bázisának kialakulásában. A nemzetiségek önszerveződése Magyarországon hosszú történeti folyamat eredményeként alakult ki, melynek során a kisebbségi közösségek jogainak elismerése és védelme fokozatosan fejlődött. Az elmúlt évszázadokban a nemzetiségi csoportok Magyarországon változó sorsúak voltak, és a politikai-gazdasági rendszerek változásainak megfelelően különböző szintű jogi és társadalmi elismerést kaptak.

Magyarországon az 1990-es évek első harmadára tehető a roma önszerveződés szervezeti rendszerének kezdete, amikor megindultak a legkülönbözőbb helyi roma szervezetek és kisebbségi önkormányzatok létrehozása. A nemzetiségi önkormányzatok széles körű jogokat biztosítottak a kisebbségi közösségeknek, például az oktatás, a kulturális tevékenységek és más területeken. Ennek eredményeként Magyarországon jelenleg egy olyan rendszer működik, amely a nemzetiségi közösségek jogait és autonómiáját védi és támogatja a demokratikus keretek között. A Nektv. legkiemelkedőbb vívmánya az autonómia lehetősége volt, vagyis az önkormányzatiság intézményének létrehozása. A törvény értelmében az egyes kisebbségek községekben, városokban és a főváros kerületeiben

⁶ SÁGHY ERNA: Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as években. *Múltunk*, 2008/1, 273–308, 281–285.

kisebbségi települési önkormányzatokat vagy közvetett, vagy közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzatokat, valamint országos kisebbségi önkormányzatokat hozhatnak létre az e törvényben meghatározottak szerint. A törvény elfogadásakor a hangsúly a kisebbségi önkormányzati rendszer létrehozására összpontosult, így kevésbé került előtérbe a működés feltételeinek részletes kidolgozása. Ezenkívül a törvény végrehajtásával kapcsolatos tapasztalatok hiánya is nehezítette annak hatékony alkalmazását.⁷ 2005-ben a 1993. évi Nektv. jelentős módosításokon esett át, melynek célja az volt, hogy fejlessze és modernizálja a kisebbségi és etnikai közösségek jogi védelmét és támogatását. A reform számos fontos változást hozott a törvényben, ami segített felhívni a figyelmet a jogi szabályozás hiányosságaira és azok megoldásaira. A módosítás változást jelentett a kisebbségi önkormányzati képviselők választásának jogi szabályozásában is egyaránt. Az új szabályozás alapján az aktív és passzív választójogot azok a kisebbségi közösségek tagjai gyakorolhatták, akik rendelkeztek az adott kisebbségi önkormányzati területen állandó lakhellyel vagy tartózkodási hellyel és a kisebbségi törvényben meghatározott kisebbséghez tartozik, a kisebbséghez tartozását vállalja és kinyilvánítja, magyar állampolgár, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán választójoggal rendelkezik, és a kisebbségi választói jegyzékben szerepel.⁸ Új elemként jelent meg a választói névjegyzék, ami regisztrációhoz kötött, azonban az akkor visszhang alapján az új választási szabályok szerintük nem küszöbölik ki a visszaéléseket, inkább csak megbonyolítják a rendszert.⁹ A kritika arra irányult, hogy az eredeti elképzelésekkel ellentétben nem a konkrét közösség állította össze és kezelte a választói névjegyzéket, hanem általában a jegyző. A kritikusok véleménye szerint a jegyző, aki általában nincs kellően tájékozva a kisebbségi kérdésekben, nem képes megfelelően eldönteni, hogy egy adott személy az adott kisebbséghez tartozik-e vagy sem. Mindazonáltal az első, már az új szabályokkal megtartott 2006. évi választások után világossá vált, hogy a kritikusoknak igazuk volt. A „szimpátia szavazók” helyett megjelentek a „szimpátia regisztrálók”, mivel semmi nem akadályozta meg a joggal való visszaéléseket.

A 1990-es évek második felében felmerült egy fontos kérdés, hogy nem lett volna-e előnyösebb támogatni a nemzetiségi közösségeket civil szervezetekként az egyesülési jogról szóló törvény hatálya alatt, ahelyett, hogy az intézményrend-

⁷ KÁLLAI ERNŐ: *Roma nemzetiségi önkormányzatok Magyarországon: Nemzetiségi Önkormányzati és Civil Akadémia*. Dunaharaszti, Homo Oecologicus Alapítvány, 2024. 67–69.

⁸ 2005. évi módosítás: 5. § (2)

⁹ EILER FERENC: Törekvések a kisebbségi önkormányzati választások reformjára 1998 és 2004 között. In: KOVÁCS NÓRA: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. 2004, 209–226, 217–220.

szer közjogiasítására és a helyi önkormányzati rendszerhez való kapcsolódásra összpontosítottunk volna. Egyrészt az anyagi feltételek biztosítása fontos szempont lehetett, másrészt az állami beavatkozás kockázata is figyelembe vehető volt ebben a döntésben.¹⁰

Az 2010-es években jelentős változások következtek be a nemzetiségi önkormányzatok területén Magyarországon. Az alkotmány strukturális módosításával együtt fontos volt a kisebbségi önkormányzatokról szóló törvény módosítása is. Ennek eredményeként átalakultak a kisebbségi önkormányzatok jogi keretei és feladatai. Számos fontos fejlemény történt ebben az időszakban, ami alapvetően befolyásolta a kisebbségi önkormányzatok szerepét és működését Magyarországon. Az új alkotmány továbbra is biztosítja a helyi és országos önkormányzatok létrehozásának jogát, valamint az oktatási és kulturális jogokat, beleértve a saját nyelven való névhasználatot is. A 2010 utáni jogalkotás tekintetében egyik meghatározó szempontként tekinthetünk arra, hogy a kormányzat nem a civil szervezeteket részesíti előnyben az érintett felek bevonása során a lényeges döntések meghozatalába, hanem inkább olyan, korábban nem ismert politikai megoldásokat helyez előtérbe, mint például a nemzeti konzultáció. Ennek keretében minden választópolgár több alkalommal névre szóló kérdőívet kapott, mely tartalmazott válaszlehetőségeket.¹¹

5. ROMA CIVIL SZERVEZETEK

A roma civil szervezetek létrehozásának elősegítésében kulcsszerepet játszott a Soros Alapítvány 90-es évek első felében nyújtott támogatása. Az említett alapítvány által nyújtott támogatások, melyek gyakran kisebb összegek formájában jutottak el a szervezetekhez, egyfajta „expanziós” logikát követtek: azáltal, hogy minél több szervezet megalakulását ösztönözték, elősegítették a roma közösségek érdekeinek hatékonyabb képviseletét és erősítették az önszerveződést.¹²

A bejegyzett cigány/roma civil szervezetek tevékenység szerinti besorolásának megoszlása jelentős betekintést nyújt abba, hogy a roma közösségek hogyan próbáltak megfelelni a saját szükségleteiknek és problémáiknak a civil

¹⁰ MÓRÉ SÁNDOR: A hazai nemzetiségi civil szervezetek és azok kapcsolata az állami szervekkel. *Acta Humana*, 2018/4, 71–101, 95.

¹¹ MÓRÉ (2018), 90.

¹² JENEI TERÉZ – KERÜLŐ JUDIT: CIGÁNY/ROMA CIVIL SZERVEZETEK SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYÉBEN. In: KOZMA TAMÁS – KISS VIRÁG ÁGNES – JANCÁS CSABA – KÉRI KATALIN (szerk.): *Tanárképzés és oktatáskutatás Debrecen*. Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesülete (HERA), 2015, 596–607, 603.

szektoron keresztül. A sokszínűség, amely a cigány/roma civil szervezetek tevékenységei között megfigyelhető, tükrözi a roma közösségek sokoldalú igényeit és kihívásait. Az elmúlt évek során olyan cigány/roma civil szervezetek jelentek meg, amelyek különféle területeken tevékenykedtek. Voltak olyanok, amelyek nemzetközi vagy jogvédő tevékenységet folytattak, az emberi jogok védelme és az etnikai megkülönböztetés elleni harc terén. Más szervezetek szakmai és gazdasági érdekképviselőre összpontosítottak, például munkaerő-piaci integrációs programokat szerveztek vagy mikrohitel lehetőségeket biztosítottak a roma vállalkozóknak. Ugyanakkor voltak olyan cigány/roma civil szervezetek is, amelyek politikai vagy szociális tevékenységet végeztek. Ezek a szervezetek az esélyegyenlőség előmozdítására, a kirekesztés elleni küzdelemre és a társadalmi integráció elősegítésére törekedtek. Nagy számban lettek bejegyezve oktatási és kulturális tevékenységgel foglalkozó civil szervezetek is, amelyek célja a roma fiatalok oktatásának támogatása, a kulturális örökség megőrzése és a roma identitás erősítése volt.

Mindezek a szervezetek és tevékenységeik kiemelkedő fontossággal bírnak a roma közösségek számára, hiszen segítik őket az esélyegyenlőség elérésében, az identitás megőrzésében és a társadalmi beilleszkedésben.

Az elmúlt 30 év során, különösen a rendszerváltás után, a cigány etnikummal kapcsolatos politikai képviselet és mozgalmak terén változatlan kihívásokkal nézünk szembe Magyarországon. Bár a cigány közösség évszázadok óta jelen van az országban, és számos kulturális és társadalmi gazdagságot hordoz, a politikai színtéren való hatékony és szervezett képviselet hiánya észrevehető. A rendszerváltást követő évtizedekben nem alakult ki olyan cigány etnikai párt, amely komolyan vehető politikai erővé vált volna, és a romamozgalom is elmaradt az érdemi változások terén. Ennek hátterében számos tényező állhat, beleértve a társadalmi kirekesztés és diszkrimináció mélyen gyökerező problémáit, valamint a politikai intézmények és pártok hagyományos szerkezetének és működésének korlátait. A cigányság politikai képviseletének hiánya további kihívást jelent a társadalmi egyenlőtlenségek kezelésében és az esélyegyenlőség előmozdításában. Ezen a háttéren a cigány etnikum politikai aktivizmusának és képviseletének hiánya kihívást jelent a demokratikus társadalom számára, és arra ösztönöz, hogy mélyebb megértést és proaktív intézkedéseket hozzunk létre a cigány közösség jogainak és érdekeinek hatékonyabb védelmére és előmozdítására. A cigány etnikum politikai szerepvállalása és képviselete kulcsfontosságú a társadalmi összetartozás és a demokratikus értékek támogatásában, és az elmúlt évtizedek tapasztalatai arra ösztönöznek bennünket, hogy ezen a területen további erőfeszítéseket tegyünk.

Magyarországon számos emberi jogi civil szervezet és jótékonyági egyesület működik, amelyek vállalják a roma nemzetiség érdekeinek képviseletét a hát-

rányos szociális helyzetük miatt. Ezek a szociális szervezetek fontos szerepet játszanak a roma közösség érdekeinek érvényre juttatásában, bár legtöbbjük nem nyújt közvetlen jogi képviselést az érintetteknek. Ugyanakkor kiemelkedő jelentőségűek azok a szervezetek, amelyek nemcsak a romáknak nyújtanak szolgáltatásokat, hanem a romák és a többségi csoportok közötti konfliktusokat is kezelik és konszenzust építenek.¹³

Több sikeres roma civil szervezet létezik, azonban a pécsi Khetanipe Romano Centro Egyesület hosszú évek óta elkötelezett a roma közélet fejlesztése és a kisebbségi jogok védelme iránt. Célja, hogy roma és nem roma civil szervezetekkel, valamint állami intézményekkel együttműködve, foglalkozzon a társadalmi és egyéni problémák kezelésével. Ennek alapja az önkéntes munkán alapuló programokon keresztül történő tevékenység, melyek az alábbi területeket ölelik fel:

- Gyermek- és ifjúsági oktatás támogatása.
- A roma etnikai identitás erősítése.
- A különböző cigány nyelvek oktatása és támogatása.
- A roma kultúra megőrzése és népszerűsítése.
- A közösségi élet előmozdítása és támogatása.
- A roma emberek életkörülményeinek javítása.
- A roma emberek jogainak védelme.
- Drogprevenció és az egészséges életmódra való nevelés.

Az egyesület kezdetektől fogva elkötelezett a roma és nem roma közösségek közötti együttműködés mellett, célul tűzve ki a „slumosodó” városrészekben élő cigány/roma közösségek, valamint hátrányos helyzetű családok, gyermekek és fiatalok támogatását és összefogását. A Khetanipe az együttműködés és a közös erőfeszítések révén kínál megoldási lehetőségeket a cigány közösségek számára, és igyekszik segíteni a környezetükben meglévő. Az egyesület szoros kapcsolatot ápol más civil szervezetekkel, valamint állami intézményekkel, hiszen abban hisznek, hogy csak közös erővel és összefogással érhetnek el tartós és pozitív változásokat a közösségek életében. Ennek érdekében folyamatosan keresnek megoldási lehetőségeket, és támogatást nyújtanak a cigány/roma közösségeknek információkkal, programokkal és más segítségnyújtási formákkal. Célja, hogy minden egyes embernek, családnak és közösségnek esélye legyen a fejlődésre és a jobb életminőség elérésére, függetlenül attól, hogy milyen körülmények között élnek. Jól látható, hogy a szervezet tevékenysége igen szerteágazó és sokrétű, de arra törekszik, hogy a különböző programok egymással szerves egységben, a közös célok érdekében komplexen működjenek.¹⁴

¹³ EILER (2004), 101.

¹⁴ <http://khetanipe.hu/> (2024. március 20.)

Álláspontom szerint az egyesület tevékenysége nem csupán lokalizálódik, hanem határokon átívelő hatást gyakorol, példát mutatva más roma civil szervezeteknek az érintett közösségek életminőségének javítása és a kulturális identitás erősítése terén. A Khetanipe Romano Centro Egyesület elkötelezett abban, hogy a roma közösségek számára teret biztosítson, ahol hangjukat hallhatóvá tehetik, és lehetőséget kapnak a személyes és közösségi fejlődésre.

6. KÖVETKEZTETÉSEK

A cigány/roma civil szervezetek vizsgálata sok szempontból tanulságos és sokat elárul a közösségi élet sajátosságairól és dinamikáiról. Ezek a szervezetek jól szemléltetik a közösségen belül zajló tanulás folyamatát, hiszen gyakran az élet valós kihívásaira adnak választ, és azok megoldására irányulnak. Ezek a civil szervezetek fontos mutatói a társadalom hátrányos helyzetű tagjaira való odafigyelésnek és az önszerveződés elfogadottságának. Azáltal, hogy aktívan részt vesznek a közösség életében és problémáinak megoldásában, elősegítik az önsegítés és az önálló kezdeményezések kialakulását. Emellett kiemelkedő szerepet játszanak a romák és a nem romák közötti kapcsolatok építésében és a feszültségek, előítéletek csökkentésében. Ezek a szervezetek hozzájárulnak a kölcsönös megértés és tolerancia erősítéséhez, valamint segítenek megteremteni az együttműködés és a kölcsönös tisztelet alapjait a különböző etnikumok és kultúrák között. Összességében tehát a cigány/roma civil szervezetek nemcsak a roma közösség erősítésében és támogatásában játszanak kulcsfontosságú szerepet, hanem a társadalom egészének fejlődésében és összetartásában is. Azt mutatják, hogy az aktív közösségi részvétel és az önszerveződés milyen fontos eszközei lehetnek a társadalmi kohézió és az egyenlőség előmozdításának.¹⁵

A romaproblémákkal foglalkozó civil szervezetek tekintetében megfigyelhető, hogy a roma szervezetek kevésbé integráltak az országos hálózatba. Ez azt jelenti, hogy ezek a szervezetek gyakran helyi vagy regionális szinten működnek, és kevésbé vannak beágyazva az országos vagy nemzetközi civil szervezetek hálózatába.¹⁶ Ennek számos oka lehet. Egyrészt a finanszírozási források és az erőforrások hiánya miatt sok roma civil szervezet korlátozott hatáskörrel és kapacitással rendelkezik, ami megnehezíti számukra az országos szintű tevékenységeket vagy az országos hálózatokhoz való csatlakozást. Másrészt az esetleges kommunikációs és szervezeti korlátok, valamint a kulturális és nyelvi

¹⁵ JENEI-KERÜLŐ (2015), 602.

¹⁶ KISS DÉNES: Roma szervezetek Székelyföldön. *Erdélyi Társadalom*, 2017/15., 105–118, 109–113.

különbségek is hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a roma szervezetek nehezebben tudnak integrálódni az országos civil társadalomba.

Annak érdekében, hogy javuljon a helyzet, fontos lenne támogatást nyújtani ezeknek a szervezeteknek az erőforrásokhoz, kapacitásfejlesztéshez és az országos hálózatokhoz való hozzáféréshez, valamint megfelelő platformokat biztosítani a párbeszédhez és a tapasztalatcseréhez más civil szervezetekkel és intézményekkel. Ez elősegíthetné a roma szervezetek hatékonyabb működését és nagyobb befolyását a romaproblémák kezelésében és a társadalmi integráció előmozdításában.

IRODALOMJEGYZÉK

- EILER FERENC: Törekvések a kisebbségi önkormányzati választások reformjára 1998 és 2004 között. In: KOVÁCS NÓRA: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. 2004, 209–226.
- JENEI TERÉZ – KERÜLŐ JUDIT: CIGÁNY/ROMA CIVIL SZERVEZETEK SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYÉBEN. In: KOZMA TAMÁS – KISS VIRÁG ÁGNES – JANCÁS CSABA – KÉRI KATALIN (szerk.): *Tanárképzés és oktatáskutatás Debrecen*. Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesülete (HERA), 2015, 596–607.
- KÁLLAI ERNŐ – TÖRZSÖK ERIKA (szerk.): *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2004. Helybenjárás*. Budapest: EÖKIK, 2005. 93–107.
- KÁLLAI ERNŐ: Roma nemzetiségi önkormányzatok Magyarországon: Nemzetiségi Önkormányzati és Civil Akadémia. Dunaharaszti, Homo Oecologicus Alapítvány, 2024. 1–29.
- KISS DÉNES: Roma szervezetek Székelyföldön. *Erdélyi Társadalom*, 2017/15., 105–118.
- MÓRÉ SÁNDOR: A hazai nemzetiségi civil szervezetek és azok kapcsolata az állami szervekkel. *Acta Humana*, 2018/4., 71–101.
- RIXER ÁDÁM: A civil szervezetek program- és jogalkotásban való részvételének egyes kérdései Magyarországon. *Debreceni Jogi Műhely*, 2013/ 4, 10–26.
- SÁGHY ERNA: Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as években. *Múltunk*, 2008/1. 273–308.
- SZABÓ ORSOLYA: A kisebbségi törvény és módosítása, avagy: a „nagyon várt, kiemelkedő jelentőségű, sanyarú sorsú torzszülött. Jelentés 2004, 108–130.

Internetes források:

<http://khetanipe.hu/> (2024. március 20.)

VERSENYJOGI MEGFELELÉSI PROGRAMOK SZABÁLYOZÁSA ÉS JOGGYAKORLATA MAGYARORSZÁGON

SÁSKA MÁRTON¹

ABSTRACT ■ A competition law compliance programme is a voluntary or GVH-mandated operational regime that aims to achieve compliance with the requirements of competition law by imposing an internal operational regime that complies with the competition law rules. A well-functioning compliance programme will provide the company with the expertise to avoid infringements of competition law and to detect when infringements have occurred or may occur, thereby avoiding the need for competition enforcement proceedings or penalties. If, despite the compliance programme, the Competition Authority detects a competition infringement, a very significant reduction in fines can be achieved, provided that the programme complies with national and international requirements. For these reasons, more and more companies in our country and in many other countries are setting up ex-ante or ex-post competition compliance programmes. Despite the positive attitude of the Competition Authority and the relatively high level of discounts, it is rare in Hungary that such a programme can fully develop its fine reduction potential. The question arises as to whether this is due to the behaviour of businesses and the application of the law by the authority. Almost all Member States in the European Union support the creation of programmes, but there is a wide variation in the way they are rewarded. Some Member States reward well-run or even poorly run schemes simply for existing, while many countries see the reward for a scheme as the infringement itself, so that if a competition infringement occurs, the scheme has failed and can no longer be rewarded.

ABSZTRAKT ■ A versenyjogi megfelelési program egy olyan önként vállalt vagy a GVH által kötelezett működési rend, mely a versenyjog követelményeinek való megfelelést hivatott elérni azáltal, hogy a versenyjog szabályrendszerének megfelelő belső működési rendet ír elő. A megfelelően működő program következtében a vállalat rendelkezik azzal a szaktudással, melynek következtében el tudja kerülni a versenyjogsértést, illetve észleli, ha jogsértés történt vagy történhet, melynek következtében elkerülhető a versenyfelügyeleti eljárás, illetve marasztalás. Amennyiben a compliance program ellenére a Versenyhatóság versenyjogsértést észlel igen jelentős bírságkedvezményt lehet vele elérni feltéve, ha a program megfelel a hazai és nemzetközi követelményrendszereknek. Ezen okok miatt hazánkban és számos más országban egyre több vállalkozás alkot előzetes vagy utólagos versenyjogi megfelelési programot. A Versenyhatóság pozitív hozzáállása és a viszonylag nagy mértékű kedvezmények ellenére Magyarországon ritka az olyan eset, ahol teljes mértékben ki tudná

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

fejteni egy ilyen program bírságsökkentő hatását. Felmerül a kérdés, hogy a vállalkozások magatartásában, a hatóság jogalkalmazásában keresendő-e ennek oka. Az Európai Unióban szinte valamennyi tagállam támogatja a programok megalkotását, viszont a programok jutalmazásában jelentős eltérés van. A tagállamok egy része jutalmazza a jól működő, sőt akár a rosszul működtetett programokat is csupán meglétük miatt, míg több ország felfogása szerint a program jutalma az maga az elkerült jogsértés így, ha versenyjogsértés történik, a program megbukott, tehát jutalmazni azt már nem lehet.

KULCSSZAVAK: compliance, megfelelési program, versenyjog, fogyasztóvédelem, antitröszt, versenyfelügyeleti eljárás, bírság, versenyfelügyeleti marasztalás, kartell

1. BEVEZETÉS

Tanulmányomban a versenyjogi megfelelési, vagyis compliance programokról fogok írni. Ezen belül részleteiben szeretnék foglalkozni a compliance programok magyarországi szabályozásával, az ehhez kapcsolódó versenyhatósági elvárásokkal, a vállalkozások elvárt magatartásával, a compliance programok utóvizsgálatával, a programok által elérhető előnyökről és a releváns hazai joggyakorlatról, továbbá röviden érinteni fogom az Európai Unió szabályozást és egyes tagállamok hozzáállását.

A versenyjogi megfelelési program egy olyan a vállalkozás által önként vállalt vagy a GVH által az adott vállalkozás számára előírt működési rend, mely a versenyjognak való megfelelést hivatott elérni azáltal, hogy a versenyjog szempontjából megfelelő működési rendet ír elő, így jelzi, ha jogsértés történt vagy történhet, és kommunikálva ezt a GVH-hoz, elkerülhető a versenyfelügyeleti eljárás, illetve marasztalás. Amennyiben a program ellenére versenyjogsértés történik igen jelentős bírságkedvezményt lehet vele elérni feltéve, ha a program megfelel a hazai és nemzetközi követelményrendszereknek. Tehát a jól működő program alkalmas lehet arra, hogy a vállalat elkerülje vagy mérsékelje a Versenyfelügyeleti eljárás hátrányos következményeit.

A versenyjogi megfelelési programok két alapvető típusa az előzetes és utólagos megfelelési program. Továbbá különbséget kell tenni a fogyasztóvédelmi és antitröszt² ügyekben vizsgált megfelelési programok között. Tanulmányom egyaránt tárgyalja a fogyasztóvédelmi és antitröszt ügyekben vizsgált megfelelési (tehát: compliance) programokat is, melynek oka, hogy Magyarországon a Gaz-

² Az antitröszt ügyek közé tartoznak a versenykorlátozó megállapodások és összehangolt magatartások, a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés, valamint a jelentős piaci erővel való visszaélés.

dasági Versenyhivatal (a továbbiakban: GVH vagy Versenyhatóság) jár el az antitröszt és bizonyos fogyasztóvédelmi tárgyú ügyekben,³ így a GVH alakította ki az ezzel összefüggő joggyakorlatot is. Ebből következik, hogy tanulmányom a fogyasztóvédelmi tárgyú szabályozásokat és vizsgálatokat is tárgyalja.

Magyarországon az Antitröszt és Fogyasztóvédelmi bírságközlemények⁴ határozzák meg a versenyfelügyeleti bírság jogalkalmazási gyakorlatának alapjait. A közlemények jogszabályi kötelező erővel nem bírnak, iránymutatást adnak az adott jogsértő magatartás esetén kiszabandó bírság elveiről, számítási módjáról, oly módon, hogy részletesen kifejtik mely tényezők képezhetik a bírság összegének alapját és mely magatartások enyhíthetők vagy súlyosíthatják a kiszabandó bírság mértékét. A bírságközlemények szerint a versenyjogi megfelelési program is egy bírságot csökkentő tényező, amelyről a GVH bizonyos szempontok alapján eldönti, hogy elismeri-e, mint megfelelési programot, meghatározza, hogy milyen mértékben csökkentheti a kiszabandó bírságot, továbbá utóvizsgálatot folytat, arra nézve, hogy fenntartja-e az utólagos compliance program megvalósításáért kiszabott bírságcsökkentést.

2. EURÓPAI UNIÓ VERSENYJOGI MEGFELELÉSSEL KAPCSOLATOS POLITIKÁJA

Az előzetes megfelelési programok létrejötte körülbelül a 70-es évek elejére datálható, ekkor ez egy vállalaton belüli rendszert jelentett, amely biztosítja, hogy a munkavállalók betartsák az alapvető jogszabályi, működési feltételeket.⁵ A jogszabályoknak való megfelelésre törekvést, a Versenyhivatalok jól felfogott érdekük szerint természetesen mindig is támogatták. Ennek ellenére eleinte nemhogy nem jutalmazták, de jobban büntették, ha egy vállalkozás programot

³ 2008. évi XLVII. törvény a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról, 10. § (3) bekezdés

⁴ A Gazdasági Versenyhivatal elnökének és a Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsa elnökének 1/2020. közleménye a versenykorlátozó megállapodásokra és összehangolt magatartásokra, a gazdasági erőfölénnyel való visszaélésre, valamint a jelentős piaci erővel való visszaélésre vonatkozó tilalmakba ütköző magatartások esetén a bírság összegének megállapításáról. (egységes szerkezetben az azt módosító 1/2021. közleménnyel) (a továbbiakban: antitröszt bírságközlemény), és A Gazdasági Versenyhivatal elnökének és a Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsa elnökének 12/2017. közleménye a fogyasztóvédelmi típusú ügyekben kiszabott bírság meghatározásának szempontjairól (egységes szerkezetben az azt módosító 1/2021. közleménnyel), (a továbbiakban: fogyasztóvédelmi bírságközlemény).

⁵ JACSÓ JUDIT: A compliance fogalmáról és szerepéről a gazdasági életben. *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/1. szám, 83.

működtetve követett el jogsértést.⁶ Az első jelentős ilyen jellegű ügy az 1978-as British Sugar elleni eljárás volt. Itt a megfelelési program, 75%-kal súlyosította a kiszabandó bírságot. Hasonló a Napier Brown ügy néhány évvel később, ahol szintén jelentősen növelte a program a bírságot.⁷ Ez a tendencia lassan változott csak, például JOAQUÍN ALMUNIA, korábbi Bizottsági alelnök és versenyjogi biztos 2010-es beszédében megfogalmazta, hogy nem szabad bírságcsökkentéssel honorálni azokat a jogsértő vállalkozásokat, amelyek rendelkeznek compliance programmal, mivel ha versenyfelügyeleti eljárás indul egy vállalat ellen, az tulajdonképpen azt jelenti, hogy a compliance programja csődöt mondott, tehát ez nem eredményezhet bírságcsökkentést.⁸

A változás 2008 körül kezdődött, amikor az EU Parlament határozatot adott ki melyben egyértelműen támogatja az előzetes megfelelési programokat. A szemléletváltás indokaként a megelőzés fontosságát fejtik ki.⁹ A jelenlegi iránymutatásokat a Bizottság 2012-ben dolgozta ki, Compliance Matters című kiadványában.¹⁰ Jelenleg az Unió tagállamai igen megosztottak a kérdésben. Németország, Franciaország, Hollandia inkább ellenzi, Magyarország, Olaszország, Spanyolország inkább támogatja ezeket.¹¹ Egységes Európai politikára egyelőre nincs lehetőség.

3. A GAZDASÁGI VERSENYHIVATAL COMPLIANCE POLITIKÁJA

A Gazdasági Versenyhivatal a 2012-ben megalkotott antitröszt és fogyasztóvédelmi bírságközleményeiben fejezte ki először támogatását a compliance programokkal kapcsolatban. A Versenyhatóság eleinte csak az utólagos programokat jutalmazta, csak később értékelték ekképp az előzetes programokat is. Az ver-

⁶ ANDRÁS TÓTH: How Could Competition Authorities Reward Competition Compliance Programmes? *Loyola Consumer Law Review*, 2017. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3009698

⁷ 88/518/EEC: Commission Decision of 18 July 1988 relating to a proceeding under Article 86 of the EEC Treaty (Case No IV/30.178 Napier Brown – British Sugar), <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/1988/518/oj>

⁸ JOAQUÍN ALMUNIA: Speech/10/586, Vice President of the European Commission responsible for Competition Policy, Compliance and Competition policy, Business Europe & US Chamber of Commerce. Competition conference, Brüsszel, 2010.

⁹ KEVIN COATES – ANDREA ZULLI: COMPLIANCE PLUS? *Proposed Fine Reductions for Audited, Strengthened Compliance Programmes. Journal of European Competition Law & Practice*, Oxford, 2018. <https://www.covcompetition.com/wp-content/uploads/sites/21/2018/08/here-2.pdf>

¹⁰ Compliance matters, *What companies can do better to respect EU competition rules*, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/78f46c48-e03e-4c36-bbbe-aa08c2514d7a>

¹¹ SÜKÖSD PÉTER: Vállalati Compliance Programok megítélése. *Arsboni*, 2020. 11. 18.

senységi megfelelési programok értékelési szempontjait és hatását először, a 2017-es bírságközlemények¹² részletezik. A Versenyhatóság 2017-től konkrét elvárások alapján értékeli a programokat és sikeres program esetén előre meghatározott %-os mérték szerint csökkentheti a kiszabandó bírságot. 2021-ben mindkét közlemény módosításon esett át, az Antitröszt Bírságközlemény most már nem részletezi a bírságszámítás módját, de a megfelelési programokra vonatkozó szabályrendszer és az elérhető bírságcsökkentésre vonatkozó százalékos mértékek továbbra is megtalálhatóak benne.

Magyarországon a megfelelési programok szabályozását tehát jelenleg a Fogyasztóvédelmi és Antitröszt Bírságközlemények¹³ határozzák meg. A GVH bizonyos (később taglalt) követelmények alapján megvizsgálja az előzetes, illetve utólagos megfelelési programot, majd ez alapján eldönti, hogy egyrészt elfogadható-e a program, másrészt milyen mértékben csökkenti a kiszabandó bírságot, illetve fenntartható-e a korábban meghatározott bírságcsökkentés. A programok bár bizonyos esetekben önmagukban is figyelembe vehetők¹⁴, igazán nagy hatást a hatósággal való együttműködés egyéb eszközeivel tudnak elérni. Ilyen eszköz lehet például a vitarendezés, a tevékeny jóvátétel és az engedékenységi, mely a legfontosabb eszköz ezek közül. A vállalkozások kötelezettségvállalás során gyakran vállalnak, illetve a GVH gyakran kötelezi a vállalkozásokat megfelelési program megalkotására és működtetésére.

Az engedékenységi során a vállalkozás versenyfelügyeleti eljárás megindulása előtt vagy az eljárás megindulása után, önkéntesen, releváns adatokat szolgáltat a versenyjogsértésről a hatóságnak. Az eljárás megindulása előtt vállalt engedékenységi, sok esetben megfelelési program eredménye, hiszen az ez által működtetett ellenőrzési mechanizmusok teszik lehetővé a jogsértés észlelését. Ebben az esetben az eljárás és így az esetleges bírság is teljesen elmarad. Ha az eljárás megindulása után történik az engedékenységi, amennyiben a vállalat először szolgáltat releváns információt a GVH-nak a jogsértéssel kapcsolatban a bírságcsökkentés 100%-os is lehet, majd ez az elérhető bírságcsökkentési arány folyamatosan csökken az eljárás előrehaladtával, így a később engedékenységgel élő vállalatok számára elérhető bírságcsökkentés jelentősen csökken.¹⁵

Az Antitröszt és Fogyasztóvédelmi bírságközlemény egyaránt elismeri a megfelelési programokat a Legfelsőbb Bíróság korábbi döntése alapján a megfelelési erőfeszítés a tisztességes eljárás elvéből fakadóan enyhíthető körülményként

¹² 1/2020-as Antitröszt bírságközlemény és 12/2017. Fogyasztóvédelmi bírságközlemény

¹³ 1/2020-as Antitröszt bírságközlemény és 12/2017. Fogyasztóvédelmi bírságközlemény

¹⁴ Sok esetben csak engedékenységgel, illetve egyéb együttműködési formákkal együtt értékelhetők.

¹⁵ TÓTH TIHAMÉR: *Unió és magyar versenyjog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020. 566–568.

figyelembe veendő.¹⁶ Továbbá egységesen nagyobb jelentőséget tulajdonít az előzetes programoknak, mivel a bírságközlemények kiemelik, hogy az utólagos megfelelés, az adott eljárásban vizsgált magatartás feltárásához és az eljárás eredményességéhez már nem tud hozzájárulni, csak a jövőre vonatkozóan segíthetik elő a jogkövető magatartást, így az előzetes megfelelési erőfeszítések magasabb bírságcsökkentési tényezőt jelentenek.¹⁷ A bírságközlemények előírják, hogy a megfelelési programoknak meg kell felelniük a nemzetközileg elfogadott minimumszabályoknak.¹⁸

Bár a bírságközlemények nem rögzítik, de a Versenyhatóság gyakorlata szerint, az előzetes megfelelési program adott esetben súlyosító tényezőként is értékelhető. Ez általában szándékos visszaélészerű magatartás esetén lehetséges.¹⁹ Ez viszonylag ritkán alkalmazott retorzió. Ennek alapján az előzetes megfelelési programok, bírságcsökkentést és bírságnövekedést is allokálhatnak, illetve előfordulhat, az is, hogy egyszerűen nem vehetők figyelembe.

Mindemellett fontos lehet megemlíteni, hogy a Versenyhatóság nem csak bírsággal büntetheti a jogsértő vállalkozást. Az eljáró Versenytanács elrendelheti a törvénybe ütköző állapot megszüntetését, megtilthatja a jogsértő magatartás további folytatását, kötelezettség teljesítését írhatja elő (például: utólagos megfelelési program kialakítása), elrendelheti helyreigazító nyilatkozat közzétételét, eltilthatja a közbeszerzésektől.²⁰ Bizonyos feltételek fennállása esetén bírság kiszabása helyett figyelmeztetést alkalmazhat a kis- és középvállalkozásokkal szemben.²¹ Tehát a megfelelési program vállalása bizonyos esetekben nemcsak bírságcsökkentést eredményezhet, hanem megóvhatja a vállalkozást egyéb súlyos következményektől. A megfelelési program alkalmazása mellett azonban érdemes az eljárás alá vont vállalatnak a korábban taglalt együttműködés egyéb eszközeit is alkalmazni.

¹⁶ Legfelsőbb Bíróság Kfv.VI.39.002/2010/7. számú döntését

¹⁷ 1/2020 antitröszt bírságközlemény 38, 35., 12/2012 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 83.

¹⁸ 12/2012 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 85.

¹⁹ VJ/127/2015., VJ/27/2021. számú határozatok

²⁰ 1/2020 antitröszt bírságközlemény

²¹ 1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról 78. § (8)

4. ANTITRÖSZT ÜGYEKBE VIZSGÁLT ELŐZETES MEGFELELÉSI PROGRAMOK SZABÁLYOZÁSA ÉS JOGGYAKORLATA

Az antitröszt bírságközlemény szerint az eljárás alá vont vállalkozásnak „bizonyítania kell a megfelelő compliance erőfeszítéseit, mely a gyakorlatban azt jelenti, hogy a vállalat nemcsak úgy mond »alibiből« végzi a megfelelési program megvalósítását, hanem komoly szándékkal, megfelelő eszközökkel, a Versenyhatósággal folyamatosan kommunikálva kell megtenni.”²² A második kritérium a jogsértés észlelését követően a jogsértő magatartás abbahagyása. A harmadik elismeréshez szükséges kritérium az objektív és hiteles bizonyítékok nyújtása,²³ melyek alátámasztják, hogy a jogsértés abbahagyására a vállalkozás által önként működtetett vagy számára a GVH által egy korábbi eljárásban előírt megfelelési programnak köszönhetően, azzal összefüggésben került sor.”²⁴ Ezzel a kritériummal kapcsolatban fontos jogeset az „akkumulátor hulladék kartell ügy” (Vj/43-415/2015)²⁵, melyben a vállalkozás versenytársakkal egyeztetett módon hárította át a költségeket a vevőire. Bár előzetes megfelelési program működött, de az eljárás alá vont nem tudta bizonyítani, hogy az hozzájárult volna a jogsértés észleléséhez, sem nem volt alkalmas arra, hogy a jogsértés befejeződjön. Tehát mivel nem volt meg az ok-okozati kapcsolat, a programot nem tudta a GVH értékelni. További feltétel, hogy a jogsértésben magas rangú vállalati vezetők nem vettek részt.²⁶²⁷ Ezzel a kritériummal kapcsolatban egy fontos összefüggést szeretnék megemlíteni. A 2015-ös az USA versenyhatósága által megalkotott Yates Memorandumot mely szerint, a vállalatnak be kell azonosítani azokat a munkavállalókat, akik a jogsértéssel kapcsolatba hozhatók, hiszen ez alapján tudják megállapítani, a magas rangú vállalati vezetők esetleges részvételét a feltételezett jogsértésben. Ez a joggyakorlat, amely az USA-ban már bevett gyakorlatnak tekinthető, és már Európában is megfigyelhető. Magyarországon a 2017-es bírságközlemény jelen pontja, a 2015-ös memorandumra való utalásként is értékelhető, hiszen bizonyos esetekben közvetve, vagy közvetlenül elvárja a vállalatától, hogy megfelelési program, vagy beismerés mellett, azonosítsa, szankcionálja a munkavállalót, és ezt bemutassa a hatóság felé. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy amennyiben büntetőjogi tényállásról van szó, mint amilyen a közbeszerzési kartell, vagy az árrögzítés, ha a vállalat

²² 1/2020 antitröszt bírságközlemény 36.

²³ 1/2020 antitröszt bírságközlemény 36.

²⁴ 1/2020 antitröszt bírságközlemény 71.

²⁵ VJ/43/2015. számú határozat

²⁶ 1/2020 antitröszt bírságközlemény 36.

²⁷ Kivéve, ha a jogsértés felderítésére összefonódás miatti átvilágítás keretében derült fény, ebben az esetben a céltársaság menedzsmentjének érintettsége nem jelent kizáró okot.

azonosítja a munkavállalót, akkor mint magánszemély büntetőjogi felelőssége is fennáll, az adott versenyjogi, és büntetőjogi jogsértés tekintetében, tehát ebben az esetben munkavállalónak büntetőjogi felelőssége lehet, a megfelelési program eredményeképp.²⁸

A kritériumok betartása sem feltétlen elég a program elismeréséhez, illetve bírságcsökkentés allokálásához. Előfordulhatnak formai hibák, melyek eleve lehetetlenné teszik az elismerést. A 2015-ös pénztárgép kartell ügyben (VJ/110/2015.)²⁹, a vállalkozás pénztárgép felülvizsgálati tevékenység díjára és a forgalmazói díjra vonatkozó egyeztetéseket és egyeztetett összegben történő összehangolt bevezetéseket folytatott. E miatt a Versenyhatóság elmarasztalta, és a vállalat által működtetett előzetes megfelelési programot nem tudta figyelembe venni, mivel a jogsértést nem ismerte el és engedékenységgel nem élt. Tehát a vállalatnak hiába volt jól működő programja, beismerés hiányában ezt értékelni nem lehetett. Viszont látható számos pozitív példa is. A „pacemaker közbeszerzési kartell” ügyben (VJ/80/2016),³⁰ a megfelelési erőfeszítések között szerepelt egy megfelelési kézikönyv, egy belső megfelelési tisztviselő és egy külsős megfelelési jogi képviselő megbízása. Ez 6%-os bírságcsökkentést eredményezett. A VJ/19/2016.³¹ ügyben A megfelelési erőfeszítések túlmutatnak Magyarországon, a régió valamennyi vállalati programjára hatással voltak. Ez szintén jelentős 7%-os bírságcsökkentést eredményezett. A VJ/103/2014.³² viszonteladói ár megkötéssel kapcsolatos ügyben, a vállalkozás disztribúciós mintaszerződésében egy megfelelési klauzulát iktatott be, valamint üzletfeleinek oktatást szervezett, ez szintén bírságcsökkentést eredményezett.

Amennyiben a feltételeknek eleget tesz a vállalkozás úgy a joggyakorlat alapján maximum 7%-os bírságcsökkentést kaphat. De amennyiben a vállalkozás a fentiekén túlmenően a megfelelési programmal összefüggésben a hatóság számára addig nem ismert vagy a hatóság rendelkezésére álló bizonyítékhoz képest jelentős többletértéket képviselő bizonyítékot szolgáltat, továbbá objektív és hiteles bizonyítékkal alátámasztva igazolja a megfelelési program bizonyíték felleléséhez való hozzájárulásának módját, az előzetes megfelelési programra tekintettel adható bírságcsökkentés mértéke legfeljebb 13%-os mértékű lehet.³³ Ezt alátámasztja a versenytanács Energizer ügyben hozott határozata, mely

²⁸ SÜKÖSD (2020).

²⁹ VJ/110/2015. számú határozat

³⁰ VJ/80/2016. számú eljárásban hozott határozat

³¹ VJ/19/2016. számú eljárásban hozott határozat

³² VJ/103/2014. számú eljárásban hozott határozat

³³ 1/2020 Antitröszt bírságközlemény 38.

kimondja, hogy a vállalat által működtetett compliance program, a bírságcsökkentés elengedhetetlen feltétele.³⁴

A bírságközlemény meghatározza, hogy előzetes megfelelési programok esetén, az információ szolgáltatójának, mely körülményeket szükséges bizonyítani. Ez alapján, a bizonyítékok megszerzésekor nem állhatott megfelelési program, hatálya alatt,³⁵ Tehát nem fordulhat elő, hogy mint alkalmazott észleli a jogsértést, de a vállalat helyett a GVH-nak jelenti. Amennyiben mégis értesítette a GVH-t, bizonyítania kell, hogy a jogsértés tényét kommunikálta a vállalat felé, de a vállalat nem tett lépéseket a megszüntetésére, illetve a vállalattal való közlés hátrányosan érintené.³⁶

5. FOGYASZTÓVÉDELMI ÜGYEKBE VIZSGÁLT ELŐZETES MEGFELELÉSI PROGRAMOK SZABÁLYOZÁSA ÉS JOGGYAKORLATA

Az Antitröszt bírságközlemény a Fogyasztóvédelmi bírságközleménnyel ellentétben nem tartalmazza a bírságszámítás módszerét. A bírság megállapításánál meg kell határozni először a bírság kiindulóösszegét, melyet a hatóság a jogsértés súlyossága alapján állapít meg. A GVH ezt követően határozza meg az alapösszeget, amely a súlyosbító³⁷ és enyhítő körülmények³⁸ figyelembevételével kerül meghatározásra. Ezután kerül sor a korrekciós tényezők vizsgálatára³⁹. A hatóság végül az együttműködési kedvezményekkel módosítja a bírság kiszabandó összegét. Ennek keretében a hatóság értékeli az engedékenységet, mely akár a bírság teljes elengedését, vagy jelentős csökkentését eredményezheti. Ezenkívül figyelembe veszi a vitarendezésen való aktív részvételt, a tevőleges jóvátételt, a vállalat anyagi nehézségét, végül figyelembe veszi a versenyjogi compliance programokat is. A bírság maximuma hasonlóan a Bizottság, és a legtöbb Európai Unió tagállam versenyhivatala által alkalmazott mértékhez, az előző évi árbevétel nettó 10%-a⁴⁰.

A GVH fogyasztóvédelmi előzetes megfelelési programok tekintetében számos eltérő szabályt ír elő az Antitröszt ügyekhez képest. A közlemény minden KKV-nál nagyobb vállalat számára fogyasztóvédelmi referens alkalmazását írja

³⁴ VJ/43/2015/415. számú határozat

³⁵ 1/2020 Antitröszt bírságközlemény 40.

³⁶ 1/2020 Antitröszt bírságközlemény 40.

³⁷ Például: felróhatóság, vezető szerep a jogsértésben.

³⁸ Például: marginális szerep a jogsértésben, külső tényezők.

³⁹ Például: ismétlődés, előny, elrettentő hatás.

⁴⁰ Antitröszt ügyeknél ettől eltérhet a GVH.

elő, ezzel növelve a fogyasztók védelmét és a vállalat versenyjogi tudatosságát.⁴¹ A közlemény kiemeli, hogy a megfelelési programok ösztönzésének célja az előírások releváns tartalommal való megtöltése, a minimális elvárások meghaladása, hatékony compliance programok kialakítása.⁴² A bírságközlemény kiemeli, hogy a program pusztá léte nem értékelhető pozitívan, a bírságcsökkentéshez, vagy megszüntetéshez, valós tartalommal kell megtölteni a programot és ezt igazolni kell. Ehhez a vállalatnak be kell szereznie egy állásfoglalást a GVH-tól, mely igazolja a megfelelési szándékot és a GVH gyakorlatának követését.⁴³ A megfelelési szándékhoz bizonyítani kell, hogy a vállalat kereskedelmi gyakorlatát a GVH által kibocsátott állásfoglalás szerint alkotta meg, majd az ennek megfelelően működött. Tehát hibás kereskedelmi gyakorlat esetén nem lehet szó bírságcsökkentő hatásról,⁴⁴ melyet a GVH esetjoga is igazol. A VJ/50/2018. ügyben a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatot folytató vállalatnak, hiába volt alapvetően jó megfelelési programja, nem kapott bírságkedvezményt.⁴⁵ Az állásfoglalás akkor tud hatásos lenni, ha a teljes kereskedelmi gyakorlat ismeretében készült, érvelése konzisztens és részletes és a kialakult joggyakorlathoz igazodik,⁴⁶ szakkérdések tekintetében megfelelő szakértő vagy szervezet foglal állást.⁴⁷

A GVH megfelelő állásfoglalás esetére nem határoz meg maximum mértéket, de kifejti, hogy magasabb mértékű, mint az utólagos megfelelési programok esetében, mely maximum 20%. Tehát ha a vállalat a GVH esetjoga alapján alakítja ki joggyakorlatát, bizonyítja, hogy az állásfoglalás beszerzése a később jogsértőnek ítélt gyakorlat kialakítása előtt történt, az állásfoglalás részletes indokolást tartalmaz, és független személy vagy szervezet alakítja ki, akkor elvileg lehetőség van 100%-os tehát teljes bírságcsökkentésre. A magas bírságcsökkentési lehetőségre jó példa a Vj-6/2019. számú Bérés Gyógyszergyár Zrt. ügye. Itt a vállalkozás nem vitatta a GVH döntését és megfelelő állásfoglalással rendelkezett, így 20%-os enyhítésben részesült.⁴⁸ Viszont arra is találunk esetet, ahol a visszaélésszerű vagy rosszhiszemű magatartás miatt a GVH súlyosítja a kiszabandó bírságot annak ellenére, hogy a vállalkozás alapvetően jó programmal rendelkezik. Ilyen jellegű eset a Pfizer tisztességtelen reklámgyakorlattal

⁴¹ A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény a számvitelről szóló 2000. évi C. törvény hatálya alá tartozó, a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról szóló törvény hatálya alá nem tartozó vállalkozás esetében előírja fogyasztóvédelmi referens alkalmazását.

⁴² 12/2017 Fogyasztóvédelmi bírságközlemény 75.

⁴³ 12/2017 Fogyasztóvédelmi bírságközlemény 78.

⁴⁴ 12/2017 Fogyasztóvédelmi bírságközlemény 79.

⁴⁵ VJ/50/2018. számú ügyben hozott határozat

⁴⁶ VJ/22/2013. számú ügyben hozott határozat

⁴⁷ VJ/97/2015. számú ügyben hozott határozat

⁴⁸ VJ/6/2019. számú ügyben hozott határozat

összefüggő 2015-ös esete,⁴⁹ melyben a vállalat előzetes megfelelési program keretében azonosította a jogsértést, mégis jogsértően jelent meg a reklám. Ezt súlyosító körülményként értékelte a GVH és így megemelte a kiszabandó bírságot. Hasonló eset a VJ/27/2021. melyben egy gyógyszeripari cég tisztességtelen reklámgyakorlatot folytatott, oly módon, hogy a reklámkampány több csatornán folyt, a vállalkozás az egyik csatornán folyó reklámra kikérte az ÖRT véleményét, aki a kampánnyal szemben aggályokat fogalmazott meg. A vállalat ezért azon a csatornán nem indította el a kampányt, ellenben a másik csatornára nem kért állásfoglalást, és közel azonos tartalommal elindította azt, állásfoglalás nélkül. A visszaélészerű magatartás miatt a GVH súlyosította a bírságot.⁵⁰

6. ANTITRÖSZT ÉS FOGYASZTÓVÉDELMI ÜGYEK

UTÓVIZSGÁLATI SZEMPONTJAI

Az utólagos megfelelési programok vizsgálati szempontjai azonosak az antitröszt és fogyasztóvédelmi bírsághozjárásokban. Az eljárás alá vont vállalatnak az utólagos megfelelési program keretében bizonyos feltételeket kell teljesítenie, melyeket a GVH utóvizsgálat keretében ellenőrizhet. A bírsághozjárások kiemelik, hogy ezek a szempontok nem kizárólag képzik a vizsgálat tárgyát, tehát adott esetben a hatóság egyéb magatartásokat is vizsgálhat.

A különösen vizsgálandó szempontok közé tartozik, hogy a vállalkozás vezetői nyilvánvalóan köteleződjenek el a versenyjogi szabályoknak való megfelelés iránt. Ennek ki kell jeleződni felülről jövő, tehát a munkavállalók felé irányuló kommunikációban. A felső, és közép vezetésnek egyértelműen ki kell nyilvánítaniuk, hogy nem fognak fogyasztóvédelmi, kartell, vagy jelentős piaci fölényvel való visszaéléssel kapcsolatos jogsértéseket elkövetni.⁵¹ Következő fontos követelmény, hogy a megfelelési program hatékony alkalmazásához rendelkezésre álljanak a szükséges személyi és anyagi erőforrások. Ez alatt a gyakorlatban azt kell érteni, hogy a vezetőség a megfelelési funkcióra delegáljon egy személyt, vagy szükség esetén személyeket, a programra hozzon létre egy költségvetést, és ezt indokolatlanul ne csökkentse, vagy vonja meg, attól függetlenül, hogy ezt a vállalat érdeke, hogy kívánja.⁵² A harmadik feltétel az olyan képzések biztosítása, melyek a munkavállalók compliance programban való tájékozottságát,

⁴⁹ VJ/127/2015. számú ügyben hozott határozat

⁵⁰ VJ/27/2021. számú ügyben hozott határozat

⁵¹ 12/2017 fogyasztóvédelmi bírsághozjárás 85., 1/2020 antitröszt bírsághozjárás 40.

⁵² 12/2017 fogyasztóvédelmi bírsághozjárás 85., 1/2020 antitröszt bírsághozjárás 40.

tudatosságát növelik.⁵³ Szintén feltétel a hatékony jelzőrendszerek, ellenőrzési és kontrolmechanizmusok működtetése. A jogsértés bejelentési rendszer transzparens működtetése szükséges, melyről a munkavállalók tájékoztatása kiemelten fontos. Ide tartoznak a megfelelési program megsértése esetén alkalmazandó szankciók.⁵⁴ A jelzőrendszerek megfelelő működtetése azért igazán fontos, mert adott esetben ez lehetőséget teremt a további jogsértés korai feltárásához vagy megakadályozásához. Szintén megvizsgálandó a megfelelési program folyamatos fejlesztése is, mely a munkavállalói, vevői, szállítói visszacsatolások során történő tapasztalatszerzés során történik.⁵⁵

6.1. Antitröszt ügyek utóvizsgálatának joggyakorlata

A bírságközlemény az eljárást segítő együttműködő magatartások közé sorolja a korábban leírtak szerint a megfelelési programokat, az engedékenységet, az egyezségi eljárást, a tevőleges jóvátételt és bármilyen más cselekményt, amely érdemben gyorsítja vagy segíti az eljárás lefolytatását. Kiemeli, hogy a minden eljárást segítő együttműködő magatartás értékelése párhuzamosan zajlik, tehát nem feltétele egyik teljesítése a másik érvényesülésének. Ezt többnyire a joggyakorlat is megerősíti, hiszen számos határozat esetén látszik, hogy a megfelelési program egyéb eszközökkel kombinálva igen jelentősen tudja a bírságot csökkenteni. Mindazonáltal találunk néhány esetet, ahol a megfelelési program elismerésének és hatás kifejtésének feltétele például az engedékenység vagy a beismerés. Kizárólag az utólagos megfelelési programra tekintettel a GVH maximum 5% bírságcsökkentést alkalmazhat, ez az arány jelentősen megnőhet a korábban említett egyéb együttműködési eszköz párhuzamos alkalmazásával. A joggyakorlatot nézve találunk olyan eseteket, ahol megvalósult nagyobb volumenű bírságcsökkentés, de sok esetben, egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben.

Versenykorlátozó megállapodások, miatt indult 2017-ben eljárás a Személyzeti Tanácsadók Magyarországi Szövetsége ellen, mivel a szövetség etikai kódexe korlátozta a tagok közötti versenyt. Bár a szervezet a versenyfelügyeleti eljárás során utólagos megfelelési programot hajtott végre, mivel azt nem az engedékenységi politikával, egyezségi eljárással, illetve proaktív tevékeny jóvátétellel együtt hozta létre és alkalmazták. A GVH ezt nem tudta figyelembe venni a kiszabandó bírság meghatározásakor, tehát program ellenére bírságcsökkentés nem történt.⁵⁶

⁵³ 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 85., 1/2020 antitröszt bírságközlemény 40.

⁵⁴ 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 85., 1/2020 antitröszt bírságközlemény 40.

⁵⁵ 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 85., 1/2020 antitröszt bírságközlemény 40.

⁵⁶ VJ/61/2017. számú ügyben hozott határozat

Szintén nem csökkentette a kiszabandó bírságot a Versenyhatóság az online pénztárgépjegyben, mivel az eljárás alá vont vállalat által vállalt utólagos megfelelési program nem járt együtt engedékenységi kérelemmel, egyezségi eljárással vagy a fogyasztók utólagos kompenzációjával.⁵⁷

Mint ahogyan a bevezető fejezetben is említettem, sok esetben a Versenyhatóság a már meglévő (tehát: előzetes) megfelelési program továbbfejlesztésére vagy a program hibáinak kijavítására kötelezi a jogsértő vállalatot. Ilyen esetben az utólagos megfelelési program tulajdonképpen a hibás előzetes program megfelelő továbbfejlesztése. A Spectrum Brands Hungaria Kft. ellen hozott határozatban, az eljáró Versenytanács arra a következtetésre jutott, hogy a vállalatnak hiába van létező megfelelési programja, ez nem járhat bírságcsökkentéssel, mivel a vállalat nem szolgáltatott megfelelő információt a GVH-nak arra vonatkozóan, hogy a program alkalmas lett volna a jogsértés észleléséhez és beszüntetéséhez, tehát nem volt ok-okozati kapcsolat a cselekmény abbahagyása és a program között. Ennek ellenére a vállalat által vállalt utólagos megfelelési program figyelembe vehető volt, azzal a kitéttel, hogy fejleszteni kell a jelenlegi programot, ez mindössze 2%-os bírságcsökkentést eredményezett.⁵⁸

Színén jó példa arra, hogy sikertelen előzetes megfelelési program továbbfejlesztésével akár bírságcsökkentést lehet elérni, egy 2016-ban több vállalat ellen indult versenyfelügyeleti eljárás, melyben az eljárás tárgya egészségügyi eszközök beszerzésével kapcsolatos kartell volt. A MEDIBIS Külkereskedelmi és Vállalkozásszervező Kft. eljárás alá vont vállalkozás utólagos megfelelési programot vállalt (az előzetes megfelelési programjának továbbfejlesztésével) még az eljárás során, mely megfelelési tisztségviselő alkalmazását, megfelelési kézikönyv használatát tartalmazta többek között, mellyel bírságcsökkentést tudott elérni.⁵⁹

Ugyan ebben az eljárásban egyébként egy másik vállalat az eljárás során bevezetett megfelelési programot, azonban a kezdetben ígért tévőleges jóvátételt végül nem vállalta pénzügyi nehézségeire hivatkozva, illetve kezdetben engedékenységi kérelmet nyújtott be és egyezségi eljárásban vett részt, de ezeket pénzügyi nehézségei miatt visszavonta, így a hatóság a kiszabandó bírságot nem mérsékelte.⁶⁰ Ez az eset jól mutatja, hogy egy eljáráson belül is lehetnek különbségek a bírságkiszabás során a vállalat magatartásától függően.

Természetesen találunk olyan eseteket is, ahol a vállalkozások utólagos megfelelési erőfeszítései megfelelő kedvezményt tudtak elérni. 2016-ban több vállalat

⁵⁷ VJ/110/2015. számú ügyben hozott határozat

⁵⁸ VJ/43/2015. számú ügyben hozott határozat

⁵⁹ VJ/80/2016. számú ügyben hozott határozat

⁶⁰ VJ/80/2016. számú ügyben hozott határozat

kozással szemben gazdasági versenyt korlátozó megállapodás tilalmának feltételezett megsértése miatt versenyfelügyeleti eljárás indult, a Szent János Kórház és Észak-budai Egyesített Kórházak általi PACS rendszer⁶¹ versenyeztetési eljárása során az ajánlatot tevő vállalkozások közül két vállalkozás egyeztetett egymással ajánlatát. A Silver Wood – IT Kft. megfelelési programot vezetett be, részt vett az engedékenységi eljárásban, és gyorsan közös megegyezésre jutott a hatósággal. Következésképpen a GVH a vállalkozásnak 10%-os bírságcsökkentést biztosított. Ebben az esetben a Versenyhivatal figyelemmel volt a vállalkozás KKV volta.⁶²

6.2. Fogyasztóvédelmi ügyek utóvizsgálatának joggyakorlata

A fogyasztóvédelmi bírságközlemény jóval magasabb bírságcsökkentést tesz lehetővé az utólagos megfelelési programok tekintetében, mint az antitröszt bírságközlemény. A bírságcsökkentés maximuma 20%, mely mérték abban az esetben érhető el, amennyiben vállalat tevőleges jóvátételt, vagy beismerést tanúsít. Ennek hiányában a csökkentés maximuma 5%-os mértékű. Erre kiváló példa a 2016-os Autocentrum ügy melyben tisztességtelen kereskedelmi gyakorlata miatt indult versenyfelügyeleti eljárásban, a versenytanács ügydöntő határozatában előadta, hogy a compliance szabályzat és tréning kidolgozására tett utólagos kötelezettségvállalást csupán kismértékű enyhítő körülményként tudja figyelembe venni, mivel a jogsértés elismerése nélkül a vállalat ilyen irányú magatartása csak alacsonyabb bírságcsökkentéssel honorálható.⁶³ A 2018-as Alza.hu ügyben melyben szintén tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat miatt indult eljárás a jogsértő vállalat ellen hasonló döntés született. A vállalat utólagos megfelelési program megalkotását és két éven keresztül történő működtetését vállalta, de a bírságcsökkentés mértéke csak 5% volt, mivel a jogsértés elismerése nem történt meg.

A bírságközlemény szerint, az eljárás időtartama alatt már megvalósított programok jellemzően nagyobb, míg a kizárólag a jövőre vonatkozóan vállalt megfelelési erőfeszítések általában kisebb súllyal esnek latba.⁶⁴

⁶¹ Állami Egészségügyi Ellátó Központ: Egészségügyi Fogalomtár, https://fogalomtar.aEEK.hu/index.php/PACS_rendszer, Jelentése: Picture Archiving and Communication System (Képtároló és továbbító rendszer)

⁶² VJ/19/2017. számú ügyben hozott határozat

⁶³ KOCSIS MÁRTON: *Megfelelési programok és szerepük a versenyjogi jogalkalmazásban*, 2019, <https://jogaszvilag.hu/szakma/megfelelosegi-programok-es-szerepuk-a-versenyjogi-jogalkalmazasban/> és VJ/78/2016. számú eljárásban hozott határozat

⁶⁴ VJ/90/2015. számú ügyben hozott határozat

A Gazdasági Versenyhivatal gyakorlatában találunk olyan eseteket, melyekben a jogsértő vállalat teljesen megfelel az utólagos megfelelési programokkal szemben támasztott követelményeknek és így maximális bírságcsökkentést tudott elérni. 2019-ben a Béres Gyógyszergyár Zrt. ügyben, a GVH 20%-kal mérsékelte a kiszabandó bírságot, mivel a társaság vállalta a meglévő megfelelési programjának továbbfejlesztését, illetve a Versenytanács határozatát nem vitatta.⁶⁵ A JLM PowerLine Kft.-vel szemben hozott 2017-es határozat szintén 20%-kal mérsékelte a kiszabandó bírságot utólagos megfelelési program megalkotására hivatkozva, de itt is csak beismeréssel volt elérhető ez az arány.⁶⁶

Az utólagos megfelelési programot a GVH utóvizsgálat keretében ellenőrzi, a 3. fejezetben kifejtett támpontok alapján. Az utólagos megfelelési programot a vállalatnak belső eljárásrendjében kell rögzítenie.⁶⁷ A program alapján esetlegesen kialakítandó új kereskedelmi gyakorlatot a GVH megjelenésük előtt ellenőrzi, mellyel kapcsolatban állásfoglalást bocsát ki. Az állásfoglalást, tehát a kereskedelmi gyakorlat értékelését a GVH a Fogyasztóvédelmi bírságközlemény 78–81. pontjai alapján vizsgálja. Ez alapján egyrészt vizsgálja a megfelelés szándékát, amely azzal bizonyítható, hogy az állásfoglalás beszerzése, a kereskedelmi gyakorlat kialakulása, illetve közzététele előtt történt, illetve kereskedelmi gyakorlatát a vállalat e szerint alakította ki.^{68,69} Továbbá az állásfoglalással kapcsolatban lényeges feltétel, hogy releváns kereskedelmi gyakorlatok alapján készüljön, illetve érvelése legyen konzisztens és részletes.^{70,71} Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy pár soros indokolás ezt az elvárását általában nem meríti ki. Illetve fontos, hogy a program jogkérdésekben igazodjon a hatóságokhoz.⁷² A szakmai állásfoglalás megalapozottságát elősegítheti, ha azt egy az eljárás alá vonttól független szervezet vagy személy (például szakmai testület, ügyvéd, ügyvédi iroda) alakítja ki, azonban ez nem szükségszerű feltétele az állásfoglalás elfogadásának.⁷³

⁶⁵ VJ/6/2019. számú ügyben hozott határozat

⁶⁶ VJ/23/2017. számú ügyben hozott határozat

⁶⁷ 12/2017 Fogyasztóvédelmi bírságközlemény 86

⁶⁸ Lásd például: VJ/77/2012, VJ/22/2013. számú eljárásokban hozott határozatok

⁶⁹ 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 78,79.

⁷⁰ VJ/77/2012. számú ügyben hozott határozat

⁷¹ 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 80.

⁷² 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 80.

⁷³ 12/2017 fogyasztóvédelmi bírságközlemény 81.

7. Kis- és közepes vállalkozásokra vonatkozó speciális szabályok és megfelelési programokkal összefüggő joggyakorlat

A hatályos szabályozás szerint KKV-nak minősül az a vállalkozás, mely 250 főnél kevesebb alkalmazottal rendelkezik és éves nettó bevétele nem haladja meg az 50 millió eurót vagy mérlegfőösszege a 43 millió eurót, forintban számítva⁷⁴. Mint láthatjuk a törvény viszonylag tág körben minősíti a vállalkozásokat KKV-nak, így elkülöníti még a mikro- és kisvállalkozások csoportját. Ennek a vállalati körnek (amely egyébként a magyarországi vállalatok körülbelül 99%-át teszi ki⁷⁵), a GVH több területen kedvezményeket nyújt.

7.1. KKV-k versenyjogi megfelelésének szabályozása és joggyakorlata

Az antitröszt bírságközlemény szerint, KKV-k esetében a kiszabott bírságnak nemcsak a jogsértés súlyát, hanem a vállalkozás pénzügyi teherbírását is figyelembe kell venni⁷⁶, mely elvet a Kúria is megerősít döntésével.⁷⁷ Az antitröszt bírságközlemény 31-es pontja pedig összefüggésben, dolgozatom korábbi részével, kifejti, hogy ha egy KKV az egyezségi eljárás során nem részesül figyelmeztetésben, a KKV voltára tekintettel az egyéb tényezők mellett, még maximum 10%-os bírságcsökkentésben részesülhet.⁷⁸ Ehhez hozzáadva az egyezség, egy esetleges megfelelési program (mely attól függően, hogy előzetes vagy utólagos, ha teljesíti az elismerés feltételeit 5-10% körül mozog) és az együttműködés egyéb formáinak⁷⁹ bírságcsökkentő hatását, a vállalat összességében jelentős kedvezményben részesülhet.

A fogyasztóvédelmi bírságközlemény szintén tartalmaz speciális szabályozásokat KKV-k tekintetében. A bírságközlemény előzetes megfelelési program megvalósítása esetén nem közli a bírságcsökkentés mértékét (de annyit közöl, hogy magasabb az utólagos programoknál), viszont utólagos megfelelési program esetén jóval magasabb bírságcsökkentési lehetőséget ír elő, mint az antitröszt bírságközlemény. A csökkentés mértéke 5% és 20% között mozog, mely a

⁷⁴ 2004. évi XXXIV. törvény a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról 3. §

⁷⁵ Központi Statisztikai Hivatal, A kis- és közepes vállalkozások jellemzői 2018, <https://www.ksh.hu>

⁷⁶ 2004. évi XXXIV. törvény a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról 3. §, Antitröszt bírságközlemény 20.

⁷⁷ Kúria Kfv.II. 37.076/2012/28. számú döntése (VJ/130/2006.)

⁷⁸ Antitröszt bírságközlemény 31.

⁷⁹ Pl. tevékeny jóvátétel, beismerés.

magasabb érték felé mozdul, ha tevőleges jóvátétellel, vagy beismeréssel párosul. A közlemény kiemeli, hogy KKV-k esetén a bírságszámításnál, az irányadó bírságcsökkentés maximális mértékéből kell kiindulni.⁸⁰ Ezek alapján láthatjuk, hogy a KKV-k igen jelentős bírságcsökkentést érhetnek el, ha a megfelelést egyezséggel, tevékeny jóvátétellel, vagy az együttműködés egyéb formáival egészítik ki. Erre jó példa a GALENUS ügy melyben a GVH 60%-os bírságcsökkentést alkalmazott a vállalat KKV voltára, megfelelési erőfeszítéseire, illetve egyéb együttműködésére való tekintettel.⁸¹

7.2. Figyelmeztetés

A Versenyhatóság ezt a jogintézményt 2015-ben alkalmazta első ízben. Az Aramis Pharma Kft.-vel szemben indított eljárásban. A vállalkozás ellen fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmának feltételezett megsértése miatt indult versenyfelügyeleti eljárás, melyben a versenytanács mindössze figyelmeztetésben részesítette a vállalkozást KKV voltára való tekintettel. A Versenyhivatal megfelelési program létrehozására kötelezte a vállalkozást, melynek biztosítania kell a jövőben a versenyjogi jogsértések elkerülését.⁸² A Kőrös-Net Szolgáltató és Kereskedő Kft.-vel szemben indított eljárás hasonló az előbb említetthez. Ezúttal is a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmának feltételezett megsértése miatt indult versenyfelügyeleti eljárás, a versenyhatóság ezúttal is figyelmeztetést alkalmazott, és megfelelési program megalkotására kötelezte a jogsértő vállalkozást.⁸³ Mint láthatjuk ez a szabályozás jelentős kedvezményt nyújt a KKV-k-nak bizonyos feltételek megléte esetén és ez a kedvezmény igen gyakran összefügg megfelelési program kialakítására való kötelezettséggel.

A jogintézménnyel kapcsolatban fontos megemlíteni néhány elvi jelentőségű döntést, melyek befolyással vannak a szabályozási környezetre. A VJ/100/2016 ügyben a versenyhatóság nem alkalmazott figyelmeztetést, ezt döntésében azzal indokolta, hogy egyrészt a vállalkozás feladata KKV voltának bizonyítása, illetve a vállalat együttműködési hajlandóságának hiányából arra lehet következtetni, hogy nem elkötelezett megfelelési program mellett, amely feltétele a figyelmeztetésnek.⁸⁴ Szintén fontos elvi jelentőségű döntés a HelloPay Zrt. ügyében hozott

⁸⁰ 12/2017. Fogyasztóvédelmi bírságközlemény 83.

⁸¹ VJ/64/2016. számú ügyben hozott határozat

⁸² VJ/97/2015. számú ügyben hozott határozat

⁸³ VJ/130/2015. számú ügyben hozott határozat

⁸⁴ VJ/100/2016. számú ügyben hozott határozat

döntés. A vállalat kereskedelmi gyakorlatában az előre meghatározott borral való mértéket, kiemelő elektronikus fizetési rendszer működött. Ezzel kapcsolatban a GVH kifejtette, hogy nem részesülhet olyan KKV figyelmeztetésben, ahol a jogsértés a kereskedelmi gyakorlat alapján történik.⁸⁵ Látható, hogy sok esetben a figyelmeztetés alkalmazására akkor kerülhet sor, ha az össze van kötve megfelelési program vállalásával.

8. ÖSSZEGRZÉS – ZÁRÓGONDOLATOK

Tanulmányomban a Gazdasági Versenyhivatal versenyjogi megfeleléssel kapcsolatos szabályozását részleteztem, mely során számos jogesetet bemutatam. Mindezekből arra lehet következtetni, hogy a vállalatok jogkövetésre törekvése és ezzel versenyjogi megfelelésre való igény növekszik. Bár, évről évre egyre több vállalat alkot előzetes megfelelési programot, sok esetben nem tudja a program kifejteni hatását. Ennek oka valószínűleg nem a hatóság hozzáállásában keresendő, hanem a versenyjogi megfelelési programok sokszor elégtelen működésében. A vállalatoknak fontos megérteniük azt, hogy az, hogy önmagában van versenyjogi megfelelési programjuk, az nem tud bírságcsökkenést allokálni. Ahhoz, hogy komoly bírságcsökkenő tényező legyen a programjuk, egyrészt jó programot kell alkotni, ez alatt azt értem, hogy precíz, következetes legyen a rendszer, és a vállalat működésében fellelhető legyen a szándék a megfelelés iránt, alakuljon ki a cégben a compliance kultúra. Másrészt, a megfelelést érdemes, az együttműködés különböző megnyilvánulási formáival együtt végezni, egy esetleges versenyfelügyeleti eljárás során. Ezeket betartva tud a versenyjogi megfelelés igazán nagy bírságcsökkenő hatással bírni.

IRODALOMJEGYZÉK

- JOAQUÍN ALMUNIA: Speech/10/586, Vice President of the European Commission responsible for Competition Policy, Compliance and Competition policy, Business Europe & US Chamber of Commerce. Competition conference, Brüsszel, 2010.
- KEVIN COATES – ANDREA ZULLI: COMPLIANCE PLUS? *Proposed Fine Reductions for Audited, Strengthened Compliance Programmes. Journal of European Competition Law & Practice*, Oxford, 2018. <https://www.covcompetition.com/wp-content/uploads/sites/21/2018/08/here-2.pdf>

⁸⁵ VJ/64/2017. számú ügyben hozott határozat

JACSÓ JUDIT: A compliance fogalmáról és szerepéről a gazdasági életben. *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/1.

KOCSIS MÁRTON: *Megfelelési programok és szerepük a versenyjogi jogalkalmazásban*, 2019, <https://jogaszvilag.hu/szakma/megfelelosegi-programok-es-szerepuk-a-versenyjogi-jogalkalmazasban/>

SÜKÖSD PÉTER: Vállalati Compliance Programok megítélése. *Arsboni*, 2020. 11. 18.

ANDRÁS TÓTH: How Could Competition Authorities Reward Competition Compliance Programmes? *Loyola Consumer Law Review*, 2017. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3009698

TÓTH TIHAMÉR: *Unió és magyar versenyjog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020.

Jogforrások

Kfv.II. 37.076/2012/28. (Kúria)

1/2021. közleménnyel módosított 1/2020. közlemény az antitröszt típusú jogsértésekre vonatkozó tilalmakba ütköző magatartások esetén a bírság összegének megállapításáról 11/2021. közleménnyel módosított 12/2017. közlemény a fogyasztóvédelmi típusú ügyekben kiszabott bírság meghatározásának szempontjairól 1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról 2004. évi XXXIV. törvény a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról 2008. évi XLVII. törvény a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról 88/518/EEC: Commission Decision of 18 July 1988 relating to a proceeding under Article 86 of the EEC Treaty (Case No IV/30.178 Napier Brown – British Sugar), 88/518/EEC, Case No IV/30.178 (Commission 1988).

A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény Központi Statisztikai Hivatal, A kis- és közepes vállalkozások jellemzői (2018).

A számvitelről szóló 2000. évi C. törvény Compliance matters, What companies can do better to respect EU competition rules VJ/100/2016. számú eljárásban hozott határozat

VJ/103/2014. számú eljárásban hozott határozat

VJ/110/2015. számú eljárásban hozott határozat

VJ/127/2015. számú eljárásban hozott határozat

VJ/130/2006. számú eljárásban hozott határozat

VJ/130/2015. számú eljárásban hozott határozat

VJ/19/2016. számú eljárásban hozott határozat

VJ/19/2017. számú eljárásban hozott határozat

VJ/22/2013. számú eljárásban hozott határozat

VJ/23/2017. számú eljárásban hozott határozat

VJ/27/2021. számú eljárásban hozott határozat

VJ/43/2015. számú eljárásban hozott határozat

VJ/50/2018. számú eljárásban hozott határozat

VJ/6/2019. számú eljárásban hozott határozat

VJ/61/2017. számú eljárásban hozott határozat

VJ/64/2016. számú eljárásban hozott határozat

VJ/64/2017. számú eljárásban hozott határozat

VJ/77/2012. számú eljárásban hozott határozat

VJ/78/2016. számú eljárásban hozott határozat

VJ/80/2016. számú eljárásban hozott határozat

VJ/90/2015. számú eljárásban hozott határozat

VJ/97/2015. számú eljárásban hozott határozat

A POLGÁRI JOGI TÁRSASÁGI SZERZŐDÉS ÉS A KÖZBESZERZÉSEK KAPCSOLATA

SZÖLLŐSI-BARÁTH SZABOLCS¹

ABSTRACT ■ In public procurement procedures, the joint tendering and subsequent joint performance of the contract takes the form of a so-called consortium, as defined in public procurement practice. Public procurement law prescribes the manner in which the parties to a joint tender and joint performance must act. The question is: if a public contract is considered to be a special private law contract, how should the case of joint tendering and joint performance be qualified under the Civil Code. The present study attempts to compare the civil law company contract and the joint bidding group. In particular, the possibilities of modification and termination of the civil law partnership contract and the change in the identity of the joint bidders.

ABSZTRAKT ■ A közbeszerzési eljárások során a közös ajánlattétel és azt követően a szerződés közös teljesítése a közbeszerzési gyakorlat fogalomhasználatára szerint ún. konzorcium formájában történik. A közbeszerzési jogszabályok előírják, hogy milyen módon szükséges a közös ajánlattétel és teljesítés során eljárni az abban részes feleknek. A kérdés az, hogy amennyiben a közbeszerzési szerződést egy speciális magánjogi szerződésnek tekintjük, a közös ajánlattétel és teljesítés esetét miként kell minősíteni a Ptk. alapján. A jelen tanulmány a polgári jogi társasági szerződés és a közös ajánlattevői csoport összehasonlítására vállalkozik. Ezen belül különös tekintettel a polgári jogi társasági szerződés módosítása és megszüntetése lehetőségeire, illetve a közös ajánlattevők személyében történő változásra.

KULCSSZAVAK: közbeszerzés, polgári jog társasági szerződés, szerződésmódosítás

1. PROBLÉMAFELVETÉS

Általánosságban elmondható, hogy az 1991. december 16-án aláírt Európai Megállapodás aláírása óta a hazai közbeszerzési szabályozás a közösségi jog által meghatározott jogterület². Mindez azt jelenti, hogy a közösségi szabályozás

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

² <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99400001>. TV A 67. cikk tartalmazza az általános jogharmonizációs kötelezettségeket, amelyre tekintettel alkották meg a közbeszerzésekről szóló 1995. évi XL. törvényt. A teljes harmonizáció a 2003. évi CXXIX. törvény, majd a 2011. évi CVIII. törvény, végül a jelenleg hatályos Kbt. (2015. évi CXLI. tv.) által valósult meg.

fogalmi szükségyszerűen megjelennek a nemzeti jogszabályokban, önálló jogintézmények formájában. A jelen tanulmány abból a jogirodalomban általánosan elfogadott megállapításból indul ki, hogy a közbeszerzési szerződés egy speciális magánjogi szerződés, amelyre tekintettel a közösségi jogi fogalmak által körülírt tényállásokat a magánjog szabályai szerint kell minősíteni, különös tekintettel a jogvita helyzetekre.³

Az Európai Parlament és a Tanács 2014/24/EU Irányelve (a továbbiakban: Irányelv) XVII. „Gazdasági szereplők. Erőforrásnyújtás” fejezete szerint a közbeszerzési szerződés odaítélésére irányuló eljárásban vállalkozások csoportjai is részt vehetnek. Az Irányelv nem részletezi, hogy milyen tartalmat, vagy jogi formát kell a vállalkozások csoportjainak tekinteni, egyedül a 19. cikk (2) bekezdése rögzíti, hogy *„a közbeszerzési eljárásokban részt vehetnek gazdasági szereplők csoportjai, többek között ideiglenes szövetségek is. Az ajánlatkérő szervek nem követelhetik meg, hogy ezek valamely konkrét jogi formával rendelkezzenek ahhoz, hogy ajánlatot tehessenek, illetve részvételre jelentkezessenek.”*

A hatályos Kbt. a vállalkozások csoportját a közös ajánlattevők/részvételre jelentkezők megnevezéssel alkalmazza⁴. A megnevezésen kívül a Kbt. – többek között – még rögzíti a képviselőre és a teljesítésért való egyetemleges felelősségre vonatkozó előírásokat, illetve utal arra, hogy miként kell eljárni, ha a közös ajánlattevők személyében változás következik be. Mindez bizonyos tekintetben hasonlít a polgári jogi társasági szerződés sajátosságaira⁵.

A jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy összehasonlítsa a közös ajánlattevői/részvételre jelentkezői jogintézményt a Ptk. polgári jogi társasági szerződés szabályaival. A vizsgálódás külön kitér a polgári jogi társasági szerződés megszüntetésének, módosításának eseteire, és ezzel párhuzamosan a közbeszerzési szerződések módosítására, amennyiben a közös ajánlattevők személye (csoportja) változik.

³ Amennyiben erre vonatkozóan a Kbt. tételes rendelkezései nem adnak megfelelő iránymutatást (Vö. Kbt. 2. § 8. bek.).

⁴ Kbt. 35. § (1) Több gazdasági szereplő közösen is tehet ajánlatot vagy nyújthat be részvételi jelentkezést.

⁵ Ptk. 6. könyv XXIV. cím

2. A KÖZÖS AJÁNLATTÉTEL, közös részvételre jelentkezés, A SZERZŐDÉS KÖZÖS TELJESÍTÉSE

A közös ajánlattevők/részvételre jelentkezők, vagy irányelvi megfogalmazásban „group of economic operators” vonatkozásában nem történik meg a fogalmi megalapozás az értelmező rendelkezések között. Az Irányelv említett bekezdése példaként említi az ideiglenes szövetséget (temporary associations), amelyet a bírói gyakorlat is megerősít⁶. A hazai szabályozás annyit rögzít, hogy több gazdasági szereplő közösen is tehet ajánlatot vagy nyújthat be részvételre jelentkezést.⁷

A Kbt. hivatkozott szakaszában foglaltak alapján megállapítható, hogy a tételes rendelkezések önálló jogalanyok közös cselekvését rögzítik, amely nem hoz létre önálló jogalanyt. A belső viszonyok tekintetében a tételes jog nem ad eligazítást, egyedül annyit rögzít, hogy a képviselőről a társulásban részt vevőknek intézkedni kell olyan módon, hogy maguk közül jelölik ki a képviselőt [Kbt. 35. § (2). bek.], ami a Kbt. kógens jellegére tekintettel azt is jelenti, hogy a tagokon kívüli személyt nem lehet a képviselővel megbízni.

A dogmatika szerint a közös ajánlattétel/részvételre jelentkezés jelentősége, hogy az érintett gazdasági szereplők, saját érdekeiknek megfelelően laza társulást hoznak létre annak érdekében, hogy a közbeszerzési eljárásban és nyertesség esetén a teljesítésben részt vegyenek. A társaságok célja az erőforrások megosztása egymás között (egymás képességeinek kiegészítése) a hatékonyság növelése érdekében⁸. A jogalkotó célja egyértelműen a verseny fokozása és szélesítése az által, hogy a kis- és középvállalkozások az alkalmi társulások és az erőforrások megosztása által nagyobb szerepet kapjanak a közbeszerzési piacokon.

A közös ajánlattétel/részvételre jelentkezés lényegi eleme a fentiek alapján az alkalmi társulási jelleg, az ideiglenesség. Érdekes ebben a tekintetben, hogy a hazai jogirodalomban (és a gyakorlati szóhasználatban is), bizonyos esetekben még konzorciumként hivatkoznak a közös ajánlattevőkre, annak ellenére, hogy ezt a formát már 2011. évi közbeszerzési törvény sem alkalmazta. Ugyanakkor ez a hivatkozás nem véletlen. A bírói gyakorlat szerint a konzorcium önálló cégek, vállalkozók valamely gazdasági célra [...] irányuló időszakos összefogása, szerződésük tartalmát a felek az adott célnak megfelelően határozzák meg, és ennek teljesítése érdekében minden tekintetben egységesen lépnek fel, belső

⁶ C631/21 ítélet 28: The concept of a ‘group of economic operators’, within the meaning of EU public procurement law, refers to a temporary association, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A62021CJ0631>

⁷ Vö: Kbt. 35. § (1) bek.

⁸ HÉDER ÁKOS: A közös ajánlattétel mint versenykorlátozó magatartás közbeszerzési jogi megítélése. *Glossa Iuridica*, 2022/1–2. szám, 111–135.

függetlenségük megőrzése mellett⁹. A Regionális Fejlesztési Operatív Programok Irányító Hatósága által kiadott Konzorciumi útmutató megnevezésű dokumentum III. fejezete is definiálja a konzorciumot a következő módon: 'A konzorcium [...] a részes felek (tagok) polgári jogi szerződésben szabályozott munkamegosztásán alapuló együttműködése a projekt közös megvalósítása, valamint ennek érdekében közös gazdasági érdekeik előmozdítása és erre irányuló tevékenységük összehangolása céljából.'¹⁰ Érdemes ezen a helyen kitérni röviden a konzorcium vagy konzorciumi/konzorciós szerződés jellemzőire és az ezzel kapcsolatos véleményekre.

2.1. Kitekintés – a konzorcium, a konzorciumi szerződés

A jogirodalomban és a gyakorlatban általánosan elfogadott hivatkozás, hogy a konzorciumi szerződés alapját a szerződési szabadságon túl a Kbt. és azon belül is annak 35. §-a adja¹¹. Ugyanakkor a konzorcium, mint megnevezés a közbeszerzési tételes rendelkezések között nem jelenik meg, ezért nem feltétlenül lehet egyetérteni ezzel a megállapítással. A konzorcium fogalmát több jogszabály (és a fentiekben hivatkozott egyéb jogi dokumentum) is rögzíti, amelynek lényege a részes felek (tagok) polgári jogi szerződésben szabályozott munkamegosztásán alapuló együttműködése a projekt közös megvalósítása, valamint ennek érdekében közös gazdasági érdekeik előmozdítása és erre irányuló tevékenységük összehangolása céljából¹². Tény, hogy a definíció alkalmazható a közös ajánlattétel/résztvételi jelentkezés formációra, ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy a jogintézményt nem a közbeszerzési jogszabályok vezették be, alapozták meg.

A történeti vonatkozást tekintve az 1875. évi XXXVII. törvénycikk (kereskedelmi törvény) 62. §-a rögzíti, hogy a közös haszon vagy veszteségre, egy vagy több kereskedelmi ügylet tekintetében keletkező (alkalmi) egyesülések, a jelen törvénynek a kereskedelmi társaságokról szóló határozatai alá nem esnek. Erre tekintettel NAGY FERENC megállapítja, hogy „*az ilyen alkalmi egyesülések konzorciumoknak vagy syndikátusoknak neveztetnek*”¹³. Azonban ezekre az együtt-

⁹ Fővárosi Ítéletábrta 2. Kf. 27.153/2003/8.

¹⁰ https://www.palyazat.gov.hu/api/download_document?name=Konzorciumi_utmutat_18.06.pdf&urn=workspace%3ASpacesStore%2Fi%2F598851c9-2366-4dd3-9c4a-20f4a90f683a

¹¹ NAGY BARNA KRISZTINA: A konzorciumi és a szindikátusi szerződés a polgári jogi társaság relációjában I. *Céghírnök*, 2016/11. szám, 9–11.

¹² Lásd a 2014–2020 programozási időszakban az egyes európai uniós alapokból származó támogatások felhasználásának rendjéről szóló 272/2014. (XI. 5.) Korm. rendelet 3. § 19. pont.

¹³ NAGY FERENC: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve, különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1904. 156.

működésekre a kereskedelmi jog szabályai csak akkor voltak irányadók, ha a felek szerződésük révén kereskedelmi ügyletekkel iparszerűleg foglalkoztak¹⁴. Egyébiránt, vagyis amennyiben a fenti, többlétevényállási elem nem volt megállapítható, a korabeli szabályozás a magánjog és azon belül is a társaság szabályait alkalmazta¹⁵. Az 1928. évi magánjogi törvényjavaslat (MTJ) tizenharmadik, „Közösség” címének 1660. §-a rögzíti, hogy társasági szerződéssel a szerződő felek – a társaság tagjai – egymás irányában arra kötelezik magukat, hogy a meghatározott közös cél megvalósításában szerződésszerűen, különösen a kikötött hozzájárulás szolgáltatásával közreműködnek.

A fentiek szerint a következetesség azt kívánná meg, hogy a konzorcium megnevezés kizárólag azokra a közösségekre, alkalmi társulásokra legyen alkalmazandó, amelyek célja az (iparszerű) kereskedelmi tevékenység. Minden más tevékenység (pl. mű közös létrehozása) a magánjogi társaság fogalmi körébe tartozzon. Mivel az 1988. évi VI. törvény 370. § a) pontja a Kereskedelmi törvény 62. §-át is hatályon kívül helyezte, ezért az ilyen jellegű elhatárolás az 1959. évi IV. törvény (régí Ptk.) szabályozására tekintettel gyakorlatilag feloldódott. A régi Ptk. (egyezően a Ptk.-val) nem tesz különbséget az alkalmi, jogi személyiség nélküli formációk között a célt illetően.

Később a jogalkotás a fentiekben említettek szerint a konzorciumra önálló fogalmat alkotott. A jogalkotó célként a kizárólag a „projekt” közös megvalósítását rögzíti és nem utal speciális (kereskedelmi) tevékenységre, azaz elszakad a Kereskedelmi törvény által kialakított elhatárolástól és a konzorciumra a koordinatív polgári jogi társasághoz hasonló szabályokat állapít meg, amelyről később lesz szó. Említést érdemel ebben a tekintetben még a Fővárosi Bíróság 19.K.34.314/2005/18 számú ítélete, amely említés szintjén visszautal a Kereskedelmi törvényben foglalt „alkalmi egyesülés” kitételeire, és ezt nevezi konzorciális megállapodásnak¹⁶.

A jelen kitekintést összefoglalva azt érdemes rögzíteni, hogy a konzorcium a századforduló előtti kereskedelmi jogban gyökerező jogintézmény, és nem közbeszerzési sajátosság. A lényegi ismérvei alapján – jogalanyiség és elkülönült vagyon hiánya, alkalmi egyesülés, közös cél megvalósítása – a polgári jogi/magánjogi társasághoz hasonlítható formáció, egy többlet tényállási elemmel, amely az iparszerű kereskedelmi tevékenység végzése érdekében történt lét-

¹⁴ NAGY BARNA (2016), 9–11.

¹⁵ 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslat 1660–1691. §

¹⁶ A közös ajánlattétel az ajánlattevők alkalmi egyesülése, konzorciális megállapodása. A konzorcium a részes tagok polgári jogi szerződésen alapuló, abban szabályozott megosztás szerinti együttműködése közbeszerzési eljárásban való részvételre és az annak eredményként megkötendő szerződés teljesítésére. A konzorcium a részes tagok polgári jogi szerződésen alapuló, abban szabályozott megosztás szerinti együttműködése közbeszerzési eljárásban való részvételre és az annak eredményként megkötendő szerződés teljesítésére.

rehozás volt. A jelenkori jogalkotás által szintetizált fogalom ugyanakkor két lényeges tényállási elemében (vagyonai hozzájárulás és közös kockázatviselés) eltér az eredeti fogalomtól, ezért azt lehet megállapítani, hogy a jellegét tekintve a konzorciumban részt vevők között sokkal kevésbé van szoros kapcsolat, mint amikor a „közös haszon vagy veszteség” volt *differentia specifica*.

Ebből következik a kérdés, hogy a jogalkotó által, akár a 272/2014. (XI. 5.) Korm. rendeletben, akár más hasonló jogszabályban, azonos fogalmi elemekkel definiált konzorcium tekinthető-e önálló jogintézménynek, vagy más megközelítés szükséges.

2.2. Közös ajánlattétel/részvételre jelentkezés többlettényállási elemei

Kiindulva a tételes jogi fogalomból, a konzorciumot a részes felek (tagok) polgári jogi szerződésben szabályozott munkamegosztásán alapuló együttműködésének kell tekinteni, a projekt közös megvalósítása, valamint ennek érdekében közös gazdasági érdekeik előmozdítása és erre irányuló tevékenységük összehangolása céljából. Ebben a tekintetben elsőként azt kell tisztázni, hogy mit kell – közbeszerzési szempontból – a projekt közös megvalósításának tekinteni. Az eljárásban való közös részvételt/ajánlattételt, vagy a közös megvalósítást.

A válasz a tételes jogi szabályozásban keresendő. A Kbt. 35. §-át áttekintve arra a következtetésre lehet jutni, hogy a közös ajánlattétel/részvételre jelentkezés és a szerződés közös teljesítése nem vonható egybe, nem írható le egységesen egy jogintézmény, pl. a tételes jogban megfogalmazott konzorcium, vagy akár a polgári jogi társasági szerződés által. Ennek oka a Kbt. speciális szabályozása.

A Kbt. hivatkozott rendelkezését megvizsgálva a közbeszerzési eljárásban (egészen a szerződés megkötéséig) a képviselőt kap nagyobb hangsúlyt. Jellegét tekintve a közös ajánlattevő/részvételre jelentkező nem önálló jogalany, nincs szervezett egysége, nem jogi személy, ezért az eljárásban történő nyilatkozattétel (ideértve az ajánlatot is) törvényi rendezést igényelt, mivel a közös ajánlattevők ajánlata egy ajánlatnak minősül¹⁷. Kbt. 35. §-ának (2) bekezdése ennek okán előírja, hogy a közös ajánlattevők vagy részvételre jelentkezők kötelesek maguk közül egy, a közbeszerzési eljárásban a közös ajánlattevők vagy részvételre jelentkezők nevében eljárni jogosult képviselőt megjelölni.

Ugyanakkor szerződés teljesítése során a szabályozás a felelősségre koncentrálni akar, amikor rögzíti, hogy a közös ajánlattevők a szerződés teljesítéséért az ajánlatkérő

¹⁷ PATAY GÉZA: IV. Fejezet: A közbeszerzési eljárások alanyaira vonatkozó rendelkezések. In: PATAY GÉZA (szerk.): *A közbeszerzés joga – Kommentár a gyakorlat számára*. Frissítve: 2023. április 1., Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2023. elektronikus változat.

felé egyetemlegesen felelnek¹⁸. Amint azt a joggyakorlat korán megfogalmazta, a konzorcium alakítása esetén az egyes cégek egymáshoz való viszonya nem azonos a vállalkozó-alvállalkozó szokásos függőségével és felelősségmegosztásával, hanem a konzorcium tagjainak saját felelőssége a szerződés teljesítése során mindvégig érvényesül.¹⁹

Mindezen szabályokat a teljesítés szempontjából érdemes vizsgálni, ugyanis a közbeszerzési eljárás csupán eszköz egy olyan speciális polgári jogi szerződés megkötése érdekében, amelyben közpénzek felhasználása történik. Mivel a közbeszerzési szerződésekkel kapcsolatos jogviták elbírálása a polgári bíróságok előtt történik, ezért az eljárásban alkalmazott jogintézményeket (amennyiben ezeknek a teljesítésre is van kihatása) szükségszerűen meg kell feleltetni a magánjog intézményeinek.

3. A POLGÁRI JOGI TÁRSASÁGI SZERZŐDÉS – összehasonlítás

A fentieket kissé összegezve megállapítható, hogy a közös ajánlattevő/résztételre jelentkező, mint alkalmi társulás, nem szervezett egység, nincs külön (jogi) személyisége, a jogok és kötelezettségek alanyai egyedül és közvetlenül a tagok.²⁰ Szembetűnő a lényegi egyezőség, de legalábbis hasonlóság a polgári jogi társasági szerződéssel. A megállapítás nem újkeletű, a kommentár irodalom is említi, hogy a gazdasági bírói gyakorlat a polgári jogi társaság szabályait rendeli alkalmazni, különösen az elszámolási viták esetén.²¹ Az összehasonlításra a jelen fejezet vállalkozik olyan módon, hogy a polgári jogi társaság törvényi tényállási elemeit összeveti a közös ajánlattétel fogalmi sajátosságaival.

A Ptk. szabályaiból kiindulva megállapítható, hogy a polgári jogi társaságnak nincs jogalanyiséga, pusztán kötelem a tagjai között.²² Rendeltetését tekintve a felek (tagok) arra vállalnak kötelezettséget, hogy közös céljuk elérése érdekében együttműködnek és közös céljuk megvalósításához vagyoni hozzájárulást teljesítenek és tevékenységük kockázatát közösen viselik. A lényegadó sajátosság ennek alapján a közös cél és az annak eléréséhez szükséges együttműködés,

¹⁸ Kbt. 35. § (6) bek.

¹⁹ D. 8/20/1997.

²⁰ Vö. KUNCZ ÖDÖN: *A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1938. 121.

²¹ BARABÁS GERGELY: IV. Fejezet: A közbeszerzési eljárások alanyaira vonatkozó rendelkezések. In: DEZSŐ ATTILA (szerk.): *Nagykommentár a közbeszerzési törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2021. 251.

²² UJVÁRINÉ ANTAL EDIT: A polgári jogi társaság – múltja – jelene – jövője /?/ I. *Gazdaság és Jog*, 2000/2. szám, 11–14.

a vagyoni hozzájárulás teljesítésének kötelezettsége, a tevékenység kockázatának közös viselése, továbbá az elkülönült jogalanyiség hiánya.

Elsőként a jogalanyiságra vonatkozóan szükséges megállapításokat tenni. A jogalanyiség (hiánya) tekintetében a helyzet egyértelmű. A Ptk. a jogintézményt a Hatodik könyvben helyezi el, az Egyes szerződések cím alatt. Kötelem, amelyhez nem társul a törvény erejénél fogva jogi személyiség, saját neve alatt nem szerezhet jogokat és nem vállalhat kötelezettségeket, tehát a polgári jogi társaság valójában egy sajátos, többalanyú kötelem (jogosultság-kötelezettség egysége).²³ A miniszeri indokolás mindezt alátámasztja: „*Szervezeti tulajdonságokkal a polgári jogi társaság csak abban az értelemben rendelkezik, amennyiben a tagok közötti vagyoni és erőviszonyokat tartósan rendezi. A polgári jogi társasági szerződés harmadik személyek felé elkülönülő szervezatként nem jelenik meg.*” A közös ajánlattétel esetén szintén nem jön létre elkülönült személyiség, a Kbt. valójában a jogosultság-kötelezettség egységét hangsúlyozza, amikor arra utal, hogy a gazdasági szereplők döntésük szerint közösen tehetnek ajánlatot, de amennyiben így tesznek, a teljesítésért egyetemlegesen felelnek.²⁴ A joggyakorlat egységes ebben a tekintetben: „*A közös ajánlattétel az ajánlattevők alkalmi egyesülése, konzorciális megállapodása. A konzorcium a részes tagok polgári jogi szerződésen alapuló, abban szabályozott megosztás szerinti együttműködése közbeszerzési eljárásban való részvételre és az annak eredményként megkötendő szerződés teljesítésére*”²⁵, illetve a Közbeszerzési Döntőbizottság D.819/10/2010 számú határozata, amely szerint a konzorcium két önálló jogi személy alkalmi gazdasági érdekközössége, amely nem jogképes, nem önálló jogalany, saját neve alatt nem jogosult jogok szerzésére és kötelezettségek vállalására. A konzorciális szerződés kötelmi jogviszony, mellyel nem jön létre a szerződő felektől elkülönült jogi személy²⁶. A konzorcium két önálló jogi személy alkalmi gazdasági érdekközössége, amely nem jogképes, nem önálló jogalany, saját neve alatt nem jogosult jogok szerzésére és kötelezettségek vállalására. A konzorciális szerződés kötelmi jogviszony, mellyel nem jön létre a szerződő felektől elkülönült jogi személy²⁷. A közös ajánlattevők közötti konzorciális megállapodás a konzorcium tagjainak egymás közötti jogviszonyát szabályozza, de a jogi személyiséggel nem rendelkező konzorciumot nem ruházza fel jogképességgel. A konzorcium nem önálló jogalany. A konzorciumot nem, hanem

²³ TÖRÖK GÁBOR: A jogi személy általános szabályai. In: WELLMANN GYÖRGY (szerk.): *A jogi személy, A Ptk. magyarázata* II/IV. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2021. 47.

²⁴ Az egyetemlegesség lényege, hogy a kötelemben több egymástól különböző kötelezett van. Vö. Ptk. 6:29. §

²⁵ Lásd Fővárosi Bíróság 19.K.34.314/2005/18.

²⁶ [https://dontobizottsag.kozbeszerzes.hu/adatbazis/megtekint/dbhatarozat/portal_40739/](https://dontobizottsag.kozbeszerzes.hu/adatbazis/megtekint/dbhatarozat/portal_40739/D.819/10/2010)

²⁷ D.819/10/2010.

csak annak tagjait illethetik jogok és terhelhetik kötelezettségek. A konzorcium nem lehet jogorvoslati eljárás alanya, a konzorcium nevében és képviselőjében nem lehet jogorvoslati kérelmet előterjeszteni²⁸. A konzorcium tagjainak jogi helyzetén a konzorcium tagjai által kötött konzorciális szerződés sem változtat, és nem jelenti azt, hogy a konzorcium ügyféli minőséget szerezne²⁹.

A közös célt meghatározásával a jogalkotó szándékosan maradt adós, mivel nem kívánta a jogintézmény alkalmazását a kereskedelmi tevékenységre korlátozni³⁰. A közös cél ennek alapján lehet akár az üzletszerű tevékenység, de maradhat non profit keretek között, de akár kulturális célokat is szolgálhat³¹. A közös ajánlattétel/résztvételi jelentkezés esetén a cél egyértelműen gazdasági, ugyanis a tagok annak érdekében hozzák létre az alkalmi (ideiglenes) szövetséget, hogy közösen tegyenek ajánlatot, majd nyertességük esetén a szerződést közösen teljesítsék.

A vagyoni hozzájárulás tekintetében érdemes megemlíteni a régi Ptk. által szabályozott ún. koordinatív formában létező polgári jogi társaságot, amely szerint a tagok tevékenységük összehangolására vagyoni hozzájárulás nélkül is létrehozhatták a társaságot. Az 1977. évi Ptk. Novella által bevezetett formáció lényege nem a közös gazdálkodás volt, sokkal inkább a közös gazdasági érdekeik, amelynek elérésére érdekében az erre irányuló, ezt elősegítő tevékenységet összehangolják³². ÚJVÁRINÉ szerint ennek okán nehéz elhatárolni a koordinatív polgári jogi társaságot és az együttműködési szerződésnek nevezett atipikus szerződéseket³³. Az elhatárolás egyébiránt fontos szerepet kap még a jelen tanulmányban. A dogmatika szerint a hatályos Ptk. feltehetően azért nem nevesíti ezt a formát, mivel valamilyen vagyoni jellegű kapcsolat (pl. a működési költségek viselése) ebben az esetben is fennáll a felek között, másrészt a hatályos szabályozás személyes munkavégzést, vagyis a közös cél megvalósítása érdekében kifejtett tevékenységet is vagyoni hozzájárulásként ismeri el³⁴. A jelen téma szempontjából ez azért fontos, mivel a közös ajánlattétel során vagyoni hozzájárulás leginkább az ajánlat összeállításában megvalósuló személyes közreműködésben

²⁸ Fővárosi Törvényszék 3.Kf.650.230/2013/7.

²⁹ Kfv.II.37.572/2014/4.

³⁰ T/7971. számú törvényjavaslat a Polgári Törvénykönyvről, Indokolás

³¹ SZIKORA VERONIKA: A polgári jogi társaság szabályozásának főbb csomópontjai Magyarországon. *Miskolci Jogi Szemle*, 2007/1. szám, 43.

³² ÚJVÁRINÉ ANTAL ÉDIT: A polgári jogi társaság. In: MISKOLCI BODNÁR PÉTER (szerk.): *Speciális társaságok A polgári jogi társaság*. Budapest, KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 2003. 31.

³³ Ibid. 31.

³⁴ Vö. Ptk. 6:499: § (2) bek.

mutatható ki³⁵. Más kérdés, hogy a megvalósítás során miként alakul a vagyoni hozzájárulás szerepe a tagok között. A Kbt. ebben a vonatkozásban a felelősségre helyezi a hangsúlyt, az egyetemlegesség rögzítésével, amely összhangban van a magánjogi szabályozással, ugyanis a vagyoni hozzájárulás a társaság működése szempontjából és csak a tagok egymás közötti viszonyában értelmezhető, a hitelezők számára irreleváns, ugyanis nem csak ez szolgál a működés során keletkező tartozások fedezetéül³⁶.

Mindezekről függetlenül rögzíthető, hogy a közös ajánlattétel alapján történő szerződés teljesítés szükségszerűen feltételezi a tagok vagyoni hozzájárulását, akár a személyes munkavégzés által, akár a költségek előlegezése formájában. Ebben a tekintetben a hasonlóság szintén kimutatható.

A közös kockázatviselés nem más, mint a közösen végzett tevékenység során keletkező nyereségből történő közös részesedés, illetve a veszteség közös viselése. A kockázatviselés mértéke tekintetében a Ptk. a vagyoni hozzájárulást tekinti kiindulópontnak azzal, hogy a felek ettől a szerződésben szabadon elérhetnek.³⁷ A közös ajánlattétel esetében a Kbt. nem tér ki a felek belső viszonyára, ugyanakkor rögzíti azt a régi Ptk. 574. §-ából ismert szabályt, amely szerint harmadik személyekkel szemben a tagok felelőssége egyetemleges. Az eltérés a két jogintézmény között ezen a ponton mutatkozik meg. A hatályos magánjogi szabályozás a polgári jogi társasággal történő szerződéskötés során a társasággal szerződő fél ellenőrzési körébe helyezi annak az eldöntését, hogy milyen biztosítékot köt ki annak ellensúlyozására, hogy nincs a társaságnak a tagoktól elkülönült vagyona.³⁸ A Kbt. a közpénzekkel való felelős gazdálkodás elvére tekintettel nem ad lehetőséget arra, hogy az ajánlatkérők maguk alakítsák ki a biztosítéki rendszert, az egyetemlegesség törvényi előírásával gondoskodik erről.

Mindebből következik, hogy az ajánlatkérőként szerződő félnek nem kell a teljesítés során a szerződés értelmezését elvégeznie minden egyes vitás esetben, ugyanis az egyetemlegesség rögzítésével a közös ajánlattevők mindegyike az egész szolgáltatással tartozik, az bármelyiktől követelhető (azt bármelyik teljesítheti), mivel egyszeri szolgáltatásért felelnek – az egyik kötelezett teljesítése valamennyi kötelezett kötelezettségét csökkenti, illetve megszünteti³⁹. A Kbt.

³⁵ Nem lehet attól eltekinteni, hogy egy építési beruházás tárgyú eljárás ajánlattétele során, amikor az árazott költségvetést több(tíz) munkaóra ráfordítással összeállítják, a műszaki előkészítő mérnökök díjazása már vagyoni hozzájárulásként is jelentkezhet.

³⁶ PETRIK FERENC: A polgári jogi társasági szerződés. In: WELLMANN GYÖRGY (szerk.): *Kötelmi Jog. A Ptk. Magyarázata VI/VII.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2021. 547.

³⁷ Kivétel ez alól a Ptk. 6:502. § (2) bekezdésében foglalt „societas leonina” tilalmát kimondó szabály.

³⁸ Lásd Szakértői Javaslat 5:476. §-ához kapcsolódó indokolás.

³⁹ Vö. Ptk. 6:29. §

kógens jellegéből adódik, hogy ettől a felek nem térhetnek el, ajánlatkérő nem rendelkezhet másként az eljárást megindító felhívásban.

A fentieket összefoglalva, azt lehet megállapítani, hogy a polgári jogi társasági szerződés és a közös ajánlattétel egy lényeges ponton eltér egymástól, mégpedig a helytállás kérdésében a harmadik személlyel kötött szerződésben vállalt kötelezettségekért. Ebből következően lehetne megállapítani, hogy nem kell alkalmazni a Ptk.-nak a többalanyú kötelmekre vonatkozó szabályait, különös tekintettel a kötelezett együttesére. Ugyanakkor bizonyos hasonlóság mégis kimutatható, amely a közös ajánlattevők csoportjának megszűnése okán előálló helyzetben mutatkozik meg.

4. A SZERZŐDÉS MEGSZŰNÉSÉNEK ESETEI ÉS AZOK KÖVETKEZMÉNYEI

A jogalanyiség hiánya – mivel a polgári jogi társasági szerződés és az ajánlattevők csoportja is csak a tagok szerződése – mindkét esetben azt jelenti, hogy amennyiben a tagok személyében változás áll be, a csoport és így a szerződés is megszűnik. A Ptk. három megszűnési esetkört rögzít, amelyek a felmondás (rendes és rendkívüli) és a tag megszűnése/halála.

A megszűnés módjának a tagok belső viszonyában van jelentősége. Erre utal a rendes felmondás körében rögzített három hónapos felmondási idő, illetve az alkalmatlan időben történő felmondás szabályozása, valamint a rendkívüli felmondás lehetőségének előírása. A tag halála/megszűnése szükségképpen együtt kellene, hogy járjon a szerződés megszűnésével. Ugyanakkor a jogalkotó – az Indokolás szóhasználatával – áttöri a „*társasági szerződés személyhez kötöttségéből következő új tag-új társaság elvét*”, és lehetővé teszi a megmaradt tagok számára (egyhangú döntéssel) a szerződés hatályban tartását a meghalt vagy megszűnt tag nélkül is⁴⁰.

A Kbt. ugyanakkor nem a megszűnés oldaláról közelít a kérdéshez. A Kbt. 35. § (7) bekezdése szó szerint így fogalmaz. „*A közös ajánlatot vagy részvételi jelentkezést benyújtó gazdasági szereplők közül az ajánlattételi vagy több szakaszból álló eljárásban a részvételi határidő lejártá után valamely gazdasági szereplő kiválasztása esetén a fennmaradó gazdasági szereplők akkor vehetnek részt az eljárás további részében, ha továbbra is megfelelnek az eljárásban előírt valamennyi alkalmassági feltételnek és a változás nem jár a verseny tisztaságának sérelmével.*” Azt fontos hangsúlyozni, hogy a szabály a közbeszerzési eljárás lezárásáig engedi meg az ajánlattevők csoportjában történő változást, arra nincs utalás, hogy a szerződés megköté-

⁴⁰ PETRIK (2021), 555.

sét követően is fennmarad-e ez a lehetőség. Mindez abból következik, hogy az idézett rendelkezés az eljárás további részében történő részvételt rögzít, amely eljárás az eljárás a szerződéskötést követően megjelentetett eredményéről szóló hirdetmény közzétételével lezárul⁴¹. Másként fogalmazva, a szerződés teljesítésének időszakára más szabályok kell, hogy vonatkozzanak szükségszerűen.

Amint az látható, a Kbt. a kiválás kifejezést használja, amely némi fogalmi zavart eredményez az értelemezésben. A kiválás ugyanis a jogi személyekhez kapcsolódó fogalom. A Ptk. a Harmadik könyv XIII. fejezete alatt tárgyalja az „Átalakulás, egyesülés, szétválás” cím alatt. A kiválás a szétválás, mint gyűjtőfogalom egyik esetköre. Lényege, hogy a már működő jogi személy egyik részlege kiválik. Ezt követően a kiválással létrejött új és a részleg nélküli régi jogi személy külön működnek majd. Garanciális jelentősége van a szabályozásnak a hitelezők irányába, amely szerint a kiváló tag a kiválás előtt keletkezett kötelezettségeiért helytállni köteles azzal, hogy amennyiben nem teljesíti azt, valamennyi jogutód egyetemlegesen köteles lesz helytállni. Ez a helyzet akkor is, ha egy kötelezettségről a szétválási tervben nem rendelkeznek, azért a jogutódok egyetemlegesen kötelesek helytállni⁴². A közbeszerzési eljárás ajánlattételi szakaszában nincs konkrét hitelező, és nincs kötelezettség sem, ezért nem pontosan világos, hogy miért kiválásként utal a Kbt. a csoport felbomlására.

Ebben a tekintetben a dogmatika sem ad eligazítást. A jogirodalom rögzíti, hogy új szabályról van szó, mivel 2021. február 1-jétől van arra lehetőség, hogy az ajánlatok felbontását követően a csoport összetételében változás álljon be. A szabályozás alapja az Európai Unió Bíróságának C-396/14. MT Højgaard A/S és Züblin A/S kontra Banedanmark ügyben 2016. május 24-én hozott ítélete⁴³. A döntés szerint a gazdasági szereplőkkel szembeni egyenlő bánásmód elvét akként kell értelmezni, hogy az ajánlatkérő nem sérti meg ezt az elvet, amikor engedélyezi a korábban az ezen ajánlatkérő által – csoport minőségében – ajánlattételre felhívott vállalkozáscsoportba tartozó két gazdasági szereplő közül az egyik gazdasági szereplő számára, hogy a csoport felbomlását követően e csoport helyébe lépjen, és saját nevében részt vegyen a tárgyalásos közbeszerzési eljárásban, feltéve hogy bebizonyosodik egyrészről, hogy ez a gazdasági szereplő önállóan megfelel az említett ajánlatkérő által meghatározott követelményeknek, másrészről pedig hogy az említett eljárásban való további részvétele nem vonja maga után a többi ajánlattevő versenyhelyzetének. Fontos, hogy az ítélet a felbomlás (group has been dissolved) kifejezést használja, amely jobban közelebb áll a közös ajánlattevői formáció természetéhez.

⁴¹ Kbt. 37. § (2) bek. utolsó mondat

⁴² Vö. Ptk. 3:46. § (1)–(2) bek.

⁴³ CURIA – Documents (europa.eu)

A szabályozás a fentiek szerint egyértelmű, a csoport összetétele – a Kbt. hivatkozott bekezdésében írt többlétszámú elemek mellett – változhat, ez nem eredményezi az ajánlat érvénytelenségét. Itt szükséges rögzíteni, hogy a csoportnak és a csoport működésének valójában az eljárás bírálati szakaszában van jelentőse, amely az ajánlatok felbontásától az összegezés megküldéséig tart⁴⁴. Másik fontos megállapítás, hogy a csoport összetétele csak „negatív” irányban változhat, mivel az ajánlatok felbontását követően új tag a csoporthoz nem csatlakozhat.

Ugyanakkor mindez nem ad választ arra, hogy mi történik akkor (vagy megtörténhet-e), ha a csoport felbomlása a teljesítés során, azaz az eljárás lezárását követően történik. A valódi kérdés az, hogy a teljesítés során van-e csoport egyáltalán.

5. ALANYVÁLTOZÁS A KÖZBESZERZÉSI SZERZŐDÉSEKBEN

A Kbt. 138. § (1) bekezdése szerint a szerződést a közbeszerzési eljárás alapján nyertes ajánlattevőként szerződő félnek, illetve közösen ajánlatot tevőknek [...] kell teljesítenie. Ezt követően a 139. § rögzíti azt a két esetet, amikor az alanyváltozás a jogszabály alapján megengedett. Az egyik ilyen eset, amikor a szerződés maga rendelkezik ilyen alanyváltozásról, a másik esetkör a jogutódlás alapján történő változást rendezi, amely esetkör a jelen téma vonatkozásban a hangsúlyos.

A jogutódlás alatt egyaránt megtalálhatók a társasági jogi, illetve a szerződéses jogutódlás esetei⁴⁵. A szabályozás nem tér ki a közös ajánlattevők személyében történő változásra, pontosabban annyit rögzít, hogy az ajánlattevőként szerződő fél személye az (1) bekezdésben foglalt eseteken kívül csak új közbeszerzési eljárás eredményeként változhat [Kbt. 139. § (2) bek.]. Ez utóbbi rendelkezése a Kbt.-nek nehezen érthető, mivel új közbeszerzési eljárás alapján szükségszerűen új szerződés kötődik, amely szerződés más ajánlattevővel jön létre, ugyanakkor ezzel még az eredeti szerződésben részt vevők személye nem változik⁴⁶. A megfogal-

⁴⁴ Vö. Kbt. 69. §-tól 79. §-ig

⁴⁵ Kbt. 139. § (1) bek. b) pont: ha a szerződő fél személyében bekövetkező jogutódlás a jogi személy átalakulásának, egyesülésének, szétválásának vagy a jogutódlással megszűnés más esetének következménye, vagy olyan részleges jogutódlás eredményeként következik be, ahol egy gazdasági egységként működő teljes üzletág (a hozzá tartozó szerződésekkel, eszközökkel és munkavállalókkal) – nem gazdasági társaság jogi személy esetén az adott tevékenységet ellátó teljes szervezeti egység – átruházásra kerül a jogutódra, vagy az eredeti szerződő félre vonatkozó fizetésképtelenségi eljárás során kerül a szerződés átruházásra.

⁴⁶ SMARAGLAY GÁBOR: A szerződés teljesítésben részt vevők. In: PATAY GÉZA (szerk.): *A közbeszerzés joga – Kommentár a gyakorlat számára*. Frissítve: 2023. április 1., Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2023.

mazásból feltehetőleg az következik, hogy amennyiben egyéb módon változna a nyertes ajánlattevő személye, a szerződést meg kell szüntetni és a tárgyban új közbeszerzési eljárást kell lefolytatni.

Ezen a ponton szükséges lesz álláspontot kialakítani abban a tekintetben, hogy a közös ajánlattétel azonosítható-e a polgári jogi társasági szerződéssel. A fentiek alapján két lényeges eltérést lehet azonosítani a két jogintézmény között. Az egyik az egyetemlegesség kógens jellege, a másik a csoport tagjaiban (szerződés alanyaiban?) bekövetkező változás lehetősége a közbeszerzési eljárás során. A polgári jogi társasági szerződés esetében az egyetemlegesség nem főszabály, illetve a szerződés alanycserével történő módosítására nem ad a Ptk. lehetőséget, kivéve a tag megszűnése esetében. Felmerül a kérdés, hogy Ujváriné által felvetett együttműködési szerződés, mint atipikus szerződési minősítés talán jobban megfelel a közös ajánlattevők között létrejött megállapodás leírásaként. A válasz feltehetően igen, két fontos kitételrel. Az egyik, hogy olyan együttműködési szerződésről van szó, amelynek egyes kötelező elemeit a Kbt. rögzíti⁴⁷. A másik, hogy mindez kizárólag a közbeszerzési eljárásnak az eredményt rögzítő hirdetménye megjelenéséig értelmezhető. A teljesítés során ugyanis a jogviszony nem más, mint egy többalanyú kötelelem, amelyre a Ptk. 6:29–6:30 §-ai vonatkoznak.

Mindez az egyetemlegesség kötelező előírásából fakad. Ez azt is jelenti, hogy a Kbt. 139. §-ában foglalt, alanyváltozást lehetővé tevő rendelkezések a közös ajánlattevőként szerződő tagok (társaságok) vonatkozásában külön-külön lesznek értelmezhetők. Másként fogalmazva, a teljesítés során – az ajánlatkérőként szerződő fél vonatkozásában – nem lesz jelentősége a közös ajánlattevők csoportja belső viszonyainak. A jogosult a teljesítést bármely tagtól követelheti, minden kötelezett az egész szolgáltatással tartozik és a kötelezettek egymás szerződésszegéséért is felelnek.⁴⁸

6. KÖVETKEZTETÉSEK

A lezárás során két megállapításra érdemes kitérni. Az egyik megállapítás, hogy a közös ajánlattétel és a szerződés közös teljesítése – a próbálkozások ellenére – nem írható le egyetlen jogintézmény által. Amint a fentiekből látható volt, három egymáshoz hasonló jogintézmény szabályainak alkalmazása merülhet fel, amelyek a tételes jogban rögzített konzorcium, a polgári jogi társasági szerző-

⁴⁷ Értve ez alatt a képviseletre és az egyetemlegességre vonatkozó rendelkezéseket.

⁴⁸ Ptk. 6:29. § (2) bek.

dés, és az ún. együttműködési megállapodást, mint atipikus szerződés. A másik megállapítás, hogy ennek okán külön szükséges vizsgálni az ajánlattétel során a csoport működését és a csoportra irányadó szabályokat, és külön a teljesítésre irányadó rendelkezéseket.

A jelen tanulmány megvizsgálta a konzorcium jellemzőit (munkamegosztáson alapuló együttműködés a projekt közös megvalósítása, közös gazdasági érdekek előmozdítása és tevékenység összehangolása érdekében), amely tekintetében a „projekt közös megvalósítása” tényállási elem a közbeszerzési eljárás lezárásáig nem feltétlenül azonosítható, a közös ajánlattétel szempontjából. A nehézség abból fakad, hogy a közös ajánlattétel nem feltétlenül azonosítható a projekttel, mivel a projekt önmagában nem jogi fogalom. „A projekt egy időben behatárolt erőfeszítés egy egyedi termék, szolgáltatás, vagy eredmény létrehozása céljából.” [PMBOK Guide, 2006, p.21]⁴⁹. A szerződés közös teljesítése során a konzorcium tételes jogi elemei felfedezhetők azzal, hogy ez a tételes jogi fogalom nem a magánjogi és nem a közbeszerzési szabályozásban rögzített. A felelősségi viszonyok leírására a fogalom nem alkalmas, így a jogvita eldöntésére sem.

A polgári jogi társasági szerződés alkalmazása a közös ajánlattevői formációra a közbeszerzési eljárás lezárásáig szintén kétes eredményt hozhat. A legfőbb oka ennek az, hogy a polgári jogi társaság tényállási elemei közül a vagyoni hozzájárulás teljesítése a közös ajánlattétel/résztvételi jelentkezés elkészítése és benyújtása során nem lesz értelmezhető, ugyanis az ajánlat/jelentkezés összeállításának költségei – kiindulva a gyakorlatból – nem igényelnek külön dedikált forrásokat⁵⁰. Egyedül az ajánlati biztosíték nyújtása vethet fel kérdéseket⁵¹. Ugyanakkor a kérdést azzal lehet lezárni, hogy a biztosíték nem felel meg a Ptk. 6:500. §-ában foglaltaknak, ugyanis a biztosíték nem kerül közös használatba, illetve tulajdonba. A biztosítékot ajánlatkérő részére nyújtják, azt az ajánlattétel során nem használják fel, nevéből adódóan biztosítéki funkciója van.

Összefoglalva megállapítható, hogy a közös ajánlattevői kapcsolat („group of economic operators”) leginkább atipikus szerződésként, együttműködési megállapításként azonosítható, amelynek két kötelező elemét a Kbt. rögzíti.

⁴⁹ Idézi JARJABKA ÁKOS a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet Projektmenedzsment Ismeretek c. online kiadványában (ISBN: 978-963-429-572-3) 14. A fogalom leginkább közgazdasági, szervezéstudományi, mintsem jogi definíció.

⁵⁰ A gyakorlatban az ajánlat összeállításának költségei (előkészítő mérnök, asszisztencia, közbeszerzési tanácsadó) a vállalkozás saját költségei között könyvelendők, a részes feleknek külön.

⁵¹ Kbt. 54. § (1) bek.: Ajánlatkérő az eljárásban való részvételt ajánlati biztosíték adásához kötheti, amit az ajánlattevőnek az ajánlati kööttség beálltaig a felhívásban meghatározott mértékben kell az ajánlatkérő rendelkezésére bocsátania.

Mindez a kapcsolat az ajánlattétel során hangsúlyos abban a tekintetben, hogy a közös ajánlattevők képviseletében tett jognyilatkozatok milyen módon hatnak ki a csoport többi tagjának jogi helyzetére⁵².

A valódi jelentősége a csoport létének a teljesítés során van. Ez esetben a tagok közötti kapcsolat másodlagos, az egymás közötti elszámolási kérdések tekintetében az általuk megkötött szerződés tartalma lesz az irányadó, az ajánlatkérőként szerződő fél vonatkozásában az egyetemleges kötelezettség szabályai alkalmazandók. Ez a körülmény vezet el oda, hogy a közbeszerzési szerződés közös teljesítését egy speciális többalanyú kötelelemnek kell tekinteni és nem feltétlenül lehet azonosítani sem a nehezen meghatározható konzorcium formával, sem a polgári jogi társasági szerződéssel. Ez utóbbi körülmény lehet az oka, hogy nincs szükség a Kbt. alanyváltozásra vonatkozó rendelkezései között külön kitérni a közös ajánlattevők által megkötött szerződésre. Az alanyváltozás ugyanis megengedett lehet abban az esetben, ha a Kbt. 139. § (1) bekezdésében foglalt feltételek az egyes tagok vonatkozásában külön-külön fennállnak.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARABÁS GERGELY: IV. Fejezet: A közbeszerzési eljárások alanyaira vonatkozó rendelkezések. In: DEZSŐ ATTILA (szerk.): *Nagykommentár a közbeszerzési törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2021.
- HÉDER ÁKOS: A közös ajánlattétel mint versenykorlátozó magatartás közbeszerzési jogi megítélése. *Glossa Iuridica*, 2022/1–2.
- KUNCZ ÖDÖN: *A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1938.
- NAGY BARNA KRISZTINA: A konzorciumi és a szindikátusi szerződés a polgári jogi társaság relációjában I. *Céghírnök*, 2016/11.
- NAGY FERENC: *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve, különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1904.
- PATAY GÉZA: IV. Fejezet: A közbeszerzési eljárások alanyaira vonatkozó rendelkezések. In: PATAY GÉZA (szerk.): *A közbeszerzés joga – Kommentár a gyakorlat számára*. Frissítve: 2023. április 1., Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2023.
- PETRIK FERENC: A polgári jogi társasági szerződés. In: WELLMANN GYÖRGY (szerk.): *Kötelmi Jog. A Ptk. Magyarázata VI/VI*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2021. SMARAGLAY GÁBOR: A szerződés teljesítésben részt vevők. In: PATAY GÉZA (szerk.): *A közbeszerzés joga – Kommentár a gyakorlat számára*. Frissítve: 2023. április

⁵² Vö. Kbt. 35. § (2a) bek.

- 1., Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2023. SZIKORA VERONIKA: A polgári jogi társaság szabályozásának főbb csomópontjai Magyarországon. Miskolci Jogi Szemle, 2007, 2. évfolyam, 1. szám.
- TÖRÖK GÁBOR: A jogi személy általános szabályai. In: WELLMANN GYÖRGY (szerk.): *A jogi személy, A Ptk. magyarázata II/IV.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2021.
- ÚJVÁRINÉ ANTAL EDIT: A polgári jogi társaság. In: MISKOLCI BODNÁR PÉTER (szerk.): *Speciális társaságok A polgári jogi társaság.* Budapest, KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 2003.
- ÚJVÁRINÉ ANTAL EDIT: A polgári jogi társaság – múltja – jelene – jövője /?/ I. *Gazdaság és Jog*, 2000/2.

A TISZTESSÉGES VÉGREHAJTÓI HIVATÁSREND

TÓTH KORDÉLIA¹

ABSTRACT ■ My choice of topic for this study started with a simple question. As a doctoral student, I taught a course on civil non-litigation to full-time students, where I asked the question: who would like to become an executor after graduation? There were no applicants. I asked the question, why? I was told that it is not a moral and honest profession and that it has a very bad reputation these days. This gave me the idea to use this study to shed light on the reasons behind the unpopularity of the executor profession among law students. In my thesis, I seek to answer the question of what measures could be taken to make the profession more honest. The idea of a fair executive society would certainly lead to a development among lawyers, which I believe is necessary.

ABSZTRAKT ■ A jelen tanulmányom témaválasztása egy egyszerű kérdésfeltevéssel indult. Doktorandusz hallgatóként polgári nemperes eljárások tantárgyat oktattam nappali tagozatos hallgatóknak, ahol feltettem a kérdést, ki szeretné a tanulmányai befejezését követően a végrehajtói hivatást választani? Egy jelentkező sem volt. Feltettem a kérdést, hogy miért? Erre azt a választ kaptam, hogy nem erkölcsös és nem tisztességes hivatás, és manapság is nagyon rossz híruk van. Ennek kapcsán született meg bennem a gondolat, hogy jelen tanulmányom rávilágítsak arra, hogy milyen okok rejtőznek mögötte, hogy nem népszerű a végrehajtói hivatás a joghallgatók körében. Az értekezésemben keresem a választ arra a kérdésre, hogy milyen intézkedésekkel lehetne tisztességesebbé tenni ezt a hivatást. Egy tisztességes végrehajtói társadalom gondolata, mindenképpen fejlődést eredményezne a jogászok között, amelyre álláspontom szerint szükség van.

KULCSSZAVAK: tisztesség, empátia, hivatás, etika, felügyelet

1. A VÉGREHAJTÓI SZERVEZETRENDSZER

A végrehajtási szervezetrendszer tisztességessége álláspontom szerint vitatott. Ahhoz, hogy a tisztességes végrehajtói hivatásrend fogalma és eszméje érvényesülhessen elsőként a végrehajtói szervezetrendszer felépítését és szabályozását kell átvizsgálunk, és kritikus szemlélettel nézni. A végrehajtási szervezetrendszert jogszabályi szinten, Magyarországon a Bírósági Végrehajtás-

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

ról szóló 1994. évi LIII. törvény (a továbbiakban: Vht.) és a Bírósági Végrehajtás szervezetéről szóló 6/2021. (X. 29.) SZTFH rendelet szabályozza. Az önálló bírósági végrehajtók, azok a jogászok, akik a bírósági határozatok végrehajtását végzik. A végrehajtás foganatosítását a) az önálló bírósági végrehajtó, b) az önálló bírósági végrehajtó-helyettes, d) a végrehajtójelölt végzi. A végrehajtói tevékenység keretei kapcsán a Vht. utaló rendelkezéssel a bíró kizárására vonatkozó szabályokat alkalmazza, és nem egészíti ki semmilyen a végrehajtási eljárásban érvényesülő speciális rendelkezéssel. A végrehajtási eljárások független és pártatlan foganatosításának biztosítékaként a Vht. összeférhetetlenségi előírásokat tartalmaz a végrehajtókkal (végrehajtó-helyettesekkel, végrehajtójelöltekkel) kapcsolatban. A törvény szűk körre szorítja e személyeknek a végrehajtói hivatása mellett folytatható egyéb keresőtevékenységét, csak a tudományos, művészi, irodalmi, oktató és műszaki alkotómunkát, valamint sporttevékenység végzését engedélyezi. A megjelölt céllal összefüggésben viszont széles körű tilalmakat létesít az említett személyek vonatkozásában.² Végrehajtási ügyről a sajtó, a rádió és a televízió részére a Kar hivatali szervének vezetője vagy az általa kijelölt személy ad tájékoztatást.³

A végrehajtási tevékenység hatályos felügyeletét, azaz a végrehajtói szervezetrendszer feletti általános felügyeletet az igazságügyi miniszter helyett 2021. október 01-jétől a Szabályozott Tevékenységek Felügyeleti Hatósága látja el.⁴ A végrehajtási eljárásban előterjesztett panaszokat pedig a Magyar Bírósági Végrehajtói Kar hivatali szerve bírálja el. A 2015. évre a bírósági végrehajtásnak, és azon belül a Magyar Bírósági Végrehajtói Kamarának a kiemelkedően negatívvá vált közmegítélése, nyilvánvalóvá váltak továbbá a felügyeleti rendszer hiányosságai. A jogalkotó számára kiemelt cél gyanánt jelentkezett az igazságszolgáltatásba vetett közbizalom.⁵

Összességében elmondható, vannak olyan elemei a szervezetrendszer felépítésének, amelyek elősegíthetik a tisztességes eljárást, mint például a felügyeleti szabályozás, és a kizárási szabályok, de vannak olyan hiányosságai is, amelyek miatt fennáll a visszaélés lehetősége, például, hogy a végrehajtók tevékenysége kapcsán a panaszokat a végrehajtók bírálják el Magyar Bírósági Végrehajtói Karon keresztül.

² GELENCSÉR DÁNIEL – HARTER MÁRIA – KISS NIKOLETT et al.: *A bírósági végrehajtásról szóló törvény és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja*. Budapest, HVG-ORAC, 2021. 1032 B/5.

³ Vht. 229/A. §

⁴ A Szabályozott Tevékenységek Felügyeleti Hatóságáról szóló 2021. évi XXXII. törvény alapján.

⁵ 22/2013. (VII. 19.) AB határozat

2. A VÉGREHAJTÓI SZOLGÁLAT KELETKEZÉSE ÉS A VÉGREHAJTÓI IRODA

A végrehajtókat a Szabályozott Tevékenységek Felügyeleti Hatóság elnöke nevezi ki hét évre, de legfeljebb a 65. életéve betöltésének napjáig. A határozott hét év lejártával a végrehajtók pályázat útján kaphatják meg újra a kinevezést.⁶

Végrehajtóvá az nevezhető ki, aki magyar állampolgár, 24. évét betöltötte, az országgyűlési képviselők választásán választható, egyetemi jogi végzettséggel rendelkezik, a végrehajtói szakvizsgát letette, és kétéves bírósági végrehajtó-helyettesi gyakorlatot szerzett. Pozitív feltételek: magyar állampolgárság, a 24. életév betöltése (ami a jogi egyetemi végzettség és a szakvizsga-kötelezettség együttes figyelembevételével biztosan teljesül), a választhatóság, az egyetemi jogi végzettség, a végrehajtói szakvizsga, a kétéves végrehajtó-helyettesi gyakorlat (jogi szakvizsgával ez utóbbi kiváltható, feltéve, hogy a jelölt végrehajtói szakvizsgával is rendelkezik).⁷

Kizáró feltételeket is szabályoz a jogalkotó, így különösen a büntetett előlethez, egyes büntetőjogi következményekhez kötődnek bizonyos (korlátozott) kizárások.⁸ Nem lehet végrehajtó a Vht. alapján, aki életmódja vagy magatartása miatt a végrehajtói szolgálat ellátásához szükséges közbizalomra érdemtelen. A végrehajtói iroda a végrehajtói szolgálat szervezeti egysége, amelyet egy végrehajtó vezet. A Vht. 233. §-a alapján, akinek pedig a végrehajtói szolgálati jogviszonya a végrehajtó felmentése, a végrehajtói szolgálat megszűnése vagy a végrehajtói fegyelmi bíróság hivatalvesztés büntetését megállapító határozata alapján szűnt meg, ettől számított 10 éven belül nem nevezhető ki.

A végrehajtói irodák az ország egész területén megtalálhatók. A Vht. 254/A. §-ának (1) bekezdése alapján a végrehajtói iroda az önálló bírósági végrehajtói tevékenység végzésének elősegítésére határozatlan időre alapított, jogi személyiséggel rendelkező szervezet.

Az Alkotmánybíróság a 22/2013. (VII. 19.) AB határozatában történő értékelése szerint *„az önálló bírósági végrehajtók esetében valóban nem ismerhető fel teljes mértékben a versengő piac szabályrendszere, de továbbra is faktumnak tekinthető az, hogy profitorientációval bír, mint egy gazdasági társaság tulajdonosa, valamint rögzített piaccal rendelkezik”*.

Elmondható, hogy az önálló bírósági végrehajtó közfeladatot lát el az eljárásának foganatosításával, és ehhez a hivatás gyakorláshoz természetesen több-letkövetelményeket is társít a jogalkotó (büntetlen előélet, pályáztatás), azonban

⁶ Vht. 232. §

⁷ Vht. 233. §

⁸ GELENCSÉR – HARTER – KISS et al. (2021), Ibid.

nem vehető figyelmen kívül, hogy a végrehajtó profitorientációval bír, ezért fokozott védelemben kell részesíteni az eljárásával kapcsolatos szabályozást.

3. A TISZTESSÉGES ELJÁRÁST MEGVALÓSÍTÓ ELVÁRÁSOK RENDSZERE

A tisztességes eljáráshoz álláspontom szerint azon eszme is kapcsolódik, hogy a feleket az eljárás során méltányos és igazságos módon kell kezelni. A tisztességes eljárásnak az Alaptörvény XXIV. cikkében és a XXVIII. cikkében foglalt törvényi rendelkezése a hatóságok és bíróságok eljárására utal, de nem tér ki arra, hogy a bíróságok és a hatóságok nevében eljáró hivatás gyakorlók miként járjanak el tisztességesen. Az Alaptörvény XXIV. cikkében és a XXVIII. cikkében a függetlenség és a pártatlanság, és a részrehajlás nélküliség, valamint a tisztességes mód, azok a jelzők, amelyek a hivatás gyakorlóira utalnak. Ezen jelzők alapján álláspontom szerint a végrehajtóknak tevékenységük során be kellene tartaniuk a tisztességes módot, ezáltal biztosítani a felek jogainak, és egymással szemben álló érdekeik védelmét.

A végrehajtási ügyekben a Szabályozott Tevékenységek Felügyeleti Hatósága, mint felügyeleti szerv részéről az elvárás a jogszerű, szakszerű és empatikus eljárás; jogszerűség, szakszerűség és empátia, amely követelményrendszer érvényre juttatása érdekében a hatóság elnöke zéró toleranciát hirdetett.⁹ A jogszerűség, szakszerűség, empátia követelményrendszer megtartása nélkülözhetetlen követelmény a végrehajtási eljárások során azonban Magyar Fanni tanulmányában a következő gondolatot fogalmazta meg. A végrehajtási eljárásokban különösen nehéz eljárni és döntést hozni, hiszen az ügyiratok mögé nézve nagyon közelről látja a döntéshozó magát az embert a sokszor kilátástalannak tűnő életkörülmények között, amikor a jogszabályi rendelkezés és az emberség határán mozogva kell eljárnia.¹⁰ Ez a gondolat adja meg számomra azon kettősséget, hogy létezhet olyan helyzet a végrehajtási eljárásban ahol az empátiát háttérbe kell szorítani és jogszerű, szakszerű eljárást végezni, éppen ezért az eljáró végrehajtókra nagy teher szorul, amely megnehezíti a hivatásgyakorlásuk megítélését, azzal, hogy kénytelenek mellőzni az empátiát.

⁹ Országgyűlési Napló, 8. ülésnap, 2022-06-07, (https://www.parlament.hu/naplo42/008/n008_0081.htm)

¹⁰ MAGYAR FANNI: A bíróság művészete, avagy a végrehajtási eljárás felfüggesztésének esetei, különös tekintettel a méltányolható körülményekre. *Miskolci Jogi Szemle*, 2020/1. szám, 139.

4. JAVASLATOK

A tisztességes végrehajtói hivatásrend megvalósítása véleményem szerint alapvető fontosságú a jogállamiság és a tisztességes eljáráshoz való jog védelme szempontjából. A következőkben javaslatokat teszek arra vonatkozóan, hogyan és milyen eszközökkel lehetne a tisztességes hivatásrend követelményét elérni. Elsőként módosítani kellene a felügyeleti szervek személyén és eljárásán, és egy pártatlan és független új szerv felügyeletére bízni a fegyelmi felügyeltet és a panasz ügyeket is. Az Magyar Bírósági Végrehajtói Kar Etikai Szabályzatának¹¹ (a továbbiakban: „Etikai Szabályzat”) pontosítására is szükség lehet, általános rendelkezések mellett konkrét szituációk, viselkedési módokat lehetne meghatározni. Több mérlegelési jogkör adása a végrehajtóknak, olyan helyzetben, ahol az empátikus eljárásnak helye lehet. Mindenképpen változtatnék a végrehajtókat terhelő szankciókon, amelynek tényleges elrettentés kell képviselnie. Végül a végrehajtóknak történő képzések szervezése lenne a megoldás arra, hogy elősegítse a tisztességes hivatásgyakorlást, hiszen több információ az eljárásrend kapcsán elősegíti az eljárást.

4.1. Módosítás a felügyeleti szervek személyén és eljárásán

Számos kritika merült fel, a jelenlegi felügyeleti rendszerrel kapcsolatban. Ilyen például, hogy a bírósági felügyelet nem hatékony, és nem biztosítja a felek jogainak kellő védelmét. A felügyeleti rendszer javítása érdekében a következő módosítások javasolhatók. A bírósági felügyelet kiterjesztése a végrehajtási eljárás minden szakaszára. A bírósági felügyelet lefolytatása bírói tanács útján. A bírósági felügyelet során a felek számára jogorvoslati lehetőség biztosítása. Fontosnak tartom az új felügyeleti szerv létrehozását. Egy független, jogászokból álló Végrehajtói Kartól és a bíróságoktól elkülönült felügyeleti szerv létrehozása. Az új felügyeleti szerv hatáskörébe utalhatók a következők. A végrehajtók felett gyakorolt szakmai felügyelet. A végrehajtási eljárások jogszerűségének ellenőrzése. A felek jogainak védelme.

¹¹ Magyar Bírósági Végrehajtói Kar, Etikai Szabályzat (https://mbvk.hu/wp-content/uploads/2021/09/etikai_szabalyzat.pdf)

4.2. Az Etikai Szabályzat pontosítása, általános rendelkezések mellett konkrét szituációk, viselkedési módok

A végrehajtói Etikai Szabályzat a végrehajtók hivatásgyakorlására vonatkozó magatartási normákat határozza meg. A végrehajtói Etikai Szabályzatnak az célja, hogy biztosítsa a végrehajtási eljárás tisztességes és méltányos lefolytatását, és megvédje a felek jogait.

A végrehajtói Etikai Szabályzat jelenlegi formája számos ponton nem egyértelmű, és pontosításra szorul. A pontosítás javaslatom célja, hogy a végrehajtók számára egyértelmű útmutatást adjon a hivatásgyakorlás során, és a felek számára jogbiztonságot teremtsen. Pontosítanám a pártatlanság és objektivitás követelményét, a tisztességes eljárás követelményét, a méltányosság és arányosság követelményét, a toktartási kötelezettséget, és a fegyelmi szabályokat.

4.3. Több mérlegelési jogkör a végrehajtóknak

A végrehajtási eljárást több oldalról is meg lehet közelíteni, így meglehetősen másképp látja azt az adós, a végrehajtást kérő, illetve a bíróság. Tekintettel arra, hogy a végrehajtási eljárás alapját – főszabály szerint – egy bírósági határozat képezi, annak során már nem a felek közötti jogvitát kell eldönteni, hanem a jogosultat megillető – bíróság által megítélt – kötelezettség teljesítését kell kikényszeríteni. A végrehajtási törvény nem ír elő az eljárásra vonatkozóan határidőt, azonban a polgári perrendtartásban rögzített alapelveknek a végrehajtási eljárásban is érvényesülniük kell, így az észszerű időn belüli befejezés a kíváncsi. Természetesen az eljárás során felmerülhetnek olyan – akár az alanyi, akár a tárgyi oldalt érintő – körülmények, melyek az eljárás átmeneti (pl. végrehajtás felfüggesztése) vagy huzamosabb idejű (pl. szünetelés) megakasztását eredményezik. Sok esetben a Vht. egyértelmű, világos, mérlegelést nem tűző szabályokat fogalmaz meg, így például taxatíve felsorolja azokat az okokat, melyek miatt a végrehajtás szünetelésének van helye.¹² A végrehajtók a Vht.-ben szabályozott korlátozott mérlegelési jogkörrel rendelkeznek a végrehajtási eljárás során. Nincs lehetőségük a végrehajtóknak a körülmények egyedi mérlegelésére. A több mérlegelési jogkör biztosítása a végrehajtók számára előnyökkel járhat. Ilyen előny a hatékonyabb és rugalmasabb végrehajtás: A végrehajtók jobban tudnának alkalmazkodni az egyedi esetekhez, és a leghatékonyabb megoldást tudnák választani a követelés behajtására. A végrehajtók jobban tudnák védeni a

¹² MAGYAR (2020), 139.

rászorulókat jogait, és elkerülhetnék a méltánytalanul súlyos következményeket. A végrehajtók figyelembe tudnák venni a felek méltányosságra érdemes körülményeit, és arányosabb cselekményeket tudnának foganatosítani, valamint szigorítani tudnának a rosszhiszemű adósokkal szemben. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a több mérlegelési jogkör biztosítása ugyanakkor kockázatokkal is járhat. A végrehajtók döntései jobban függhetnek a személyes megítélésüktől, ami jogbizonytalansághoz és visszaélésekhez vezethet, ezért pontosan meg kellene határozni azokat az eseteket, ahol bővíteni lehetne a mérlegelési jogkörön.

4.4. Szigorúbb szankciók

A Vht. 266. §-ának (1) bekezdés értelmében: Fegyelmi vétséget követ el, aki a) e törvényben vagy más jogszabályban meghatározott hivatásbeli kötelességét vétkeesen megszegi, illetőleg b) magatartásával vagy életmódjával a feladatának ellátásához szükséges közbizalmat megingatja, vagy hivatásának tekintélyét csorbítja.

A törvényi szabályozás lehetővé teszi a kiszabott fegyelmi büntetés végrehajtásának felfüggesztését. Továbbá Nem folytatható le a fegyelmi eljárás a fegyelmi vétség elévülése esetén, azaz amennyiben a fegyelmi ügyet elbíráló szerv a cselekmény tudomásra jutásától számított három hónapon belül az eljárást nem indította meg (szubjektív határidő) és akkor sem, ha a cselekmény befejezése óta három év eltelt (objektív határidő). Természetesen, ha a fegyelmi vétség büncselekmény törvényi tényállását valósítja meg, akkor a fegyelmi vétség is csak a büncselekmény elévülésével együtt évül el.¹³ A jelenlegi szankciórendszer nem minden esetben hatékony a jogsértések visszaszorításában, a felfüggesztés esete valamint a fegyelmi eljárás megindulására vonatkozó határidő miatt.

A Vht. 267. §-a alapján a fegyelmi vétséget elkövető végrehajtóval szemben kiszabható fegyelmi büntetések a következők figyelmeztetés, írásbeli megrovás, a jövőbeni tisztségviseléstől meghatározott ideig történő eltiltás, a kari tisztségtől való megfosztás, 20 000 000 Ft-ig terjedő pénzbírság, hivatalvesztés.

A szankciók gyakran nem arányosak a jogsértés súlyával, és nem bírnak kellő visszatartó erővel, nem beszélve arról, hogy a fegyelmi eljárás lefolytatása is hosszú időt vesz igénybe. A szigorúbb szankciók bevezetése a végrehajtókkal szemben a következőket foglalhatná magában. Differenciált pénzbírság kiszabása a jogsértés súlyától függően. A jogsértés súlyától függően felfüggesztés,

¹³ NÉMETH CSABA: Az önálló bírósági végrehajtók elleni fegyelmi eljárások tanulságai. *Gazdaság és Jog*, 2013/2. szám, 16–21.

vagy végleges hatállyal történő eltiltás a hivatásgyakorlástól, és a büntetőjogi felelősségre vonás súlyosabb jogsértések esetén. A figyelmeztetést, és az írásbeli megrovás kivezettetetésének a gondolatát is elképzelhetőnek tartom, ugyanis és nem bírnak kellő visszatartó erővel, kisebb súlyú esetekben is az arányos pénzbírság kiszabása lenne az büntetési mód, amely miatt tartózkodnának a végrehajtók a fegyelmi vétségektől.

4.5. Képzések szervezése

A végrehajtói hivatásrend hatékonyságának növelése érdekében kiemelt fontosságú a végrehajtók számára szervezett képzések folyamatos fejlesztése és bővítése. Ezeknek a képzések a legfontosabb követelménye a jogszabályi ismeretek naprakész szinten tartása mellett a jogalkalmazói gyakorlat javítása, a kommunikációs és konfliktuskezelési készségek fejlesztése, valamint az etikai tudatosság erősítése. Figyelemmel kellene lenni a képzések során a kezdő és a tapasztalt végrehajtók tipikus eljárási hibáira, és meg kéne osztani a szakmai tapasztalataikat, hiszen valamikor egy kezdő tudja jobban kezelni a problémát, valamikor pedig szükség van a sokéves gyakorlatra.

5. Összegzés

A tisztességes végrehajtói hivatásrend meghatározása több szemléletmódú. Meg lehet határozni alkotmányjogi megközelítésből, eljárásjogi megközelítésből, és etikai szabályok alapján is. A végrehajtók szakmai professzionalizmusának elérése egy társadalmi cél, amely a jogalkotóra vár, hogy fejlessze a szervezetrendszer, és a végrehajtói szakmára vonatkozó előírásokat. Ez a tanulmányból is kitűnően azért fontos, mert egy profitorientációval bíró szervezetrendszerre, végrehajtói társadalomra kell empatikus döntéseket bízni.

IRODALOMJEGYZÉK

- GELENCSÉR DÁNIEL – HARTER MÁRIA – KISS NIKOLETT et al.: *A bírósági végrehajtásról szóló törvény és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja*. Budapest, HVG-ORAC, 2021.
- MAGYAR FANNI: A bíróság művészete, avagy a végrehajtási eljárás felfüggesztésének esetei, különös tekintettel a méltányolható körülményekre. *Miskolci Jogi Szemle*, 2020/1. szám

NÉMETH CSABA: Az önálló bírósági végrehajtók elleni fegyelmi eljárások tanulságai.

Gazdaság és Jog, 2013/2. szám

Országgyűlési Napló, 8. ülésnap, 2022-06-07, (https://www.parlament.hu/naplo42/008/n008_0081.htm)

Magyar Bírósági Végrehajtói Kar, Etikai Szabályzat (https://mbvk.hu/wp-content/uploads/2021/09/etikai_szabalyzat.pdf)

A SZERZŐDÉSI SZABADSÁG ÉRVÉNYESÜLÉSE A VEZETŐI MUNKASZERZŐDÉS TEKINTETÉBEN

TÓTH KRISTÓF¹

ABSTRACT ■ Pursuant to Subsection (1) of Section 209 of Act I of 2012 on the Labor Code, the employment contract of executive employees may derogate from the provisions of Part Two of the Labour Code, except where Subsection (2) and (3) apply. At the same time, since the exceptional rules contained in Subsection (2) and (3) of Section 209 are narrow, the grammatical interpretation of Subsection (1) of Section 209 allows the employment contract of executive to derogate from almost any rule of Part Two of the Labour Code. However, as this interpretation of this provision would lead to rather absurd results in terms of derogation from the provisions of the Labour Code, it is necessary to further narrow the interpretation of this rule. The aim of this study is to identify, by examining the relevant literature and applying various methods of legal interpretation, the other main legal provisions from which – although not included in Subsection (2) and (3) of Section 209 of the Labour Code – the parties may not derogate.

ABSZTRAKT ■ A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 209. § (1) bekezdése szerint a vezető munkaszerződése az Mt. Második Részében foglalt rendelkezésektől – az Mt. 209. § (2) és (3) bekezdésben meghatározott kivétellel – eltérhet, akár a vezető hátrányára is. Ugyanakkor, tekintettel arra, hogy az Mt. 209. § (2) és (3) bekezdésében foglalt kivételek meglehetősen szűk körűek, így az Mt. 209. § (1) bekezdésének nyelvtani értelmezése alapján a vezetői munkaszerződés az Mt. Második Részének szinte bármely szabályától eltérhet. Mivel azonban ezen jogértelmezés meglehetősen abszurd eredményekre vezetne az Mt. rendelkezéseitől való eltérés tekintetében, így az említett szabály értelmezésének további szűkítése szükséges. Jelen tanulmány célja – a vonatkozó szakirodalom feldolgozásával és a különböző jogértelmezési módszerek alkalmazásával – azon további főbb jogintézmények megállapítása, amelyek ugyan nem szerepelnek az Mt. 209. § (2) és (3) bekezdésében deklarált kógens szabályok körében, azonban azoktól nem lehetséges az eltérés.

KULCSSZAVAK: szerződési szabadság, vezető állású munkavállaló, vezetői munkaszerződés, diszpozitivitás

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

1. BEVEZETŐ

Európában uralkodónak mondható² és a rendszerváltást követő hazai munkajogban is hagyományosan érvényesül a kedvezőbbség elve (*Günstigkeitsprinzip*, *favourability principle* stb.), mely szerint a munkaszerződés (és a felek egyéb megállapodása) a munkaviszonyra vonatkozó szabályoktól a munkavállaló javára eltérhet.³ A kedvezőbbség elve alapján tehát, a magyar munkajogi jogforrási hierarchia szabályai szerint a felek megállapodásának szabályozási mozgástere a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) Második Része tekintetében – főszabály szerint – relatív diszpozitív, míg a többi része kógens.⁴ Az Mt. indokolása szerint ezen szabályozási megoldás „[...] a munka világának azzal a tradicionális jellegzetességével számol, hogy az individuális megállapodások szintjén nem érvényesül a felek egyensúlyi pozíciója, amely a magánjog hagyományos rendszerében a diszpozitív szabályok uralmának jogpolitikai indoka.”⁵

Ugyanakkor, egy tipikus munkavállalóval szemben egy vezető állású munkavállaló erősebb alkupozícióval rendelkezik, így egzisztenciális értelemben véve kevésbé kiszolgáltatott a munkáltatóval szemben.⁶ Ennek oka, hogy a vezető rendelkezik a munkáltatóra vonatkozó legtöbb információval, az ő feladata az üzletpolitika kidolgozása, a munkáltató nyereséges működtetése stb., mely feladatok megoldása tekintetében nagyfokú önállósággal és döntési jogosultsággal rendelkezik. Ezen atipikus munkavállaló esetén tehát nem érvényesül a munkaviszonyra általánosan jellemző alá-fölé rendeltségi viszony, így nem is indokolt a teljes körű munkajogi védelem biztosítása.⁷

Minderre tekintettel a jogalkotó – a kedvezőbbség elve helyett – a diszpozitivitás főszabályát jelöli meg fő rendező elvként a vezetői munkaszerződés és az Mt. relációjában. Az Mt. 209. § (1) bekezdése szerint ugyanis a vezető munkaszerződése az Mt. Második Részében foglalt rendelkezésektől – az Mt. 209. § (2) és (3) bekezdésben meghatározott kivétellel – eltérhet, akár a vezető hátrányára is. Ugyanakkor, tekintettel arra, hogy az Mt. 209. § (2) és (3) bekezdésében foglalt

² KISS GYÖRGY: A munkajog szabályozásának dilemmái. *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/2. különszám, 268.

³ KUN ATTILA: Munkajogi elvi kérdések: a felek (munkáltató és munkavállaló) egyéni megállapodásainak mozgásteréről. *Glossa Iuridica*, 2020, VII. különszám, 148.

⁴ Mt. 43. § (1) bekezdés

⁵ T/4786. számú törvényjavaslat a Munka Törvénykönyvéről. Budapest, 2011. október. Általános indoklás, 12. pont (a továbbiakban: Mt. indoklás).

⁶ TRENYISÁN MÁTÉ: Egy ítélet margójára – eltérési lehetőségek a vezető állású munkavállaló munkaszerződésében. *Munkajog*, 2019/2. szám, 59.

⁷ TÖRŐ EMESE: A vezető állású munkavállalók jogállásának specifikumai. *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/2. különszám, 631.

kivételek meglehetősen szűk körűek, így az Mt. 209. § (1) bekezdésének nyelvtani értelmezése alapján a vezetői munkaszerződés az Mt. Második Részének szinte bármely szabályától eltérhet. Mivel azonban ezen jogértelmezés meglehetősen abszurd eredményekre vezetne az Mt. rendelkezéseitől való eltérés tekintetében, így az említett szabály értelmezésének további szűkítése szükséges.⁸

Jelen tanulmány célja – a vonatkozó szakirodalom feldolgozásával és a különböző jogértelmezési módszerek alkalmazásával – azon további főbb jogintézmények megállapítása, amelyek ugyan tételesen nem szerepelnek az Mt. 209. § (2) és (3) bekezdésében deklarált kógens szabályok körében, azonban azoktól nem lehetséges az eltérés a vezetői munkaszerződésben.

2. ELTÉRÉS AZ MT. SZABÁLYAITÓL A RENDSZERTANI ÉRTELMEZÉS ALAPJÁN

2.1. Mentesülés rendelkezésre állási és munkavégzési kötelezettség teljesítése alól

Az Mt. 209. § (2) bekezdés *a*) pontja az Mt. 55. § (1) bekezdésében meghatározott rendelkezésre állási és munkavégzési kötelezettség teljesítése alóli mentesülés tizenhárom esete közül hat olyan pontot jelöl meg, melytől a vezetői munkaszerződés nem térhet el. Ezen szabály alapján a vezető állású munkavállaló – kötelező jelleggel – mentesül a jogszabály szerinti, az emberi reprodukciós eljárással összefüggő, egészségügyi intézményben történő kezelés alatt, illetve a kötelező orvosi vizsgálat és a szoptatásnak a törvényben meghatározott tartama alatt. Mentesül továbbá a jogszabály szerinti örökbefogadás előkészítése időszakában évente legfeljebb tíz munkanapra, a különös méltánylást érdemlő személyi, családi vagy elháríthatatlan ok miatt indokolt távollét tartamára, valamint a súlyos egészségi okból gondozásra szoruló hozzátartozójának, vagy a vezetővel közös háztartásban élő személynek nyújtott személyes gondozás céljából évente legfeljebb öt munkanapra.⁹

LŐRINCZ GYÖRGY egy tanulmányában kiemeli, hogy e tekintetben a rendszertani értelmezés alapján tovább bővíthető azon esetek köre, melyektől a vezetői munkaszerződés nem térhet el. Ezen jogértelmezés alapján semmisnek minősülne például azon szerződéses kikötés, mely szerint – eltérve az Mt. 55. § (1) bekezdés *a*) pontjától – a vezető keresőképtelensége esetén is köteles rendelkezésre állni és munkát végezni.¹⁰ Mivel a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997.

⁸ LŐRINCZ GYÖRGY: A vezetői munkaszerződés lehetséges tartalma. *Munkajog*, 2019/2. szám, 16.

⁹ Mt. 55. § (1) bekezdés *b*), *c*), *e*), *j*), *k*) és *l*) pontok

¹⁰ LŐRINCZ (2019), 17.

évi LXXXIII. törvény 44. § a) pontja alapján keresőképtelennek az tekinthető, aki betegsége miatt munkáját nem tudja ellátni, így részére betegszabadságot¹¹ kell kiadni.¹² Hasonlóan semmis lenne olyan szerződéses rendelkezés is, mely alapján a vezetőt terheli ezen kötelezettség abban az esetben is, ha a munkaköre ellátására egészségi okból alkalmatlan. A munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény (a továbbiakban: Mvt.) 49. § (1) bekezdés d) pontja szerint ugyanis a munkavállaló csak olyan munkára és akkor alkalmazható, ha mások egészségét, testi épségét nem veszélyezteti és a munkára – külön jogszabályokban meghatározottak szerint – alkalmas. A felek megállapodása pedig nem írhatja felül ezen (közjogi jellegű) munkavédelmi szabályt.

A rendszertani értelmezés alapján ugyancsak érvénytelen lenne a vezetői munkaszerződés azon kikötése is, mely előírná a bíróság vagy hatóság felhívására, vagy az eljárásban való személyes részvételhez szükséges időtartamra a rendelkezésre állási és munkavégzési kötelezettséget,¹³ mivel a vezető sem tagadhatja meg – a munkaszerződésre hivatkozva – a bírósági vagy a hatósági felhívás teljesítését. A vezető mulasztása, meg nem jelenése esetén a bíróság és a hatóság a törvényben előírt szankciót alkalmazhatná vele szemben,¹⁴ mely bírságoláson kívül adott esetben akár elővezetést is jelenthet.¹⁵

TASS EDINA kiemeli, hogy az Mt. 55. § (1) bekezdés m) pontja szerinti, a „*munkaviszonyra vonatkozó szabályban meghatározott időre*” való mentesülés lehetőségének kizárása szintén problematikus lehet, hiszen felmentési idő alatt, munkaszüneti napon, szabadság, betegszabadság, szülési szabadság, fizetés nélküli szabadság ideje alatt a vezető is mentesül munkavégzési kötelezettsége alól, így az ezzel ellentétes kikötés semmisséget eredményezne.¹⁶ A szerző továbbá hozzáteszi, hogy álláspontja szerint a hozzátartozó halálakor két munkanapra történő men-

¹¹ Ebből következően a vezető munkaszerződése a betegszabadságra vonatkozó szabályoktól (Mt. 126. §) sem térhet el a munkavállaló hátrányára [LŐRINCZ (2019), 17.].

¹² TASS EDINA: Az eltérési lehetőség terjedelme a vezető munkaszerződésében. In: PÁL LAJOS – PETROVICS ZOLTÁN (szerk.): *Visegrád 17.0. A XVII. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020. 316.

¹³ Mt. 55. § (1) bekezdés i) pont

¹⁴ Tass (2020), 316.

¹⁵ Például a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény 116. § (1) bekezdés b) pontja az alábbiak szerint rendelkezik: „[h]a az idézett az idézés ellenére nem jelenik meg, és ezt előzetesen, mielőtt az akadály a tudomására jut, haladéktalanul nem menti ki, vagy ha ez már nem lehetséges, az akadály megszűnése után nyomban, alapos okkal nem igazolja, a tanú elővezetése rendelhető el, vagy rendbírsággal sújtható.”

¹⁶ Tass (2020), 316.

tesülés¹⁷ kizárása „*erkölcsi okokból nem indokolt*”,¹⁸ így az ezen mentesülési esetet felülíró szerződéses rendelkezés valószínűleg jóerkölcsbe ütközne.¹⁹

2.2. Felmondási tilalmak

Az Mt. 209. § (2) bekezdés *b)* pontja szerint az Mt. 65. § (3) bekezdésében meghatározott felmondási tilalmak közül a vezetői munkaszerződésben nem zárható ki a várandósság, a szülési, apasági és szülői szabadság, valamint az emberi reprodukciós eljárás tartama alatti felmondási tilalom.²⁰ Az Mt. azonban a felmondási tilalmak körében nem jelöl meg több kógens szabályt, így a tényleges önkéntes tartalékos katonai szolgálatteljesítés, a gondozói munkaidő-kedvezmény, valamint a gyermek gondozása céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadság²¹ tartama alatt – a vezetői munkaszerződés rendelkezése alapján – a munkaviszony felmondhatóvá válhat.²²

A felmondási tilalmakra vonatkozó rendelkezések tekintetben szükséges kiemelni egy szabályozási ellentmondást. Az Mt. 210. § (1) bekezdés *a)* pontja szerint a vezető állású munkavállaló munkaviszonyának munkáltatói felmondással történő megszüntetése esetén a felmondási tilalmak közül az apasági szabadságra vonatkozó szabályokat nem kell alkalmazni. Ebből következően az apasági szabadság nem jelent felmondási védelmet a vezető állású munkavállaló tekintetében. Ugyanakkor, amint az fentebb említésre került, az Mt. 209. § (2) bekezdés *b)* pontja kógens szabályként határozza meg a vezetői munkaszerződés tekintetében – többek között – az apasági szabadság tartamát, így ezen felmondási tilalomtól a felek nem térhetnek el a vezető hátrányára. Ezen szabályozási ellentmondás feltehető indoka, hogy 2023. január 1. napi hatállyal – a 2019/1158 irányelv²³ átültetése céljából – módosításra kerültek az apasági szabadságra vonatkozó rendelkezések, melynek keretében a felmondási tilalmak kiegészültek – többek között – az apasági szabadsággal.²⁴ Ennek megfelelően a jelenleg hatályos Mt. 65. §

¹⁷ Mt. 55. § (1) bekezdés *f)* pont

¹⁸ TASS (2020), 317.

¹⁹ Mt. 27. § (1) bekezdés

²⁰ Mt. a 65. § (3) bekezdés *a)–d)* és *g)* pontok

²¹ Mt. a 65. § (3) bekezdés *e), f)* és *h)* pontok

²² TASS (2020), 317.

²³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1158 irányelve (2019. június 20.) a szülők és a gondozók vonatkozásában a munka és a magánélet közötti egyensúlyról és a 2010/18/EU tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről

²⁴ Megállapította: 2022. évi LXXIV. törvény egyes foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról 120. §.

(3) bekezdés c) pontja az apasági szabadság tartama alatti felmondási tilalomról rendelkezik. A jogalkotó azonban elmulasztotta ezzel összhangban módosítani az Mt. 210. § (1) bekezdés a) pontját, amely kizárja ezen felmondási védelmet a vezető állású munkavállaló tekintetében, holott az Mt. 209. § (2) bekezdés b) pontja azt kógens szabályként határozza meg.

Szükséges kiemelni, hogy 2023. január 1. napját megelőzően az Mt. 65. § (3) bekezdés c) pontja a gyermek gondozása céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadság tartama alatti felmondási tilalomról rendelkezett, melynek alkalmazását az akkor hatályos Mt. 210. § (1) bekezdés a) pontja kizárta a vezető állású munkavállaló munkaviszonyának munkáltatói felmondással történő megszüntetése esetén.²⁵ Ebből következően – álláspontom szerint – a jogalkotó továbbra is ezen felmondási tilalmat kívánja kizárni a vezető állású munkavállaló munkaviszonya tekintetében, azonban a normaszöveget nem módosította ennek megfelelően. Ugyanis, a jelenleg hatályos Mt. 65. § (3) bekezdés e) pontja rendelkezik a gyermek gondozása céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadság tartama alatti felmondási tilalomról [és nem az Mt. 65. § (3) bekezdés c) pontja].²⁶

2.3. A munka- és pihenőidőre vonatkozó szabályok

Az Mt. 209. § (2) bekezdés c) pontja szerint a vezető a várandóssága megállapításától a gyermeke hároméves koráig, illetve a gyermekét egyedül nevelő vezető a gyermeke hároméves koráig még munkaszerződés kikötése alapján sem kötelezhető éjszakai munkára.²⁷ A **törvény** 209. § (2) bekezdés d) és e) pontjai alapján tilalmazott a vezetői munkaszerződésben a vezető apasági szabadságra és szülői szabadságra, az f) pont szerint pedig a szülési szabadságra és a gyermek gondozására igénybe vehető fizetés nélküli szabadságra való jogának kizárása vagy korlátozása.²⁸ Mivel a törvény e tekintetben nem állapít meg további kógens rendelkezéseket, így a nyelvtani értelmezés alapján a vezetői munkaszerződés (az említett szabályok

²⁵ PÁL LAJOS: A vezető állású munkavállaló. In: KOZMA ANNA – LŐRINCZ GYÖRGY – PÁL LAJOS (szerk. PETROVICS ZOLTÁN): *A Munka Törvénykönyvének magyarázata*. Budapest, HVG-ORAC, 2020. 672.

²⁶ Ugyanakkor, ha az Mt. – ahogyan 2023. január 1. napját megelőzően – kizárná a gyermek gondozása céljából igénybe vett fizetés nélküli szabadság tartama alatti felmondási tilalmat, úgy a feleknek a vezetői munkaszerződésben nem lenne szükséges ezen védelmi szabálytól – az Mt. 209. § (2) bekezdés b) pontja alapján – eltérni, mivel az „*ex lege*” nem lenne alkalmazandó a vezető állású munkavállaló munkaviszonyának munkáltatói felmondással történő megszüntetése esetén.

²⁷ Mt. 113. § (5) bekezdés

²⁸ Tass (2020), 318.

kivételével) bármely munka- és pihenőidőre vonatkozó törvényi rendelkezéstől eltérhet. Lőrincz György ugyanakkor kiemeli, hogy egyes jogszabályok, illetve az Alaptörvény²⁹ további korlátok közé szorítják a munka- és pihenőidő lehetséges szerződéses meghatározását, így a rendszertani **értelmezés** alapján tovább bővíthető azon jogintézmények köre, melyektől nem lehetséges az eltérés.³⁰

Az Alaptörvény XVII. cikk (3) bekezdése kimondja, hogy *„[m]inden munkavállalónak joga van az egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez.”* Az Mvt. 2. § (2) bekezdése szerint *„[a] munkáltató felelős az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés követelményeinek megvalósításáért.”* Az Alaptörvény, illetve az Mvt. hivatkozott rendelkezéseiből következnek – többek között – a munkaidővel és annak beosztásával kapcsolatos korlátozó szabályok. Bár ezen korlátozó rendelkezések – az Mt. 113. § (5) bekezdés kivételével – nem szerepelnek az Mt. 209. § (2) bekezdésében, ugyanakkor az Alaptörvény és az Mvt. 2. § (2) bekezdés alapvető szabályából következően megállapíthatók olyan, a munkavállalók alapvető védelmét szolgáló szabályok, melyektől nem lehetséges az eltérés a vezető munkaidejének, illetve a munkaidő beosztásának tekintetében.³¹ Véleményem szerint e körbe sorolható például azon szabály, mely szerint a vezető teljes napi munkaideje legfeljebb napi nyolc óra,³² valamint – amennyiben a vezető munkarendje nem kötetlen³³ – a beosztás szerinti napi munkaideje legfeljebb tizenkét, a heti munkaideje pedig legfeljebb negyvennyolc óra lehet.³⁴ Álláspontom szerint továbbá a felek megállapodása nem emelheti az Mt. 109. § (2) bekezdésében meghatározott önként vállalható túlmunka maximális mértékét sem.

A felek szerződési szabadsága továbbá a pihenőidőre vonatkozó szabályozás tekintetében sem korlátlan. Az Alaptörvény XVII. cikk (4) bekezdése szerint ugyanis *„[m]inden munkavállalónak joga van a napi és heti pihenőidőhöz, valamint az éves fizetett szabadsághoz.”* Ebből következően az Mt napi és heti pihenőidőre, ezen belül a szabadságra vonatkozó rendelkezéseit sem lehet teljeskörűen kizárni a vezetői munkaszerződésben. A szabadsághoz való alkotmányos jog továbbá tiltja annak pénzben történő megváltását is, így az Mt. 122. § (5) bekezdésétől való eltérés sem lehetséges.³⁵

²⁹ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

³⁰ LŐRINCZ (2019), 18.

³¹ Ibid. 18.

³² Mivel az Mt. 92. § (2) bekezdés taxatív felsorolásában nem szerepel a vezető állású munkavállaló esete, így álláspontom szerint a felek nem állapíthatnak meg hosszabb teljes napi munkaidőt a vezetői munkaszerződésben.

³³ Az Mt. 209. § (4) bekezdése alapján – főszabály szerint – a vezető munkarendje kötetlen, azonban a felek ettől eltérően is megállapodhatnak.

³⁴ Mt. 99. § (2) bekezdés

³⁵ LŐRINCZ (2019), 18.

2.4. Kollektív szerződés hatályának kizárása

További kógens szabályt állapít meg az Mt. 209. § (3) bekezdése, mely szerint a vezetőre a kollektív szerződés hatálya nem terjeszthető ki. Ennek indoka, hogy egyrészt a vezető általában a munkáltató képviselőjében (és nem munkavállalói minőségben) vesz részt a kollektív szerződés megkötésében,³⁶ másrészt a kollektív szerződések rendeltetése, hogy csökkentsék a munkavállalók gazdasági, piaci kiszolgáltatottságát, amely azonban vezetők esetén nem jellemző.³⁷

Lőrincz György ugyanakkor megjegyzi, hogy ezen tilalom „[...] *igencsak formális, hiszen a joggyakorlat szerint az már nem tiltott, hogy akár szó szerint beemeli a vezető munkaszerződésébe a kollektív szerződés bármely rendelkezését.*”³⁸ Nincs tehát akadálya annak, hogy a felek a vezető munkaszerződésében rendelkezzenek olyan jogosultságokról biztosításáról, amelyek a kollektív szerződésben a munkavállalókat megilletik.³⁹ Ez azonban nem történhet a kollektív szerződésre való utalással, hanem egyedileg kell a munkaszerződésben kikötni, kvázi „*megismételni*” a kollektív szerződés vonatkozó rendelkezését.⁴⁰

2.5. Az alaphér szerződéses meghatározása

Mivel az Mt. 209. §-a a vezetői munkaszerződés számára lehetővé teszi az eltérést az Mt. 42. § (2) bekezdésétől, illetve a 45. § (1) bekezdésétől is, így a nyelvtani értelmezés szerint „[...] *jogszerűnek látszik a munkabér kikötésének teljes kizárása.*”⁴¹ Ugyanakkor, mivel a munkaviszony fogalmi eleme a munkáltató munkabérfizetési kötelezettsége, illetve a munkaszerződés egyik kötelező tartalmi eleme az alaphér, így a vezetői munkaszerződésben a feleknek – a munkabér tekintetében – legalább az alaphérben szükséges megállapodniuk, ellenkező esetben a munkaviszony nem jön létre.⁴²

Az viszont kérdéses, hogy a vezető alaphérének el kell-e érnie a kötelező legkisebb munkabér összegét, mivel az Mt. 209. §-a nem határozza meg kógens szabályként sem a 136. § (1) bekezdést, sem a 153. §-t. Az ún. „minősített

³⁶ Mt. indokolás. A 209. §-hoz fűzött indokolás.

³⁷ TASS (2020), 318.

³⁸ LŐRINCZ (2019), 17.

³⁹ TASS (2020), 318.

⁴⁰ PÁL (2020), 670.

⁴¹ LŐRINCZ (2019), 18.

⁴² BANKÓ ZOLTÁN: A munkajogviszony létesítése és kezdete. In: KISS GYÖRGY (szerk.): *Munkajog*. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 164.

vezető⁴³ esetén ezen kérdésre egyértelmű válasz adható, mivel a vezetői jogállás egyik törvényi feltétele, hogy a munkavállaló alaphére elérje a kötelező legkisebb munkabér hétszeresét.⁴⁴ Ellentétben a minősített vezetővel, az ún. „ex lege” vezető állású munkavállaló⁴⁵ jogviszonyára nézve azonban az Mt. nem tartalmaz olyan előírást, mely szerint az alaphérének el kell érnie ezen összeget. TASS EDINA azonban megjegyzi, hogy ezen kérdés inkább „[...] elméleti, mert a gyakorlati életben ennek problémája nemigen merül fel.”⁴⁶

3. ELTÉRÉS AZ MT. SZABÁLYAITÓL A JOGELVEK FÉNYÉBEN TÖRTÉNŐ ÉRTELMEZÉS ALAPJÁN

Bár az alapelvi rendelkezéseket a törvény első része tartalmazza, azonban az Mt. második részében deklarált egyes jogszabályi rendelkezések szükségképpen összekapcsolódnak az egyes alapelvekkel. A jogelvek fényében történő értelmezés alapján tehát megállapíthatók olyan további jogintézmények is, melyektől nem lehetséges az eltérés, mivel azok „*immanens tartalmát képezik az adott alapelvnek.*”⁴⁷

3.1. Az adott helyzetben általában elvárható magatartás és tájékoztatási kötelezettség

Az Mt. 179. § (1) bekezdése a munkavállaló kártérítési felelősségének általános, vétkességi formáját az Mt. 6. § (1) bekezdésében rögzített adott helyzetben általában elvárható magatartás alapelvéhez, zsinórmértékéhez köti.⁴⁸ Az Mt. ezen szabálya szerint a munkavállaló a munkaviszonyból származó kötelezettségének megszegésével okozott kárt akkor köteles megtéríteni, ha nem úgy járt el, ahogy

⁴³ Az Mt. 208. § (2) bekezdése szerint a munkaszerződés a vezetőre vonatkozó rendelkezések alkalmazását írhatja elő, ha a munkavállaló a munkáltató működése szempontjából kiemelkedő jelentőségű vagy fokozottan bizalmi jellegű munkakört tölt be és az alaphére eléri a kötelező legkisebb munkabér hétszeresét.

⁴⁴ Mt. 208. § (2) bekezdés

⁴⁵ Mt. 208. § (1) bekezdése szerint – a törvény erejénél fogva – vezető állású munkavállalónak minősül a munkáltató vezetője, valamint a közvetlen irányítása alatt álló és – részben vagy egészben – helyettesítésére jogosított más munkavállaló.

⁴⁶ TASS (2020), 324.

⁴⁷ LŐRINCZ (2019), 18.

⁴⁸ LŐRINCZ GYÖRGY: Az Mt. általános rendelkezései. In: KOZMA ANNA – LŐRINCZ GYÖRGY – PÁL LAJOS (szerk.: PETROVICS ZOLTÁN): *A Munka Törvénykönyvének magyarázata*. Budapest, HVG-ORAC, 2020. 16.

az adott helyzetben általában elvárható. Ebből következően bizonyára jogellenes lenne a vezetői munkaszerződés azon kikötése, amely a vezető kárfelelősségét vétkességétől (felróhatóságától) független alapra helyezné. Továbbá, ezen logika alapján szintén érvénytelennek minősülne azon rendelkezés is, amely az Mt. 56. §-ában meghatározott hátrányos jogkövetkezmény alkalmazását vétkességétől független magatartás esetén is lehetővé tenné.⁴⁹

Lőrincz György kiemeli, hogy az Mt. 6. § (4) bekezdésében rögzített általános tájékoztatási kötelezettség szintén nem zárható ki a felek jogviszonyában. A szerző azonban hozzáteszi, hogy „[a]z már viszont kérdéses, hogy a vezető munkaszerződésében jogszerűen mellőzhetik-e a felek az Mt. 46. §-ában előírt tájékoztatást”,⁵⁰ amely az Mt. 6. § (4) bekezdése szerinti általános, alapelvi jellegű tájékoztatási kötelezettség egy konkretizált formája.⁵¹ Álláspontom szerint ezen kérdésre nemleges válasz adható, mivel az Mt. 46–47. §-aiban rögzített szabályok deklarálásával a jogalkotó a 2019/1152 irányelv⁵² által előírt jogharmonizációs kötelezettségének tett eleget.⁵³ A rendszertani értelmezésből következően tehát a felek nem zárhatják ki az Mt. 46. §-a által előírt munkáltatói tájékoztatási kötelezettséget, mivel ezen szerződéses rendelkezés kvázi „uniós jogba ütközne.” Ezen álláspontot erősíti az Mt. 5. § (1) bekezdésében előírt értelmezési alapelv is, mely szerint az Mt. rendelkezéseit Magyarország és az Európai Unió jogrendjével, így – többek között – az irányelvekkel összhangban kell értelmezni.

3.2. A jóhiszeműség és a tisztesség, valamint a méltányos mérlegelés követelménye

A jóhiszeműség és a tisztesség alapelvéből szintén levezethetők olyan további szabályok, amelyekről a vezetői munkaszerződés nem térhet el. Ezen generálklauszulából következően a felek például nem zárhatják ki a munkaviszony munkáltató részéről történő jogellenes megszüntetése esetére a munkáltató kártérítési kötelezettségét,⁵⁴ illetve nem térhetnek el a munkabér védelmével kapcsolatos

⁴⁹ LŐRINCZ (2019), 18.

⁵⁰ Ibid. 18.

⁵¹ KUN ATTILA: A munkajog alapelvei – generálklauszulák az Mt.-ben. In: KISS GYÖRGY (szerk.): *Munkajog*. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 85.

⁵² Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1152 irányelve (2019. június 20.) az Európai Unióban alkalmazandó átlátható és kiszámítható munkafeltételekről.

⁵³ BANKÓ ZOLTÁN – BERKE GYULA – KISS GYÖRGY – SZŐKE GERGELY LÁSZLÓ: *Nagykommentár a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényhez* (Új Jogtár, elektronikus kiadvány). Budapest, Wolters Kluwer, 2023. Az Mt. 46. §-ához fűzött kommentár.

⁵⁴ Mt. 82. §

rendelkezésektől⁵⁵ a vezető hátrányára.⁵⁶ Valószínűleg szintén ezen alapelve ütközne a vezetői munkaszerződés azon kikötése is, amely – eltérve az Mt. 45. § (5) bekezdésétől – három hónapnál hosszabb próbaidőt állapítana meg.⁵⁷

A felek szerződési szabadságának továbbá korlátokat szab a méltányos mérlegelés követelménye, mely szerint a munkáltató a munkavállaló érdekeit a méltányos mérlegelés alapján köteles figyelembe venni, a teljesítés módjának egyoldalú meghatározása aránytalan sérelmet nem okozhat a munkavállalónak.⁵⁸ Ezen alapelv kompromisszumot kíván teremteni a munkáltató döntési hatalma, utasítási autonómiája és a munkavállalók védelmi igénye között.⁵⁹ A munkáltató ugyanis számos olyan intézkedést foganatosíthat, amely természeténél fogva sérelmes lehet a munkavállaló számára, az Mt. azonban tilalmazza az aránytalanul, súlyosan sérelmes intézkedések meghozatalát. Bár a törvény nem ad konkrét támpontokat arra nézve, hogy a munkáltató a munkavállaló mely érdekeit köteles figyelembe venni a méltányos mérlegelés alapján, de a joggyakorlat és a köznap értelemezés alapján – többek között – e körbe tartozhatnak a munkavállaló személyes körülményei, egészségügyi állapota, családi állapota, életkora, beosztása stb.⁶⁰ Ebből következően, álláspontom szerint érvénytelen lenne a vezetői munkaszerződés azon kikötése, mely szerint a munkáltató bármikor jogosult a munkaszerződéstől eltérően foglalkoztatni a vezetőt,⁶¹ mivel a munkáltató a munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatás elrendelése esetén is köteles figyelembe venni a méltányos mérlegelés követelményét.⁶² Az arányosság elve ugyanis megköveteli, hogy a munkakörből eltérő foglalkoztatás ne okozzon nagyobb érdeksérelmet a munkavállalónak, mint amekkorát a munkáltató szenvedne el azzal, hogy nem gyakorolja ezen jogát.⁶³

Véleményem szerint szintén érvénytelen lenne a vezetői munkaszerződés azon rendelkezése, mely alapján a munkáltató – amennyiben a vezető munkarendje nem kötetlen – bármikor, „tetszése szerint” elrendelhet rendkívüli munkaidőt. Bár a rendkívüli munkaidőben történő munkavégzésre való köte-

⁵⁵ A munkabér védelme kapcsán ugyanakkor TASS EDINA megjegyzi, hogy álláspontja szerint annak nincs akadálya, hogy a felek – eltérve az Mt. 154. §-ától – megállapodjanak a munkabér (részben vagy egészben) devizában történő kifizetésről [TASS (2020), 324.].

⁵⁶ LŐRINCZ (2019), 18–19.

⁵⁷ TASS (2020), 324.

⁵⁸ Mt. 6. § (3) bekezdés

⁵⁹ KUN ATTILA: A méltányos mérlegelés elve a magyar munkajogban – méltánytalanul mellőzve? *Magyar Jog*, 2017/12. szám, 735.

⁶⁰ Ibid. 736.

⁶¹ Mt. 53. §

⁶² Lásd pl. EH 2008.1897.; EH 2009.1979.

⁶³ BANKÓ–BERKE–KISS–SZŐKE (2023) az Mt. 53. §-ához fűzött kommentár.

lezés a munkáltató mérlegelési jogkörébe tartozik, azonban a munkáltató e jogát nem gyakorolhatja korlátlanul, mivel annak határokat szab – többek között – a méltányos mérlegelés követelménye. A rendkívüli munkaidő elrendeléséhez ugyanis – a jogintézmény jellegéből, rendeltetéséből következően – a rendes munkaidő-beosztáshoz képest „többletfeltétel”, vagyis „[...] valamilyen az általánostól, illetve az átlagostól eltérő körülmény fennállása” szükséges.⁶⁴

4. A SZERZŐDÉSI SZABADSÁG érvényesülése

A KÚRIAI HATÁROZATOK TÜKRÉBEN

A Kúria 2017-ben közzétett két döntésében is értelmezte a vezetői munkaszerződés eltérési lehetőségét az Mt. Második Részétől. A jogirodalomban azonban eltérő álláspontok alakultak ki ezen határozatok értelmezése kapcsán. Jelen fejezet célja ezen döntések ismertetése, illetve a lehetséges értelmezések, következtetések levonása a vezetői munkaszerződés tartalmát illetően.

4.1. A Kúria Mfv.I.10.530/2017. határozata

A jogeset tényállása szerint az alperes egy megyei önkormányzat tulajdonában álló egyszemélyes gazdasági társaság. Az Önkormányzat Közgyűlése határozatával – határozatlan időre – a felperest választotta meg az alperes társaság ügyvezetőjének, mely tevékenységet munkaviszony keretében látott el. A felperes munkaszerződése a munkaviszonyra az Mt. vezető állású munkavállalókra irányadó szakaszait, a munkaviszony megszüntetésére pedig az Mt.-ben és a Ptk.-ban, valamint a munkaszerződésben rögzített rendelkezéseket rendelte alkalmazni. A munkaszerződés továbbá úgy rendelkezett, hogy a munkáltató a munkavállalót az ügyvezetői tisztségből bármikor azonnali hatállyal visszahívhatja, mely egyben a munkaviszony megszüntetését is eredményezi. A visszahívást a munkáltató nem köteles indokolni. Az ügyvezető munkaviszonyát a közgyűlés visszahívással, indoklás és felmondási idő közbeiktatása nélkül megszüntette.⁶⁵

A volt ügyvezetőnek a munkaviszony jogellenes megszüntetésének jogkövetkezményei alkalmazására irányuló keresetét az elsőfokú bíróság elutasította. A felperes fellebbezése folytán eljáró törvényszék közbenső ítéletével az elsőfokú

⁶⁴ PÁL LAJOS: A munkaidő megszervezésének jogintézményeiről és jogi természetükről. In: ÁBRAHÁM MÁRTA – BERKE GYULA – TÁLNÉ MOLNÁR ERIKA (szerk.): *Exemplis discimus: Emlékkötet Radnay József születésének 95. évfordulójára*. Budapest, Kúria – Pázmány Press, 2022. 363.

⁶⁵ Mfv.I.10.530/2017. [1]–[5] pontok

ítéletet megváltoztatta és megállapította, hogy az önkormányzat közgyűlése a felperes munkaviszonyát jogellenesen szüntette meg. A törvényszék álláspontja szerint a felperes munkaszerződése alapján a perben a visszahívás és a munkaviszony megszüntetése fogalmait kellett értelmezni. Ugyanis, amennyiben a felek a munkaszerződést úgy értelmezték – miként az az alperes másodfokú tárgyaláson kifejtett nyilatkozatából kitűnt –, hogy a visszahívás egyben az azonnali hatályú munkaviszony-megszüntetéssel azonos, úgy a visszahívásra az azonnali hatályú felmondás szabályai az Mt.-ben foglaltak szerint irányadók. Ennek kapcsán a törvényszék kiemelte, hogy az Mt. 210. § (2) bekezdése a vezető állású munkavállalóval szembeni azonnali hatályú felmondás tekintetében tartalmaz határidőt. Az azonnali hatályú felmondást tehát a vezető állású munkavállaló esetén is indokolni kell, mivel kizárólag az alapul szolgáló ok feltárása és megjelölése esetén van mód arra, hogy a szubjektív és objektív határidő vizsgálatára sor kerülhessen. A fentiekből következően az önkormányzat közgyűlésének módjában állt azonnali hatályú felmondással a felperes munkaviszonyát megszüntetni, ugyanakkor azt indokolással kellett volna ellátnia. Mivel azonban a visszahívás – melyet egyúttal a felperes munkaviszonyának azonnali hatályú felmondásaként szükséges értékelni – nem tartalmazott indokolást, így a munkaviszony megszüntetése jogellenes.⁶⁶

Az alperes társaság felülvizsgálati kérelmében hangsúlyozta, hogy álláspontja szerint a perbeli esetben a munkaviszony megszüntetésére nem az Mt. rendelkezései az irányadók, mivel a megszüntetést a munkaszerződés – visszahívás esetén – az Mt.-től eltérően szabályozta. A munkaviszony megszüntetése ugyanis nem a súlyos szerződésszegésre alapított rendkívüli felmondás⁶⁷ esete, hanem „rendes” felmondás⁶⁸ történt, melynek vonatkozásában a felmondási időt a munkaszerződés az Mt.-től eltérően határozta meg azzal, hogy kizárta a felmondási időt. A törvényszék így „egybemosta” a felek által kötött munkaszerződést a „rendes felmondás” és az azonnali hatályú felmondás viszonyában. Mindebből következően az alperes álláspontja szerint a törvényszék megsértette az Mt. 209. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezést, amely szerint a vezetői munkaszerződés az Mt. Második Részében foglaltaktól eltérhet. A döntés továbbá az Mt. 210. § (1) bekezdés *b)* pontjába ütközik, amelynek értelmében a munkáltatói felmondás esetén az Mt. 66. § (1)–(6) bekezdését nem kell alkalmazni, azaz a munkáltató a felmondást nem köteles indokolni.⁶⁹

⁶⁶ Mfv.I.10.530/2017. [9]–[23] pontok

⁶⁷ Mt. 210. § (2) bekezdés

⁶⁸ Mt. 210. § (1) bekezdés

⁶⁹ Mfv.I.10.530/2017. [24]–[31] pontok

A felülvizsgálati kérelmet elutasító ítéletében a Kúria kiemelte, hogy a bírói gyakorlat szerint a gazdasági társaság munkaviszonyban álló vezető tisztségviselőjének a munkaviszonya megszüntethető a Ptk. 3:25. § (1) bekezdés c) pontja szerinti visszahívással. Amennyiben azonban a visszahívás nem felel meg a vezető tisztségviselővel fennálló munkaviszony megszüntetésére megállapított munkajogi rendelkezéseknek, úgy a munkáltatónak viselnie kell a megszüntetés jogellenessége miatti következményeket.⁷⁰ Ebből következően a gazdasági társaság munkaviszonyban álló vezető tisztségviselője jogviszonyának megszüntetéséhez önmagában a visszahívás nem elegendő, mivel annak meg kell felelnie a vonatkozó munkajogi rendelkezéseknek, adott esetben az Mt. 78. §-a szerinti azonnali hatályú felmondás szabályainak.⁷¹

A perbeli esetben az alperes a felülvizsgálati kérelmében sem vitatta, hogy az ügyvezető munkaviszonyát visszahívással, azonnali hatállyal kívánta megszüntetni. Ugyanakkor iratellenes azon alperesi álláspont, hogy erre az intézkedésre nem az Mt. azonnali hatályú felmondásra, hanem a felmondásra vonatkozó rendelkezése az irányadó azzal, hogy a felmondási időt a felek a munkaszerződésben kizárták. A felek közti munkaszerződés vonatkozó rendelkezése nem értelmezhető ekként. *„Abból ugyanis, hogy a munkáltató a munkavállalót ügyvezetői tisztségéből bármikor azonnali hatállyal visszahívhatja, amely egyben a munkavállaló munkaviszonyának megszüntetését is eredményezi, a logika szabályai szerint sem következik, hogy a felmondásra irányadó Mt. 69. §-ában foglalt felmondási idő szabályaitól eltértek.”*⁷² *„A munkaszerződés [...] azon rendelkezése, hogy a munkáltató a visszahívást nem köteles indokolni, a fentiek alapján az azonnali hatályú felmondásként értékelendő visszahívásra nem vonatkozhat. Ellenkező értelmezés esetén a visszahívás munkaviszonyt megszüntető intézkedésként történő értékelésekor nem lenne különbség a felmondási idő nélküli – indoklás nélkül kiadható – felmondás és az azonnali hatályú felmondás között. Az ilyen szerződéses kikötés az Mt. 64. § (1) bekezdésébe ütközik, mely rendelkezéstől az Mt. 85. § (1) bekezdés b) pontja alapján nem megengedett a munkaszerződésben sem az eltérés. Ezért e szerződéses kikötés az Mt. 27. § (1) bekezdés alapján semmis.”*⁷³

⁷⁰ Lásd pl. BH 1995. 253. II.

⁷¹ LŐRINCZ (2019), 19.

⁷² Mfv.I.10.530/2017. [35] pont

⁷³ Mfv.I.10.530/2017. [37] pont

4.2. A Kúria Mfv.I.10.574/2017. határozata

A jogeset tényállása szerint a felperes kereskedelmi igazgató munkakört töltött be az alperes munkáltatónál. A vezető állású munkavállaló munkaszerződésébe foglalt versenytilalmi klauzulában a munkavállaló kijelentette, hogy a szerződés lejártát követő három évig az alperes munkáltató konkurenciájával/vevőpartnerével és/vagy azok többségi tulajdonosával, illetve azok többségi tulajdonában álló gazdasági társaságokkal csak a munkáltató előzetes jóváhagyásával tarthat fenn üzleti kapcsolatot. A felek továbbá rögzítették, hogy ezen ponttal eltérnek az Mt. 228. § (2) bekezdésétől, mivel a klauzula ellenértéket nem tartalmazott. A munkaviszonyt a munkáltató a próbaidő alatt azonnali hatályú felmondással megszüntette. A munkavállaló által a munkaviszony-megszüntetés jogellenességének megállapítása iránt indított perben – többek között – a versenytilalmi megállapodásra vonatkozó kikötés érvényessége is kérdésessé vált, annak ingyenességére tekintettel.⁷⁴

Az elsőfokú bíróság a keresetet elutasította, míg a másodfokú bíróság a versenytilalmi megállapodás semmisségét állapította meg. A törvényszék ítéletében kimondta, hogy *„[a]z Mt. 228. §-ából következően a versenytilalmi megállapodás visszatérő jogügylet, annak megkötésével a munkavállaló azt vállalja, hogy megfelelő ellenérték fejében meghatározott magatartástól tartózkodik. Az Mt. kifejezetten előírja az ellenérték kikötését, ettől a felek még vezető állású munkavállaló esetében sem térhetnek el olyan mértékben, ami a jogintézményt ingyenessé teszi. Mivel a felperessel kötött megállapodás ellenértéket egyáltalán nem tartalmaz, a munkaszerződésnek ez a kikötése jogszabályba ütközés miatt semmis, vagyis érvénytelen.”*⁷⁵

Felülvizsgálati kérelmében az alperes a másodfokú ítélet contra legem jellegére hivatkozott.⁷⁶ Álláspontja szerint, ha a jogalkotó a vezető állású munkavállaló esetén is el akarta volna kerülni a versenytilalmi megállapodás ingyenességének lehetőségét, akkor a megállapodást az Mt. 209. § (2) bekezdése szerinti kivételek körébe sorolta volna. Ilyen szándéka a jogalkotónak azonban nem volt, így a másodfokú ítélet olyan szöveggel és tartalommal egészítette ki a 209. § (1)–(2) bekezdéseiben foglaltakat, amely nem szerepel a törvényben, azzal ellentétes.⁷⁷

A felülvizsgálati kérelmet elutasító ítéletében a Kúria kifejtette, hogy ugyan az Mt. 209. § (2) bekezdésében foglalt kivételek között a versenytilalmi megállapodás nem szerepel, azonban *„[a] versenytilalmi megállapodás érvényességének*

⁷⁴ Mfv.I.10.574/2017. [1]–[6] pontok

⁷⁵ Mfv.I.10.574/2017. [14] pontok

⁷⁶ TERCSÁK TAMÁS: Értelmezési gyakorlatok – Az ügyvezetői munkaszerződés tartalmi alakításának szabadságáról a Kúria két határozatának tükrében. *Munkajog*, 2023/3. szám, 53.

⁷⁷ Mfv.I.10.574/2017. [16]–[19] pontok

*alapvető feltétele, hogy a munkavállalói (és ebbe a körbe a vezető állású munkavállaló is beleértendő) kötelezettsége teljesítése fejében a munkáltató ellenértéket fizessen.”*⁷⁸ „Minderre figyelemmel a másodfokú bíróság ítéletében helytállóan jutott arra a következtetésre, hogy az Mt. kifejezetten előírja a versenytilalmi megállapodás esetén az ellenértéket, így a felek attól nem térhetnek el olyan mértékben, ami a jogintézményt ingyenessé tenné.”⁷⁹

4.3. A kúriai határozatok értelmezési lehetőségei

TRENYISÁN MÁTÉ a Kúria Mfv.I.10.530/2017. határozatát elemző tanulmányában egyetért a bírósággal a tekintetben, hogy a visszahívás jogszerűen szüntetheti meg az ügyvezető munkaviszonyát, valamint abban is, hogy a perbeli esetben a munkáltató intézkedése azonnali hatályú felmondásként értékelendő. Ugyanakkor álláspontja szerint a munkáltatót indokolási kötelezettség nem terhelte, mivel az Mt. 209. §-a alapján a felek a vezetői munkaszerződésben jogszerűen tértek el az Mt. 78. §-ától. A szerző ugyanis az Mt. 209. §-át *lex specialis*-nak tartja az Mt. tipikus munkaviszonyra vonatkozó szabályaihoz, így – többek között – az Mt. 64. §-ához és az ettől való eltérést tiltó Mt. 85. § (1) bekezdéséhez képest. Ebből következően a 209. § (1) bekezdése által megnyitott eltérési lehetőség korlátjaként csak a 209. § (2)–(3) bekezdésében foglalt kivételeket fogadja el, vagyis az Mt. Második Rész egyes fejezeteinek végén felsorolt kógens rendelkezéseket nem tartja a kivételek körébe sorolhatónak. Mivel az Mt. 78. §-a nem tartozik az Mt. 209. § (2)–(3) bekezdések szerinti kivételek közé, így az azonnali hatályú felmondás indoklására vonatkozó szabályoktól – a Kúria határozatával ellentétben – Trenyisán szerint megengedett az eltérés. Minderre tekintettel a törvényszék és a Kúria okfejtése „[...] *contra legem* jogértelmezésen alapul.”⁸⁰

Ugyanakkor Lőrincz György véleménye szerint „[...] a Kúria értelmezésének *contra legem* minősítése túlzó és nem feltétlenül megalapozott.” Lőrincz ugyanis – Trenyisán által kifejtett mellett – védhetőnek tart egy olyan álláspontot is, mely szerint az Mt. Második Részének egyes fejezetei végén meghatározott kógens rendelkezések, illetve az Mt. 209. §-a egyaránt különös rendelkezésnek minősülnek az Mt. 43. §-ához képest, így ezek a kógens szabályok az Mt. 209. § (2)–(3) bekezdésével nem konkurálnak. Ebből következően a Második Rész fejezeteinek végén meghatározott, eltérést nem engedő szabályok a vezetői munkaszerződésre is alkalmazandók, vagyis azoktól sem térhet el.⁸¹

⁷⁸ Mfv.I.10.574/2017. [27] pont

⁷⁹ Mfv.I.10.574/2017. [29] pont

⁸⁰ TRENYISÁN (2019), 59–60.

⁸¹ LŐRINCZ (2019), 20.

TERCSÁK TAMÁS **álláspontja szerint** a Kúria Mfv.I.10.530/2017. határozata kétfajta módon értelmezhető. A „pesszimista olvasat” szerint a Kúria a vezetői munkaszerződések tartalmi elemeinek összességére vonatkozó általánosítás igényével mondta ki, hogy a vezető állású munkavállalókra is vonatkoznak az Mt. Második Része fejezeteinek végén deklarált kógens rendelkezések. Ezen értelmezés szerint tehát a Kúria a vezetői munkaszerződés szerződési szabadságát „radikálisan visszanyeste”, és a törvényhozó által (látszólag) megnyitott széles körű tartalomalakítási szabadságot bezárta. Az „optimista olvasat” szerint viszont a Kúria csupán az elé kerülő konkrét ügyet bírálta el anélkül, hogy az Mt. 209. § (1)–(3) bekezdésének „[...] alkalmazási kereteit az általánosság igényével meg akarta volna vonni.” A Kúria a konkrét ügy kapcsán úgy ítélte meg, hogy munkaszerződés vonatkozó rendelkezése azonnali hatályú felmondásként értelmezendő, azt nem lehet a („rendes”) felmondás felmondási idő nélküli „változatának” tekinteni. A bíróság szerint tehát lényegében új megszüntetési módot hoztak volna létre a felek, és ezért ütközött a konkrét szerződéses klauzula az Mt. 64. § (1) bekezdésébe. Ebből azonban nem következik szükségszerűen az, hogy a felmondás vagy akár az azonnali hatályú felmondás törvényi szabályaitól ne lehetne eltérni a vezető állású munkavállaló munkaszerződésében. Az optimista értelmezés szerint tehát az eltérés nem tilos, azonban világosan meg kell fogalmazni, hogy mely szabályoktól kívánnak a felek eltérni. Az eltérés továbbá nem lehet olyan mértékű, „[...] amely a munkajog alapvető intézményeit a felismerhetetlenségig átalakítja, olyan jellegű pedig végképp nem, ami azt másik alapvető munkajogi intézmény jellemző tulajdonságaival ruházza föl.”⁸²

Tercsák szerint Kúria Mfv.I.10.574/2017. határozata szintén egy pesszimista és egy optimista nézőpontból értelmezhető. Az előbbi szerint a Kúria továbbment az Mfv.I.10.530/2017. számú határozattal megnyitott úton, és az Mt. olyan rendelkezése kapcsán is eltérési tilalmat állapított meg, amely még csak a „fejezetvégi” kógens rendelkezések között sem szerepel.⁸³ Ezzel a bíróság az Mt. 209. §-ának alkalmazásával kapcsolatos joggyakorlatot véglegesen elbizonytalanította, mivel innentől kezdve a munkaviszony felei az Mt. Második Részének egyetlen rendelkezése kapcsán sem lehetnek biztosak abban, hogy attól érvényesen eltérhetnek-e. Ezen értelmezés szerint például az is kétséges, hogy a vezetői munkaszerződés a végkielégítés összegét az Mt.-ben meghatározottnál alacsonyabb mértékben állapíthatja-e meg.⁸⁴ Az optimista értelmezés szerint a Kúria Mfv.I.10.574/2017.

⁸² TERCSÁK (2023), 52–53.

⁸³ Az Mt.-nek ugyanis a versenytilalmi megállapodást szabályozó XVIII. fejezetéhez nem kapcsolódik „Eltérő megállapodás” címet viselő rendelkezés [LŐRINCZ (2019), 19.].

⁸⁴ Az érvényes eltérés lehetősége annak ellenére is kétséges, hogy az Mt.végkielégítést szabályozó 77. §-át a (X. fejezetvégen elhelyezkedő) 85. § nem említi a kógens rendelkezések között [TERCSÁK (2023), 54–55.].

számú határozata az Mfv.I.10.530/2017. számú határozatban elfoglalt álláspont „logikus folytatásának” tekinthető, mivel a bíróság nem általában mondta ki az eltérés kizártságát, hanem csupán a versenytilalmi ellenérték teljes kizárásának tilalmát állapította meg. A bíróság döntése szerint tehát nem az eltérés tilos általában (még alapvető munkajogi jogintézmények tekintetében sem), hanem csak az olyan mértékű, amely a konkrét jogintézményt megfosztaná annak valamely jellegadó tulajdonságától.⁸⁵

5. ÖSSZEFOGLALÓ

Összeségében elmondható, hogy az Mt. 209. § (2) és (3) bekezdésében deklarált kógens szabályokon túl, a különböző jogértelmezési módszerek alkalmazásával megállapíthatók olyan további rendelkezések is, melyektől a vezetői munkaszerződés nem térhet el a munkavállaló hátrányára. A felek szerződési szabadságának továbbá gátat szab a bírói gyakorlat, melynek értelmezése azonban kétséges. Egyes jogirodalmi álláspontok szerint a Kúria a vezetői munkaszerződések tartalmi elemeinek összességére vonatkozó általánosítás igényével mondta ki, hogy a vezető állású munkavállalókra is vonatkoznak az Mt. Második Része fejezeteinek végén deklarált, eltérést nem engedő rendelkezések, vagyis azoktól sem térhet el. Más álláspontok szerint a Kúria csupán az elé kerülő konkrét ügyeket bírálta el anélkül, hogy az Mt. 209. § (1)–(3) bekezdésére vonatkozó általános megállapítást kívánt volna tenni. Ezen értelmezés szerint a vezetői munkaszerződés eltérhet a „fejeztvégi” kógens rendelkezésektől, azonban a feleknek világosan meg kell jelölniük, hogy mely szabályoktól kívánnak eltérni. Az eltérés továbbá nem lehet olyan mértékű, *„[...] amely a munkajog alapvető intézményeit a felismerhetetlenségig átalakítja, olyan jellegű pedig végképp nem, ami azt másik alapvető munkajogi intézmény jellemző tulajdonságaival ruházza föl.”*⁸⁶

⁸⁵ Ibid. 53–54.

⁸⁶ Ibid. 52.

IRODALOMJEGYZÉK

- BANKÓ ZOLTÁN – BERKE GYULA – KISS GYÖRGY – SZŐKE GERGELY LÁSZLÓ: *Nagykommentár a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényhez* (Új Jogtár, elektronikus kiadvány). Budapest, Wolters Kluwer, 2023.
- BANKÓ ZOLTÁN: A munkajogviszony létesítése és kezdete. In: KISS GYÖRGY (szerk.): *Munkajog*. Budapest, Dialóg Campus, 2020.
- KISS GYÖRGY: A munkajog szabályozásának dilemmái. *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/2. különszám
- KUN ATTILA: A méltányos mérlegelés elve a magyar munkajogban – méltánytalanul mellőzve? *Magyar jog*, 2017/12. szám
- KUN ATTILA: A munkajog alapelvei – generálklauzulák az Mt.-ben. In: KISS GYÖRGY (szerk.): *Munkajog*. Budapest, Dialóg Campus, 2020.
- KUN ATTILA: Munkajogi elvi kérdések: a felek (munkáltató és munkavállaló) egyéni megállapodásainak mozgásteréről. *Glossa Iuridica*, 2020, VII. különszám
- LŐRINCZ GYÖRGY: A vezetői munkaszerződés lehetséges tartalma. *Munkajog*, 2019/2. szám
- LŐRINCZ GYÖRGY: Az Mt. általános rendelkezései. In: KOZMA ANNA – LŐRINCZ GYÖRGY – PÁL LAJOS (szerk. PETROVICS ZOLTÁN): *A Munka Törvénykönyvének magyarázata*. Budapest, HVG-ORAC, 2020.
- PÁL LAJOS: A munkaidő megszervezésének jogintézményeiről és jogi természetükről. In: ÁBRAHÁM MÁRTA – BERKE GYULA – TÁLNÉ MOLNÁR ERIKA (szerk.): *Exemplis discimus: Emlékkötet Radnay József születésének 95. évfordulójára*. Budapest, Kúria – Pázmány Press, 2022.
- PÁL LAJOS: A vezető állású munkavállaló. In: KOZMA ANNA – LŐRINCZ GYÖRGY – PÁL LAJOS (szerk. PETROVICS ZOLTÁN): *A Munka Törvénykönyvének magyarázata*. Budapest, HVG-ORAC, 2020.
- TASS EDINA: Az eltérési lehetőség terjedelme a vezető munkaszerződésében. In: PÁL LAJOS – PETROVICS ZOLTÁN (szerk.): *Visegrád 17.0. A XVII. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020.
- TERCSÁK TAMÁS: Értelmezési gyakorlatok – Az ügyvezetői munkaszerződés tartalmi alakításának szabadságáról a Kúria két határozatának tükrében. *Munkajog*, 2023/3. szám
- TÖRŐ EMESE: A vezető állású munkavállalók jogállásának specifikumai. *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/2. különszám
- TRENYISÁN MÁTÉ: Egy ítélet margójára – eltérési lehetőségek a vezető állású munkavállaló munkaszerződésében. *Munkajog*, 2019/2. szám

A GYERMEKI JOGOK VÉDELMÉNEK KIHÍVÁSAI EGY DIGITALIZÁLT VILÁGBAN

ZSIRAI LILLA¹

ABSTRACT ■ With the increasing rise of digitalization, children are exposed to a gradually increasing risk, which means that they no longer need to be protected only in the offline world. Children become users at an ever younger age, and therefore become victims sooner due to their age and inexperience. This is a problem that cannot be solved „as one person”. The state has at least as much responsibility in it as parents or educational institutions. It is primarily the parent who is responsible for the protection of the child, but in the case of this topic, the school and even the kindergarten have a role to play in this. At the same time, the role of child protection bodies and the state cannot be called into question. Development of appropriate regulation, and law is the task of the state, prevention is the task of educational institutions. The key lies in teaching children how to use the online world well while holding hands and giving them guidance.

ABSZTRAKT ■ A digitalizáció egyre nagyobb térnyerésével a gyermekek fokozatosan növekvő veszélynek vannak kitéve, ebből fakadóan már nem csak az offline világban kell megvédeni őket. A gyermekek egyre fiatalabb korban válnak felhasználóvá, ezáltal hamarabb válnak áldozattá is, korukból tapasztalatlanságból kifolyólag. Ez egy olyan probléma, amit nem lehet „egy személyként” megoldani. Az államnak legalább akkora felelőssége van benne, mint a szülőknek vagy éppen az oktatási intézményeknek. Elsődlegesen a szülő az, aki a gyermek védelméért felel, ám jelen téma esetében az iskolának, sőt akár már az óvodának is szerepet kell ebben vállalnia. Ugyanakkor nem kérdőjelezhető meg a gyermekvédelmi szervek és az állam szerepe sem. A megfelelő szabályozás, a jog és eszközrendszer kialakítása, fejlesztése az állam, a megelőzés az oktatási intézmények feladata. A kulcs véleményem szerint abban rejlik, hogy a gyerekeket megtanítsuk az online világ jó használatára, úgy, hogy közben fogjuk a kezüket, iránymutatást adunk nekik.

KULCSSZAVAK: gyermeki jogok, digitalizáció, kiberbűnözés, social-media, gyermekvédelem, edukáció

¹ PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

1. BEVEZETÉS

A gyermekek jogainak védelme az online tér káros hatásaitól, egy nagyon aktuális és valós probléma, amire a jogalkotóknak is reagálni kell. Mindamellett, hogy a digitalizáció megkerülhetetlen és létfontosságú a mindennapjaink szempontjából számos veszély forrása is egyben. Az összefonódása a modern kor gyermekeinek mindennapjaival megkerülhetetlen, hiszen az új generáció már egy szinte teljesen digitalizált környezetben nő fel. A digitális környezet jelentősége a közelmúltban értékelődött fel csak igazán, elég csak a 2019-ben kirobbant COVID-19 járványra gondolni és arra, hogy az internet és a digitális eszközök mennyire megkönnyítették a négy fal közé zárt mindennapjainkat. Otthonról tudtunk dolgozni, iskolába járni, a közösségi média segítségével pedig könnyen tudtuk tartani a kapcsolatot a családtagjainkkal, barátainkkal.

Jelen tanulmányomban kifejezetten a gyermekek jogai és a közösségi média, összefonódását szeretném vizsgálni. A közösségi médiának a pozitív hozadécai közé tartozik, hogy a gyermekek számára számos tanulási és kapcsolódási lehetőséget biztosít, elősegíti a kommunikációt, a társadalmi kapcsolatokban való részvételt. Másrészt azonban számos veszélyt is rejt magában főleg a gyermekekre nézve, akik életkoruknál fogva sokkal könnyebben eshetnek az „online tér” áldozatává. Az online világban, és így a közösségi médiában is olyan személyiséget vehet magára az ember amelyet csak szeretné, azt írhat, amit csak szeretne. Ezeket a tényezőket sokszor felnőttként több tapasztalattal is nehéz kiszűrni, nemhogy egy még tapasztalatlan gyermekként. A korábban már említett COVID-19 járvány alatt a közösségi média használatának ideje jelentősen megnövekedett, a gyermekek körében főleg a távoktatás hatására. Ezen a platformon keresztül tudtak egymással, és a tanáraikkal is kommunikálni. A „képernyőidő” jelentős növekedésével exponenciálisan nőtt a gyermekek veszélyeztetettsége is, hiszen számottevően több időt töltöttek az okos eszközök mögött ülve. Sajnos megfigyelhető, hogy a gyermekek egyre fiatalabb korban lesznek felhasználók. Sok kutatás van arra vonatkozóan, hogy mennyi idős korban ideális, ha a gyerek képernyő elé kerül. A legtöbb egyetért abban, hogy 1–2 éves kor között egyáltalán nem kéne ilyen hatásoknak kitenni a gyerekeket mivel a rengeteg információt, a villódzó fényeket az agyuk még nem tudja rendesen feldolgozni és ez később akár hiperaktivitáshoz, figyelemzavarhoz, egyéb magatartásbéli problémákhoz vezethet. 2023. május 15-én tette közzé egy az emberi agy összetettségét kutató szervezet a Sapiens Lab legújabb összefoglalóját, melyben a fiatalok okos-eszköz használata és mentális egészsége közötti összefüggéseket vizsgálta. Tanulmányom szempontjából lényeges, hogy a kutatók úgy találták, hogy minél fiatalabban kap egy gyermek okoseszközt annál nagyobb esély van

arra, hogy később mentális probléma alakul ki nála. A pontos ok-okozati összefüggést még vizsgálják. Jelen tanulmányomban a gyermekeket érintő jogsértő tartalmakat, valamint a különböző közösségi média platformok gyermekjogi szabályozását szeretném kiemelten vizsgálni.

2. A GYERMEKI JOGOK AZ EGYES JOGTERÜLETEK HATÁRÁN

A gyermeki jogokat vizsgálva egy több jogterületet átölelő interdiszciplináris területre tévedünk. Azon törvények mellett, amelyek kizárólagosan csak gyermeki jogokat deklarálnak, vannak olyan jogforrások, amelyek annak ellenére, hogy más területet érintenek mégis tartalmaznak a gyermekekre vonatkozó szabályozást. Ilyen például az Alaptörvény, amely emberi és állampolgári jogokat jelenít meg, valamint a Polgári Törvénykönyv, (2013. évi V. törvény) amely a korábban teljesen önálló törvényként jelen levő Családjogi törvényt foglalja magában és ezzel együtt számos a gyermekek szempontjából fontos jogokat rögzít.

A büntetőjogban sokkal komplexebb módon jelenik meg a gyermekek, a kiskorúak védelme. A régi Büntető Törvénykönyv (1978. évi IV. törvény) is széles körben védte a kiskorúakat, ezzel garantálva a jogaik érvényesülését. A régi Btk. Életkori megközelítése nemcsak a kiskorúra, mint sértettre, hanem a kiskorúra, mint elkövetőre is vonatkozik. Ezen megközelítésből születtek a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó speciális szabályok, amelyek szem előtt tartják az életkorból származó átmeneti társadalmi helyzetüket, és az érési, fejlődési szakaszuk egyedi jellemzőit.

Ugyan ezen célokat, tartja szem előtt az új Büntető Törvénykönyv (2012. évi C. törvény) is, amely már külön fejezet foglalja „A gyermekek érdekét sértő és a család elleni bűncselekmények”-et. Ebbe a fejezetbe tartozik a Kiskorú veszélyeztetése (208. §) a Gyermekmunka (209. §), Kiskorúval való kapcsolattartás akadályozása (210. §), Kiskorú elhelyezésének megváltoztatása (211. §), Tartási kötelezettség elmulasztása (212. §), Kapcsolati erőszak (212/A. §), Családi jogállás megsértése (213. §), valamint a Kettős házasság (214. §). Az új Btk.-ra jelentős hatással volt az ENSZ, valamint az Európai Unió kiskorúakkal kapcsolatos állásfoglalása. Ennek megfelelően már olyan rendelkezések születtek, amelyek a nemzetközi elvárásoknak megfelelnek.

A kiskorúakkal szemben elkövetett támadások, bűncselekmények széles skáláját mi sem mutatja jobban, mint a védelmüket célzó elkövetési magatartások sokszínűsége. A Btk. XX. fejezetén kívül is tartalmaz olyan bűncselekményeket, melyeknél a kiskorú sérelmére történő elkövetés minősítő körülményként jelenik meg. Az Élet és Testi Épség elleni bűncselekmények esetén ez kiemelten helyt

kap. A Btk. 160. § (2) i) pontja alapján tíztől húsz évig terjedő, vagy életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetendő az, aki tizennegyedik életévét be nem töltött személy sérelmére követi el az emberölés büntettét. A Btk. „A nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények” körét tárgyaló XIX. fejezetében szintén megtalálhatóak azon minősített esetek, amelyek a kiskorúak védelmét szolgálják. Az ebbe a fejezetbe tartozó bűncselekmények közül én most a szexuális erőszakot szeretném kiemelni. Az erőszakos közöszlés, és a szemérem elleni erőszak tényállásának újra szabályozása elsődlegesen azért volt szükséges, mert Magyarország 2010. november 29-én aláírta a Lanzarote Egyezményt, illetve az Európai Unió tagállamai 2011 decemberében elfogadták a 2011/93/EU irányelvet, (a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről, valamint a 2004/68/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról) amelynek legkésőbb 2013. december 18-ig meg kellett feleltetni a jogszabályainkat. Ennek megfelelően és az egyszerűsítés érdekében összevonták a teljesen azonos tartalmú erőszakos közöszlés és szemérem elleni erőszak tényállását, és új címet adtak nekik (szexuális erőszak) ami mindkettő bűncselekményt lefed, és a köznyelv számára is egyértelmű.

A 2011/93/EU irányelv 3. cikk (5) bekezdés ii), és iii), pontja, illetve (6) bekezdése, továbbá a Lanzarote Egyezmény 18. cikk (1) bekezdés b) pontja a következőket nyilvánítja büntetendő magatartássá:

- A gyermekkel folytatott szexuális tevékenység, amennyiben a gyermek különösen kiszolgáltatott helyzetével, különösen szellemi vagy testi fogyatékosságával vagy eltartotti helyzetével élnek vissza,

- A gyermekkel folytatott szexuális tevékenység, amennyiben a kényszer, erőszakot vagy fenyegetést alkalmaznak,

- A gyermek valamennyi harmadik féllel folytatott szexuális tevékenységre kényszer, erőszak, vagy fenyegetés alkalmazásával való késztetése.

Mind a 2011/93/EU irányelv mind a Lanzarote Egyezmény gyermeknek a tizenhétedik életévét be nem töltött személyt tekint, így valamennyi említett magatartás e személyi kör tekintetében büntetendő. A 2011/93/EU irányelv az elkövetési magatartások tekintetében meghatározza a büntetési tétel felső határának legalacsonyabb mértékét, egyes esetekben a beleegyezési korhatárt el nem érő személyek sérelmére történő elkövetést szigorúbb megítélés alá helyezi.

- 2011/93/EU irányelv 3. cikk Szexuális bántalmazással kapcsolatos bűncselekmények²:

² 2011/93/EU irányelv a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről, valamint a 2004/68/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról

– A beleegyezési korhatárt el nem ért gyermek szexuális céllal történő késztetése arra, hogy szexuális tevékenység tanúja legyen – akkor is, ha abban a gyermek nem vesz részt –, szabadságvesztéssel büntetendő, melynek felső határa legalább egy év.

– A beleegyezési korhatárt el nem ért gyermek szexuális céllal történő késztetése arra, hogy szexuális bántalmazás tanúja legyen – akkor is, ha abban a gyermek nem vesz részt –, szabadságvesztéssel büntetendő, melynek felső határa legalább két év.

A gyermekeket súlyosan érintő másik bűncselekmény amire ismételten bővebben szeretnék kitérni a gyermekpornográfia. A gyermekpornográfia estében olyan bűncselekményről beszélünk, amely magába foglalja a gyermekek szexuális és sajnos sok esetben kereskedelmi célú kizsákmányolását. Ez a gyermekekben visszafordíthatatlan testi és lelki sérüléseket képes okozni. A modern, digitális világ még nehezebbé teszi a gyermekpornográfia elleni küzdelmet, ugyanis mint azt dolgozatomban már korábban is említettem, amit egyszer feltöltenek az internetre az sajnos ott is marad, évekkel később is elérhető lesz. A technológia gyors fejlődése az elkövetők számára is sok lehetőséget kínál a tekintetben, hogy a szabályozások kijátszásával elérhetővé tegyék a pornográf felvételeket. A gyermekpornográfia nem az új modern kor vívmánya, már sas 1960-as években is jelen volt, ennek ellenére, még mindig nincs nemzetközi szinten is elfogadott fogalma, a meghatározása országonként eltér.³

A gyermekpornográfia tekintetében a sértetti életkor megállapítása egy vitatott kérdéskör. Számos egyezmény, irányelv foglalkozik a gyermekek védelmével ezek többségben megegyeznek az életkor kérdéskörének tekintetében, de kisebb mértékben itt is találhatunk eltéréseket.

– ENSZ által, 1989-ben New Yorkban elfogadott Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény (Convention of the Rights of the Child – CRC). Az egyezmény értelmében gyermek minden 18 év alatti személy, de ez alól biztosít kivételt, amennyiben az alkalmazandó jogszabályok értelmében a nagykorúságát már korábban elérte.

– A Budapesti Egyezmény (2004. évi LXXIX. törvény az Európa Tanács Budapesten, 2001. november 23-án kelt Számítástechnikai Bűnözésről szóló Egyezményének kihirdetéséről) a kiskorú fogalmát használja, ez alapján kiskorúnak minősül minden 18. életévét be nem töltött személy, az aláíró felek azonban alacsonyabb korhatárt is meghatározhatnak, ezen korhatár nem lehet kevesebb mint 16 év.

³ MEZEI KITTI: Az online gyermekpornográfia és a büntetőjog. *Ügyészek Lapja*, 2021/28. szám, 19.

– A Lanzarote Egyezmény értelmében gyermeknek számít mindenki, aki a 18. életévét még nem töltötte be, ez alól kivétel nincs.

– A 2011/93/EU irányelv értelmében is gyermeknek minősül minden 18. életévét be nem töltött személy. Az irányelv meghatározza a beleegyezési korhatár fogalmát, amely azt az életkort jelenti, amely alatt a nemzetközi joggal összhangban tilos a gyermekkel folytatott szexuális cselekmény.

A felsorolt egyezmények értelmében megállapítható, hogy a nemzetközi jog alapján a gyermekkor határa a 18. életév betöltése, azonban az egyes egyezményekben engedélyezett eltérések miatt az országok szabályozása eltérhet. Ilyen eltéréseket mutat pl. a beleegyezési korhatár kérdése. Hazánkban a beleegyezési korhatár a 14. életév, míg Spanyolországban csupán a 13. életév, Németországban és Belgiumban pedig a 16. életév betöltéséhez van kötve. Jól látszik, hogy mennyire széles palettán mozog a szabályozás. Személy szerint én a hazai szabályozással sem értek feltétlen egyet. Úgy gondolom, hogy a 14. életévhez kötött beleegyezési korhatár nagyon alacsony. Bár tény, hogy a fiatalok nagy része még a 18. életévé betöltése előtt folytat szexuális cselekményeket, sokszor már egészen fiatakorban is, azonban véleményem szerint egy 14 éves még nem teljesen fogja fel ennek a lehetséges veszélyeit, következményeit. Úgy gondolom, hogy ebből a szempontból a Német-Belga szabályozás kéne, hogy a mérvadó legyen, miszerint a beleegyezési korhatárt 16 év. Érdekesség, hogy a német büntetőjog megkülönbözteti a 14 év alattiakra, és a 14 év felettiekre, de még 18. életévüket be nem töltöttekre vonatkozó gyermekpornográfiát.⁴

A gyermekpornográfiát hazánkban a hatályos Büntető Törvénykönyv szabályozza. Ez alapján a védett jogi tárgy a 18 év alattiak egészséges nemi fejlődése és a gyermekpornográfiát működtető szervezett bűnözői csoportok elleni küzdelemhez fűződő társadalmi érdek. Elkövetési tárgya a pornográf felvétel és a pornográf műsor.

– Pornográf felvétel: olyan videó-, film-, vagy fényképfelvétel, illetve más módon előállított képfelvétel, amely a nemiséget súlyosan szeméremsértő nyíltsággal, célzatosan a nemi felkeltésére irányuló módon ábrázolja.

– Pornográf műsor: a nemiséget súlyosan szeméremsértő nyíltsággal megjelenítő, célzatosan a nemi vágy felkeltésére irányuló cselekvés, vagy előadás.

Kizárólag a meztelenség ábrázolása nem súlyosan szeméremsértő. A pornográf műsort el kell határolni a művészi alkotástól.

A bűncselekmény passzív alanya a 18. életévét be nem töltött személy, ugyanakkor kiemelendő, hogy a gyermekpornográfia egyik minősített este [Btk. 204. §

⁴ MEZEI KITTI: Az online gyermekpornográfia és a büntetőjog. *Ügyészek Lapja*, 2021/28. szám, 19.

(2) bekezdés, a) pont] a 12. életévét be nem töltött személy sérelmére történő elkövetés. A gyermekpornográfia elkövetési magatartásai a következők: Pornográf felvétel megszerzése, tartása, átadása, kínálása, hozzáférhetővé tétele, forgalomba hozatala, pornográf felvétellel való kereskedés, ilyen felvétel nagy nyilvánosság számára hozzáférhetővé tétele. A korábban már felsorolt egyezmények tekintetében itt is vannak apróbb eltérések az elkövetési magatartásokat illetően. A Budapesti Egyezmény a számítástechnikai rendszer útján történő elkövetéseket rendeli büntetni, míg a Lanzarote Egyezmény ennél tágabb meghatározást tartalmaz az infokommunikációs technológiát. Mindkét egyezmény értelmében büntetendő a gyermekpornográf felvétel készítése, azonban a Budapesti Egyezmény egyik hátránya az, hogy a készítés, mint elkövetési magatartás vonatkozásában többlet feltételeket határoz meg, ugyanis az előállításának a számítástechnikai rendszer útján történő forgalomba hozatal céljából kell megtörténnie⁵. Mind két Egyezmény bünteti a pornográf felvétel felajánlását, vagy hozzáférhetővé tételét. A pornográf felvétel tiltott hozzáférhetővé tétele valósul meg akkor, amikor a tiltott felvételt online elérhetővé teszik gyermekpornográfia tartalmú oldalakon, különböző szerverekre töltik fel, elérhetővé teszik a darkweben.

A pornográf felvétel terjesztése vagy forgalomba hozatala szintén büntetendő cselekmény. A forgalmazás aktív terjesztést jelent, míg a terjesztés magába foglalja a pornográf tartalmú felvétel küldését is információs rendszeren keresztül, de ebbe beleértendő a felvétel esetleges eladása is. A megszerzése saját célra vagy más személy részére például a számítástechnikai adat letöltése vagy gyermekpornográfia tartalmú anyag vásárlása. A gyermekpornográfia birtoklása szintén büntetendő. Az infokommunikációs technológia segítségével történő tudatos hozzáférést a Lazarote Egyezmény vezette be, amelynek célja, hogy azon személyek legyenek felelősségre vonva, akik a gyermekpornográfia anyagokhoz online hozzáférnek, külön erre a célra létrehozott oldalakon, darkweben keresztül nézik, anélkül, hogy letöltenék azt (így nem lehet őket büntetni a megszerzése vagy birtoklása miatt). A felelősségre vonáshoz szükséges, hogy az elkövető szándékosan lépjen be az adott oldalra, ahol a tiltott anyag elérhető és tudomása van arról, hogy ilyen jellegű tartalom hozzáférhető ott. A szándékosságra lehet következtetni abból, hogy az elkövető ismétlődő jelleggel látogatja a weblapot vagy szolgáltatásként fizet érte. Az egyes joghatóságokban ez a jogsértés a birtoklásból kerül szabályozásra (például Németországban), a magyar szabályozásnak pedig nem része.⁶

⁵ MEZEI (2021), 19.

⁶ MEZEI (2021), Ibid.

2.1. A gyermeki jogok és az ezeket érintő jogsértő tartalmak az online térben

A gyermekek jogai védelmének szempontjából a legjelentősebb egyezmény az ENSZ által, 1989-ben New Yorkban elfogadott Gyermekek Jogairól szóló Egyezmény (Convention of the Rights of the Child – CRC). Az egyezmény értelmében gyermek minden 18 év alatti személy. Az egyezmény preambuluma értelmében a gyermeknek mentális és fizikai éretlenségéből fakadóan különleges biztosítékokra és gondoskodásra van szüksége. Ebbe beletartozik megfelelő jogi védelem is. A gyermekek védelmi jogaival a CRC több cikke is foglalkozik, így a 19. a 34., 35., és a 36. cikk is nevesíti a védelmi jogok körét. A 19. cikk az erőszak, a támadás és a kizsákmányolás ellen nyújt védelmet, úgy, hogy ezzel kapcsolatban az államokat nemcsak a megfelelő szabályozásra hívja fel, hanem arra is, hogy az előírások megvalósításának érdekében közigazgatási, szociális és oktatási intézkedéseket tegyenek. A 34. cikk a gyermekek ellen irányuló szexuális bántalmazásra és a szexuális kizsákmányolásra fókuszál, míg a 35. cikk, a gyermekkereskedelem ellen kíván fellépni. A 36. cikk a kizsákmányolás minden olyan formájára vonatkozik, amely a gyermekeket hátrányosan érintheti. Azt gondolhatnánk, hogy az egyezmény így csak az offline világot és az ott előforduló illegális cselekményeket fedi le, azonban a korábban felsorolt cselekmények az online térben sajnos egyre inkább hatványozottan vannak jelen. A technológia fejlődésével egyes bűncselekmények elkövetési magatartása is adaptálódott az új helyzethez környezethez. A korábban már említett gyermekkereskedelem, a gyermekpornográfia, gyermekprostitúció mind olyan a gyermekek jogát súlyosan érintő bűncselekmények, amelyek az internet adta lehetőséget kihasználva az online térben is szedik áldozataikat. A Gyermekeket Jogi Egyezményhez készült második Fakultatív Jegyzőkönyv, már magában foglalja a gyermekkereskedelmet, gyermekprostitúciót és a gyermekpornográfiát is. A Második Fakultatív Jegyzőkönyv elkészültének nyomós okaként van az internet térhódítása és ezáltal a gyermekek jogait súlyosan sértő bűncselekmények különösen a gyermekpornográfia online térben való térnyerése is.

„Aggódva a gyermekpornográfiának az interneten és más fejlesztés alatt álló technológiákon keresztül történő növekvő elérhetősége miatt, és emlékeztetve az interneten megjelenő Gyermekeket Jogi Egyezménynek Elleni Nemzetközi Konferenciára (Bécs, 1999) és különösen annak következtetésére, amely a gyermekpornográfia előállításának, terjesztésének, exportálásának, továbbításának, exportálásának, szándékos birtoklásának és reklámozásának világszerte bűncselekménnyé történő minősítésére szólított fel, és hangsúlyozta a Kormányok és az internet-ipar közötti szorosabb együttműködés és partneri viszony fontosságát.”⁷

⁷ ENSZ Gyermekeket Jogi Egyezmény, Második Fakultatív Jegyzőkönyv

Ebből is látszik, hogy az államok ekkor már felismerték, hogy az internet és annak folyamatos térnyerése mekkora veszélyt jelent a gyermekekre, és ennek megakadályozása végett az együttműködő államnak lépéseket kell tenniük. Ezzel lényegében megteremtették az alapokat az online gyerekvédelem nemzetközi szabályozásához. Az évek során ezt számos egyezmény, kommentár követte. 2012-ben az Európai Bizottság megalkotta a gyermekbarát európai internet stratégiáját. Ennek lényege az volt, hogy egy európai szintű stratégiát alakítsanak ki a gyermekek védelem érdekében.

A stratégia négy pilléren alapult. Az első pillér: a gyermekeknek és fiataloknak szóló minőségi online tartalmak előállításának ösztönzése, a második pillér: a tudatosságnövelő és felkészítő intézkedések fokozása, a harmadik pillér: a biztonságos online környezet megteremtése, a negyedik pillér: a gyermekek szexuális zaklatása és kizsákmányolása elleni küzdelme⁸. Az Európai Bizottság meglátása szerint ezek azok a fő célok, amelyek teljesítésével a fennálló problémák megoldása elősegíthető. Ennek a stratégiának egy új változata került elfogadásra 2022. május 11-én. A gyermekek jobb internetét célzó új európai stratégiában (The new strategy for a better internet for kids BIK+) a digitális részvétel, a társadalmi szerepvállalás és a védelem kap kiemelt szerepet. Az aktualizált BIK+ stratégia a gyermekjogi stratégia digitális ága, és tükrözi azt a nemrégiben javasolt digitális elvet, hogy „a gyermekeket és a fiatalokat védeni és az internet használatára képessé kell tenni”. Figyelembe veszi az Európai Parlament gyermekek jogairól szóló állásfoglalását, a médiaműveltségről szóló tanácsi következtetéseket és az európai gyermekgarancia létrehozásáról szóló tanácsi ajánlást. Ez az új stratégia a gyermekekkel folytatott széles körű konzultációs folyamaton alapul, amelyet a szülőkkel, a tanárokkal, a tagállamokkal, az IKT- és médiaiparral, a civil társadalommal, a tudományos szakemberekkel és a nemzetközi szervezetekkel folytatott célzott konzultációk egészítenek ki. A BIK+ célja ezért a meglévő intézkedések gyakorlati végrehajtásának kiegészítése és támogatása a gyermekek online védelme, készségeinek fejlesztése és annak lehetővé tétele, hogy biztonságosan élvezhessék és alakíthassák online életüket.

Ezzel el is érkeztünk az online médiához, és a hozzá kapcsolódó kihívásokhoz. Az online média vonatkozásában a fő problémát az jelenti, hogy nincsen rá vonatkozó egységes mindenki által elfogadott nemzetközi vagy akár állami szabályozás. Lényegében a különböző közösségi médiaplatformok (Facebook, Instagram, X (Twitter), TikTok, SnapChat stb.) teljesen eltérően szabályozzák a jogsértő tartalmak körét. Fontos kiemelni, hogy az egyre jelentősebb Uniói törekvéseknek köszönhetően kezd némi egység kirajzolódni az egyes platformok

⁸ Európai Bizottság Gyermekbarát Európai Internet stratégia

szabályozásában. A gyermekek jogainak védelmét illetően már-már azonos a szabályozás a nagyobb közösségmédiá platformok tekintetében. A Facebook fellép a gyermekek meztelen ábrázolása ellen. Különösképp a saját gyermekről feltöltött meztelen fotók kapcsán. A feltöltést követően a rendszer észleli, hogy olyan kép került feltöltésre, amely nem felel meg az alapelveknek és rövid időn belül törlésre is kerül. Saját meglátásom szerint az már önmagában a gyermek jogainak a földbe tiprása, ha meztelen kép készül róla, az, hogy ezt a saját szülője még képes a nagy nyilvánossága is megosztani pedig egyszerűen érthetetlen és felháborító. Véleményem szerint az ilyen képek feltöltésével a gyermeknek a személyiségi joga súlyosan sérül, hiszen az ő beleegyezése nélkül kerül fel róla erősen megkérdőjelezhető tartalom. A Facebookhoz hasonló irányelvekkel működik az Instagram is. Itt is eltávolításra kerülnek a gyermekeket meztelenül ábrázoló felvételek, annak elkerülése érdekében, hogy ne kerüljenek illetékesek kezébe”.

Az X (korábban Twitter) tiltja az erőszakos, valamint gyermekbántalmazást ábrázoló tartalmakat. A gyermekek szexuális kizsákmányolása kapcsán teljes zéró toleranciát hirdet. Napjainkban a fiatalok körében meg elterjedtebb alkalmazás a TikTok. Ez a platform arról ismert, hogy rövid pár perces videókat lehet rá feltölteni, illetve megtekinteni. A felhasználóit két csoportra lehet osztani, a passzív felhasználókra, akik lényegében a „csendes megfigyelők”, nem töltenek fel videókat, csak böngészés szintjén használják. Mondhatni csak pörgetik a videókat. Ezzel szemben a másik oldal az aktív felhasználó, tartalomgyártó, akik folyamatosan töltik fel a videókat. Ezeknek a videóknak többféle tematikája is lehet általában mindig van valamilyen trend, amit a fiatalok lemásolnak követnek. Ebből a trendkövetésből több probléma is volt már, ugyanis némelyikük egyáltalán nem veszélytelen. Több hírt is lehetett már olvasni arról, hogy fiatalok haltak bele abba, hogy egy-egy veszélyesebb trendet próbáltak követni. 2022-ben nagy port kavart az ún. „blackout challenge” vagyis magyarul az ájulós kihívás. 2022-ben egy nyolc- és egy kilencéves gyermek halála miatt indult per az oldal ellen, habár a kihívásban 2021 januárja és decembere között öt fiatal esett áldozatul mind 15 évnél fiatalabb volt, és erről a TikTok-nál is tudtak. Fontos kiemelni, hogy a TikTok azon elv alapján működik, hogy olyan és ahhoz hasonló videókat dobál fel a felhasználóknak, amelyeket korábban likeolt vagy végignézett. A vizsgált platformok mind egyezően lépnek fel a gyermek meztelensége, szexuális kizsákmányolása ellen. Alapelveikben tiltják a bántalmazást, zaklatást, az erőszakos tartalmak megjelenítését. Közösségi alapelveiket a Gyermekjogi Egyezmény pontjait szem előtt tartva alkották meg.

IRODALOMJEGYZÉK

MEZEI KITTI: *Az online gyermekpornográfia és a büntetőjog*. Ügyészek Lapja, 2021/28. szám
ENSZ Gyermek Jogi Egyezmény, Második Fakultatív Jegyzőkönyv
Európai Bizottság Gyermekbarát Európai Internet stratégia